G. L. Frege –

C. SUETONII TRANQUILLI

VITAE DUODECIM CAESARUM

CUM

SCRIPTIS MINORIBUS

ET FRAGMENTIS.

NOVA EDITIO STEREOTYPA

CURANTE

CAR. HERM. WEISE.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS CAROLI TAUCHNITII

1845.

Praefatio.

Quum, detritis usu tabulis stereotypis, in quibus Suetonius perscriptus erat, novae demum pulcrioresque substituendae essent: et in hoc, ut in aliis scriptoribus, consultum visum est, non recentissimam aliquam editionem sequi, sed bonorum ope librorum accuratius paulo in textum inquirere, expensisque veterum membranarum lectionibus, eam restituere scriptori formam dictionemque, quae cum fide dignissimis antiquitatis monumentis quam optime concineret. Ex quo enim Oudendorpius, certos aliquos, ut fit, codices secutus, luculenta sua editione, et criticis notis per sane bonis et exteriori etiam ornatu valde insigni Suetonium exhibuerat, omnes omnino recentiores illum in plerisque secuti sunt, hoc tantummodo plerumque agentes, ut res in auctore obvias difficiliores obscurioresque interpretarentur suisque notis illustrarent. Nos, adhibitis melioribus libris, accurateque examinato ubique Oudendorpii iudicio, eclectica ratione, ubicunque illi emendationes indubitatae iudicari debuere,

quoque omnes recepimus; ubi autem Oudendorpius meliora vel praeterierat, vel significata tantum non receperat, ibi veterum librorum lectionem verborumque ordinem restituere neutiquam dubitavimus; id inprimis agentes, ut exemplar quam emendatissimum ederemus. — De illustribus grammaticis libellum et de rhetoribus emendavimus ex editione a. 1478 Florentiae e Mediolanensi codice exscripta, quam habuimus e civitatis illustris Lipsiensis bibliotheca.

Fruatur itaque lector eruditus hac nostra opera, et quae ad emendandum rectiusque constituendum autoris textum pro facultate contulimus, boni consulat.

Lipsiae m. Iun. 1845.

C. H. W.

C. SUETONII TRANQUILLI
DE VITA
DUODECIM CAESARUM
LIBRI OCTO.

LIBER PRIMUS.
C. IULIUS CAESAR.

(Cuius in principio quaedam exciderunt.)

I. *** Annum agens sextum decimum, patrem amisit; sequentibusque consulibus, flamen Dialis destinatus, dimissa Cossutia, quae, familia equestri, sed admodum dives, praetextato desponsata fuerat, Corneliam, Cinnae quater consulis filiam, duxit uxorem, ex qua illi mox Iulia nata est; neque, ut repudiaret illam, compelli a dictatore Sulla ullo modo potuit. Quare et sacerdotio et uxoris dote et gentiliciis hereditatibus multatus, diversarum partium habebatur: ut etiam discedere e medio, et, quanquam morbo quartanae aggravante, prope per singulas noctes commutare latebras cogeretur, seque ab inquisi-

toribus pecunia redimere; donec per virgines Vestales perque Mamercum Aemilium et Aurelium Cottam, propinquos et affines suos, veniam impetravit. Satis constat, Sullam, quum deprecantibus amicissimis et ornatissimis viris aliquamdiu denegasset, atque illi pertinaciter contenderent, expugnatum tandem proclamasse, sive divinitus sive aliqua coniectura: *Vincerent ac sibi haberent, dummodo scirent, eum, quem incolumem tantopere cuperent, quandoque optimatium partibus, quas secum simul defendissent, exitio futurum: nam Caesari multos Marios inesse.*

II. Stipendia prima in Asia fecit M. Thermi praetoris contubernio; a quo ad arcessendam classem in Bithyniam missus, desedit apud Nicomedem, non sine rumore prostratae regi pudicitiae; quem rumorem auxit, intra paucos rursus dies repetita Bithynia per causam exigendae pecuniae, quae deberetur cuidam libertino clienti suo. Reliqua militia secundiore fama fuit, et a Thermo in expugnatione Mytilenarum corona civica donatus est.

III. Meruit et sub Servilio Isaurico in Cilicia, sed brevi tempore. Nam Sullae morte comperta, simul spe novae dissensionis, quae per M. Lepidum movebatur, Romam propere rediit. Et Lepidi quidem societate, quanquam magnis conditionibus invitaretur, abstinuit, tum ingenio eius diffisus, tum occasione, quam minorem opinione offenderat.

IV. Ceterum, composita seditione civili, Cornelium Dolabellam, consularem et triumphalem virum, repetundarum postulavit; absolutoque, Rhodum secedere statuit, et ad declinandam invidiam, et ut per otium ac requiem Apollonio Moloni, clarissimo tunc dicendi magistro, operam daret. Huc dum hibernis

iam mensibus traiicit, circa Pharmacusam insulam a praedonibus captus est; mansitque apud eos non sine summa dignatione prope quadraginta dies, cum uno medico et cubiculariis duobus; nam comites servosque ceteros initio statim ad expediendas pecunias, quibus redimeretur, dimiserat. Numeratis deinde quinquaginta talentis, expositus in litore, non distulit, quin e vestigio classe deducta persequeretur abeuntes, ac redactos in potestatem supplicio, quod illis saepe minatus inter iocum fuerat, afficeret. Vastante regiones proximas Mithridate, ne desidere in discrimine sociorum videretur, ab Rhodo, quo pertenderat, transiit in Asiam; auxiliisque contractis et praefecto regis provincia expulso, nutantes ac dubias civitates retinuit in fide.

V. Tribunatu militum, qui primus Romam reverso per suffragia populi honor obtigit, auctores restituendae tribuniciae potestatis, cuius vim Sulla diminuerat, enixissime iuvit. L. etiam Cinnae, uxoris fratri, et qui cum eo civili discordia Lepidum secuti, post necem consulis ad Sertorium confugerant, reditum in civitatem rogatione Plotia confecit, habuitque et ipse super ea re concionem.

VI. Quaestor Iuliam amitam uxoremque Corneliam defunctas laudavit e more pro rostris. Et in amitae quidem laudatione de eius ac patris sui utraque origine sic refert: *Amitae meae Iuliae maternum genus ab regibus ortum, paternum cum diis immortalibus coniunctum est. Nam ab Anco Marcio sunt Marcii Reges, quo nomine fuit mater; a Venere Iulii, cuius gentis familia est nostra. Est ergo in genere et regum sanctitas, qui plurimum inter homines pollent, et caerimonia Deorum, quorum ipsi in potestate sunt*

reges. In Corneliae autem locum Pompeiam duxit, Q. Pompeii filiam, L. Sullae neptem; cum qua deinde divortium fecit, adulteratam opinatus a P. Clodio; quem inter publicas caerimonias penetrasse ad eam muliebri veste tam constans fama erat, ut senatus quaestionem de pollutis sacris decreverit.

VII. Quaestori ulterior Hispania obvenit; ubi quum mandatu praetoris iure dicundo conventus circumiret, Gadesque venisset, animadversa apud Herculis templum Magni Alexandri imagine, ingemuit, et quasi pertaesus ignaviam suam, quod nihildum a se memorabile actum esset in aetate, qua iam Alexander orbem terrarum subegisset, missionem continuo efflagitavit ad captandas quam primum maiorum rerum occasiones in Urbe. Etiam confusum eum somnio proximae noctis (nam visus erat per quietem matri stuprum intulisse) coniectores ad amplissimam spem incitaverunt, arbitrium orbis terrarum portendi interpretantes, quando mater, quam subiectam sibi vidisset, non alia esset, quam terra, quae omnium parens haberetur.

VIII. Decedens ergo ante tempus, colonias Latinas de petenda civitate agitantes adiit; et ad audendum aliquid concitasset, nisi consules conscriptas in Ciliciam legiones paullisper ob id ipsum retinuissent: nec eo secius maiora mox in Urbe molitus est.

IX. Siquidem ante paucos dies, quam aedilitatem iniret, venit in suspicionem conspirasse cum M. Crasso consulari, item P. Sulla et L. Autronio, post designationem consulatus ambitus condemnatis, ut principio anni senatum adorirentur, et trucidatis, quos placitum esset, dictaturam Crassus invaderet,

ipse ab eo magister equitum diceretur, constitutaque ad arbitrium republica, Sullae et Autronio consulatus restitueretur. Meminerunt huius coniurationis Tanusius Geminus in Historia, M. Bibulus in Edictis, C. Curio pater in Orationibus. De hac significare videtur et Cicero in quadam ad Axium epistola, referens, *Caesarem in consulatu confirmasse regnum, de quo aedilis cogitarat.* Tanusius adiicit, Crassum poenitentia vel metu diem caedi destinatum non obiisse, et idcirco ne Caesarem quidem signum, quod ab eo dari convenerat, dedisse. Convenisse autem Curio ait, ut togam de humero deiiceret. Idem Curio, sed et M. Actorius Naso, auctores sunt, conspirasse eum etiam cum Cn. Pisone adolescente, cui ob suspicionem urbanae coniurationis provincia Hispania ultro extra ordinem data sit; pactumque, ut simul foris ille, ipse Romae, ad res novas consurgerent per Ambronas et Transpadanos; destitutum utriusque consilium morte Pisonis.

X. Aedilis praeter comitium ac forum basilicasque etiam Capitolium ornavit, porticibus ad tempus exstructis, in quibus, abundante rerum copia, pars apparatus exponeretur. Venationes autem ludosque et cum collegà et separatim edidit, quo factum est, ut communium quoque impensarum solus gratiam caperet; nec dissimularet collega eius M. Bibulus, *evenisse sibi, quod Polluci. Ut enim geminis fratribus aedes in foro constituta tantum Castoris vocaretur, ita suam Caesarisque munificentiam unius Caesaris dici.* Adiecit insuper Caesar etiam gladiatorium munus, sed aliquanto paucioribus quam destinaverat paribus. Nam quum multiplici undique familia comparata inimicos exterruisset, cautum est

de numero gladiatorum, quo ne maiorem cuiquam habere Romae liceret.

XI. Conciliato populi favore, tentavit per partem tribunorum, ut sibi Aegyptus provincia plebiscito daretur, nactus extraordinarii imperii occasionem, quod Alexandrini regem suum, socium atque amicum a senatu appellatum, expulerant, resque [vulgo] improbabatur. Nec obtinuit, adversante optimatium factione; quorum auctoritatem ut, quibus posset modis, invicem deminueret, tropaea C. Marii de Iugurtha deque Cimbris atque Teutonis, olim a Sulla disiecta, restituit; atque in exercenda de sicariis quaestione eos quoque sicariorum numero habuit, qui proscriptione ob relata civium Romanorum capita pecunias ex aerario acceperant, quanquam exceptos Corneliis legibus.

XII. Subornavit etiam, qui C. Rabirio perduellionis diem diceret; quo praecipuo adiutore aliquot ante annos L. Saturnini seditiosum tribunatum senatus coercuerat: ac sorte iudex in reum ductus, tam cupide condemnavit, ut ad populum provocanti nihil aeque ac iudicis acerbitas profuerit.

XIII. Deposita provinciae spe, pontificatum maximum petiit, non sine profusissima largitione. In qua reputans magnitudinem aeris alieni, quum mane ad comitia descenderet, praedixisse matri osculanti fertur, *domum se nisi pontificem non reversurum.* Atque ita potentissimos duos competitores, multumque et aetate et dignitate antecedentes, superavit, ut plura ipse in eorum tribubus suffragia, quam uterque in omnibus, tulerit.

XIV. Praetor creatus, detecta coniuratione Catilinae, senatuque universo in socios facinoris ulti-

mam statuente poenam, solus municipatim dividendos custodiendosque, publicatis bonis, censuit. Quin et tantum metum iniecit asperiora suadentibus, identidem ostentans, quanta eos in posterum a plebe Romana maneret invidia, ut Decimum Silanum, consulem designatum, non piguerit sententiam suam, quia mutare turpe erat, interpretatione lenire, velut gravius, atque ipse sensisset, exceptam: obtinuissetque adeo, transductis ad se iam pluribus, et in his Cicerone, consulis fratre, nisi labantem ordinem confirmasset M. Catonis oratio. Ac ne sic quidem impedire rem destitit, quoadusque manus equitum Romanorum, quae armata praesidii causa circumstabat, immoderatius perseveranti necem comminata est, etiam strictos gladios usque eo intentans, ut sedentem una proximi deseruerint, vix pauci complexu togaque obiecta protexerint. Tunc plane deterritus, non modo cessit, sed et in reliquum anni tempus curia abstinuit.

XV. Primo praeturae die Q. Catulum de refectione Capitolii ad disquisitionem populi vocavit, rogatione promulgata, qua curationem eam in alium transferebat. Verum impar optimatium conspirationi, quos, relicto statim novorum consulum officio, frequentes obstinatosque ad resistendum concucurrisse cernebat, hanc quidem actionem deposuit.

XVI. Ceterum Caecilio Metello, tribuno plebis, turbulentissimas leges adversus collegarum intercessionem ferenti, auctorem propugnatoremque se pertinacissime praestitit, donec ambo administratione reipublicae decreto patrum summoverentur. Ac nihilo minus permanere in magistratu et ius dicere ausus, ut comperit, paratos, qui vi ac per arma prohi-

berent, dimissis lictoribus abiectaque praetexta, domum clam refugit, pro conditione temporum quieturus. Multitudinem quoque, biduo post sponte et ultro confluentem, operamque sibi in asserenda dignitate tumultuosius pollicentem, compescuit. Quod quum praeter opinionem evenisset, senatus, ob eundem coetum festinato coactus, gratias ei per primores viros egit, accitumque in curiam et amplissimis verbis collaudatum in integrum restituit, inducto priore decreto.

XVII. Recidit rursus in discrimen aliud, inter socios Catilinae nominatus, et apud Novium Nigrum quaestorem a L. Vettio Iudice, et in senatu a Q. Curio: cui, quod primus consilia coniuratorum detexerat, constituta erant publice praemia. Curius quidem e Catilina se cognovisse dicebat: Vettius etiam chirographum eius, Catilinae datum, pollicebatur. Id vero Caesar nullo modo tolerandum existimans, quum, implorato Ciceronis testimonio, quaedam se de coniuratione ultro ad eum detulisse docuisset, ne Curio praemia darentur, effecit: Vettium, pignoribus captis et direpta supellectile male mulcatum, ac pro rostris in concione paene discerptum, coniecit in carcerem: eodem Novium quaestorem, quod compellari apud se maiorem potestatem passus esset.

XVIII. Ex praetura ulteriorem sortitus Hispaniam, retinentes creditores interventu sponsorum removit; ac neque more neque iure, antequam provinciae ornarentur, profectus est; incertum, metune iudicii, quod privato parabatur, an, quo maturius sociis implorantibus subveniret. Pacataque provincia, pari festinatione, non exspectato successore,

ad triumphum simul consulatumque decessit. Sed quum, edictis iam comitiis, ratio eius haberi non posset, nisi privatus introisset Urbem, et ambienti, ut legibus solveretur, multi contradicerent, coactus est triumphum, ne consulatu excluderetur, dimittere.

XIX. E duobus [consulatus] competitoribus, L. Lucceio Marcoque Bibulo, Lucceium sibi adiunxit, pactus, ut is, quoniam inferior gratia esset pecuniaque polleret, nummos de suo, communi nomine, per centurias pronunciaret. Qua cognita re, optimates, quos metus ceperat, nihil non ausurum eum in summo magistratu, concordi et consentiente collega, auctores Bibulo fuerunt, tantundem pollicendi: ac plerique pecunias contulerunt, ne Catone quidem abnuente, eam largitionem e republica fieri. Igitur cum Bibulo consul creatus est. Eandem ob causam opera ab optimatibus data est, ut provinciae futuris consulibus minimi negotii, id est silvae callesque, decernerentur. Qua maxime iniuria instinctus, omnibus officiis Cn. Pompeium assectatus est, offensum patribus, quod, Mithridate rege victo, cunctantius confirmarentur acta sua; Pompeioque M. Crassum reconciliavit, veterem inimicum ex consulatu, quem summa discordia simul gesserant; ac societatem cum utroque iniit, ne quid ageretur in republica, quod displicuisset ulli e tribus.

XX. Inito honore, primus omnium instituit, ut tam senatus quam populi diurna acta confierent et publicarentur. Antiquum etiam retulit morem, ut, quo mense fasces non haberet, accensus ante eum iret, lictores pone sequerentur. Lege autem agraria promulgata, obnunciantem collegam armis foro expulit. Ac postero die in senatu conquestum, nec

quoquam reperto, qui super tali consternatione referre aut censere aliquid auderet, qualia multa saepe in levioribus turbis decreta erant, in eam coegit desperationem, ut, quoad potestate abiret, domo abditus, nihil aliud quam per edicta obnunciaret. Unus ex eo tempore omnia in republica et ad arbitrium administravit: ut nonnulli urbanorum, quum quid per iocum testandi gratia signarent, non *Caesare et Bibulo*, sed *Iulio et Caesare consulibus* actum scriberent, bis eundem praeponentes, nomine atque cognomine; utque vulgo mox ferrentur hi versus:

Non Bibulo quicquam nuper, sed Caesare, factum est:
Nam Bibulo fieri consule nil memini.

Campum Stellatem, maioribus consecratum, agrumque Campanum, ad subsidia reipublicae vectigalem relictum, divisit extra sortem ad viginti millibus civium, quibus terni pluresve liberi essent. Publicanos remissionem petentes tertia mercedum parte relevavit, ac, ne in locatione novorum vectigalium immoderatius licitarentur, propalam monuit. Cetera item, quae cuique libuissent, dilargitus est, contradicente nullo, ac, si conaretur quis, absterrito. M. Catonem interpellantem extrahi curia per lictorem ducique in carcerem iussit. L. Lucullo liberius resistenti tantum calumniarum metum iniecit, ut ad genua ultro sibi accideret. Cicerone in iudicio quodam deplorante temporum statum, P. Clodium, inimicum eius, frustra iam pridem a Patribus ad plebem transire nitentem, eodem die horaque nona transduxit. Postremo in universos diversae factionis induxit Vettium praemiis, ut se de inferenda Pompeio nece sollicitatum a quibusdam profiteretur, productusque pro rostris auctores ex compacto no-

minaret; sed uno atque altero frustra nec sine suspicione fraudis nominatis, desperans tam praecipitis consilii eventum, intercepisse veneno indicem creditur.

XXI. Sub idem tempus Calpurniam, L. Pisonis filiam, successuri sibi in consulatu, duxit uxorem; suamque, Juliam, Cn. Pompeio collocavit, repudiato priore sponso Servilio Caepione, cuius vel praecipua opera paullo ante Bibulum impugnaverat. Ac post novam affinitatem Pompeium primum rogare sententiam coepit, quum Crassum soleret, essetque consuetudo, ut, quem ordinem interrogandi sententias consul Kalendis Ianuariis instituisset, eum toto anno conservaret.

XXII. Socero igitur generoque suffragantibus, ex omni provinciarum copia Gallias potissimum elegit, cuius emolumento et opportunitate idonea sit materia triumphorum. Et initio quidem Galliam Cisalpinam, Illyrico adiecto, lege Vatinia accepit; mox per senatum Comatam quoque, veritis patribus, ne, si ipsi negassent, populus et hanc daret. Quo gaudio elatus non temperavit, quin paucos post dies frequenti curia jactaret, invitis et gementibus adversariis adeptum se, quae concupisset; proinde ex eo insultaturum omnium capitibus: ac negante quodam per contumeliam, facile hoc ulli feminae fore, respondit quasi alludens, *in Syria quoque regnasse Semiramin, magnamque Asiae partem Amazonas tenuisse quondam.*

XXIII. Functus consulatu, C. Memmio Lucioque Domitio praetoribus de superioris anni actis referentibus, cognitionem senatui detulit: nec illo suscipiente, triduoque per irritas altercationes absum-

pto, in provinciam abiit; et statim quaestor eius in praeiudicium aliquot criminibus arreptus est. Mox et ipse a L. Antistio tribuno plebis postulatus, appellato demum collegio obtinuit, quum rei publicae causa abesset, reus ne fieret. Ad securitatem ergo posteri temporis in magno negotio habuit, obligare semper annuos magistratus, et e competitoribus non alios adiuvare aut ad honorem pati pervenire, quam qui sibi recepissent propugnaturos absentiam suam: cuius pacti non dubitavit a quibusdam iusiurandum atque etiam syngrapham exigere.

XXIV. Sed quum L. Domitius, consulatus candidatus, palam minaretur, consulem se effecturum, quod praetor nequisset, ademturumque ei exercitus; Crassum Pompeiumque, in urbem provinciae suae Lucam extractos, compulit, ut, detrudendi Domitii causa, consulatum alterum peterent; et ut in quinquennium sibi imperium prorogaretur: [perfecitque utrumque.] Qua fiducia ad legiones, quas a republica acceperat, alias [publico, alias] privato sumptu addidit: unam etiam ex Transalpinis conscriptam, vocabulo quoque Gallico; Alauda enim appellabatur; quam disciplina cultuque Romano institutam et ornatam, postea universam civitate donavit. Nec deinde ulla belli occasione, ne iniusti quidem ac periculosi, abstinuit, tam foederatis, quam infestis ac feris gentibus ultro lacessitis; adeo ut senatus quondam legatos ad explorandum statum Galliarum mittendos decreverit, ac nonnulli dedendum eum hostibus censuerint. Sed prospere decedentibus rebus, et saepius et plurium, quam quisquam umquam, dierum supplicationes impetravit.

XXV. Gessit autem novem annis, quibus in im-

perio fuit, haec fere. Omnem Galliam, quae saltu Pyrenaeo Alpibusque et monte Gebenna fluminibusque Rheno et Rhodano continetur, patetque circuitu ad bis et tricies centum millia passuum, praeter socias ac bene meritas civitates, in provinciae formam redegit, eique quadringenties in singulos annos stipendii nomine imposuit. Germanos, qui trans Rhenum incolunt, primus Romanorum ponte fabricato aggressus, maximis affecit cladibus. Aggressus [est] et Britannos, ignotos antea; superatisque pecunias et obsides imperavit: per tot successus ter, nec amplius, adversum casum expertus: in Britannia, classe vi tempestatis prope absumpta, et in Gallia, ad Gergoviam legione fusa; et in Germanorum finibus, Titurio et Aurunculeio legatis per insidias caesis.

XXVI. Eodem temporis spatio matrem primo, deinde filiam, nec multo post nepotem amisit. Inter quae, consternata P. Clodii caede republica, quum senatus unum consulem, nominatimque Cn. Pompeium, fieri censuisset, egit cum tribunis plebis, collegam se Pompeio destinantibus, id potius ad populum ferrent, ut absenti sibi, quandoque imperii tempus expleri coepisset, petitio secundi consulatus daretur, ne ea causa maturius et imperfecto adhuc bello decederet. Quod ut adeptus est, altiora iam meditans et spei plenus, nullum largitionis aut officiorum in quemquam genus publice privatimque omisit. Forum de manubiis inchoavit: cuius area super sestertium millies constitit. Munus populo epulumque pronunciavit in filiae memoriam, quod ante eum nemo. Quorum ut quam maxima exspectatio esset, ea quae ad epulum pertinerent, quamvis macellariis oblocata, etiam domesticatim apparabat.

Gladiatores notos, sicubi infestis spectatoribus dimicarent, vi rapiendos reservandosque mandabat. Tirones neque in ludo neque per lanistas, sed in domibus per equites Romanos atque etiam per senatores armorum peritos erudiebat, precibus enitens, quod epistolis eius ostenditur, ut disciplinam singulorum susciperent, ipsique dictata exercentibus darent. Legionibus stipendium in perpetuum duplicavit. Frumentum, quoties copia esset, etiam sine modo mensuraque praebuit; ac singula interdum mancipia ex praeda viritim dedit.

XXVII. Ad retinendam autem Pompeii necessitudinem ac voluntatem Octaviam, sororis suae neptem, quae C. Marcello nupta erat, conditionem ei detulit, sibique filiam eius in matrimonium petiit, Fausto Sullae destinatam. Omnibus vero circa eum, atque etiam parte magna senatus, gratuito aut levi fenore obstrictis, ex reliquo quoque ordinum genere vel invitatos vel sponte ad se commeantes uberrimo congiario prosequebatur; libertos insuper servulosque cuiusque, prout domino patronove gratus quis esset. Tum reorum aut obaeratorum aut prodigae iuventutis subsidium unicum ac promptissimum erat; nisi quos gravior criminum vel inopiae luxuriaeve vis urgeret, quam ut subveniri posset a se. His plane palam bello civili opus esse dicebat.

XXVIII. Nec minore studio reges atque provincias per terrarum orbem alliciebat, aliis captivorum millia dono offerens, aliis citra senatus populique auctoritatem, quo vellent et quoties vellent, auxilia summittens; superque Italiae Galliarumque et Hispaniarum, Asiae quoque et Graeciae potentissimas urbes praecipuis operibus exornans: donec, attoni-

tis iam omnibus et quorsum illa tenderent reputantibus, M. Claudius Marcellus consul edicto praefatus, de summa se republica acturum, retulit ad senatum, ut ei succederetur ante tempus, quoniam, bello confecto, pax esset ac dimitti deberet victor exercitus; et ne absentis ratio comitiis haberetur, quando et plebiscito Pompeius postea obrogasset. Acciderat autem, ut is, legem de iure magistratuum ferens, eo capite, quo a petitione honorum absentes summovebat, ne Caesarem quidem exciperet, per oblivionem; ac mox, lege iam in aes incisa et in aerarium condita, corrigeret errorem. Nec contentus Marcellus provincias Caesari et privilegium eripere, retulit etiam, ut colonis, quos rogatione Vatinia Novumcomum deduxisset, civitas adimeretur, quod per ambitionem et ultra praescriptum data esset.

XXIX. Commotus his Caesar ac iudicans, (quod saepe ex eo auditum ferunt,) difficilius se principem civitatis a primo ordine in secundum, quam ex secundo in novissimum, detrudi, summa ope restitit, partim per intercessores tribunos, partim per Servium Sulpicium, alterum consulem. Insequenti quoque anno, C. Marcello, qui fratri patrueli suo Marco in consulatu successerat, eadem tentante, collegam eius Aemilium Paullum, Caiumque Curionem, violentissimum tribunorum, ingenti mercede defensores paravit. Sed quum obstinatius omnia agi videret, et designatos etiam consules e parte diversa, senatum literis deprecatus est, ne sibi beneficium populi adimeretur, aut ut ceteri quoque imperatores ab exercitibus discederent: confisus, ut putant, facilius se, simulatque libuisset, veteranos convocaturum, quam Pompeium novos milites. Cum adver-

sariis autem pepigit, ut, dimissis octo legionibus Transalpinaque Gallia, duae sibi legiones et Cisalpina provincia, vel etiam una legio cum Illyrico concederetur, quoad consul fieret.

XXX. Verum neque senatu interveniente, et adversariis negantibus, ullam se de republica facturos pactionem, transiit in citeriorem Galliam; conventibusque peractis Ravennae substitit, bello vindicaturus, si quid de tribunis plebis intercedentibus pro se gravius a senatu constitutum esset. Et praetextum quidem illi civilium armorum hoc fuit; causas autem alias fuisse opinantur. Cn. Pompeius ita dictitabat: quod neque opera consummare, quae instituerat, neque populi exspectationem, quam de adventu suo fecerat, privatis opibus explere posset, turbare omnia ac permiscere voluisse. Alii timuisse dicunt, ne eorum, quae primo consulatu adversus auspicia legesque et intercessiones gessisset, rationem reddere cogeretur: quum M. Cato identidem, nec sine iureiurando, denunciaret, delaturum se nomen eius, simulac primum exercitum dimisisset; quumque vulgo fore praedicarent, ut, si privatus redisset, Milonis exemplo circumpositis armatis causam apud judices diceret. Quod probabilius facit Asinius Pollio, Pharsalica acie caesos profligatosque adversarios prospicientem, haec eum ad verbum dixisse referens: *Hoc voluerunt: tantis rebus gestis C. Caesar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petissem.* Quidam putant, captum imperii consuetudine, pensitatisque suis et inimicorum viribus, usum occasione rapiendae dominationis, quam aetate prima concupisset. Quod existimasse videbatur et Cicero, scri-

bens de Officiis tertio libro, semper Caesarem in ore habuisse Euripidis versus, quos sic ipse convertit:

Nam si violandum est iús, regnandi grátia
Violándum est: aliis rébus pietatém colas.

XXXI. Quum ergo sublatam tribunorum intercessionem, ipsosque Urbe cessisse nunciatum est, praemissis confestim clam cohortibus, ne qua suspicio moveretur, et spectaculo publico per dissimulationem interfuit, et formam, qua ludum gladiatorium erat aedificaturus, consideravit, et ex consuetudine convivio se frequenti dedit. Deinde post solis occasum, mulis e proximo pistrino ad vehiculum iunctis, occultissimum iter modico comitatu ingressus est: et quum, luminibus exstinctis, decessisset via, diu errabundus, tandem ad lucem, duce reperto, per angustissimos tramites pedibus evasit; consecutusque cohortes ad Rubiconem flumen, qui provinciae eius finis erat, paullum constitit; ac reputans, quantum moliretur, conversus ad proximos, *Etiam nunc,* inquit, *regredi possumus: quodsi ponticulum transierimus, omnia armis agenda erunt.*

XXXII. Cunctanti ostentum tale factum est. Quidam eximia magnitudine et forma, in proximo sedens repente apparuit, arundine canens: ad quem audiendum quum praeter pastores plurimi etiam ex stationibus milites concurrissent, interque eos et aeneatores, rapta ab uno tuba prosiluit ad flumen, et ingenti spiritu classicum exorsus, pertendit ad alteram ripam. Tunc Caesar, *Eatur,* inquit, *quo deorum ostenta et inimicorum iniquitas vocat. Jacta alea esto.*

XXXIII. Atque ita traiecto exercitu, adhibitis tribunis plebis, qui pulsi supervenerant, pro concione fidem militum, flens ac veste a pectore discissa,

invocavit. Existimatur etiam equestres census pollicitus singulis: quod accidit opinione falsa. Nam quum in alloquendo exhortandoque saepius digitum laevae manus ostentans affirmaret, se ad satisfaciendum omnibus, per quos dignitatem suam defensurus esset, annulum quoque aequo animo detracturum sibi: extrema concio, cui facilius erat videre concionantem, quam audire, pro dicto accepit, quod visu suspicabatur: promissumque ius annulorum cum millibus quadringenis fama distulit.

XXXIV. Ordo et summa rerum, quas deinceps gessit, sic se habent. Picenum, Umbriam, Etruriam occupavit: et L. Domitio, qui, per tumultum successor eius nominatus, Corfinium praesidio tenebat, in deditionem redacto atque dimisso, secundum superum mare Brundisium tetendit, quo consules Pompeiusque confugerant, quamprimum transfretaturi. Hos frustra per omnes moras exitu prohibere conatus, Romam iter convertit: appellatisque de republica patribus, validissimas Pompeii copias, quae sub tribus legatis, M. Petreio et L. Afranio et M. Varrone, in Hispania erant, invasit, professus ante inter suos, *ire se ad exercitum sine duce, et inde reversurum ad ducem sine exercitu.* Et quamquam obsidione Massiliae, quae sibi in itinere portas clauserat, summaque frumentariae rei penuria retardante, brevi tamen omnia subegit.

XXXV. Hinc Urbe repetita in Macedoniam transgressus, Pompeium, per quatuor paene menses maximis obsessum operibus, ad extremum Pharsalico proelio fudit: et fugientem Alexandriam persecutus, ut occisum deprehendit, cum Ptolemaeo rege, a quo sibi quoque insidias tendi videbat, bellum sane diffi-

cillimum gessit; neque loco neque tempore aequo, sed hieme anni et intra moenia copiosissimi ac sollertissimi hostis, inops ipse rerum omnium átque imparatus. Regnum Aegypti victor Cleopatrae fratrique eius minori permisit, veritus provinciam facere, ne quandoque, violentiorem praesidem nacta, novarum rerum materia esset. Ab Alexandria in Syriam et inde Pontum transiit, urgentibus de Pharnace nunciis: quem, Mithridatis Magni filium, ac tunc occasione temporum bellantem, iamque multiplici successu praeferocem, intra quintum quam affuerat diem, quatuor quibus in conspectum venit horis, una profligavit acie; crebro commemorans Pompeii felicitatem, cui praecipua militiae laus de tam imbelli genere hostium contigisset. Dehinc Scipionem ac Iubam, reliquias partium in Africa refoventes, devicit; Pompeii liberos in Hispania.

XXXVI. Omnibus civilibus bellis nullam clàdem, nisi per legatos suos, passus est: quorum C. Curio in Africa periit; C. Antonius in Illyrico in adversariorum devenit potestatem; P. Dolabella classem in eodem Illyrico, Cn. Domitius Calvinus in Ponto exercitum amiserunt. Ipse prosperrime semper, ac ne ancipiti quidem unquam fortuna, praeterquam bis, dimicavit: semel ad Dyrrhachium, ubi pulsus, non instante Pompeio, negavit eum vincere scire: iterum in Hispania ultimo proelio, quum desperatis rebus etiam de consciscenda nece cogitavit.

XXXVII. Confectis bellis, quinquies triumphavit: post devictum Scipionem quater eodem mense, sed interiectis diebus; et rursus semel, post superatos Pompeii liberos. Primum et excellentissimum triumphum egit Gallicum, sequentem Alexandrinum

deinde Ponticum, huic proximum Africanum, novissimum Hispaniensem, diverso quemque apparatu et instrumento. Gallici triumphi die Velabrum praetervehens, paene curru excussus [est], axe diffracto: ascenditque Capitolium ad lumina, quadraginta elephantis dextra atque sinistra lychnuchos gestantibus. Pontico triumpho inter pompae fercula trium verborum praetulit titulum, VENI. VIDI. VICI. non acta belli significantem, sicut ceteris, sed celeriter confecti notam.

XXXVIII. Veteranis legionibus praedae nomine in pedites singulos super bina sestertia, quae initio civilis tumultus numeraverat, vicena quaterna millia nummûm dedit. Assignavit et agros, sed non continuos, ne quis possessorum expelleretur. Populo praeter frumenti denos modios ac totidem olei libras, trecenos quoque nummos, quos pollicitus olim erat, viritim divisit; et hoc amplius centenos pro mora. Annuam etiam habitationem Romae usque ad bina millia nummûm, in Italia non ultra quingenos sestertios remisit. Adiecit epulum ac viscerationem, et post Hispaniensem victoriam duo prandia. Nam quum prius parce neque pro liberalitate sua praebitum iudicaret, quinto post die aliud largissimum praebuit.

XXXIX. Edidit spectacula varii generis: munus gladiatorium; ludos etiam regionatim Urbe tota, et quidem per omnium linguarum histriones; item Circenses, athletas, naumachiam. Munere in foro depugnavit Furius Leptinus, stirpe praetoria, et A. Calpenus, senator quondam actorque causarum. Pyrrhicham saltaverunt Asiae Bithyniaeque principum liberi. Ludis Decimus Laberius, eques Roma-

mus, mimum suum egit, donatusque quingentis sestertiis et annulo aureo, sessum in quatuordecim e scena per orchestram transiit. Circensibus, spatio Circi ab utraque parte producto, et in gyrum Euripo addito, quadrigas bigasque et equos desultorios agitaverunt nobilissimi iuvenes. Troiam lusit turma duplex, maiorum minorumque puerorum. Venationes editae per dies quinque, ac novissime pugna divisa in duas acies; quingenis peditibus, elephantis vicenis, tricenis equitibus hinc et inde commissis. Nam quo laxius dimicaretur, sublatae metae, inque earum locum bina castra ex adverso constituta erant. Athletae, stadio ad tempus exstructo in regione Martii campi, certaverunt per triduum. Et navali proelio, in minore Codeta defosso lacu, biremes ac triremes quadriremesque Tyriae et Aegyptiae classis magno pugnatorum numero conflixerunt. Ad quae omnia spectacula tantum undique confluxit hominum, ut plerique advenae aut inter vicos aut inter vias tabernaculis positis manerent, ac saepe prae turba elisi exanimatique sint plurimi, et in his duo senatores.

XL. Conversus hinc ad ordinandum reipublicae statum, fastos correxit, iam pridem vitio pontificum per intercalandi licentiam adeo turbatos, ut neque messium feriae aestate, neque vindemiarum autumno competerent. Annumque ad cursum solis accommodavit, ut trecentorum sexaginta quinque dierum esset, et, intercalario mense sublato, unus dies quarto quoque anno intercalaretur. Quo autem magis in posterum ex Kalendis Ianuariis novis temporum ratio congrueret, inter Novembrem ac Decembrem mensem interiecit duos alios; fuitque is annus, qu

haec constituebantur, quindecim mensium cum intercalario, qui ex consuetudine in eum annum inciderat.

XLI. Senatum supplevit: patricios allegit: praetorum, aedilium, quaestorum, minorum etiam magistratuum numerum ampliavit: nudatos opere censorio, aut sententia iudicum de ambitu condemnatos restituit. Comitia cum populo partitus est: ut, exceptis consulatus competitoribus, de cetero numero candidatorum, pro parte dimidia, quos populus vellet, pronunciarentur; pro parte altera, quos ipse edidisset. Et edebat per libellos, circum tribus misses, scriptura brevi: *Caesar dictator illi tribui. Commendo vobis illum et illum, ut vestro suffragio suam dignitatem teneant.* Admisit ad honores et proscriptorum liberos. Iudicia ad duo genera iudicum redegit, equestris ordinis ac senatorii: tribunos aerarios, quod erat tertium, sustulit. Recensum populi nec more nec loco solito, sed vicatim per dominos insularum egit; atque ex viginti trecentisque millibus accipientium frumentum e publico, ad centum quinquaginta retraxit. Ac ne qui novi coetus recensionis causa moveri quandoque possent, instituit, quotannis in demortuorum locum ex iis, qui recensiti non essent, subsortitio a praetore fieret.

XLII. Octoginta autem civium millibus in transmarinas colonias distributis, ut exhaustae quoque Urbi frequentia suppeteret, sanxit, ne quis civis maior annis viginti minorve quadraginta, qui sacramento non teneretur, plus triennio continuo Italia abesset: neu quis senatoris filius, nisi contubernalis aut comes magistratus, peregre proficisceretur: neve hi, qui pecuariam facerent, minus tertia parte pube-

rum ingenuorum inter pastores haberent. Omnesque medicinam Romae professos et liberalium artium doctores, quo libentius et ipsi Urbem incolerent, et ceteri appeterent, civitate donavit. De pecuniis mutuis, disiecta novarum tabularum exspectatione, quae crebro movebatur, decrevit tandem, ut debitores creditoribus satisfacerent per aestimationem possessionum, quanti quasque ante civile bellum comparassent, deducto summae aeris alieni, si quid usurae nomine numeratum aut perscriptum fuisset: qua conditione quarta pars fere crediti deperibat. Cuncta collegia, praeter antiquitus constituta, distraxit. Poenas facinorum auxit: et quum locupletes eo facilius scelere se obligarent, quod integris patrimoniis exsulabant, parricidas, ut Cicero scribit, bonis omnibus, reliquos dimidia parte multavit.

XLIII. Ius laboriosissime ac severissime dixit. Repetundarum convictos etiam ordine senatorio movit. Diremit nuptias praetorii viri, qui digressam a marito post biduum statim duxerat, quamvis sine probri suspicione. Peregrinarum mercium portoria instituit. Lecticarum usum, item conchyliatae vestis et margaritarum, nisi certis personis et aetatibus, perque certos dies, ademit. Legem praecipue sumptuariam exercuit, dispositis circa macellum custodibus, qui obsonia contra vetitum retinerent, deportarentque ad se, summissis nonnunquam lictoribus atque militibus, qui, si qua custodes fefellissent, iam apposita e triclinio auferrent.

XLIV. Nam de ornanda instruendaque Urbe, item de tuendo ampliandoque imperio, plura ac maiora in dies destinabat: inprimis Martis templum,

quantum nusquam esset, exstruere, repleto et complanato lacu, in quo naumachiae spectaculum ediderat, theatrumque summae magnitudinis Tarpeio monti accubans; ius civile ad certum modum redigere, atque ex immensa diffusaque legum copia optima quaeque et necessaria in paucissimos conferre libros; bibliothecas Graecas et Latinas, quas maximas posset, publicare, data M. Varroni cura comparandarum ac digerendarum; siccare Pomptinas paludes; emittere Fucinum lacum; viam munire a mari supero per Apennini dorsum ad Tiberim usque; perfodere Isthmum; Dacos, qui se in Pontum et Thraciam effuderant, coercere; mox Parthis inferre bellum per Armeniam minorem, nec nisi ante expertos aggredi proelio. Talia agentem atque meditantem mors praevenit: de qua priusquam dicam, ea, quae ad formam et habitum et cultum et mores, nec minus, quae ad civilia et bellica eius studia pertineant, non alienum erit summatim exponere.

XLV. Fuisse traditur excelsa statura, colore candido, teretibus membris, ore paullo pleniore, nigris vegetisque oculis, valetudine prospera, nisi quod tempore extremo repente animo linqui, atque etiam per somnum exterreri solebat. Comitiali quoque morbo bis inter res agendas correptus est. Circa corporis curam morosior, ut non solum tonderetur diligenter ac raderetur, sed velleretur etiam, ut quidam exprobraverunt; calvitii vero deformitatem iniquissime ferret, obtrectatorum saepe iocis obnoxiam expertus. Ideoque et deficientem capillum revocare a vertice assueverat, et ex omnibus decretis sibi a senatu populoque honoribus non aliud aut recepit aut usurpavit libentius, quam ius laureae co-

ronae perpetuo gestandae. Etiam cultu notabilem ferunt: usum enim lato clavo ad manus fimbriato; nec ut unquam aliter quam super eum cingeretur, et quidem fluxiore cinctura. Unde emanasse Sullae dictum [constat], optimates saepius admonentis, *ut male praecinctum puerum caverent.*

XLVI. Habitavit primo in Subura, modicis aedibus; post autem pontificatum maximum in sacra via, domo publica. Munditiarum lautitiarumque studiosissimum multi prodiderunt: villam in Nemorensi, a fundamentis inchoatam magnoque sumptu absolutam, quia non tota ad animum ei responderat, totam diruisse, quanquam tenuem adhuc et obaeratum: in expeditionibus tessellata et sectilia pavimenta circumtulisse.

XLVII. Britanniam petisse spe margaritarum, quarum amplitudinem conferentem interdum sua manu exegisse pondus: gemmas, toreumata, signa, tabulas operis antiqui semper animosissime comparasse: servitia rectiora politioraque immenso pretio, et cuius ipsum etiam puderet, sic ut rationibus vetaret inferri.

XLVIII. Convivatum assidue per provincias duobus tricliniis, uno, quo sagati palliative, altero, quo togati cum illustrioribus provinciarum discumberent. Domesticam disciplinam in parvis ac maioribus rebus diligenter adeo severeque rexit, ut pistorem, alium quam sibi panem convivis subiicientem, compedibus vinxerit; libertum gratissimum, ob adulteratam equitis Romani uxorem, quamvis nullo querente, capitali poena affecerit.

XLIX. Pudicitiae eius famam nihil quidem praeter Nicomedis contubernium laesit, gravi tamen et

perenni opprobrio, et ad omnium convicia exposito. Omitto Calvi Licinii notissimos versus:

Bithynia quicquid
Et paedicator Caesaris unquam habuit.

praetereo actiones Dolabellae et Curionis patris, in quibus eum Dolabella *pellicem reginae, spondam interiorem regiae lecticae,* at Curio *stabulum Nicomedis* et *Bithynicum fornicem* dicunt. Missa etiam facio edicta Bibuli, quibus proscripsit collegam suum, *Bithynicam reginam: eique regem antea fuisse cordi, nunc esse regnum.* Quo tempore, ut M. Brutus refert, Octavius etiam quidam, valetudine mentis liberius dicax, conventu maximo quum Pompeium regem appellasset, ipsum reginam salutavit. Sed C. Memmius etiam ad cyathum et vinum Nicomedi stetisse obiecit, cum reliquis exoletis, pleno convivio, accubantibus nonnullis urbicis negotiatoribus, quorum refert nomina. Cicero vero, non contentus in quibusdam epistolis scripsisse, a satellitibus eum in cubiculum regium eductum, in aureo lecto, veste purpurea decubuisse, floremque aetatis a Venere orti, in Bithynia contaminatum, quondam etiam in senatu defendenti Nysae causam, filiae Nicomedis, beneficiaque regis in se commemoranti, *Remove,* inquit, *istaec, oro te; quando notum est, et quid ille tibi, et quid illi tu dederis.* Gallico denique triumpho milites eius inter cetera carmina, qualia currum prosequentes ioculariter canunt, etiam vulgatissimum illud pronunciaverunt:

Gállias Caesár subegit, Nícomedes Caésarem.
Écce, Caesar núnc triumphat, quí subegit Gállias:
Nícomedes nón triumphat, quí subegit Caésarem.

L. Pronum et sumptuosum in libidines fuisse,

constans opinio est, plurimasque et illustres feminas corrupisse; in quibus Postumiam Servii Sulpicii, Lolliam Auli Gabinii, Tertullam M. Crassi, etiam Cn. Pompeii Muciam. Nam certe Pompeio et a Curionibus patre et filio, et a multis exprobratum est, *quod, cuius causa post tres liberos exegisset uxorem, et quem gemens Aegisthum appellare consuesset, eius postea filiam potentiae cupiditate in matrimonium recepisset.* Sed ante alias dilexit M. Bruti matrem Serviliam: cui et proximo suo consulatu sexagies sestertio margaritam mercatus est, et bello civili super alias donationes amplissima praedia ex auctionibus hastae nummo addixit: quum quidem, plerisque vilitatem mirantibus, facetissime Cicero, *Quo melius*, inquit, *emptum sciatis, Tertia deducta est:* existimabatur enim Servilia etiam filiam suam Tertiam Caesari conciliare.

LI. Ne provincialibus quidem matrimoniis abstinuisse, vel hoc disticho apparet, iactato aeque a militibus per Gallicum triumphum:

Urbani, serváte uxores; moéchum calvum addúcimus.
Aúrum in Gallia éffutuísti; híc sumpsisti mútuum.

LII. Dilexit et reginas, inter quas Eunoën Mauram, Bogudis uxorem; cui maritoque eius plurima et immensa tribuit, ut Naso scripsit: sed maxime Cleopatram, cum qua et convivia in primam lucem saepe protraxit, et eadem nave thalamego paene Aethiopia tenus Aegyptum penetravit, nisi exercitus sequi recusasset: quam denique accitam in Urbem, non nisi maximis honoribus praemiisque auctam remisit, filiumque natum appellare nomine suo passus est. Quem quidem nonnulli Graecorum similem quoque Caesaris et forma et incessu tradiderunt.

M. Antonius agnitum etiam ab eo senatui affirmavit; quae scire C. Matium et C. Oppium reliquosque Caesaris amicos: quorum C. Oppius, quasi plane defensione ac patrocinio res egeret, librum edidit *Non esse Caesaris filium, quem Cleopatra dicat.* Helvius Cinna, tribunus plebis, plerisque confessus est, habuisse se scriptam paratamque legem, quam Caesar ferre iussisset, quum ipse abesset, *uti uxores liberorum quaerendorum causa, quas et quot vellet, ducere liceret.* Ac ne cui dubium omnino sit, et impudicitiae eum et adulteriorum flagrasse infamia, Curio pater quadam eum oratione *omnium mulierum virum et omnium virorum mulierem* appellat.

LIII. Vini parcissimum ne inimici quidem negaverunt. Verbum M. Catonis est, *Unum ex omnibus Caesarem ad evertendam rempublicam sobrium accessisse.* Nam circa victum C. Oppius adeo indifferentem docet, ut quondam ab hospite conditum oleum, pro viridi appositum, aspernantibus ceteris, solum etiam largius dicat appetisse, ne hospitem aut negligentiae aut rusticitatis videretur arguere.

LIV. Abstinentiam neque in imperiis neque in magistratibus praestitit. Ut enim quidam monumentis suis testati sunt, in Hispania a proconsule et a sociis pecunias accepit, emendicatas in auxilium aeris alieni; et Lusitanorum quaedam oppida, quanquam nec imperata detrectarent et advenienti portas patefacerent, diripuit hostiliter. In Gallia fana templaque deûm donis referta expilavit, urbes diruit, saepius ob praedam, quam ob delictum: unde factum, ut auro abundaret, ternisque millibus nummûm in libras promercale per Italiam provinciasque divideret. In primo consulatu tria millia pondo

auri furatus e Capitolio, tantundem inaurati aeris reposuit. Societates ac regna pretio dedit; ut qui uni Ptolemaeo prope sex millia talentorum suo Pompeiique nomine abstulerit. Postea vero evidentissimis rapinis ac sacrilegiis et onera bellorum civilium et triumphorum ac munerum sustinuit impendia.

LV. Eloquentia militarique re aut aequavit praestantissimorum gloriam, aut excessit. Post accusationem Dolabellae haud dubie principibus patronis annumeratus est. Certe Cicero ad Brutum oratores enumerans, negat *se videre, cui Caesar debeat cedere:* aitque, *eum elegantem, splendidam quoque, atque etiam magnificam et generosam quodammodo rationem dicendi tenere*: et ad Cornelium Nepotem de eodem ita scripsit: *Quid? oratorum quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? Quis sententiis aut acutior aut crebrior? quis verbis aut ornatior aut elegantior?* Genus eloquentiae duntaxat adolescens adhuc Strabonis Caesaris secutus videtur; cuius etiam ex oratione, quae inscribitur *Pro Sardis*, ad verbum nonnulla transtulit in Divinationem suam. Pronunciasse autem dicitur voce acuta, ardenti motu gestuque, non sine venustate. Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quaedam feruntur. *Pro Q. Metello* non immerito Augustus existimat magis ab actuariis exceptam male subsequentibus verba dicentis, quam ab ipso editam. Nam in quibusdam exemplaribus invenio ne inscriptam quidem *Pro Metello*, sed *quam scripsit Metello*, quum ex persona Caesaris sermo sit, Metellum seque adversus communium obtrectatorum criminationes purgantis. *Apud milites* quoque *in Hispania* idem Augustus [orationem esse] vix ipsius putat: quae tamen duplex fertur:

una, quasi priore habita proelio; altera posteriore: quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse eum dicit, subita hostium incursione.

LVI. Reliquit et rerum suarum commentarios, Gallici civilisque belli Pompeiani. Nam Alexandrini Africique et Hispaniensis incertus auctor est. Alii Oppium putant, alii Hirtium: qui etiam Gallici belli novissimum imperfectumque librum suppleverit. De commentariis Cicero in eodem libro sic refert: *Commentarios scripsit, valde quidem probandos: nudi sunt, recti et venusti, omni ornatu orationis tanquam veste detracta: sed dum voluit, alios habere parata, unde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui illa volent calamistris inurere, sanos quidem homines a scribendo deterruit.* De iisdem commentariis Hirtius ita praedicat: *Adeo probantur omnium iudicio, ut praerepta, non praebita, facultas scriptoribus videatur. Cuius tamen rei maior nostra, quam reliquorum, est admiratio. Ceteri enim, quam bene atque emendate, nos etiam, quam facile atque celeriter eos perscripserit, scimus.* Pollio Asinius parum diligenter parumque integra veritate compositos putat, quum Caesar pleraque, et quae per alios erant gesta, temere crediderit, et, quae per se, vel consulto vel etiam memoria lapsus, perperam ediderit: existimatque rescripturum et correcturum fuisse. Reliquit et *de Analogia* libros duos, *et Anticatones* totidem, ac praeterea poëma, quod inscribitur *Iter.* Quorum librorum primos in transitu Alpium, quum ex citeriore Gallia, conventibus peractis, ad exercitum rediret; sequentes sub tempus Mundensis proelii fecit; novissimum, dum ab Urbe in Hispaniam ulteriorem quarto et vicesimo die per-

venit. *Epistolae* quoque eius *ad senatum* exstant, quas primus videtur ad paginas et formam memorialis libelli convertisse, quum antea consules et duces nonnisi transversa charta mitterent scriptas. Exstant et *ad Ciceronem*, item *ad familiares* domesticis de rebus: in quibus si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo literarum ordine, ut nullum verbum effici posset: quae si quis investigare et persequi velit, quartam elementorum literam, id est, *d* pro *a*, et perinde reliquas commutet. Feruntur et a puero et ab adolescentulo quaedam scripta, ut *Laudes Herculis*, *tragoedia Oedipus*, item *Dicta collectanea*. Quos omnes libellos vetuit Augustus publicari in epistola, quam brevem admodum ac simplicem ad Pompeium Macrum, cui ordinandas bibliothecas delegaverat, misit.

LVII. Armorum et equitandi peritissimus, laboris ultra fidem patiens erat. In agmine nonnunquam equo, saepius pedibus anteibat, capite detecto, seu sol seu imber esset. Longissimas vias incredibili celeritate confecit, expeditus, meritoria rheda, centena passuum millia in singulos dies: si flumina morarentur, nando traiiciens, vel innixus inflatis utribus, ut saepe nuncios de se praevenerit.

LVIII. In obeundis expeditionibus dubium, cautior an audentior. Exercitum neque per insidiosa itinera duxit unquam, nisi perspeculatus locorum situs: neque in Britanniam transvexit, nisi ante per se portus et navigationem et accessum ad insulam explorasset. At idem, obsessione castrorum in Germania nunciata, per stationes hostium Gallico habitu penetravit ad suos. A Brundisio Dyrrhachium inter oppositas classes hieme transmisit. Cessanti-

busque copiis, quas subsequi iusserat, quum ad accersendas frustra saepe misisset, novissime ipse clam noctu parvulum navigium solus obvoluto capite conscendit: neque aut quis esset ante detexit, aut gubernatorem cedere adversae tempestati passus est, quam paene obrutus fluctibus.

LIX. Ne religione quidem ulla a quoquam incepto absterritus unquam vel retardatus est. Quum immolanti aufugisset hostia, profectionem adversus Scipionem et Iubam non distulit. Prolapsus etiam in egressu navis, verso ad melius omine, *Teneo te*, inquit, *Africa*. Ad eludendas autem vaticinationes, quibus felix et invictum in ea provincia fataliter Scipionum nomen ferebatur, despectissimum quendam ex Corneliorum genere, cui ad opprobrium vitae Salutioni cognomen erat, in castris secum habuit.

LX. Proelia non tantum destinato, sed ex occasione sumebat; ac saepe ab itinere statim, interdum spurcissimis tempestatibus, quum minime quis moturum putaret; nec nisi tempore extremo ad dimicandum cunctatior factus est; quo saepius vicisset, hoc minus experiendos casus opinans; nihilque se tantum acquisiturum victoria, quantum auferre calamitas posset. Nullum unquam hostem fudit, quin castris quoque exueret: ita nullum spatium perterritis dabat. Ancipiti proelio equos dimittebat, et in primis suum, quo maior permanendi necessitas imponeretur, auxilio fugae erepto.

LXI. Utebatur autem equo insigni, pedibus prope humanis, et in modum digitorum ungulis scissis: quem natum apud se, quum haruspices imperium orbis terrae significare domino pronunciassent, magna cura aluit: nec patientem sessoris alterius primus

ascendit; cuius etiam instar pro aede Veneris Genitricis postea dedicavit.

LXII. Inclinatam aciem solus saepe restituit, obsistens fugientibus, retinensque singulos, et contortis faucibus convertens in hostem: et quidem adeo plerumque trepidos, ut aquilifer moranti se cuspide sit comminatus; alius in manu detinentis reliquerit signum.

LXIII. Non minora illa constantiae eius, imo maiora etiam indicia fuerint. Post aciem Pharsalicam, quum praemissis in Asiam copiis per angustias Hellesponti vectoria navicula traiiceret, C. Cassium, partis adversae, cum decem rostratis navibus obvium sibi, neque refugit, et cominus tendens, ultro ad deditionem hortatus, supplicem ad se recepit.

LXIV. Alexandriae, circa oppugnationem pontis, eruptione hostium subita compulsus in scapham, pluribus eodem praecipitantibus, quum desiluisset in mare, nando per ducentos passus evasit ad proximam navem, elata laeva, ne libelli, quos tenebat, madefierent; paludamentum mordicus trahens, ne spolio potiretur hostis.

LXV. Militem neque a moribus neque a fortuna probabat, sed tantum a viribus; tractabatque pari severitate atque indulgentia. Non enim ubique ac semper, sed, quum hostis in proximo esset, coërcebat: tum maxime exactor gravissimus disciplinae, ut neque itineris neque proelii tempus denunciaret, sed paratum et intentum momentis omnibus, quo vellet, subito educeret. Quod etiam sine causa plerumque faciebat, praecipue pluviis et festis diebus. Ac subinde se observandum admonens repente inter-

diu vel nocte subtrahebat; augebatque iter, ut serius subsequentes defatigaret.

LXVI. Fama vero hostilium copiarum perterritos non negando minuendove, sed insuper amplificando ementiendoque confirmabat. Itaque quum exspectatio adventus Iubae terribilis esset, convocatis ad concionem militibus, *Scitote*, inquit, *paucissimis his diebus regem affuturum cum decem legionibus, equitum triginta, levis armaturae centum millibus, elephantis trecentis. Proinde desinant quidam quaerere ultra aut opinari, mihique, qui compertum habeo, credant: aut quidem, vetustissima nave impositos, quocunque vento in quascunque terras iubebo avehi.*

LXVII. Delicta neque observabat omnia, neque pro modo exsequebatur; sed desertorum ac seditiosorum et inquisitor et punitor acerrimus, connivebat in ceteris. Ac nonnunquam post magnam pugnam atque victoriam, remisso officiorum munere, licentiam omnem passim lasciviendi permittebat, iactare solitus, *milites suos etiam unguentatos bene pugnare posse:* nec *milites* eos pro concione, sed blandiori nomine *commilitones* appellabat: habebatque tam cultos, ut argento et auro politis armis ornaret, simul et ad speciem, et quo tenaciores eorum in proelio essent metu damni. Diligebat quoque usque adeo, ut audita clade Titudiana barbam capillumque summiserit, nec ante dempserit, quam vindicasset. Quibus rebus et devotissimos sibi et fortissimos reddidit.

LXVIII. Ingresso civile bellum centuriones cuiusque legionis singulos equites e viatico suo obtulerunt: universi milites gratuitam et sine frumento stipendioque operam, quum tenuiorum tutelam locu-

pletiores in se contulissent. Neque in tam diuturno spatio quisquam omnino descivit: plerique capti concessam sibi sub conditione vitam, si militare adversus eum vellent, recusarunt. Famem et ceteras necessitates, non quum obsiderentur modo, sed et si alios ipsi obsiderent, tantopere tolerabant, ut Dyrrhachina munitione Pompeius, viso genere panis ex herba, quo sustinebantur, cum feris sibi rem esse dixerit, amoverique ocius nec cuiquam ostendi iusserit, ne patientia et pertinacia hostis animi suorum frangerentur. Quanta fortitudine dimicaverint, testimonio est, quod, adverso semel apud Dyrrhachium proelio, poenam in se ultro depoposcerunt; ut consolandos eos magis imperator quam puniendos habuerit. Ceteris proeliis innumeras adversariorum copias, multis partibus ipsi pauciores, facile superaverunt. Denique una sextae legionis cohors, praeposita castello, quatuor Pompeii legiones per aliquot horas sustinuit, paene omnis confixa multitudine hostilium sagittarum, quarum centum ac triginta millia intra vallum reperta sunt. Nec mirum, singulorum si quis facta respiciat, vel Cassii Scaevae centurionis, vel C. Acilii militis, ne de pluribus referam. Scaeva, excusso oculo, transfixus femore et humero, centum et viginti ictibus scuto perforato, custodiam portae commissi castelli retinuit. Acilius navali ad Massiliam proelio, iniecta in puppem hostium dextra, et abscisa, memorabile illud apud Graecos Cynaegiri exemplum imitatus, transiluit in navem, umbone obvios agens.

LXIX. Seditionem per decem annos Gallicis bellis nullam omnino moverunt, civilibus aliquas, sed ut celeriter ad officium redierint, nec tam indulgentia

ducis, quam auctoritate. Non enim cessit unquam tumultuantibus, atque etiam obviam semper iit. Et nonam quidem legionem apud Placentiam, quanquam adhuc in armis Pompeius esset, totam cum ignominia missam fecit, aegreque, post multas et supplices preces, nec nisi exacta de sontibus poena, restituit.

LXX. Decumanos autem Romae cum ingentibus minis, summoque etiam Urbis periculo, missionem et praemia flagitantes, ardente tunc in Africa bello, neque adire cunctatus est, quanquam deterrentibus amicis, neque dimittere: sed una voce, qua *Quirites* eos pro *militibus* appellarat, tam facile circumegit et flexit, ut ei, *milites esse*, confestim responderint, et quamvis recusantem ultro in Africam sint secuti; ac sic quoque seditiosissimum quemque et praedae et agri destinati tertia parte multavit.

LXXI. Studium et fides erga clientes ne iuveni quidem defuerunt. Masintham, nobilem iuvenem, quum adversus Hiempsalem regem tam enixe defendisset, ut Iubae, regis filio, in altercatione barbam invaserit, stipendiarium quoque pronunciatum et abstrahentibus statim eripuit occultavitque apud se diu, et mox, ex praetura proficiscens in Hispaniam, inter officia prosequentium fascesque lictorum lectica sua avexit.

LXXII. Amicos tanta semper facilitate indulgentiaque tractavit, ut C. Oppio, comitanti se per silvestre iter, correptoque subita valetudine, et deversoriolo, quod unum erat, [lecto] cesserit, et ipse humi ac sub divo cubuerit. Iam autem rerum potens quosdam etiam infimi generis ad amplissimos honores provexit. Quum ob id culparetur, professus est pa-

lam, *si grassatorum et sicariorum ope in tuenda sua dignitate usus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum.*

LXXIII. Simultates contra nullas tam graves excepit unquam, ut non occasione oblata libens deponeret. C. Memmii, cuius asperrimis orationibus non minore acerbitate rescripserat, etiam suffragator mox in petitione consulatus fuit. C. Calvo, post famosa epigrammata de reconciliatione per amicos agenti, ultro ac prior scripsit. Valerium Catullum, a quo sibi versiculis de Mamurra perpetua stigmata imposita non dissimulaverat, satisfacientem, eadem die adhibuit coenae, hospitioque patris eius, sicut consueverat, uti perseveravit.

LXXIV. Sed et in ulciscendo natura lenissimus. Piratas, a quibus captus est, quum in deditionem redegisset, quoniam suffixurum se cruci ante iuraverat, iugulari prius iussit, deinde suffigi. Cornelio Phagitae, cuius quondam nocturnas insidias aeger ac latens, ne perduceretur ad Sullam, vix praemio dato evaserat, nunquam nocere sustinuit. Philemonem a manu servum, qui necem suam per venenum inimicis promiserat, non gravius quam simplici morte puniit. In P. Clodium, Pompeiae uxoris suae adulterum atque eadem de causa pollutarum caerimoniarum reum, testis citatus, negavit se quicquam comperisse, quamvis et mater Aurelia et soror Iulia apud eosdem iudices omnia ex fide retulissent; interrogatusque, cur igitur repudiasset uxorem, *Quoniam*, inquit, *meos tam suspicione quam crimine iudico carere oportere.*

LXXV. Moderationem vero clementiamque tum in administratione tum in victoria belli civilis admirabilem exhibuit. Denunciante Pompeio, *pro hosti-*

bus se habiturum, *qui reipublicae defuissent*, ipse *medios et neutrius partis suorum sibi numero futuros* pronunciavit. Quibus autem ex commendatione Pompeii ordines dederat, potestatem transeundi ad eum omnibus fecit. Motis apud Ilerdam deditionis conditionibus, quum, assiduo inter utrasque partes usu atque commercio, Afranius ac Petreius deprehensos intra castra Iulianos subita poenitentia interfecissent, admissam in se perfidiam non sustinuit imitari. Acie Pharsalica proclamavit, ut civibus parceretur; deincepsque nemini non suorum, quem vellet, unum partis adversae servare concessit: nec ulli periisse nisi in proelio reperiuntur, exceptis duntaxat Afranio et Fausto et L. Caesare iuvene: ac ne hos quidem voluntate ipsius interemptos putant: quorum tamen et priores post impetratam veniam rebellaverant: et Caesar, libertis servisque eius ferro et igni crudelem in modum enectis, bestias quoque ad munus populi comparatas contrucidaverat. Denique tempore extremo etiam, quibus nondum ignoverat, cunctis in Italiam redire permisit, magistratusque et imperia capere. Sed et statuas L. Sullae atque Pompeii a plebe disiectas reposuit. Ac, si qua posthac aut cogitarentur gravius adversus se aut dicerentur, inhibere maluit, quam vindicare. Itaque et detectas coniurationes conventusque nocturnos non ultra arguit, quam ut edicto ostenderet, esse sibi notas; et acerbe loquentibus satis habuit pro concione denunciare, ne perseverarent. Aulique Caecinae criminosissimo libro et Pitholai carminibus maledicentissimis laceratam existimationem suam civili animo tulit.

LXXVI. Praegravant tamen cetera facta dicta-

que eius, ut et abusus dominatione et iure caesus existimetur. Non enim honores modo nimios recepit, ut continuum consulatum, perpetuam dictaturam, praefecturamque morum, insuper praenomen Imperatoris, cognomen patris patriae, statuam inter reges, suggestum in orchestra; sed et ampliora etiam humano fastigio decerni sibi passus est, sedem auream in curia et pro tribunali, tensam et ferculum Circensi pompa, templa, aras, simulacra iuxta deos, pulvinar, flaminem, Lupercos, appellationem mensis e suo nomine. Ac nullos non honores ad libidinem cepit et dedit. Tertium et quartum consulatum titulo tenus gessit, contentus dictaturae potestate, decretae cum consulatibus simul: atque utroque anno binos consules substituit sibi in ternos novissimos menses; ita ut medio tempore comitia nulla habuerit, praeter tribunorum et aedilium plebis; praefectosque pro praetoribus constituerit, qui praesente se res urbanas administarent. Pridie autem Kalendas Ianuarias repentina consulis morte cessantem honorem in paucas horas petenti dedit. Eadem licentia, spreto patrio more, magistratus in plures annos ordinavit: decem praetoriis viris consularia ornamenta tribuit: civitate donatos et quosdam e semibarbaris Gallorum recepit in curiam. Praeterea monetae publicisque vectigalibus peculiares servos praeposuit. Trium legionum, quas Alexandriae relinquebat, curam et imperium Rusioni, liberti sui filio, suo exoleto, demandavit.

LXXVII. Nec minoris impotentiae voces propalam edebat, ut T. Ampius scribit: *Nihil esse rempublicam, appellationem modo, sine corpore ac specie. Sullam nescisse literas, qui dictaturam deposuerit. De-*

bere homines consideratius iam loqui secum, ac pro legibus habere, quae dicat. Eoque arrogantiae progressus est, ut, haruspice tristia et sine corde exta sacro quodam nunciante, *futura* diceret *laetiora, quum vellet; nec pro ostento ducendum, si pecudi cor defuisset.*

LXXVIII. Verum praecipuam et inexpiabilem sibi invidiam hinc maxime movit. Adeuntes se cum plurimis honorificentissimisque decretis universos patres conscriptos sedens pro aede Veneris Genitricis excepit. Quidam putant, retentum a Cornelio Balbo, quum conaretur assurgere: alii, ne conatum quidem omnino, sed etiam admonentem C. Trebatium, ut assurgeret, minus familiari vultu respexisse. Idque factum eius tanto intolerabilius est visum, quod ipse, triumphanti et subsellia tribunicia praetervehenti sibi unum e collegio Pontium Aquilam non assurrexisse, adeo indignatus sit, ut proclamaverit, *Repete ergo a me, Aquila, rempublicam tribunus:* et nec destiterit per continuos dies quicquam cuiquam nisi sub exceptione polliceri, *si tamen per Pontium Aquilam licuerit.*

LXXIX. Adiecit ad tam insignem despecti senatus contumeliam multo arrogantius factum. Nam quum sacrificio Latinarum revertente eo inter immodicas ac novas populi acclamationes quidam e turba statuae eius coronam lauream candida fascia praeligatam imposuisset, et tribuni plebis, Epidius Marullus Caesetiusque Flavus, coronae fasciam detrahi hominemque duci in vincula iussissent, dolens seu parum prospere motam regni mentionem, sive, ut ferebat, ereptam sibi gloriam recusandi, tribunos graviter increpatos potestate privavit: neque ex eo in-

famiam affectati etiam regii nominis discutere valuit; quanquam et plebi regem se salutanti, *Caesarem se, non regem esse*, responderit, et Lupercalibus, pro rostris a consule Antonio admotum saepius capiti suo diadema repulerit, atque in Capitolium Iovi Optimo Maximo miserit. Quin etiam varia fama percrebuit, migraturum Alexandriam vel Ilium, translatis simul opibus imperii, exhaustaque Italia delectibus, et procuratione Urbis amicis permissa: proximo autem senatu L. Cottam quindecimvirum sententiam dicturum, ut, quoniam libris fatalibus contineretur, Parthos nisi a rege non posse vinci, Caesar rex appellaretur.

LXXX. Quae causa coniuratis maturandi fuit destinata negotia, ne assentiri necesse esset. Consilia igitur dispersim antea habita, et quae saepe bini ternive ceperant, in unum omnes contulerunt: ne populo quidem iam praesenti statu laeto, sed clam palamque detrectante dominationem, atque assertores flagitante. Peregrinis in senatum allectis, libellus propositus est: *Bonum factum, ne quis senatori novo curiam monstrare velit;* et illa vulgo canebantur:

Gállos Caesar in triumphum dúcit, idem in cúriam.
Gálli bracas déposuerunt, látum clavum súmpserunt.

Q. Maximo suffecto trimestrique consule theatrum introeunte, quum lictor animadverti ex more iussisset, ab universis conclamatum est: *Non esse consulem eum.* Post remotos Caesetium et Marullum tribunos reperta sunt proximis comitiis complura suffragia consules eos declarantium. Subscripsere quidam L. Bruti statuae: *Utinam viveres!* item ipsius Caesaris:

Brútus, quia regés eiecit, cónsul primus fáctus est:
Híc, quia consulés eiecit, réx postremus fáctus est.

Conspiratum est in eum a sexaginta amplius, C. Cassio Marcoque et Decimo Bruto principibus conspirationis. Qui primum cunctati, utrumne illum, in Campo per comitia tribus ad suffragia vocantem, partibus divisis e ponte deiicerent atque exceptum trucidarent, an in sacra via vel in aditu theatri adorirentur, postquam senatus Idibus Martiis in Pompeii curiam edictus est, facile tempus et locum praetulerunt.

LXXXI. Sed Caesari futura caedes evidentibus prodigiis denunciata est. Paucos ante menses, quum in colonia Capua deducti lege Iulia coloni ad exstruendas villas sepulcra vetustissima disiicerent, idque eo studiosius facerent, quod aliquantum vasculorum operis antiqui scrutantes reperiebant; tabula aenea in monumento, in quo dicebatur Capys, conditor Capuae, sepultus, inventa est, conscripta literis verbisque Graecis, hac sententia: *Quandoque ossa Capyis detecta essent, fore, ut Iulo prognatus manu consanguineorum necaretur, magnisque mox Italiae cladibus vindicaretur.* Cuius rei, ne quis fabulosam aut commenticiam putet, auctor est Cornelius Balbus, familiarissimus Caesaris. Proximis diebus equorum greges, quos in traiiciendo Rubicone flumine consecrarat, ac vagos sine custode dimiserat, comperit, pertinacissime pabulo abstinere ubertimque flere. Et immolantem haruspex Spurinna monuit, *ut caveret periculum, quod non ultra Martias Idus proferretur.* Pridie autem easdem Idus avem regaliolum, cum laureo ramulo Pompeianae curiae se inferentem, volucres varii generis ex proximo nemore persecutae

ibidem discerpserunt. Ea vero nocte, cui illuxit dies caedis, et ipse sibi visus est per quietem interdum supra nubes volitare, alias cum Iove dextram iungere. Et Calpurnia uxor imaginata est, collabi fastigium domus, maritumque in gremio suo confodi: ac subito cubiculi fores sponte patuerunt. Ob haec simul et ob infirmam valetudinem diu cunctatus, an se contineret, et, quae apud senatum proposuerat agere, differret; tandem, D. Bruto adhortante, ne frequentes ac iamdudum opperientes destitueret, quinta fere hora progressus est: libellumque insidiarum indicem, ab obvio quodam porrectum, libellis ceteris, quos sinistra manu tenebat, quasi mox lecturus, commiscuit. Dein pluribus hostiis caesis, quum litare non posset, introiit curiam spreta religione, Spurinnamque irridens, et ut falsum arguens, *quod sine ulla noxa Idus Martiae adessent;* quanquam is *venisse quidem eas* diceret, *sed non praeterisse.*

LXXXII. Assidentem conspirati specie officii circumsteterunt: illicoque Cimber Tillius, qui primas partes susceperat, quasi aliquid rogaturus propius accessit: renuentique et gestu in aliud tempus differenti ab utroque humero togam apprehendit: deinde clamantem, *Ista quidem vis est!* alter Casca adversum vulnerat, paullum infra iugulum. Caesar Cascae brachium arreptum graphio traiecit: conatusque prosilire, alio vulnere tardatus est. Utque animadvertit, undique se strictis pugionibus peti, toga caput obvolvit; simul sinistra manu sinum ad ima crura deduxit, quo honestius caderet, etiam inferiore corporis parte velata. Atque ita tribus et viginti plagis confossus est, uno modo ad primum ictum gemitu sine voce edito; etsi tradiderunt quidam, M.

Bruto irruenti dixisse, καὶ σύ, τέκνον; Exanimis, diffugientibus cunctis, aliquamdiu iacuit, donec lecticae impositum, dependente brachio, tres servuli domum retulerunt. Nec in tot vulneribus, ut Antistius medicus existimabat, letale ullum repertum est, nisi quod secundo loco in pectore acceperat. Fuerat animus coniuratis, corpus occisi in Tiberim trahere, bona publicare, acta rescindere: sed metu M. Antonii consulis et magistri equitum Lepidi destiterunt.

LXXXIII. Postulante ergo L. Pisone socero, testamentum eius aperitur recitaturque in Antonii domo, quod Idibus Septembribus proximis in Lavicano suo fecerat, demandaveratque virgini Vestali maximae. Q. Tubero tradit, heredem ab eo scribi solitum, ex consulatu ipsius primo usque ad initium civilis belli, Cn. Pompeium; idque militibus pro concione recitatum. Sed novissimo testamento tres instituit heredes, sororum nepotes, C. Octavium ex dodrante, et L. Pinarium et Q. Pedium ex quadrante reliquo: in ima cera C. Octavium etiam in familiam nomenque adoptavit: pluresque percussorum in tutoribus filii, si quis sibi nasceretur, nominavit: D. Brutum etiam in secundis heredibus. Populo hortos circa Tiberim publice, et viritim trecenos sestertios, legavit.

LXXXIV. Funere indicto, rogus exstructus est in Martio Campo, iuxta Iuliae tumulum: et pro rostris aurata aedes ad simulacrum templi Veneris Genitricis collocata; intraque lectus eburneus, auro ac purpura stratus, et ad caput tropaeum cum veste, in qua fuerat occisus. Praeferentibus munera, quia suffecturus dies non videbatur, praeceptum est, ut omisso ordine, quibus quisque vellet itineribus Ur-

bis, portaret in Campum. Inter ludos cantata sunt quaedam ad miserationem et invidiam caedis eius, accommodata ex Pacuvii Armorum iudicio:

— — *Mén' servasse, ut éssent, qui me pérderent?*

et ex Electra Attilii [alia] ad similem sententiam. Laudationis loco consul Antonius per praeconem pronunciavit senatus consultum, quo omnia simul ei divina atque humana decreverat; item iusiurandum, quo se cuncti pro salute unius astrinxerant: quibus perpauca a se verba addidit. Lectum pro rostris, in forum magistratus et honoribus functi detulerunt. Quem quum pars in Capitolini Iovis cella cremare, pars in curia Pompeii, destinaret, repente duo quidam gladiis succincti ac bina iacula gestantes ardentibus cereis succenderunt: confestimque circumstantium turba virgulta arida, et cum subselliis tribunalia, quicquid praeterea ad manum aderat, congessit: deinde tibicines et scenici artifices vestem, quam ex instrumento triumphorum ad praesentem usum induerant, detractam sibi atque discissam iniecere flammae, [et] veteranorum militum legionarii arma sua, quibus exculti funus celebrabant; matronae etiam pleraeque ornamenta sua, quae gerebant, et liberorum bullas atque praetextas. In summo publico luctu exterarum gentium multitudo circulatim, suo quaeque more, lamentata est; praecipueque Iudaei, qui etiam noctibus continuis bustum frequentarunt.

LXXXV. Plebs statim a funere ad domum Bruti et Cassii cum facibus tetendit: atque aegre repulsa obvium sibi Helvium Cinnam per errorem nominis, quasi Cornelius is esset, quem graviter pridie concionatum de Caesare requirebat, occidit, caputque

eius praefixum hastae circumtulit: postea solidam columnam prope viginti pedum lapidis Numidici in foro statuit, scripsitque: PARENTI PATRIAE. Apud eandem longo tempore sacrificare, vota suscipere, controversias quasdam interposito per Caesarem iureiurando distrahere perseveravit.

LXXXVI. Suspicionem Caesar quibusdam suorum reliquit, neque voluisse se diutius vivere neque curasse, quod valetudine minus prospera uteretur; ideoque, et quae religiones monerent, et quae renunciarent amici, neglexisse. Sunt qui putent, confisum eum novissimo illo senatus consulto ac iureiurando, etiam custodias Hispanorum, cum gladiis sectantium se, removisse: alii e diverso opinatum, insidias undique imminentes subire semel satius esse, quam cavere semper. Alii ferunt, dicere solitum, *non tam sua quam reipublicae interesse, uti salvus esset: se iam pridem potentiae gloriaeque abunde adeptum; rempublicam, si quid sibi eveniret, neque quietam fore, et aliquanto deteriore conditione civilia bella subituram.*

LXXXVII. Illud plane inter omnes fere constitit, talem ei mortem paene ex sententia obtigisse. Nam et quondam, quum apud Xenophontem legisset, Cyrum ultima valetudine mandasse quaedam de funere suo, aspernatus tam lentum mortis genus, subitam sibi celeremque optaverat: et pridie quam occideretur, in sermone nato super coenam apud M. Lepidum, quisnam esset finis vitae commodissimus, repentinum inopinatumque praetulerat.

LXXXVIII. Periit sexto et quinquagesimo aetatis anno: atque in deorum numerum relatus est, non ore modo decernentium, sed et persuasione vulgi: siquidem ludis, quos primo consecratos ei heres Au-

gustus edebat, stella crinita per septem dies continuos fulsit, exoriens circa undecimam horam: creditumque est, animam esse Caesaris in coelum recepti; et hac de causa simulacro eius in vertice additur stella. Curiam, in qua occisus est, obstrui placuit, Idusque Martias *parricidium* nominari; ac ne unquam eo die senatus ageretur.

LXXXIX. Percussorum autem fere neque triennio quisquam amplius supervixit, neque sua morte defunctus est. Damnati omnes, alius alio casu periit, pars naufragio, pars proelio; nonnulli semet eodem illo pugione, quo Caesarem violaverant, interemerunt.

C. SUETONII TRANQUILLI

LIBER SECUNDUS.

CAESAR OCTAVIANUS AUGUSTUS.

I. Gentem Octaviam Velitris praecipuam olim fuisse, multa declarant. Nam et vicus celeberrima parte oppidi iampridem Octavius vocabatur: et ostendebatur ara Octavio consecrata, qui bello dux finitimo, quum forte Marti rem divinam faceret, nunciata repente hostis incursione, semicruda exta rapta foco prosecuit, atque ita proelium ingressus, victor rediit. Decretum etiam publicum exstabat, quo cavebatur, ut in posterum quoque [anno] simili modo exta Marti redderentur, reliquiaeque ad Octavios referrentur.

II. Ea gens, a Tarquinio Prisco rege inter Romanas gentes allecta in senatum, mox a Ser. Tullio in patricias transducta, procedente tempore ad plebem se contulit; ac rursus magno intervallo per D. Iulium in patriciatum rediit. Primus ex hac magistratum populi suffragio cepit C. Rufus. Is quaestorius Cn. et C. procreavit: a quibus duplex Octaviorum familia defluxit, conditione diversa: siqui-

dem Cneius, et deinceps ab eo reliqui omnes, functi sunt honoribus summis: at Caius eiusque posteri, seu fortuna seu voluntate, in equestri ordine constitere usque ad Augusti patrem. Proavus Augusti secundo Punico bello stipendia in Sicilia tribunus militum fecit, Aemilio Papo imperatore. Avus, municipalibus magisteriis contentus, abundante patrimonio tranquillissime senuit. Sed haec alii. Ipse Augustus nihil amplius quam equestri familia ortum se scribit, vetere ac locuplete, et in qua primus senator pater suus fuerit. M. Antonius libertinum ei proavum exprobrat restionem, e pago Thurino; avum argentarium. Nec quicquam ultra de paternis Augusti maioribus reperi.

III. Octavius pater a principio aetatis et re et aestimatione magna fuit; ut equidem mirer, hunc quoque a nonnullis argentarium, atque etiam inter divisores operasque campestres proditum. Amplis enim innutritus opibus, honores et adeptus est facile, et egregie administravit. Ex praetura Macedoniam sortitus, fugitivos, residuam Spartaci et Catilinae manum, Thurinum agrum tenentes, in itinere delevit, negotio sibi in senatu extra ordinem dato. Provinciae praefuit non minore iustitia, quam fortitudine. Namque, Bessis ac Thracibus magno proelio fusis, ita socios tractavit, ut epistolae M. Tullii Ciceronis exstent, quibus Quintum fratrem, eodem tempore parum secunda fama proconsulatum Asiae administrantem, hortatur et monet, imitetur in promerendis sociis vicinum suum Octavium.

IV. Decedens Macedonia, priusquam profiteri se candidatum consulatus posset, morte obiit repentina, superstitibus liberis, Octavia maiore, quam ex

Ancharia, et Octavia minore, item Augusto, quos ex Atia tulerat. Atia M. Atio Balbo et Iulia, sorore C. Caesaris, genita est. Balbus, paterna stirpe Aricinus, multis in familia senatoriis imaginibus, a matre Magnum Pompeium artissimo contingebat gradu: functusque honore praeturae inter vigintiviros agrum Campanum plebi Iulia lege divisit. Verum idem Antonius, despiciens etiam maternam Augusti originem, proavum eius Afri generis fuisse, et modo unguentariam tabernam, modo pistrinum Ariciae exercuisse obiicit. Cassius quidem Parmensis quadam epistola, non tantum ut pistoris, sed etiam ut nummularii nepotem sic taxat Augustum: *Materna tibi farina ex crudissimo Ariciae pistrino: hanc pinsuit manibus collybo decoloratis Nerulonensis mensarius.*

V. Natus est Augustus M. Tullio Cicerone et Antonio consulibus, IX. Kalendas Octobres, paullo ante solis exortum, regione Palatii, ad Capita bubula: ubi nunc sacrarium habet, aliquanto post, quam excessit, constitutum. Nam ut senatus actis continetur, quum C. Laetorius, adolescens patricii generis, in deprecanda graviore adulterii poena, praeter aetatem atque natales hoc quoque patribus conscriptis allegaret, esse se possessorem ac velut aedituum soli, quod primum D. Augustus nascens attigisset, peteretque donari quasi proprio suo ac peculiari deo: decretum est, ut ea pars domus consecraretur.

VI. Nutrimentorum eius ostenditur adhuc locus in avito suburbano iuxta Velitras, permodicus et cellae penuariae instar; tenetque vicinitatem opinio, tanquam et natus ibi sit. Huc introire, nisi necessario et caste, religio est, concepta opinione veteri, quasi temere adeuntibus horror quidam et metus ob-

iiciatur; sed et mox confirmata. Nam quum possessor villae novus, seu forte seu tentandi causa, cubitum se eo contulisset, evenit, ut, post paucissimas noctis horas exturbatus inde subita vi et incerta, paene semianimis cum strato simul ante fores inveniretur.

VII. Infanti cognomen Thurino inditum est, in memoriam maiorum originis, vel quod in regione Thurina, recens eo nato, pater Octavius adversus fugitivos prospere rem gesserat. Thurinum cognominatum, satis certa probatione tradiderim, nactus puerilem infagunculam eius aeream veterem, ferreis ac paene iam exolescentibus literis hoc nomine inscriptam: quae, dono a me principi data, inter cubiculares colitur. Sed et a M. Antonio in Epistolis per contumeliam saepe Thurinus appellatur: et ipse nihil amplius, quam mirari se rescribit, pro opprobrio prius sibi nomen obiici. Postea Caesaris et deinde Augusti cognomen assumpsit, alterum testamento maioris avunculi, alterum Munatii Planci sententia, quum, quibusdam censentibus, Romulum appellari oportere, quasi et ipsum conditorem Urbis, praevaluisset, ut Augustus potius vocaretur, non tantum novo sed etiam ampliore cognomine: [quod loca quoque religiosa, et in quibus augurato quid consecratur, augusta dicantur, ab auctu, vel ab avium gestu gustuve, sicut etiam Ennius docet, scribens:

Augusto augurio postquam incluta condita Roma est.]

VIII. Quadrimus patrem amisit: duodecimum annum agens, aviam Iuliam defunctam pro concione laudavit. Quadriennio post, virili toga sumpta, militaribus donis triumpho Caesaris Africano donatus est, quanquam expers belli propter aetatem. Pro-

fectum mox avunculum in Hispanias adversus Cn. Pompeii liberos, vixdum firmus a gravi valetudine, per infestas hostibus vias, paucissimis comitibus, naufragio etiam facto, subsecutus magnopere demeruit, approbata cito etiam morum indole super itineris industriam. Caesare post receptas Hispanias expeditionem in Dacos et inde in Parthos destinante, praemissus Apolloniam, studiis vacavit. Utque primum occisum eum heredemque se comperit, diu cunctatus, an proximas legiones imploraret, id quidem consilium ut praeceps immaturumque omisit: ceterum Urbe repetita hereditatem adiit, dubitante matre, vitrico vero Marcio Philippo consulari multum dissuadente. Atque ab eo tempore exercitibus comparatis primum cum M. Antonio Marcoque Lepido, deinde tantum cum Antonio per duodecim fere annos, novissime per quatuor et quadraginta solus rempublicam tenuit.

IX. Proposita vitae eius velut summa, partes singillatim, neque per tempora, sed per species, exsequar, quo distinctius demonstrari cognoscique possint. Bella civilia quinque gessit, Mutinense, Philippense, Perusinum, Siculum, Actiacum. Ex quibus primum ac novissimum adversus M. Antonium; secundum adversum Brutum et Cassium; tertium adversum L. Antonium, triumviri fratrem; quartum adversus Sex. Pompeium, Cn. filium.

X. Omnium bellorum initium et causam hinc sumpsit, nihil convenientius ducens, quam necem avunculi vindicare, tuerique acta. Confestim, ut Apollonia rediit, Brutum Cassiumque, et vi necopinantes, et quia provisum periculum subterfugerant, legibus aggredi reosque caedis absentes deferre sta-

tuit. Ludos autem victoriae Caesaris non audentibus facere, quibus obtigerat id munus, ipse edidit. Et quo constantius cetera quoque exsequeretur, in locum tribuni plebis forte demortui candidatum [petitorem] se ostendit, quanquam patricius, necdum senator. Sed adversante conatibus suis M. Antonio consule, quem vel praecipuum adiutorem speraverat, acne publicum quidem et translaticium ius ulla in re sibi sine pactione gravissimae mercedis impertiente, ad optimates se contulit: quibus eum invisum sentiebat, maxime quod D. Brutum, obsessum Mutinae, provincia a Caesare data et per senatum confirmata expellere armis niteretur. Hortantibus itaque nonnullis, percussores ei subornavit; ac fraude deprehensa, periculum invicem metuens, veteranos simul in suum ac reipublicae auxilium, quanta potuit largitione, contraxit. Iussusque comparato exercitui pro praetore praeesse, et cum Hirtio ac Pansa, qui consulatum acceperant, D. Bruto opem ferre, demandatum bellum tertio mense confecit duobus proeliis. Priore Antonius eum fugisse scribit, ac sine paludamento equoque post biduum demum apparuisse: sequenti satis constat non modo ducis, sed etiam militis functum munere; atque in media dimicatione, aquilifero legionis suae graviter saucio, aquilam humeris subiisse diuque portasse.

XI. Hoc bello quum Hirtius in acie, Pansaque post, ex vulnere perissent, rumor increbuit, ambos opera eius occisos, ut, Antonio fugato, republica consulibus orbata, solus victor tres exercitus occuparet. Pansae quidem adeo suspecta mors fuit, ut Glyco medicus custoditus sit, quasi venenum vulneri indidisset. Adiicit his Aquilius Niger, alterum e c

sulibus, Hirtium, in pugnae tumultu ab ipso interemptum.

XII. Sed ut cognovit, Antonium post fugam a M. Lepido receptum, ceterosque duces et exercitus consentire pro partibus, causam optimatium sine cunctatione deseruit, ad praetextum mutatae voluntatis dicta factaque quorundam calumniatus; quasi alii se *puerum*, alii *ornandum tollendumque* iactassent; nec aut sibi aut veteranis par gratia referretur. Et quo magis poenitentiam prioris sectae approbaret, Nursinos grandi pecunia, et quam pendere nequirent, multatos, extorres oppido egit: quod Mutinensi acie interemptorum civium tumulo publice exstructo ascripserant, *Pro libertate eos occubuisse.*

XIII. Inita cum Antonio et Lepido societate, Philippense quoque bellum, quanquam invalidus atque aeger, duplici proelio transegit: quorum priore castris exutus vix ad Antonii cornu fuga evaserat. Nec successum victoriae moderatus est: sed capite Bruti Romam misso, ut statuae Caesaris subiiceretur, in splendidissimum quemque captivum non sine verborum contumelia saeviit: ut quidem suppliciter uni sepulturam precanti respondisse dicatur: *iam istam in volucrum potestatem fore;* alios, patrem et filium, pro vita rogantes, sortiri vel micare iussisse, ut alterutri concederetur; ac spectasse utrumque morientem, quum patre, qui se obtulerat, occiso, filius quoque voluntaria occubuisset nece. Quare ceteri, et in his M. Favonius, ille Catonis aemulus, quum catenati producerentur, imperatore Antonio honorifice salutato, hunc foedissimo convicio coram prosciderunt. Partitis post victoriam officiis, quum Antonius Orientem ordinandum, ipse veteranos in

Italiam reducendos et municipalibus agris collocandos recepisset, neque veteranorum neque possessorum gratiam tenuit; alteris, pelli se, alteris, non pro spe meritorum tractari, querentibus.

XIV. Quo tempore L. Antonium, fiducia consulatus, quem gerebat, ac fraternae potentiae res novas molientem, confugere Perusiam coëgit et ad deditionem fame compulit: non tamen sine magnis suis et ante bellum et in bello discriminibus. Nam quum spectaculo ludorum gregarium militem, in quatuordecim ordinibus sedentem, excitari per apparitorem iussisset, rumore ab obtrectatoribus dilato, quasi eundem mox discruciatum necasset, minimum abfuit quin periret concursu et indignatione turbae militaris. Saluti fuit, quod, qui desiderabatur, repente comparuit incolumis ac sine iniuria. Circa Perusinum autem murum sacrificans paene interceptus est a manu gladiatorum, quae oppido eruperat.

XV. Perusia capta, in plurimos animadvertit, orare veniam vel excusare se conantibus una voce occurrens, *moriendum esse*. Scribunt quidam, trecentos ex dediticiis electos, utriusque ordinis, ad aram Divo Iulio exstructam Idibus Martiis hostiarum more mactatos. Exstiterunt, qui traderent, consulto eum ad arma isse, ut occulti adversarii, et quos metus magis quam voluntas contineret, facultate L. Antonii ducis praebita, detegerentur; devictisque his et confiscatis, promissa veteranis praemia persolverentur.

XVI. Bellum Siculum inchoavit in primis, sed diu traxit, intermissum saepius, modo reparandarum classium causa, quas tempestatibus duplici naufragio, et quidem per aestatem, amiserat, modo pace

facta, flagitante populo, ob interclusos commeatus famemque ingravescentem; donec, navibus ex integro fabricatis ac viginti servorum millibus manumissis et ad remum datis, portum Iulium apud Baias, immisso in Lucrinum et Avernum lacum mari, effecit. In quo quum hieme tota copias exercuisset, Pompeium inter Mylas et Naulochum superavit; sub horam pugnae tam arto repente somno devinctus, ut ad dandum signum ab amicis excitaretur. Unde praebitam Antonio materiam putem exprobrandi, *ne rectis quidem oculis eum aspicere potuisse instructam aciem, verum supinum, coelum intuentem, stupidum cubuisse, nec prius surrexisse ac militibus in conspectum venisse, quam a M. Agrippa fugatae sint naves hostium.* Alii dictum factumque eius criminantur, quasi classibus tempestate perditis exclamaverit, *etiam invito Neptuno victoriam se adepturum,* ac die Circensium proximo sollemni pompae simulacrum dei detraxerit. Nec temere plura ac maiora pericula ullo alio bello adiit. Traiecto in Siciliam exercitu, quum partem reliquam copiarum continenti repeteret, oppressus ex improviso a Demochare et Apollophane, praefectis Pompeii, uno demum navigio aegerrime effugit. Iterum, quum praeter Locros Rhegium pedibus iret, et prospectis biremibus Pompeianis terram legentibus, suas ratus, descendisset ad litus, paene exceptus est. Tunc etiam per devios tramites refugientem servus Aemilii Paulli, comitis eius, dolens proscriptum olim ab eo patrem Paullum, et quasi occasione ultionis oblata, interficere conatus est. Post Pompeii fugam collegarum alterum, M. Lepidum, quem ex Africa in auxilium evocarat, superbientem viginti legionum fiducia, sum-

masque sibi partes terrore ac missis vindicantem, spoliavit exercitu; supplicemque concessa vita Circeios in perpetuum relegavit.

XVII. M. Antonii societatem semper dubiam et incertam, reconciliationibus variis male focillatam, abrupit tandem. Et quo magis degenerasse eum a civili more approbaret, testamentum, quod is Romae, etiam de Cleopatrae liberis inter heredes nuncupatis, reliquerat, aperiendum recitandumque pro concione curavit. Remisit tamen hosti iudicato necessitudines amicosque omnes, atque inter alios C. Sosium et Cn. Domitium, tunc adhuc consules. Bononiensibus quoque publice, quod in Antoniorum clientela antiquitus erant, gratiam fecit coniurandi cum tota Italia pro partibus suis. Nec multo post navali proelio apud Actium vicit, in serum dimicatione protracta, ut in navi victor pernoctaverit. Ab Actio quum Samum in hiberna se recepisset, turbatus nunciis de seditione militum, praemia et missionem poscentium, quos ex omni numero, confecta victoria, Brundisium praemiserat, repetit Italiam, tempestate in traiectu bis conflictatus, primo inter promontoria Peloponnesi atque Aetoliae, rursus circa montes Ceraunios, utrobique parte Liburnicarum demersa; simulque eius, in qua vehebatur, fusis armamentis et gubernaculo diffracto. Nec amplius quam septem et viginti dies, donec desideria militum ordinarentur, Brundisii commoratus, Asiae Syriaeque circuitu Aegyptum petit; obsessaque Alexandria, quo Antonius cum Cleopatra confugerat, brevi potitus est. Et Antonium quidem, seras conditiones pacis tentantem, ad mortem adegit, viditque mortuum: Cleopatrae, quam servatam triumpho ma-

gnopere cupiebat, etiam Psyllos admovit, qui venenum ac virus exsugerent; quod periisse morsu aspidis putabatur. Ambobus communem sepulturae honorem tribuit, ac tumulum ab ipsis inchoatum perfici iussit. Antonium iuvenem, maiorem de duobus Fulvia genitis, simulacro D. Iulii, ad quod post multas et irritas preces confugerat, abreptum interemit. Item Caesarionem, quem ex Caesare Cleopatra concepisse praedicabat, retractum e fuga supplicio affecit. Reliquos Antonii reginaeque communes liberos, non secus ac necessitudine iunctos sibi, et conservavit et mox pro conditione cuiusque sustinuit ac fovit.

XVIII. Per idem tempus conditorium et corpus Magni Alexandri, quum prolatum e penetrali subiecisset oculis, corona aurea imposita ac floribus aspersis veneratus est: consultusque, num et Ptolemaeum inspicere vellet, *regem se voluisse*, ait, *videre, non mortuos*. Aegyptum, in provinciae formam redactam, ut feraciorem habilioremque annonae urbicae redderet, fossas omnes, in quas Nilus exaestuat, oblimatas longa vetustate, militari opere detersit. Quoque Actiacae victoriae memoria celebratior et in posterum esset, urbem Nicopolim apud Actium condidit; ludosque illic quinquennales constituit; et ampliato vetere Apollinis templo, locum castrorum, quibus fuerat usus, exornatum navalibus spoliis, Neptuno ac Marti consecravit.

XIX. Tumultus post haec, ac etiam rerum novarum initia coniurationesque complures, priusquam invalescerent, indicio detectas compressit, alias alio tempore: Lepidi iuvenis, deinde Varronis Murenae et Fannii Caepionis, mox M. Egnatii, exin Plautii Rufi, Luciique Paulli, progeneri sui; ac praeter has

L. Audasii, falsarum tabularum rei, ac neque aetate neque corpore integri; item Asinii Epicadi, ex gente Parthina, hybridae; ad extremum Telephi, mulieris servi nomenclatoris. Nam ne ultimae quidem sortis hominum conspiratione et periculo caruit. Audasius atque Epicadus Iuliam filiam et Agrippam nepotem ex insulis, quibus continebantur, rapere ad exercitus; Telephus, quasi debita sibi fato dominatione, et ipsum et senatum aggredi destinaverat. Quin etiam quondam iuxta cubiculum eius lixa quidam ex Illyrico exercitu, ianitoribus deceptis, noctu deprehensus est, cultro venatorio cinctus; imposne mentis, an simulata dementiâ, incertum; nihil enim exprimi quaestione potuit.

XX. Externa bella duo omnino per se gessit, Dalmaticum adolescens adhuc, et Antonio devicto Cantabricum. Dalmatico etiam vulnera excepit, una acie, dextrum genu lapide ictus; altera et crus et utrumque brachium ruina pontis consauciatus. Reliqua per legatos administravit; ut tamen quibusdam Pannonicis atque Germanicis aut interveniret aut non longe abesset, Ravennam vel Mediolanum vel Aquileiam usque ab Urbe progrediens.

XXI. Domuit autem, partim ductu partim auspiciis suis, Cantabriam, Aquitaniam, Pannoniam, Dalmatiam, cum Illyrico omni: item Rhaetiam et Vindelicos ac Salassos, gentes Inalpinas. Coërcuit et Dacorum incursiones, tribus eorum ducibus cum magna copia caesis, Germanosque ultra Albim fluvium summovit: ex quibus Ubios et Sygambros dedentes se traduxit in Galliam, atque in proximis Rheno agris collocavit. Alias item nationes malè quietas ad obsequium redegit: nec ulli genti sine

iustis et necessariis causis bellum intulit. Tantumque abfuit a cupiditate quoquo modo imperium vel bellicam gloriam augendi, ut quorundam barbarorum principes in aede Martis Ultoris iurare coëgerit, mansuros se in fide ac pace, quam peterent; a quibusdam vero novum genus obsidum, feminas, exigere tentaverit: quod negligere marium pignora sentiebat: et tamen potestatem semper omnibus fecit, quoties vellent, obsides recipiendi. Neque aut crebrius aut perfidiosius rebellantes graviore unquam ultus est poena, quam ut captivos sub lege venundaret, ne in vicina regione servirent, neve intra tricesimum annum liberarentur. Qua virtutis moderationisque fama Indos etiam ac Scythas, auditu modo cognitos, pellexit ad amicitiam suam populique Romani ultro per legatos petendam. Parthi quoque et Armeniam vindicanti facile cesserunt, et signa militaria, quae M. Crasso et M. Antonio ademerant, reposcenti reddiderunt, obsidesque insuper obtulerunt; denique, pluribus quondam de regno concertantibus, nonnisi ab ipso electum comprobaverunt.

XXII. Ianum Quirinum, semel atque iterum a condita Urbe ante memoriam suam clausum, in multo breviore temporis spatio, terra marique pace parta, ter clusit. Bis ovans ingressus est Urbem, post Philippense, et rursus post Siculum bellum. Curules triumphos tres egit, Dalmaticum, Actiacum, Alexandrinum, continuo triduo omnes.

XXIII. Graves ignominias cladesque duas omnino, nec alibi quam in Germania, accepit, Lollianam et Varianam; sed Lollianam maioris infamiae quam detrimenti; Varianam paene exitiabilem, tribus legionibus cum duce legatisque et auxiliis omnibus

caesis. Hac nunciata, excubias per Urbem indixit, ne quis tumultus exsisteret, et praesidibus provinciarum propagavit imperium, ut et a peritis et assuetis socii continerentur. Vovit et magnos ludos Iovi Optimo Maximo: *si rempublicam in meliorem statum vertisset:* quod factum Cimbrico Marsicoque bello erat. Adeo namque consternatum ferunt, ut per continuos menses, barba capilloque summisso, caput interdum foribus illideret, vociferans: *Quinctili Vare, legiones redde;* diemque cladis quotannis moestum habuerit ac lugubrem.

XXIV. In re militari et commutavit multa et instituit; atque etiam ad antiquum morem nonnulla revocavit. Disciplinam severissime rexit. Ne legatorum quidem cuiquam, nisi gravate, hibernisque demum mensibus, permisit uxorem intervisere. Equitem Romanum, quod duobus filiis adolescentibus, causa detrectandi sacramenti, pollices amputasset, ipsum bonaque subiecit hastae: quem tamen, quod imminere emptioni publicanos videbat, liberto suo addixit, ut relegatum in agros pro libero esse sineret. Decimam legionem contumacius parentem cum ignominia totam dimisit: item alias, immodeste missionem postulantes, citra commoda emeritorum [praemiorum] exauctoravit. Cohortes, si quae cessissent loco, decimatas hordeo pavit. Centuriones statione deserta, itidem ut manipulares, capitali animadversione puniit; pro cetero delictorum genere variis ignominiis affecit: ut stare per totum diem iuberet ante praetorium; interdum tunicatos discinctosque, nonnunquam cum decempedis, vel etiam cespitem portantes.

XXV. Neque post bella civilia, aut in concione

aut per edictum, ullos militum *commilitones* appellabat, sed *milites*: ac ne a filiis quidem aut privignis suis, imperio praeditis, aliter appellari passus est: ambitiosius id existimans, quam aut ratio militaris aut temporum quies aut sua domusque suae maiestas postularet. Libertino milite, praeterquam Romae incendiorum causa, et si tumultus in graviore annona metueretur, bis usus est: semel ad praesidium coloniarum, Illyricum contingentium; iterum ad tutelam ripae Rheni fluminis: eosque servos adhuc, viris feminisque pecuniosioribus indictos, ac sine mora manumissos, sub priore vexillo habuit, neque aut commixtos cum ingenuis, aut eodem modo armatos. Dona militaria, aliquanto facilius phaleras, torques, et quicquid auro argentoque constaret, quam vallares ac murales coronas, quae honore praecellerent, dabat: has quam parcissime, et sine ambitione, ac saepe etiam caligatis tribuit. M. Agrippam in Sicilia post navalem victoriam caeruleo vexillo donavit. Solos triumphales, quanquam et socios expeditionum et participes victoriarum suarum, nunquam donis impartiendos putavit; quod ipsi quoque ius habuissent tribuendi ea, quibus vellent. Nihil autem minus in perfecto duce, quam festinationem temeritatemque convenire arbitrabatur. Crebro itaque illa iactabat: *Σπεῦδε βραδέως!* et

Ἀσφαλὴς γάρ ἐστ' ἀμείνων, ἢ θρασὺς στρατηλάτης.

et, *sat celeriter fieri, quicquid fiat satis bene.* Proelium quidem aut bellum suscipiendum omnino negabat, nisi quum maior emolumenti spes, quam damni metus ostenderetur. Nam *minima commoda non minimo sectantes discrimine similes* aiebat *esse aureo ha-*

mo piscantibus, cuius abrupti damnum nulla captura pensari posset.

XXVI. Magistratus atque honores et ante tempus, et quosdam novi generis perpetuosque cepit. Consulatum vicesimo aetatis anno invasit, admotis hostiliter ad Urbem legionibus, missisque, qui sibi nomine exercitus deposcerent: quum quidem, cunctante senatu, Cornelius centurio, princeps legationis, reiecto sagulo, ostendens gladii capulum, non dubitasset in curia dicere: *Hic faciet, si non feceritis vos.* Secundum consulatum post novem annos, tertium anno interiecto gessit; sequentes usque ad undecimum continuavit: multisque mox, quum deferrentur, recusatis, duodecimum magno, id est, septemdecim annorum intervallo, et rursus tertium decimum biennio post ultro petiit, ut Caium et Lucium filios amplissimo praeditus magistratu, suo quemque tirocinio deduceret in forum. Quinque medios consulatus, a sexto ad undecimum, annuos gessit; ceteros aut novem, aut sex, aut quatuor, aut tribus mensibus: secundum vero paucissimis horis. Nam die Kalendarum Ianuarii, quum mane pro aede Capitolini Iovis paullulum curuli sella praesedisset, honore abiit, suffecto alio in locum suum. Nec omnes Romae, sed quartum consulatum in Asia, quintum in insula Samo, octavum et nonum Tarracone, iniit.

XXVII. Triumviratum reipublicae constituendae per decem annos administravit: in quo restitit quidem aliquamdiu collegis, ne qua fieret proscriptio, sed inceptam utroque acerbius exercuit. Namque illis in multorum saepe personam per gratiam et pre-

ces exorabilibus, solus magnopere contendit, ne cui parceretur: proscripsitque etiam C. Toranium tutorem suum, eundemque collegam patris sui Octavii in aedilitate. Iunius Saturninus hoc amplius tradit: *quum peracta proscriptione M. Lepidus in senatu excusasset praeterita, et spem clementiae in posterum fecisset, quoniam satis poenarum exactum esset; hunc e diverso professum, ita modum se proscribendi statuisse, ut omnia sibi reliquerit libera.* In cuius tamen pertinaciae poenitentiam postea T. Vinium Philopoemenem, quod patronum suum proscriptum celasse olim diceretur, equestri dignitate decoravit. In eadem hac potestate multiplici flagravit invidia. Nam et Pinarium, equitem Romanum, quum concionante se admissa turba paganorum apud milites, subscribere quaedam animadvertisset, curiosum ac speculatorem ratus, coram confodi imperavit: et Tedium Afrum, consulem designatum, quia factum quoddam suum maligno sermone carpsisset, tantis conterruit minis, ut is se praecipitaverit. Et Q. Gallium, praetorem, in officio salutationis tabellas duplices veste tectas tenentem, suspicatus gladium occulere, nec quicquam statim, ne aliud inveniretur, ausus inquirere, paullo post per centuriones et milites raptum e tribunali, servilem in modum torsit: ac fatentem nihil, iussit occidi, prius oculis eius sua manu effossis: quem tamen scribit colloquio petito insidiatum sibi, coniectumque a se in custodiam, deinde Urbe interdicta dimissum, naufragio vel latronum insidiis periisse. Tribuniciam potestatem perpetuam recepit: in qua semel atque iterum per singula lustra collegam sibi cooptavit. Recepit et morum legumque regimen aeque perpetuum: quo iure, quanquam sine

censurae honore, censum tamen populi ter egit; primum ac tertium cum collega, medium solus.

XXVIII. De reddenda republica bis cogitavit: primo post oppressum statim Antonium, memor, obiectum ab eo sibi saepius, quasi per ipsum staret, ne redderetur; ac rursus taedio diuturnae valetudinis: quum etiam magistratibus ac senatu domum accitis rationarium imperii tradidit. Sed reputans, et se privatum non sine periculo fore, et illam plurium arbitrio temere committi, in retinenda perseveravit: dubium, eventu meliore, an voluntate. Quam voluntatem quum prae se identidem ferret, quodam etiam edicto his verbis testatus est: *Ita mihi salvam ac sospitem rempublicam sistere in sua sede liceat, atque eius rei fructum percipere, quem peto, ut optimi status auctor dicar: et moriens ut feram mecum spem, mansura in vestigio suo fundamenta reipublicae, quae iecero.* Fecitque ipse se compotem voti, nisus omni modo, ne quem novi status poeniteret. Urbem, neque pro maiestate imperii ornatam, et inundationibus incendiisque obnoxiam, excoluit adeo, ut iure sit gloriatus, marmoream se relinquere, quam latericiam accepisset. Tutam vero, quantum provideri humana ratione potuit, etiam in posterum praestitit.

XXIX. Publica opera plurima exstruxit: ex quibus praecipua, forum cum aede Martis Ultoris, templum Apollinis in Palatio, aedem Tonantis Iovis in Capitolio. Fori exstruendi causa fuit hominum et iudiciorum multitudo, quae videbatur, non sufficientibus duobus, etiam tertio indigere. Itaque festinantius, necdum perfecta Martis aede, publicatum est, cautumque, ut separatim in eo publica iudicia et sortitiones iudicum fierent. Aedem Marti bello Phi-

lippensi, pro ultione paterna suscepto, voverat. Sanxit ergo, ut de bellis triumphisque hic consuleretur senatus; provincias cum imperio petituri hinc deducerentur: quique victores rediissent, huc insignia triumphorum inferrent. Templum Apollinis ea parte Palatinae domus excitavit, quam fulmine ictam desiderari a deo haruspices pronunciarant. Addidit porticus cum bibliotheca Latina Graecaque: quo loco iam senior saepe etiam senatum habuit, decuriasque iudicum recognovit. Tonanti Iovi aedem consecravit, liberatus periculo, quum expeditione Cantabrica per nocturnum iter lecticam eius fulgur praestrinxisset, servumque praelucentem exanimasset. Quaedam etiam opera sub nomine alieno, nepotum scilicet et uxoris sororisque, fecit: ut porticum basilicamque Caii et Lucii; item porticus Liviae et Octaviae, theatrumque Marcelli. Sed et ceteros principes viros saepe hortatus est, ut pro facultate quisque monumentis, vel novis vel refectis et excultis, Urbem adornarent. Multaque a multis exstructa sunt: sicut a Marcio Philippo aedes Herculis Musarum; a L. Cornificio aedes Dianae; ab Asinio Pollione atrium Libertatis; a Munatio Planco aedes Saturni; a Cornelio Balbo theatrum; a Statilio Tauro amphitheatrum; a M. vero Agrippa complura et egregia.

XXX. Spatium Urbis in regiones vicosque divisit: instituitque, ut illas annui magistratus sortito tuerentur, hos magistri e plebe cuiusque viciniae lecti. Adversus incendia excubias nocturnas vigilesque commentus est. Ad coërcendas inundationes alveum Tiberis laxavit ac repurgavit, completum olim ruderibus, et aedificiorum prolapsionibus coar-

tatum. Quo autem facilius undique Urbs adiretur, desumpta sibi Flaminia via Arimino tenus munienda, reliquas triumphalibus viris ex manubiali pecunia sternendas distribuit. Aedes sacras vetustate collapsas aut incendio absumptas refecit; easque et ceteras opulentissimis donis adornavit: utpote qui in cellam Capitolini Iovis sexdecim millia pondo auri, gemmasque ac margaritas quingenties HS. una donatione contulerit.

XXXI. Postquam vero pontificatum maximum, quem nunquam vivo Lepido auferre sustinuerat, mortuo demum suscepit, quicquid fatidicorum librorum Graeci Látinique generis, nullis vel parum idoneis auctoribus, vulgo ferebatur, supra duo millia contracta undique cremavit; ac solos retinuit Sibyllinos; hos quoque delectu habito: condiditque duobus forulis auratis sub Palatini Apollinis basi. Annum a D. Iulio ordinatum, sed postea negligentia conturbatum atque confusum, rursus ad pristinam rationem redegit: in cuius ordinatione Sextilem mensem e suo cognomine nuncupavit, magis quam Septembrem, quo erat natus, quia hoc sibi et primus consulatus et insignes victoriae obtigissent. Sacerdotum et numerum et dignitatem, sed et commoda auxit; praecipue Vestalium virginum. Quumque in demortuae locum capi aliam oporteret, ambirentque multi, ne filias in sortem darent; adiuravit, si cuiusquam neptium suarum competeret aetas, oblaturum se fuisse eam. Nonnulla etiam ex antiquis caerimoniis, paullatim abolita, restituit: ut Salutis augurium, Diale flaminium, sacrum Lupercale, ludos saeculares et compitalicios. Lupercalibus vetuit currere imberbes: item saecularibus ludis iuvenes utri-

que sexus prohibuit ullum nocturnum spectaculum frequentare, nisi cum aliquo maiore natu propinquorum. Compitales Lares ornare bis in anno instituit, vernis floribus et aestivis. Proximum a diis immortalibus honorem memoriae ducum praestitit, qui imperium populi Romani ex minimo maximum reddidissent. Itaque et opera cuiusque, manentibus titulis, restituit: et statuas omnium triumphali effigie in utraque fori sui porticu dedicavit, professus edicto, *commentum id se, ut illorum velut ad exemplar et ipse, dum viveret, et insequentium aetatum principes exigerentur a civibus*. Pompeii quoque statuam, contra theatri eius regiam, marmoreo Iano supposuit, translatam e curia, in qua C. Caesar fuerat occisus.

XXXII. Pleraque pessimi exempli correxit, quae in perniciem publicam, aut ex consuetudine licentiaque bellorum civilium duraverant, aut per pacem etiam exstiterant. Nam et grassatorum plurimi palam se ferebant succincti ferro, quasi tuendi sui causa: et rapti per agros viatores sine discrimine, liberi servique, ergastulis possessorum supprimebantur: et plurimae factiones, titulo collegii novi, ad nullius non facinoris societatem coibant. Igitur grassatores, dispositis per opportuna loca stationibus, inhibuit; ergastula recognovit; collegia, praeter antiqua et legitima, dissolvit; tabulas veterum aerarii debitorum, vel praecipuam calumniandi materiam, exussit; loca in Urbe publica iuris ambigui possessoribus adiudicavit. Diuturnorum reorum, et ex quorum sordibus nihil aliud quam voluptas inimicis quaereretur, nomina abolevit, conditione proposita, ut, si quem quis repetere vellet, per pericu-

lum poenae subiret. Ne quod autem maleficium negotiumve impunitate vel mora elaberetur, triginta amplius dies, qui honorariis ludis occupabantur, actui rerum accommodavit. Ad tres iudicum decurias quartam addidit ex inferiore censu, quae ducenariorum vocaretur, iudicaretque de levioribus summis. Iudices a vicesimo aetatis anno allegit, id est, quinquennio maturius, quam solebant. Ac plerisque iudicandi munus detrectantibus vix concessit, ut singulis decuriis per vices annua vacatio esset; et ut solitae agi Novembri ac Decembri mense res omitterentur.

XXXIII. Ipse ius dixit assidue, et in noctem nonnunquam: si parum corpore valeret, lectica pro tribunali collocata, vel etiam domi cubans. Dixit autem ius non diligentia modo summa, sed et lenitate: siquidem manifesti parricidii reum, ne culeo insueretur, quod non nisi confessi afficiuntur hac poena, ita fertur interrogasse: *Certe patrem tuum non occidisti?* Et quum de falso testamento ageretur, omnesque signatores lege Cornelia tenerentur, non tantum duas tabellas, damnatoriam et absolutoriam, simul cognoscentibus dedit; sed tertiam quoque, qua ignosceretur iis, quos fraude ad signandum vel errore inductos constitisset. Appellationes quotannis urbanorum quidem litigatorum praefecto delegabat Urbis; at provincialium consularibus viris, quos singulos cuiusque provinciae negotiis praeposuisset.

XXXIV. Leges retractavit, et quasdam ex integro sanxit, ut sumptuariam, de adulteriis et de pudicitia, de ambitu, de maritandis ordinibus. Hanc quum aliquanto severius quam ceteras emendasset, prae tumultu recusantium perferre non potuit: nisi

adempta demum lenitave parte poenarum, et vacatione triennii data, auctisque praemiis. Sic quoque abolitionem eius publico spectaculo pertinaciter postulante equite, accitos Germanici liberos, receptosque partim ad se, partim in patris gremium, ostentavit, manu vultuque significans, ne gravarentur imitari iuvenis exemplum. Quumque etiam immaturitate sponsarum et matrimoniorum crebra mutatione vim legis eludi sentiret, tempus sponsas habendi coartavit, divortiis modum imposuit.

XXXV. Senatorum affluentem numerum deformi et incondita turba (erant enim super mille, et quidam indignissimi, et post necem Caesaris per gratiam et praemium allecti, quos *Orcinos* vulgus vocabat,) ad modum pristinum et splendorem redegit, duabus lectionibus: prima ipsorum arbitratu, quo vir virum legit; secunda suo et Agrippae. Quo tempore existimatur lorica sub veste munitus ferroque cinctus praesedisse, decem valentissimis senatorii ordinis amicis sellam suam circumstantibus. Cordus Cremutius scribit, ne admissum quidem tunc quemquam senatorum, nisi solum et praetentato sinu. Quosdam ad excusandi se verecundiam compulit: servavitque etiam excusantibus insigne vestis, et spectandi in orchestra, epulandique publice ius. Quo autem lecti probatique et religiosius et minore molestia senatoria munera fungerentur, sanxit, ut, priusquam consideret quisque, ture ac mero supplicaret apud aram eius dei, in cuius templo coiretur; et ne plus quam bis in mense legitimus senatus ageretur, Kalendis et Idibus: neve Septembri Octobrive mense ullos adesse alios necesse esset, quam sorte ductos, per quorum numerum decreta confici possent: sibi-

que instituit consilia sortiri semestria, cum quibus de negotiis ad frequentem senatum referendis ante tractaret. Sententias de maiore negotio non more neque ordine, sed prout libuisset, perrogabat: ut perinde quisque animum intenderet, ac si censendum magis quam assentiendum esset.

XXXVI. Auctor et aliarum rerum fuit: in quis, ne acta senatus publicarentur; ne magistratus deposito honore statim in provincias mitterentur; ut proconsulibus ad mulos et tabernacula, quae publice locari solebant, certa pecunia constitueretur; ut cura aerarii a quaestoribus urbanis ad praetorios praetoresve transiret; ut centumviralem hastam, quam quaestura functi consueverant cogere, decemviri cogerent.

XXXVII. Quoque plures partem administrandae reipublicae caperent, nova officia excogitavit: curam operum publicorum, viarum, aquarum, alvei Tiberis, frumenti populo dividendi, praefecturam Urbis, triumviratum legendi senatus, et alterum recognoscendi turmas equitum, quotiescunque opus esset. Censores, creari desitos longo intervallo, creavit: numerum praetorum auxit. Exegit etiam, ut, quoties consulatus sibi daretur, binos pro singulis collegas haberet: nec obtinuit, reclamantibus cunctis, satis maiestatem eius imminui, quod honorem eum non solus, sed cum altero gereret.

XXXVIII. Nec parcior in bellica virtute honoranda, super triginta ducibus iustos triumphos, et aliquanto pluribus triumphalia ornamenta decernenda curavit. Liberis senatorum, quo celerius reipublicae assuescerent, protinus virilem togam, latum clavum induere, et curiae interesse permisit: mili-

tiamque auspicantibus non tribunatum modo legionum, sed et praefecturas alarum dedit: ac ne quis expers castrorum esset, binos plerumque laticlavios praeposuit singulis alis. Equitum turmas frequenter recognovit, post longam intercapedinem reducto more transvectionis. Sed neque detrahi quemquam in transvehendo ab accusatore passus est, quod fieri solebat; et senio vel aliqua corporis labe insignibus permisit, praemisso in ordine equo, ad respondendum, quoties citarentur, pedibus venire: mox reddendi equi gratiam fecit eis, qui maiores annorum quinque et triginta retinere eum nollent.

XXXIX. Impetratisque a senatu decem adiutoribus, unumquemque equitum rationem vitae reddere coëgit: atque ex improbatis alios poena, alios ignominia notavit: plures admonitione, sed varia. Lenissimum genus admonitionis fuit traditio coram pugillarium, quos taciti et ibidem statim legerent. Notavitque aliquos, quod pecunias levioribus usuris mutuati graviore fenore collocassent.

XL. Comitiis tribuniciis, si deessent candidati senatores, ex equitibus Romanis creavit: ita ut potestate transacta in utro vellent ordine manerent. Quum autem plerique equitum, attrito bellis civilibus patrimonio, spectare ludos e quatuordecim non auderent, metu poenae theatralis; pronunciavit, non teneri eâ, quibus ipsis parentibusve equester census unquam fuisset. Romani populi recensum vicatim egit: ac ne plebs frumentationum causa frequentius a negotiis avocaretur, ter in annum quaternorum mensium tesseras dare destinavit: sed desideranti consuetudinem veterem concessit rursus, ut sui cuiusque mensis acciperet. Comitiorum quoque pristi-

num ius reduxit; ac multiplici poena coërcito ambitu, Fabianis et Scaptiensibus, tribulibus suis, die comitiorum, ne quid a quoquam candidato desiderarent, singula millia nummûm a se dividebat. Magni praeterea existimans, sincerum atque ab omni colluvione peregrini ac servilis sanguinis incorruptum servare populum, et civitatem Romanam parcissime dedit, et manumittendi modum terminavit. Tiberio pro cliente Graeco petenti rescripsit, *non aliter se daturum, quam si praesens sibi persuasisset, quam iustas petendi causas haberet.* Et Liviae pro quodam tributario Gallo roganti civitatem negavit, immunitatem obtulit, affirmans *se facilius passurum fisco detrahi aliquid, quam civitatis Romanae vulgari honorem.* Servos non contentus multis difficultatibus a libertate, et multo pluribus a libertate iusta removisse; quum et de numero et de conditione ac differentia eorum, qui manumitterentur, curiose cavisset, hoc quoque adiecit, ne vinctus unquam tortusve quis ullo libertatis genere civitatem adipisceretur. Etiam habitum vestitumque pristinum reducere studuit. Ac visa quondam pro concione pullatorum turba, indignabundus et clamitans, *En,*

Romanos rerum dominos gentemque togatam!

negotium aedilibus dedit, ne quem posthac paterentur in foro Circove, nisi positis lacernis, togatum consistere.

XLI. Liberalitatem omnibus ordinibus per occasiones frequenter exhibuit. Nam et invecta Urbi Alexandrino triumpho regia gaza, tantam copiam nummariae rei effecit, ut fenore diminuto plurimum agrorum pretiis accesserit: et postea, quoties ex damnatorum bonis pecunia superflueret, usum eius gra

tuitum iis, qui cavere in duplum possent, ad certum tempus indulsit. Senatorum censum ampliavit, ac pro octingentorum millium summa duodecies sestertio taxavit, supplevitque non habentibus. Congiaria populo frequenter dedit, sed diversae fere summae: modo quadringenos, modo trecenos, nonnunquam ducenos quinquagenosque nummos. Ac ne minores quidem pueros praeteriit, quamvis non nisi ab undecimo aetatis anno accipere consuessent. Frumentum quoque in annonae difficultatibus saepe levissimo, interdum nullo pretio, viritim admensus est, tesserasque nummarias duplicavit.

XLII. Sed ut salubrem magis, quam ambitiosum, principem scires, querentem de inopia et caritate vini populum severissima coërcuit oratione: *satis provisum a genero suo Agrippa, perductis pluribus aquis, ne homines sitirent.* Eidem populo, promissum quidem congiarium reposcenti, *bonae fidei se esse*, respondit: non promissum autem flagitanti, turpitudinem et impudentiam edicto exprobravit; affirmavitque se non daturum, quamvis dare destinarat. Nec minore gravitate atque constantia, quum proposito congiario multos manumissos insertosque civium numero comperisset, negavit accepturos, quibus promissum non esset; ceterisque minus, quam promiserat, dedit, ut destinata summa sufficeret. Magna vero quondam sterilitate, ac difficili remedio, quum venalicias et lanistarum familias, peregrinosque omnes, exceptis medicis et praeceptoribus, partemque servitiorum Urbe expulisset; ut tandem annona convaluit, *impetum se cepisse*, scribit, *frumentationes publicas in perpetuum abolendi, quod earum fiducia cultura agrorum cessaret: neque tamen perseverasse,*

quia certum haberet, posse per ambitionem quandoque restitui. Atque ita posthac rem temperavit, ut non minorem aratorum ac negotiantium, quam populi rationem duceret.

XLIII. Spectaculorum et assiduitate et varietate atque magnificentia omnes antecessit. Fecisse ludos se, ait, suo nomine quater; pro aliis magistratibus, qui aut abessent aut non sufficerent, ter et vicies. Fecitque nonnunquam vicatim, ac pluribus scenis per omnium linguarum histriones. [Munera] non in foro modo nec in amphitheatro, sed in Circo et in Septis, edidit, et aliquando nihil praeter venationem; athletas exstructis in campo Martio sedilibus ligneis; item navale proelium circa Tiberim cavato solo, in quo nunc Caesarum nemus est. Quibus diebus custodes in Urbe disposuit, ne raritate remanentium grassatoribus obnoxia esset. In Circo aurigas cursoresque et confectores ferarum, et nonnunquam ex nobilissima iuventute, produxit. Sed et Troiae ludum edidit frequentissime, maiorum minorumque puerorum delectu, prisci decorique moris existimans, clarae stirpis indolem sic notescere. In hoc ludicro C. Nonium Asprenatem, lapsu debilitatum, aureo torque donavit; passusque est, ipsum posterosque Torquati ferre cognomen. Mox finem fecit talia edendi, Asinio Pollione oratore graviter invidioseque in curia questo Aeserniui nepotis sui casum, qui et ipse crus effregerat. Ad scenicas quoque et gladiatorias operas, et equitibus Romanis aliquando usus est; verum prius quam senatus consulto interdiceretur. Postea nihil sane, praeterquam adolescentulum Lucium honeste natum, exhibuit, tantum ut ostenderet, quod erat bipedali minor, librarum

septemdecim, ac vocis immensae. Quodam autem muneris die Parthorum obsides, tunc primum missos, per arenam mediam ad spectaculum induxit, superque se subsellio secundo collocavit. Solebat etiam citra spectaculorum dies, si quando quid inusitatum dignumque cognitu advectum esset, id extra ordinem quolibet loco publicare: ut rhinocerotem apud Septa; tigrim in scena; anguem quinquaginta cubitorum pro comitio. Accidit votivis Circensibus, ut correptus valetudine, lectica cubans, tensas deduceret: rursus commissione ludorum, quibus theatrum Marcelli dedicabat, evenit, ut laxatis sellae curulis compagibus caderet supinus. Nepotum quoque suorum munere, quum consternatum ruinae metu populum retinere et confirmare nullo modo posset, transiit e loco suo, atque in ea parte consedit, quae suspecta maxime erat.

XLIV. Spectandi confusissimum ac solutissimum morem correxit ordinavitque, motus iniuria senatoris, quem Puteolis per celeberrimos ludos consessu frequenti nemo receperat. Facto igitur decreto patrum, ut, quoties quid spectaculi usquam publice ederetur, primus subselliorum ordo vacaret senatoribus; Romae legatos liberarum sociarumque gentium vetuit in orchestra considere, quum quosdam etiam libertini generis mitti deprehendisset. Militem secrevit a populo. Maritis e plebe proprios ordines assignavit: praetextatis cuneum suum, et proximum paedagogis: sanxitque, ne quis pullatorum media cavea sederet. Feminis ne gladiatores quidem, quos promiscue spectari sollemne olim erat, nisi ex superiore loco spectare concessit. Solis virginibus Vestalibus locum in theatro separatim et

contra praetoris tribunal dedit. Athletarum vero spectaculo muliebre sexus omne adeo summovit, ut pontificalibus ludis pugilum par postulatum distulerit in sequentis diei matutinum tempus, edixeritque, *mulieres ante horam quintam venire in theatrum non placere.*

XLV. Ipse Circenses ex amicorum fere libertorumque coenaculis spectabat, interdum e pulvinari, et quidem cum coniuge ac liberis sedens. Spectaculo per plurimas horas, aliquando totos dies aberat, petita venia, commendatisque, qui suam vicem praesidendo fungerentur. Verum quoties adesset, nihil praeterea agebat, seu vitandi rumoris causa, quo patrem Caesarem vulgo reprehensum commemorabat, quod inter spectandum epistolis libellisque legendis aut rescribendis vacaret; seu studio spectandi ac voluptate, qua teneri se neque dissimulavit unquam, et saepe ingenue professus est. Itaque corollaria et praemia alienis quoque muneribus ac ludis et crebra et grandia de suo offerebat: nullique Graeco certamini interfuit, quo non pro merito quemque certantium honoraverit. Spectavit autem studiosissime pugiles, et maxime Latinos; non legitimos atque ordinarios modo, quos etiam committere cum Graecis solebat, sed et catervarios oppidanos inter angustias vicorum pugnantes temere ac sine arte. Universum denique genus operas aliquas publico spectaculo praebentium etiam cura sua dignatus est. Athletis et conservavit privilegia et ampliavit. Gladiatores sine missione edi prohibuit. Coërcitionem in histriones, magistratibus in omni tempore et loco lege vetere permissam, ademit, praeterquam ludis et scena. Nec tamen eo minus aut xysticorum certa-

tiones aut gladiatorum pugnas severissime semper exegit. Nam histrionum licentiam adeo compescuit, ut Stephanionem togatarium, cui in puerilem habitum circumtonsam matronam ministrasse compererat, per trina theatra virgis caesum relegaverit; Hylan pantomimum, querente praetore, in atrio domus suae, nemine excluso, flagellis verberarit; et Pyladen Urbe atque Italia summoverit, quod spectatorem, a quo exsibilabatur, demonstrasset digito conspicuumque fecisset.

XLVI. Ad hunc modum Urbe urbanisque rebus administratis, Italiam duodetriginta coloniarum numero deductarum ab se frequentavit, operibusque ac vectigalibus publicis plurifariam instruxit: etiam iure ac dignatione Urbi quodammodo pro parte aliqua adaequavit, excogitato genere suffragiorum, quae de magistratibus urbicis decuriones colonici in sua quisque colonia ferrent, et sub diem comitiorum obsignata Romam mitterent. Ac necubi aut honestorum deficeret copia aut multitudinis suboles, equestrem militiam petentes etiam ex commendatione publica cuiusque oppidi ordinabat: at iis, qui e plebe regiones sibi revisenti filios filiasve approbarent, singula nummorum millia pro singulis dividebat.

XLVII. Provincias validiores, et quas annuis magistratuum imperiis regi nec facile nec tutum erat, ipse suscepit: ceteras proconsulibus sortito permisit; et tamen nonnullas commutavit interdum; atque ex utroque genere plerasque saepius adiit. Urbium quasdam foederatas, sed ad exitium licentia praecipites, libertate privavit: alias, aut aere alieno laborantes levavit, aut terrae motu subversas denuo condidit, aut merita erga populum Romanum allegantes

Latinitate vel civitate donavit. Nec est, ut opinor, provincia, excepta duntaxat Africa et Sardinia, quam non adierit. In has, fugato Sexto Pompeio, traiicere ex Sicilia apparantem continuae et immodicae tempestates inhibuerunt; nec mox occasio aut causa traiiciendi fuit.

XLVIII. Regna, quibus belli iure potitus est, praeter pauca, aut iisdem, quibus ademerat, reddidit, aut alienigenis contribuit. Reges socios etiam inter semetipsos necessitudinibus iunxit mutuis, promptissimus affinitatis cuiusque atque amicitiae conciliator et fautor; nec aliter universos, quam membra partesque imperii, curae habuit, rectorem quoque solitus apponere aetate parvis aut mente lapsis, donec adolescerent aut resipiscerent: ac plurimorum liberos et educavit simul cum suis et instituit.

XLIX. Ex militaribus copiis legiones et auxilia provinciatim distribuit: classem Miseni, et alteram Ravennae, ad tutelam superi et inferi maris, collocavit. Certum numerum partim in Urbis, partim in sui custodiam allegit; dimissa Calagurritanorum manu, quam usque ad devictum Antonium, item Germanorum, quam usque ad cladem Varianam, inter armigeros circa se habuerat. Neque tamen unquam plures quam tres cohortes in Urbe esse passus est, easque sine castris: reliquas in hiberna et aestiva circa finitima oppida dimittere assuerat. Quicquid autem ubique militum esset, ad certam stipendiorum praemiorumque formulam astrinxit; definitis pro gradu cuiusque et temporibus militiae et commodis missionum, ne aut aetate aut inopia post missionem sollicitari ad res novas possent. Utque perpetuo ac sine difficultate sumptus ad tuendos eos prosequen-

dosque suppeteret, aerarium militare cum vectigalibus novis instituit. Et quo celerius ac sub manum annunciari cognoscique posset, quid in provincia quaque gereretur, iuvenes primo modicis intervallis per militares vias, dehinc vehicula, disposuit. Commodius id visum est, ut, qui a loco perferrent literas, iidem interrogari quoque, si quid res exigeret, possent.

L. In diplomatibus libellisque et epistolis signandis initio Sphinge usus est, mox imagine Magni Alexandri; novissime sua, Dioscoridis manu sculpta, qua signare insecuti quoque principes perseveraverunt. Ad epistolas omnes horarum quoque momenta, nec diei modo sed et noctis, quibus datae significarentur, addebat.

LI. Clementiae civilitatisque eius multa et magna documenta sunt. Et ne enumerem, quot et quos diversarum partium venia et incolumitate donatos principem etiam in civitate locum tenere passus sit, Iunium Novatum et Cassium Patavinum, e plebe homines, alterum pecunia, alterum levi exsilio punire satis habuit; quum ille Agrippae iuvenis nomine asperrimam de se epistolam in vulgus edidisset, hic convivio pleno proclamasset, *neque votum sibi neque animum deesse confodiendi eum*. Quadam vero cognitione, quum Aemilio Aeliano Cordubensi inter cetera crimina vel maxime obiiceretur, quod male opinari de Caesare soleret, conversus ad accusatorem, commotoque similis, *Velim*, inquit, *hoc mihi probes: faciam sciat Aelianus, et me linguam habere: plura enim de eo loquar*. Nec quicquam ultra aut statim aut postea inquisivit. Tiberio quoque, de eadem re, sed violentius, apud se per epistolam conquerenti, ita rescripsit: *Aetati tuae, mi Tiberi, noli in hac re in-*

dulgere, et nimium indignari, quemquam esse, qui de me loquatur male. Satis est enim, si hoc habemus, ne quis nobis male facere possit.

LII. Templa, quamvis sciret etiam proconsulibus decerni solere, in nulla tamen provincia nisi communi suo Romaeque nomine recepit: nam in Urbe quidem pertinacissime abstinuit hoc honore. Atque etiam argenteas statuas, olim sibi positas, conflavit omnes; ex quibus aureas cortinas Apollini Palatino dedicavit. Dictaturam magna vi offerente populo, genu nixus, deiecta ab humeris toga, nudo pectore, deprecatus est.

LIII. Domini appellationem, ut maledictum et opprobrium, semper exhorruit. Quum spectante eo ludos pronunciatum esset in mimo:

— — — *O dominum aequum ét bonum!*

et universi, quasi de ipso dictum, exsultantes comprobassent: et statim manu vultuque indecoras adulationes repressit, et insequenti die gravissime corripuit edicto, dominumque se posthac appellari nec a liberis quidem aut nepotibus suis, vel serio vel ioco, passus est: atque huiusmodi blanditias etiam inter ipsos prohibuit. Non temere Urbe oppidove ullo egressus, aut quoquam ingressus est, nisi vespere aut noctu, ne quem officii causa inquietaret. In consulatu pedibus fere, extra consulatum saepe adaperta sella, per publicum incessit. Promiscuis salutationibus admittebat et plebem, tanta comitate adeuntium desideria excipiens, ut quendam ioco corripuerit, quod *sic sibi libellum porrigere dubitaret, quasi elephanto stipem.* Die senatus nunquam patres nisi in curia salutavit, et quidem sedentes, ac nominatim singulos, nullo submonente: et discedens eo modo

sedentibus singulis vale dicebat. Officia cum multis mutuo exercuit: nec prius dies cuiusque sollemnes frequentare desiit, quam grandior iam natu, et in turba quondam sponsaliorum die vexatus. Gallum Terrinium senatorem, minus sibi familiarem, sed captum repente oculis, et ob id inedia mori destinantem, praesens consolando revocavit ad vitam.

LIV. In senatu verba facienti dictum est, *Non intellexi:* et ab alio, *Contradicerem tibi, si locum haberem.* Interdum ob immodicas altercationes disceptantium e curia per iram se proripienti quidam ingesserunt, *licere oportere senatoribus de republica loqui.* Antistius Labeo, senatus lectione, quum vir virum legeret, M. Lepidum, hostem olim eius, et tunc exsulantem, legit: interrogatusque ab eo, an essent alii digniores, *suum quemque iudicium habere*, respondit. Nec ideo libertas aut contumacia fraudi cuiquam fuit.

LV. Etiam sparsos de se in curia famosos libellos nec expavit, nec magna cura redarguit: ac, ne requisitis quidem auctoribus, id modo censuit, cognoscendum posthac de iis, qui libellos aut carmina ad infamiam cuiuspiam sub alieno nomine edant.

LVI. Iocis quoque quorundam invidiosis aut petulantibus lacessitus, contradixit edicto. Et tamen de inhibenda testamentorum licentia, ne senatus quicquam constitueret, intercessit. Quoties magistratuum comitiis interesset, tribus cum candidatis suis circuibat, supplicabatque more sollemni. Ferebat et ipse suffragium in tribubus, ut unus e populo. Testem se in iudiciis et interrogari et refelli, aequissimo animo patiebatur. Forum angustius fecit, non ausus extorquere possessoribus proximas

domos. Nunquam filios suos populo commendavit, ut non adiiceret: *si merebuntur*. Eisdem, praetextatis adhuc, assurrectum ab universis in theatro et a stantibus plausum, gravissime questus est. Amicos ita magnos et potentes in civitate esse voluit, ut tamen pari iure essent, quo ceteri, legibusque iudiciariis aeque tenerentur. Quum Asprenas Nonius, artius ei iunctus, causam veneficii accusante Cassio Severo diceret, consuluit senatum, quid officii sui putaret: *Cunctari enim se, ne, si superesset, eriperet legibus reum; sin deesset, destituere ac praedamnare amicum aestimaretur*. Et consentientibus universis sedit in subselliis per aliquot horas, verum tacitus, ac ne laudatione quidem iudiciali data. Affuit et clientibus, sicut Scutario cuidam, evocato quondam suo, qui postulabatur iniuriarum. Unum omnino e reorum numero, ac ne eum quidem nisi precibus, eripuit, exorato coram iudicibus accusatore, Castricium, per quem de coniuratione Murenae cognoverat.

LVII. Pro quibus meritis quantopere dilectus sit, facile est aestimare. Omitto senatus consulta, quia possunt videri vel necessitate expressa vel verecundia. Equites Romani natalem eius sponte atque consensu biduo semper celebrarunt. Omnes ordines in lacum Curtii quotannis ex voto pro salute eius stipem iaciebant; item Kalendis Ianuariis strenam in Capitolio, etiam absenti: ex qua summa pretiosissima deorum simulacra mercatus, vicatim dedicabat, ut Apollinem Sandaliarium, et Iovem Tragoedum, aliaque. In restitutionem Palatinae domus, incendio absumptae, veterani, decuriae, tribus, atque etiam singillatim e cetero genere hominum, libentes ac pro facultate quisque pecunias contulerunt: deli-

bante tantummodo eo summarum acervos, neque ex quoquam plus denario auferente. Revertentem ex provincia non solum faustis ominibus, sed et modulatis carminibus prosequebantur. Observatum etiam est, ne, quoties introiret Urbem, supplicium de quoquam sumeretur.

LVIII. Patris patriae cognomen universi repentino maximoque consensu detulerunt ei: prima plebs, legatione Antium missa; deinde, quod non recipiebat, ineunti Romae spectacula frequens et laureata; mox in curia senatus, neque decreto neque acclamatione, sed per Valerium Messalam. Is, mandantibus cunctis, *Quod bonum*, inquit, *faustumque sit tibi domuique tuae, Caesar Auguste: (sic enim nos perpetuam felicitatem reipublicae et laeta huic precari aestimamus:) senatus te, consentiens populo Romano, consalutat PATRIAE PATREM.* Cui lacrimans respondit Augustus his verbis (ipsa enim, sicut Messalae, apposui): *Compos factus votorum meorum, patres conscripti, quid habeo aliud deos immortales precari, quam ut hunc consensum vestrum ad ultimum vitae finem mihi perferre liceat?*

LIX. Medico Antonio Musae, cuius opera ex ancipiti morbo convaluerat, statuam aere collato iuxta signum Aesculapii statuerunt. Nonnulli patrumfamiliarum testamento caverunt, ut ab heredibus suis praelato victimae titulo in Capitolium ducerentur, votumque pro se solveretur, *quod superstitem Augustum reliquissent.* Quaedam Italiae civitates diem, quo primum ad se venisset, initium anni fecerunt. Provinciarum pleraeque super templa et aras, ludos quoque quinquennales paene oppidatim constituerunt.

LX. Reges amici atque socii, et singuli in suo

quisque regno, Caesareas urbes condiderunt; et cuncti simul aedem Iovis Olympii Athenis antiquitus inchoatam perficere communi sumptu destinaverunt, genioque eius dedicare; ac saepe regnis relictis non Romae modo, sed provincias peragranti, quotidiana officia togati ac sine regio insigni, more clientium, praestiterunt.

LXI. Quoniam, qualis in imperiis ac magistratibus, regendaque per terrarum orbem pace belloque republica fuerit, exposui; referam nunc interiorem ac familiarem eius vitam, quibusque moribus atque fortuna domi et inter suos egerit, a iuventa usque ad supremum vitae diem. Matrem amisit in primo consulatu; sororem Octaviam quinquagesimum et quartum agens aetatis annum. Utrique, quum praecipua officia vivae praestitisset, etiam defunctae honores maximos tribuit.

LXII. Sponsam habuit adolescens P. Servilii Isaurici filiam; sed reconciliatus post primam discordiam Antonio, expostulantibus utriusque militibus, ut et necessitudine aliqua iungerentur, privignam eius Claudiam, Fulviae ex P. Clodio filiam, duxit uxorem, vixdum nubilem: ac simultate cum Fulvia socru exorta, dimisit intactam adhuc et virginem. Mox Scriboniam in matrimonium accepit, nuptam ante duobus consularibus, ex altero etiam matrem. Cum hac etiam divortium fecit, pertaesus, ut scribit, morum perversitatem eius; ac statim Liviam Drusillam matrimonio Tiberii Neronis, et quidem praegnantem, abduxit, dilexitque et probavit unice ac perseveranter.

LXIII. Ex Scribonia Iuliam, ex Livia nihil liberorum tulit, quum maxime cuperet. Infans, qui con-

ceptus erat, immaturus est editus. Iuliam primum Marcello, Octaviae sororis suae filio, tantum quod pueritiam egresso; deinde, ut is obiit, M. Agrippae nuptum dedit, exorata sorore, ut sibi genero cederet. Nam tunc Agrippa alteram Marcellarum habebat, et ex ea liberos. Hoc quoque defuncto, multis diu, etiam ex equestri ordine, circumspectis conditionibus, Tiberium privignum suum elegit, coëgitque praegnantem uxorem, et ex qua iam pater erat, dimittere. M. Antonius scribit, *primum eum Antonio, filio suo, despondisse Iuliam; deinde Cotisoni, Getarum regi, quo tempore sibi quoque invicem filiam regis in matrimonium petiisset.*

LXIV. Nepotes ex Agrippa et Iulia tres habuit, Caium, Lucium et Agrippam; neptes duas, Iuliam et Agrippinam. Iuliam L. Paullo, censoris filio, Agrippinam Germanico, sororis suae nepoti, collocavit. Caium et Lucium adoptavit, domi per assem et libram emptos a patre Agrippa, teneros que adhuc ad curam reipublicae admovit, et consules designatos circum provincias exercitusque dimisit. Filiam et neptes ita instituit, ut etiam lanificio assuefaceret, vetaretque loqui aut agere quicquam, nisi propalam, et quod in diurnos commentarios referretur. Extraneorum quidem coetu adeo prohibuit, ut L. Vinicio, claro decoroque iuveni, scripserit quondam, *parum modeste fecisse eum, quod filiam suam Baias salutatum venisset.* Nepotes et literas et notare aliaque rudimenta per se plerumque docuit, ac nihil aeque elaboravit, quam ut imitarentur chirographum suum. Neque coenavit una, nisi ut in imo lecto assiderent; neque iter fecit, nisi ut vehiculo anteirent aut circa adequitarent.

LXV. Sed laetum eum atque fidentem et sobole

et disciplina domus, fortuna destituit. Iulias, filiam et neptem, omnibus probris contaminatas, relegavit. Caium et Lucium in duodeviginti mensium spatio amisit ambos, Caio in Lycia, Lucio Massiliae defunctis. Tertium nepotem Agrippam, simulque privignum Tiberium adoptavit in foro lege curiata. Ex quibus Agrippam brevi ob ingenium sordidum ac ferox abdicavit, seposuitque Surrentum. Aliquanto autem patientius mortem, quam dedecora suorum tulit. Nam Caii Luciique casu non adeo fractus, de filia absens ac libello per quaestorem recitato notum senatui fecit, abstinuitque congressu hominum diu prae pudore; etiam de necanda deliberavit. Certe quum sub idem tempus una ex consciis liberta, Phoebe, suspendio vitam finisset, *Maluisse se,* ait, *Phoebes patrem fuisse.* Relegatae usum vini omnemque delicatiorem cultum ademit: neque adiri a quopiam libero servoque, nisi se consulto, permisit; et ita, ut certior fieret, qua is aetate, qua statura, quo colore esset, etiam quibus corporis notis vel cicatricibus. Post quinquennium demum ex insula in continentem, lenioribusque paullo conditionibus, transtulit eam. Nam ut omnino revocaret, exorari nullo modo potuit, deprecanti saepe populo Romano, et pertinacius instanti, *tales filias talesque coniuges* pro concione imprecatus. Ex nepte Iulia post damnationem editum infantem agnosci alique vetuit. Agrippam nihilo tractabiliorem, imo in dies amentiorem, in insulam transportavit, sepsitque insuper custodia militum. Cavit etiam senatus consulto, ut eodem loco in perpetuum contineretur; atque ad omnem et eius et Iuliarum mentionem ingemiscens, proclamare etiam solebat:

Αἴθ' ὄφελον ἄγαμός τ' ἔμεναι, ἄγονός τ' ἀπολέσθαι! nec aliter eos appellare, quam tris vomicas aut tria carcinomata sua.

LXVI. Amicitias neque facile admisit, et constantissime retinuit; non tantum virtutes ac merita cuiusque digne prosecutus, sed vitia quoque et delicta, duntaxat modica, perpessus. Neque enim temere ex omni numero in amicitia eius afflicti reperientur, praeter Salvidienum Rufum, quem ad consulatum usque, et Cornelium Gallum, quem ad praefecturam Aegypti, ex infimâ utrumque fortuna, provexerat. Quorum alterum, res novas molientem, damnandum senatui tradidit: alteri, ob ingratum et malevolum animum, domo et provinciis suis interdixit. Sed Gallo quoque et accusatorum denunciationibus et senatus consultis ad necem compulso, laudavit quidem pietatem tantopere pro se indignantium: ceterum et illacrimavit et vicem suam conquestus est, *quod sibi soli non liceret, amicis, quatenus vellet, irasci.* Reliqui potentia atque opibus ad finem vitae, sui cuiusque ordinis principes, floruerunt, quanquam et offensis intervenientibus. Desideravit enim nonnunquam, ne de pluribus referam, et M. Agrippae patientiam, et Maecenatis taciturnitatem; quum ille ex levi frigoris suspicione, et quod Marcellus sibi anteferretur, Mytilenas se relictis omnibus contulisset; hic secretum de comperta Murenae coniuratione uxori Terentiae prodidisset. Exegit et ipse invicem ab amicis benevolentiam mutuam, tam a defunctis, quam a vivis. Nam quamvis minime appeteret hereditates, ut qui nunquam ex ignoti testamento capere quicquam sustinuerit, amicorum tamen suprema iudicia morosissime pensitavit; ne-

que dolore dissimulato, si parcius aut citra honorem verborum, neque gaudio, si grate pieque quis se prosecutus fuisset. Legata vel partes hereditatum, a quibuscunque parentibus relicta sibi, aut statim liberis eorum concedere, aut, si pupillari aetate essent, die virilis togae vel nuptiarum cum incremento restituere consueverat.

LXVII. Patronus dominusque non minus severus, quam facilis et clemens, multos libertorum in honore et usu maximo habuit, ut Licinium, Enceladum, aliosque. Cosmum servum, gravissime de se opinantem, non ultra quam compedibus coërcuit. Diomedem dispensatorem, a quo simul ambulante incurrenti repente fero apro per metum obiectus est, maluit timiditatis arguere quam noxae; remque non minimi periculi, quia tamen fraus aberat, in iocum vertit. Idem Proculum ex acceptissimis libertis mori coëgit, compertum adulterare matronas: Thallo, a manu, quod pro epistola prodita denarios quingentos accepisset, crura effregit. Paedagogum ministrosque Caii filii, per occasionem valetudinis mortisque eius superbe avareque in provincia grassatos, oneratis gravi pondere cervicibus, praecipitavit in flumen.

LXVIII. Prima iuventa variorum dedecorum infamiam subiit. Sex. Pompeius eum ut effeminatum insectatus est: M. Antonius adoptionem avunculi stupro meritum: item Lucius, Marci frater, quasi pudicitiam, delibatam a Caesare, A. etiam Hirtio in Hispania CCC millibus nummûm substraverit; solitusque sit crura suburere nuce ardenti, quo mollior pilus surgeret. Sed et populus quondam universus ludorum die et accepit in contumeliam eius, et as-

sensu maximo comprobavit versum in scena pronunciatum de Gallo matris deûm tympanizante,

Viden', út cinaedus órbem digito témperat?

LXIX. Adulteria quidem exercuisse, ne amici quidem negant, excusantes sane, non libidine sed ratione commissa, quo facilius consilia adversariorum per cuiusque mulieres exquireret. M. Antonius super festinatas Liviae nuptias obiecit, et feminam consularem e triclinio, viro coram, in cubiculum abductam, rursus in convivium, rubentibus auriculis, incomptiore capillo, reductam; et dimissam Scriboniam, quia liberius doluisset nimiam potentiam pellicis; et conditiones quaesitas per amicos, qui matres familias et adultas aetate virgines denudarent atque perspicerent, tanquam Thoranio mangone vendente. Scribit etiam ad ipsum hoc familiariter adhuc, necdum plane inimicus aut hostis: *Quid te mutavit? quod reginam ineo? uxor mea est. Nunc coepi, an abhinc annos novem? Tu deinde solam Drusillam inis? Ita valeas, uti tu, hanc epistolam quum leges, non inieris Tertullam, aut Terentillam, aut Rufillam, aut Salviam Titisceniam, aut omnes. Anne refert, ubi et in qua arrigas?*

LXX. Coena quoque eius secretior in fabulis fuit, quae vulgo δωδεκάθεος vocabatur: in qua deorum dearumque habitu discubuisse convivas, et ipsum pro Apolline ornatum, non Antonii modo epistolae, singulorum nomina amarissime enumerantis, exprobrant, sed et sine auctore notissimi versus:

Quum primum istorum conduxit mensa choragum,
Sexque deos vidit Mallia, sexque deas;
Impia dum Phoebi Caesar mendacia ludit,
Dum nova divorum coenat adulteria:

Omnia se a terris tunc numina declinarunt;
Fugit et auratos Iupiter ipse thronos.

Auxit coenae rumorem summa tunc in civitate penuria ac fames; acclamatumque est postridie, *frumentum omne deos comedisse:* et, *Caesarem plane esse Apollinem, sed Tortorem;* quo cognomine is deus quadam in parte Urbis colebatur. Notatus est et ut pretiosae supellectilis Corinthiorumque praecupidus, et aleae indulgens. Nam et proscriptionis tempore ad statuam eius adscriptum est:

Pater árgentarius, égo Corinthiárius:

quum existimaretur quosdam propter vasa Corinthia inter proscriptos curasse referendos. Et deinde bello Siciliensi epigramma vulgatum est:

Postquám bis classe víctus naves pérdidit,
Aliquándo ut vincat, lúdit assidue áleam.

LXXI. Ex quibus sive criminibus sive maledictis infamiam impudicitiae facillime refutavit et praesentis et posterae vitae castitate: item lautitiarum invidiam, quum et Alexandria capta nihil sibi praeter unum murrhinum calicem ex instrumento regio retinuerit, et mox vasa aurea assiduissimi usus conflaverit omnia. Circa libidines haesit: postea quoque, ut ferunt, ad vitiandas virgines promptior, quae sibi undique, etiam ab uxore, conquirerentur. Aleae rumorem nullo modo expavit, lusitque simpliciter et palam oblectamenti causa, etiam senex; ac praeterquam Decembri mense, aliis quoque festis profestisque diebus. Nec id dubium est. Autographa quadam epistola, *Coenavi,* ait, *mi Tiberi, cum iisdem. Accesserunt convivae Vinicius et Silius pater. Inter coenam lusimus γεροντικῶς, et heri et hodie. Talis enim iactatis, ut quisque canem aut senionem miserat, in*

singulos talos singulos denarios in medium conferebat: quos tollebat universos, qui Venerem iecerat. Et rursus aliis literis: *Nos, mi Tiberi, Quinquatrus satis iucunde egimus. Lusimus enim per omnes dies, forumque aleatorium calefecimus. Frater tuus magnis clamoribus rem gessit. Ad summam tamen perdidit non multum; sed ex magnis detrimentis praeter spem paullatim retractus est. Ego perdidi viginti millia nummum meo nomine, sed quum effuse in lusu liberalis fuissem, ut soleo plerumque. Nam si, quas manus remisi cuique, exegissem, aut retinuissem, quod cuique donavi, vicissem vel quinquaginta millia. Sed hoc malo. Benignitas enim mea me ad coelestem gloriam efferet.* Scribit ad filiam: *Misi tibi denarios ducentos quinquaginta, quos singulis convivis dederam, si vellent inter se inter coenam vel talis vel par impar ludere.*

LXXII. In partibus ceteris vitae continentissimum fuisse constat, ac sine suspicione ullius vitii. Habitavit primo iuxta Romanum forum, supra Scalas annularias, in domo, quae Calvi oratoris fuerat; postea in Palatio, sed nihilominus aedibus modicis Hortensianis, et neque laxitate neque cultu conspicuis, ut in quibus porticus breves essent Albanarum columnarum, et sine marmore ullo aut insigni pavimento conclavia. Ac per annos amplius quadraginta eodem cubiculo hieme et aestate mansit, quamvis parum salubrem valetudini suae Urbem hieme experiretur, assidueque in Urbe hiemaret. Si quando quid secreto aut sine interpellatione agere proposuisset, erat illi locus in edito singularis, quem Syracusas et τεχνόφυον vocabat: huc transibat, aut in alicuius libertorum suburbanum: aeger autem in domo Maecenatis cubabat. Ex secessibus praeci-

pue frequentavit maritima, insulasque Campaniae, aut proxima Urbi oppida, Lanuvium, Praeneste, Tibur; ubi etiam in porticibus Herculis templi persaepe ius dixit. Ampla et operosa praetoria gravabatur. Et neptis quidem suae Iuliae, profuse ab ea exstructa, etiam diruit ad solum: sua vero, quamvis modica, non tam statuarum tabularumque pictarum ornatu, quam xystis et nemoribus excoluit, rebusque vetustate ac raritate notabilibus; qualia sunt Capreis immanium beluarum ferarumque membra praegrandia, quae dicuntur *Gigantum ossa*, et *arma Heroum*.

LXXIII. Instrumenti eius et supellectilis parsimonia apparet etiam nunc, residuis lectis atque mensis, quorum pleraque vix privatae elegantiae sint. Ne toro quidem cubuisse aiunt, nisi humili et modice instrato. Veste non temere alia quam domestica usus est, ab uxore et sorore et filia neptibusque confecta; togis neque restrictis neque fusis; clavo nec lato nec angusto; calceamentis altiusculis, ut procerior, quam erat, videretur. Et forensia autem et calceos nunquam non intra cubiculum habuit, ad subitos repentinosque casus parata.

LXXIV. Convivabatur assidue, nec unquam nisi recta; non sine magno ordinum hominumque delectu. Valerius Messala tradit, neminem unquam libertinorum adhibitum ab eo coenae, excepto Mena, sed asserto in ingenuitatem, post proditam Sex. Pompeii classem. Ipse scribit, *invitasse se quendam, in cuius villa maneret, qui speculator suus olim fuisset.* Convivia nonnunquam et serius inibat, et maturius relinquebat; quum convivae et coenare inciperent, priusquam ille discumberet, et permanerent, digresso eo. Coenam ternis ferculis, aut, quum abundantis-

sime, senis praebebat, ut non nimio sumptu, ita summa comitate. Nam et ad communionem sermonis tacentes vel summissim fabulantes provocabat, et aut acroamata et histriones, aut etiam triviales ex Circo ludios interponebat, ac frequentius aretalogos.

LXXV. Festos et solennes dies profusissime, nonnunquam iculariter tantum, celebrabat. Saturnalibus, et si quando alias libuisset, modo munera dividebat, vestem et aurum et argentum, modo nummos omnis notae, etiam veteres regios ac peregrinos; interdum nihil praeter cilicia et spongias, et rutabula, et forpices, atque alia id genus, titulis obscuris et ambiguis. Solebat et inaequalissimarum rerum sortes, et aversas tabularum picturas in convivio venditare, incertoque casu spem mercantium vel frustrari vel explere; ita ut per singulos lectos licitatio fieret, et seu iactura seu lucrum communicaretur.

LXXVI. Cibi (nam ne hoc quidem omiserim) minimi erat, atque vulgaris fere. Secundarium panem, et pisciculos minutos, et caseum bubulum manupressum, et ficos virides biferas maxime appetebat: vescebaturque et ante coenam quocunque tempore et loco, quo stomachus desiderasset. Verba ipsius ex epistolis sunt: *Nos in essedo panem et palmulas gustavimus.* Et iterum: *Dum lectica ex regia domum redeo, panis unciam cum paucis acinis uvae duracinae comedi.* Et rursus: *Ne Iudaeus quidem, mi Tiberi, tam diligenter sabbatis ieiunium servat, quam ego hodie servavi, qui in balneo demum post horam primam noctis duas bucceas manducavi, prius quam ungi inciperem.* Ex hac observantia nonnunquam vel ante initum vel post dimissum convivium solus coenitabat, quum pleno convivio nihil tangeret.

LXXVII. Vini quoque natura parcissimus erat. Non amplius ter bibere eum solitum super coenam in castris apud Mutinam, Cornelius Nepos tradit. Postea, quoties largissime se invitaret, senos sextantes non excessit, aut, si excessisset, reiiciebat. Et maxime delectatus est Raetico. Neque temere interdiu bibit. Pro potione sumebat perfusum aqua frigida panem, aut cucumeris frustum, vel lactuculae thyrsum, aut recens acidumve pomum succi vinosioris.

LXXVIII. Post cibum meridianum, ita ut vestitus calceatusque erat, rectis pedibus paullisper conquiescebat, opposita ad oculos manu. A coena in lecticulam se lucubratoriam recipiebat. Ibi, donec residua diurni actus, aut omnia aut ex maxima parte, conficeret, ad multam noctem permanebat. In lectum inde transgressus, non amplius quum plurimum, quam septem horas, dormiebat; ac ne eas quidem continuas, sed ut in illo temporis spatio ter aut quater expergisceretur. Si interruptum somnum recuperare, ut evenit, non posset, lectoribus aut fabulatoribus accersitis resumebat, producebatque ultra primam saepe lucem. Nec in tenebris vigilavit unquam, nisi assidente aliquo. Matutina vigilia offendebatur; ac si vel officii vel sacri causa maturius evigilandum esset, ne id contra commodum faceret, in proximo cuiuscunque domesticorum coenaculo manebat. Sic quoque saepe indigens somni, et dum per vicos deportaretur, et deposita lectica inter aliquas moras condormiebat.

LXXIX. Forma fuit eximia, et per omnes aetatis gradus venustissima; quanquam et omnis lenocinii negligens, et in capite comendo tam incuriosus, ut raptim compluribus simul tonsoribus operam da-

ret, ac modo tonderet, modo raderet barbam, eoque ipso tempore aut legeret aliquid aut etiam scriberet. Vultu erat, vel in sermone vel tacitus, adeo tranquillo serenoque, ut quidam e primoribus Galliarum confessus sit inter suos, eo se inhibitum ac remollitum, quo minus, ut destinarat, in transitu Alpium, per simulationem colloquii propius admissus, in praecipitium propelleret. Oculos habuit claros ac nitidos, quibus etiam existimari volebat inesse quiddam divini vigoris; gaudebatque, si quis sibi acrius contuenti, quasi ad fulgorem solis, vultum summitteret: sed in senecta sinistro minus vidit. Dentes raros et exiguos et scabros; capillum leniter inflexum et subflavum; supercilia coniuncta; mediocres aures; nasum et a summo eminentiorem et ab imo deductiorem; colorem inter aquilum candidumque; staturam brevem (quam tamen Iulius Marathus, libertus et a memoria eius, quinque pedum et dodrantis fuisse tradit), sed quae commoditate et aequitate membrorum occuleretur, ut nonnisi ex comparatione astantis alicuius procerioris intelligi posset.

LXXX. Corpore traditur maculoso, dispersis per pectus atque alvum genitivis notis, in modum et ordinem ac numerum stellarum coelestis Ursae; sed et callis quibusdam, ex prurigine corporis assiduoque et vehementi strigilis usu plurifariam concretis, ad impetiginis formam. Coxendice et femore et crure sinistro non perinde valebat, ut saepe etiam inde claudicaret; sed remedio arenarum atque arundinum confirmabatur. Dextrae quoque manus digitum salutarem tam imbecillum interdum sentiebat, ut torpentem contractumque frigore vix cornei circuli supplemento scripturae admoveret. Questus est

et de vesica, cuius dolore, calculis demum per urinam eiectis, levabatur.

LXXXI. Graves et periculosas valetudines per omnem vitam aliquot expertus est; praecipue Cantabria domita, quum etiam, distillationibus iocinore vitiato, ad desperationem redactus, contrariam et ancipitem rationem medendi necessario subiit, quia calida fomenta non proderant, frigidis curari coactus, auctore Antonio Musa. Quasdam et anniversarias ac tempore certo recurrentes experiebatur. Nam sub natalem suum plerumque languebat; et initio veris praecordiorum inflatione tentabatur, austrinis autem tempestatibus gravedine. Quare quassato corpore neque frigora neque aestus facile tolerabat.

LXXXII. Hieme quaternis cum pingui toga tunicis, et sub subucula thorace laneo, et feminalibus et tibialibus muniebatur; aestate apertis cubiculi foribus, ac saepe in peristylio saliente aqua, atque etiam ventilante aliquo, cubabat. Solis vero ne hiberni quidem patiens, domi quoque nonnisi petasatus sub dio spatiabatur. Itinera lectica, et noctibus fere, eaque lenta ac minuta faciebat, ut Praeneste vel Tibur biduo procederet. Ac si quo pervenire mari posset, potius navigabat. Verum tantam infirmitatem magna cura tuebatur, in primis lavandi raritate. Ungebatur enim saepius, aut sudabat ad flammam; deinde perfundebatur egelida aqua, vel sole multo tepefacta. At quoties nervorum causa marinis Albulisque calidis utendum esset, contentus hoc erat, ut insidens ligneo solio, quod ipse Hispanico verbo *duretam* vocabat, manus ac pedes alternis iactaret.

LXXXIII. Exercitationes campestres equorum et armorum statim post civilia bella omisit, et ad pi-

lam primo folliculumque transiit: mox nihil aliud quam vectabatur et deambulabat, ita ut in extremis spatiis subsultim decurreret, segestri vel lodicula involutus. Animi laxandi causa modo piscabatur hamo, modo talis aut ocellatis nucibusque ludebat cum pueris minutis, quos facie et garrulitate amabiles undique conquirebat, praecipue Mauros et Syros. Nam pumilos atque distortos et omnes generis eiusdem, ut ludibria naturae malique ominis, adhorrebat.

LXXXIV. Eloquentiam studiaque liberalia ab aetate prima cupide et laboriosissime exercuit. Mutinensi bello, in tanta mole rerum, et legisse et scripsisse et declamasse quotidie traditur. Nam deinceps neque in senatu neque apud populum neque apud milites locutus est unquam, nisi meditata et composita oratione, quamvis non deficeret ad subita extemporali facultate. Ac ne periculum memoriae adiret aut in ediscendo tempus absumeret, instituit recitare omnia. Sermones quoque cum singulis, atque etiam cum Livia sua graviores, nonnisi scriptos et e libello habebat, ne plus minusve loqueretur ex tempore. Pronunciabat dulci et proprio quodam oris sono, dabatque assidue phonasco operam; sed nonnunquam, infirmatis faucibus, praeconis voce ad populum concionatus est.

LXXXV. Multa varii generis prosa oratione composuit, ex quibus nonnulla in coetu familiarium, velut in auditorio, recitavit, sicut *Rescripta Bruto de Catone:* quae volumina quum iam senior ex magna parte legisset, fatigatus Tiberio tradidit perlegenda. Item *Hortationes ad philosophiam*, et aliqua *de vita sua*, quam tredecim libris Cantabrico tenus bello,

nec ultra, exposuit. Poëticam summatim attigit. Unus liber exstat, scriptus ab eo hexametris versibus, cuius et argumentum et titulus est *Sicilia*. Exstat alter aeque modicus *Epigrammatum*, quae fere tempore balnei meditabatur. Nam tragoediam magno impetu exorsus, non succedente stilo, abolevit; quaerentibusque amicis, *quidnam Aiax ageret*, respondit, *Aiacem suum in spongiam incubuisse.*

LXXXVI. Genus eloquendi secutus est elegans et temperatum, vitatis sententiarum ineptiis atque inconcinnitate et *reconditorum verborum*, ut ipse dicit, *foetoribus*. Praecipuamque curam duxit, sensum animi quam apertissime exprimere. Quod quo facilius efficeret, aut necubi lectorem vel auditorem obturbaret ac moraretur, neque praepositiones verbis addere, neque coniunctiones saepius iterare dubitavit, quae detractae afferunt aliquid obscuritatis, etsi gratiam augent. Cacozelos et antiquarios, ut diverso genere vitiosos, pari fastidio sprevit. Exagitabatque nonnunquam inprimis Maecenatem suum, cuius μυροβρεχεῖς, ut ait, *cincinnos* usquequaque persequitur, et imitando per iocum irridet. Sed nec Tiberio parcit, et exoletas interdum et reconditas voces aucupanti. M. quidem Antonium ut insanum increpat, quasi ea scribentem, quae mirentur potius homines, quam intelligant. Deinde, ludens malum et inconstans in eligendo genere dicendi ingenium eius, addit haec: *Tu quoque dubitas, Cimberne Annius, an Verrius Flaccus imitandi sint tibi? ita ut verbis, quae Cr. Sallustius excerpsit ex Originibus Catonis, utaris? an potius Asiaticorum oratorum inanis sententiis verborum volubilitas in nostrum sermonem transferenda?* Et quadam epistola Agrippinae ne-

ptis ingenium collaudans, *Sed opus est*, inquit, *dare te operam, ne moleste scribas aut loquaris.*

LXXXVII. Quotidiano sermone quaedam frequentius et notabiliter usurpasse eum, literae ipsius autographae ostentant. In quibus identidem, quum aliquos nunquam soluturos significare vult, *ad Kalendas Graecas soluturos* ait; et quum hortatur, ferenda esse praesentia, qualiacunque sint, *Contenti simus hoc Catone;* et ad exprimendam festinatae rei velocitatem, *velocius quam asparagi coquantur.* Ponit assidue et pro stulto *blaceolum*, et pro pullo *pulleiaceum*, et pro cerrito *vacerrosum*, et *vapide se habere* pro *male*, et *betizare* pro *languere*, quod vulgo *lachanizare* dicitur: item *simus* pro *sumus*, et *domos* genitivo casu singulari pro *domus*. Nec unquam aliter haec duo, ne quis mendam magis quam consuetudinem putet. Notavi et in chirographo eius illa praecipue: non dividit verba, neo ab extrema parte versuum abundantes literas in alterum transfert, sed ibidem statim subiicit circumducitque.

LXXXVIII. Orthographiam, id est, formulam rationemque scribendi a grammaticis institutam, non adeo custodiit; ac videtur eorum potius sequi opinionem, qui perinde scribendum, ac loquendum, existiment. Nam quod saepe non literas modo, sed syllabas aut permutat aut praeterit, communis hominum error est. Nec ego id notarem, nisi mihi mirum videretur, tradidisse aliquos, legato eum consulari successorem dedisse, ut rudi et indocto, cuius manu *ixi* pro *ipsi* scriptum animadverterit. Quoties autem per notas scribit, *b* pro *a*, *c* pro *b*, ac deinceps eadem ratione sequentes literas ponit, pro *x* autem duplex *a*.

LXXXIX. Ne Graecarum quidem disciplinarum leviore studio tenebatur; in quibus et ipsis praestabat largiter, magistro dicendi usus Apollodoro Pergameno, quem iam grandem natu Apolloniam quoque secum ab Urbe iuvenis adhuc eduxerat. Deinde etiam eruditione varia repletus est per Arei philosophi filiorumque eius, Dionysii et Nicanoris, contubernium, non tamen ut aut loqueretur expedite, aut componere aliquid auderet. Nam et si quid res exigeret, latine formabat, vertendumque alii dabat. Sed plane poëmatum quoque non imperitus, delectabatur etiam comoedia veteri, et saepe eam exhibuit publicis spectaculis. In evolvendis utriusque linguae auctoribus nihil aeque sectabatur, quam exempla et praecepta publice vel privatim salubria; eaque ad verbum excerpta, aut ad domesticos, aut ad exercituum provinciarumque rectores, aut ad Urbis magistratus plerumque mittebat, prout quique monitione indigerent. Etiam libros totos et senatui recitavit, et populo notos per edictum saepe fecit, ut orationes Q. Metelli *de prole augenda*, et Rutilii *de modo aedificiorum;* quo magis persuaderet, utramque rem non a se primo animadversam, sed antiquis iam tunc curae fuisse. Ingenia saeculi sui omnibus modis fovit. Recitantes et benigne et patienter audiit, nec tantum carmina et historias, sed et orationes et dialogos. Componi tamen aliquid de se, nisi et serio et a praestantissimis, offendebatur; admonebatque praetores, ne paterentur nomen suum commissionibus obsolefieri.

XC. Circa religiones talem accepimus. Tonitrua et fulgura paulio infirmius expavescebat; ut semper et ubique pellem vituli marini circumferret

pro remedio, atque ad omnem maioris tempestatis suspicionem in abditum et concameratum locum se reciperet, consternatus olim per nocturnum iter transcursu fulguris, ut supra diximus.

XCI. Somnia neque sua, neque aliena de se, negligebat. Philippensi acie quamvis statuisset non egredi tabernaculo propter valetudinem, egressus est tamen, amici somnio monitus; cessitque res prospere, quando captis castris lectica eius, quasi ibi cubans remansisset, concursu hostium confossa atque lacerata est. Ipse per omne ver plurima et formidolosissima et vana et irrita videbat; reliquo tempore rariora et minus vana. Quum dedicatam in Capitolio aedem Tonanti Iovi assidue frequentaret, somniavit, queri Capitolinum Iovem, cultores sibi abduci; seque respondisse, Tonantem pro ianitore ei appositum: ideoque mox tintinnabulis fastigium aedis redimivit, quod ea fere ianuis dependebant. Ex nocturno visu etiam stipem quotannis die certo emendicabat a populo, cavam manum asses porrigentibus praebens.

XCII. Auspicia et omina quaedam pro certissimis observabat: si mane sibi calceus perperam, ac sinister pro dextero, induceretur, ut dirum: si, terra marive ingrediente se longinquam profectionem, forte rorasset, ut laetum, maturique et prosperi reditus. Sed et ostentis praecipue movebatur. Enatam inter iuncturas lapidum ante domum suam palmam in compluvium deorum Penatium transtulit, utque coalesceret, magno opere curavit. Apud insulam Capreas, veterrimae ilicis demissos iam ad terram languentesque ramos convaluisse adventu suo, adeo laetatus est, ut eas cum republica Neapolitanorum

permutaverit, Aenaria data. Observabat et dies quosdam, ne aut postridie nundinas quoquam proficisceretur, aut Nonis quicquam rei seriae inchoaret; nihil in hoc quidem aliud devitans, ut ad Tiberium scribit, quam δυςφημίαν nominis.

XCIII. Peregrinarum caerimoniarum sicut veteres ac praeceptas reverentissime coluit, ita ceteras contemptui habuit. Namque Athenis initiatus, quum postea Romae pro tribunali de privilegio sacerdotum Atticae Cereris cognosceret, et quaedam secretiora proponerentur, dimisso concilio et corona circumstantium, solus audiit disceptantes. At contra non modo in peragranda Aegypto paullo deflectere ad visendum Apin supersedit, sed et Caium nepotem, quod Iudaeam praetervehens apud Hierosolymam non supplicasset, collaudavit.

XCIV. Et quoniam ad hoc ventum est, non ab re fuerit subtexere, quae ei priusquam nasceretur, et ipso natali die ac deinceps evenerint, quibus futura magnitudo eius et perpetua felicitas sperari animadvertique posset. Velitris antiquitus tacta de coelo parte muri responsum est, eius oppidi civem quandoque rerum potiturum: qua fiducia Velitrini, et tunc statim et postea saepius, paene ad exitium sui cum populo Romano belligeraverant. Sero tandem documentis apparuit, ostentum illud Augusti potentiam portendisse. Auctor est Iulius Marathus, *ante paucos, quam nasceretur, menses prodigium Romae factum publice, quo denunciabatur, regem populi Romani Naturam parturire. Senatum exterritum censuisse, ne quis illo anno genitus educaretur: eos, qui gravidas uxores haberent, quod ad se quisque spem traheret, curasse, ne senatus consultum ad aerarium deferretur.*

In Asclepiadis Mendetis Θεολογουμένων libris lego, *Atiam, quum ad sollemne Apollinis sacrum media nocte venisset, posita in templo lectica, dum ceterae matronae dormirent, obdormisse; draconem repente irrepsisse ad eam, paulloque post egressum; illam expergefactam, quasi a concubitu mariti purificasse se, et statim in corpore eius extitisse maculam, velut depicti draconis, nec potuisse unquam eximi; adeo ut mox publicis balneis perpetuo abstinuerit; Augustum natum mense decimo, et ob haec Apollinis filium existimatum.* Eadem Atia, priusquam pareret, somniavit, intestina sua ferri ad sidera, explicarique per omnem terrarum et coeli ambitum. Somniavit et pater Octavius, utero Atiae iubar solis exortum. Quo natus est die, quum de Catilinae coniuratione ageretur in curia, et Octavius ob uxoris puerperium serius adfuisset, nota ac vulgata res est, P. Nigidium, comperta morae causa, ut horam quoque partus acceperit, affirmasse, dominum terrarum orbi natum. Octavio postea, quum per secreta Thraciae exercitum duceret, in Liberi Patris luco barbara caerimonia de filio consulenti, idem affirmatum est a sacerdotibus; quod, infuso super altaria mero, tantum flammae emicuisset, ut supergressa fastigium templi ad coelum usque ferretur, unique olim omnino Magno Alexandro, apud easdem aras sacrificanti, simile provenisset ostentum. Atque etiam sequenti statim nocte videre visus est filium mortali specie ampliorem, cum fulmine et sceptro, exuviisque Iovis Optimi Maximi, ac radiata corona, super laureatum currum, bis senis equis candore eximio trahentibus. Infans adhuc, ut scriptum apud C. Drusum exstat, repositus vespere in cunas a nutricula loco plano, postera luce non comparuit,

diuque quaesitus tandem in altissima turri repertus est, iacens contra solis exortum. Quum primum fari coepisset, in avito suburbano obstrepentes forte ranas silere iussit; atque ex eo negantur ibi ranae coaxare. Ad quartum lapidem Campanae viae, in nemore prandenti, ex improviso aquila panem ei e manu rapuit, et quum altissime evolasset, rursus ex improviso leniter delapsa reddidit. Q. Catulus post dedicatum Capitolium duabus continuis noctibus somniavit, prima, Iovem Optimum Maximum, praetextatis compluribus circa aram ludentibus, unum secrevisse, atque in eius sinum signum reipublicae, quod manu gestaret, reposuisse: at insequenti, animadvertisse se in gremio Capitolini Iovis eundem puerum; quem quum detrahi iussisset, prohibitum monitu dei, tanquam is ad tutelam reipublicae educaretur. Ac die proximo obvium sibi Augustum, quum incognitum alias haberet, non sine admiratione contuitus simillimum dixit puero, de quo somniasset. Quidam prius somnium Catuli aliter exponunt, quasi Iupiter, compluribus praetextatis tutorem a se poscentibus, unum ex eis demonstrasset, ad quem omnia desideria sua referrent, eiusque osculum delibatum digitis ad os suum retulisset. M. Cicero, C. Caesarem in Capitolium prosecutus, somnium pristinae noctis familiaribus forte narrabat: puerum facie liberali, demissum coelo catena aurea, ad fores Capitolii constitisse, eique Iovem flagellum tradidisse: deinde, repente Augusto viso, quem ignotum adhuc plerisque avunculus Caesar ad sacrificandum acciverat, affirmavit, ipsum esse, cuius imago secundum quietem sibi obversata sit. Sumenti virilem togam tunica lati clavi, resuta ex utraque parte, ad pedes

decidit. Fuerunt, qui interpretarentur, non aliud significare, quam ut is ordo, cuius insigne id esset, quandoque ei subiiceretur. Apud Mundam D. Iulius castris locum capiens, quum silvam caederet, arbórem palmae repertam conservari, ut omen victoriae, iussit: ex eà continuo enata suboles adeo in paucis diebus adolevit, ut non aequipararet modo matricem, verum etiam obtegeret, frequentareturque columbarum nidis; quamvis id avium genus duram et asperam frondem maxime vitet. Illo et praecipue ostento motum Caesarem ferunt, ne quem alium sibi succedere, quam sororis nepotem, vellet. In secessu Apolloniae Theogenis mathematici pergulam comite Agrippa ascenderat. Quum Agrippae, qui prior consulebat, magna et paene incredibilia praedicerentur, reticere ipse genituram suam, nec velle edere perseverabat, metu ac pudore, ne minor inveniretur. Qua tamen post multas adhortationes vix et cunctanter edita, exsiluit Theogenes, adoravitque eum. Tantam mox fiduciam fati Augustus habuit, ut thema suum vulgaverit, nummumque argenteum nota sideris Capricorni, quo natus est, percusserit.

XCV. Post necem Caesaris, reverso ab Apollonia et ingrediente eo Urbem, repente, liquido ac puro sereno, circulus ad speciem coelestis arcus orbem solis ambiit; ac subinde Iuliae Caesaris filiae monumentum fulmine ictum est. Primo autem consulatu ei augurium capienti duodecim se vultures, ut Romulo, ostenderunt; et immolanti omnium victimarum iocinora replicata intrinsecus ab ima fibra paruerunt; nemine peritorum aliter coniectante, quam laeta per haec et magna portendi.

XCVI. Quin et bellorum omnium eventus ante

praesensit. Contractis ad Bononiam triumvirorum copiis, aquila tentorio eius supersedens duos corvos hinc et inde infestantes afflixit et ad terram dedit; notante omni exercitu, futuram quandoque inter collegas discordiam talem, qualis secuta est, ac exitum praesagiente. Philippis Thessalus quidam de futura victoria nunciavit, auctore D. Caesare, cuius sibi species itinere avio occurrisset. Circa Perusiam sacrificio non litante, quum augeri hostias imperasset, ac subita eruptione hostes omnem rei divinae apparatum abstulissent, constitit inter haruspices, quae periculosa et adversa sacrificanti denunciata essent, cuncta in ipsos recasura, qui exta haberent. Neque aliter evenit. Pridie quam Siciliensem pugnam classe committeret, deambulanti in litore piscis e mari exsiluit, et ad pedes iacuit. Apud Actium descendenti in aciem asellus cum asinario occurrit: homini Eutychus, bestiae Nicon erat nomen. Utriusque simulacrum aeneum victor posuit in templo, in quod castrorum suorum locum vertit.

XCVII. Mors quoque eius, de qua dehinc dicam, divinitasque post mortem evidentissimis ostentis praecognita est. Quum lustrum in campo Martio magna populi frequentia conderet, aquila eum saepius circumvolavit; transgressaque in vicinam aedem, super nomen Agrippae ad primam literam sedit. Quo animadverso, vota, quae in proximum lustrum suscipi mos est, collegam suum Tiberium nuncupare iussit; nam se, quanquam conscriptis paratisque iam tabulis, negavit suscepturum, quae non esset soluturus. Sub idem tempus ictu fulminis ex inscriptione statuae eius prima nominis litera effluxit. Responsum est, centum solos dies posthac victurum,

quem numerum C litera notaret; futurumque, ut inter deos referretur, quod *Aesar*, id est, reliqua pars e Caesaris nomine, Etrusca lingua deus vocaretur. Tiberium igitur in Illyricum dimissurus, et Beneventum usque prosecuturus, quum interpellatores aliis atque aliis causis in iure dicendo detinerent, exclamavit, (quod et ipsum mox inter omina relatum est), *non, si omnia morarentur, amplius se posthac Romae futurum*. Atque itinere inchoato, Asturam perrexit: et inde praeter consuetudinem de nocte ad occasionem aurae evectus, causam valetudinis contraxit ex profluvio alvi.

XCVIII. Tunc Campaniae ora proximisque insulis circuitis, Capreárum quoque secessui quatriduum impendit, remississimo ad otium et ad omnem comitatem animo. Forte Puteolanum sinum praetervehenti, vectores nautaeque de navi Alexandrina, quae tantum quod appulerat, candidati coronatique et tura libantes fausta omnia et eximias laudes congesserant: *per illum se vivere, per illum navigare; libertate atque fortunis per illum frui*. Qua re admodum exhilaratus quadragenos aureos comitibus divisit, iusque iurandum et cautionem exegit a singulis, non alio datam summam, quam in emptionem Alexandrinarum mercium, absumpturos. Sed et ceteros continuos dies inter varia munuscula togas insuper ac pallia distribuit, lege proposita, ut Romani Graeco, Graeci Romano habitu et sermone uterentur. Spectavit assidue et exercentes ephebos, quorum aliqua adhuc copia ex vetere instituto Capreis erat. Iisdem etiam epulum in conspectu suo praebuit, permissa, imo exacta, iocandi licentia diripiendique pomorum et obsoniorum rerumque missilium. Nullo

denique genere hilaritatis abstinuit. Vicinam Capreis insulam Ἀπραγόπολιν appellabat, a desidia secedentium illuc e comitatu suo: sed ex dilectis unum, Masgabam nomine, quasi conditorem insulae, κτίστην vocare consueverat. Huius Masgabae, ante annum defuncti, tumulum quum e triclinio animadvertisset magna turba multisque luminibus frequentari, versum compositum ex tempore clare pronunciavit:

Κτίστου δὲ τύμβον εἰσορῶ πυρούμενον.

Conversusque ad Thrasyllum, Tiberii comitem, contra accubantem et ignarum rei, interrogavit, cuiusnam poëtae putaret esse: quo haesitante subiecit alium:

Ὁρᾷς φάεσσι Μασγάβαν τιμώμενον;

ac de hoc quoque consuluit. Quum ille nihil aliud responderet, quam, cuiuscunque essent, optimos esse, cachinnum sustulit, atque in iocos effusus est. Mox Neapolim traiecit, quanquam et tum infirmis intestinis, morbo variante: tamen et quinquennale certamen gymnicum, honori suo institutum, perspectavit, et cum Tiberio ad destinatum locum contendit. Sed in redeundo, aggravata valetudine, tandem Nolae succubuit; revocatumque ex itinere Tiberium diu secreto sermone detinuit, neque post ulli maiori negotio animum accommodavit.

XCIX. Supremo die identidem exquirens, an iam de se tumultus foris esset, petito speculo capillum sibi comi ac malas labentes corrigi praecepit. Et admissos amicos percunctatus, *ecquid iis videretur mimum vitae commode transegisse*, adiecit et clausulam:

— — Εἰ δὲ πᾶν ἔχει καλῶς, τῷ παιγνίῳ
Δότε κρότον, καὶ πάντες ὑμεῖς μετὰ χαρᾶς κτυπήσατε.

Omnibus deinde dimissis, dum advenientes ab Urbe de Drusi filia aegra interrogabat, repente in osculis Liviae et in hac voce defecit: *Livia, nostri coniugii memor vive, ac vale!* sortitus exitum facilem, et qualem semper optaverat. Nam fere, quoties audisset, cito ac nullo cruciatu defunctum quempiam, sibi et suis εὐθανασίαν similem (hoc enim et verbo uti solebat) precabatur. Unum omnino ante efflatam animam signum alienatae mentis ostendit, quod subito pavefactus, a quadraginta se iuvenibus abripi questus est. Id quoque magis praesagium, quam mentis deminutio fuit: siquidem totidem milites praetoriani extulerunt eum in publicum.

C. Obiit in cubiculo eodem, quo pater Octavius, duobus Sextis, Pompeio et Appuleio, consulibus, decimo quarto Kalendas Septembris, hora diei nona, septuagesimo et sexto aetatis anno, diebus quinque et triginta minus. Corpus decuriones municipiorum et coloniarum a Nola Bovillas usque deportarunt; noctibus, propter anni tempus, quum interdiu in basilica cuiusque oppidi vel in aedium sacrarum maxima reponeretur. A Bovillis equester ordo suscepit, Urbique intulit, atque in vestibulo domus collocavit. Senatus et in funere ornando et in memoria honoranda eo studio certatim progressus est, ut inter alia complura censuerint quidam funus triumphali porta ducendum, praecedente Victoria, quae est in curia, canentibus neniam principum liberis utriusque sexus; alii, exsequiarum die ponendos annulos aureos, ferreosque sumendos; nonnulli, legenda ossa per sacerdotes summorum collegiorum. Fuit et qui suaderet, appellationem mensis Augusti in Septembrem transferendam, quod hoc genitus Augustus,

illo defunctus esset; alius, ut omne tempus a primo die natali usque ad exitum eius *saeculum Augustum* appellaretur, et ita in fastos referretur. Verum, adhibito honoribus modo, bifariam laudatus est, pro aede D. Iulii a Tiberio, et pro rostris veteribus a Druso, Tiberii filio; ac senatorum humeris delatus in Campum, crematusque. Nec defuit vir praetorius, qui se effigiem cremati euntem in coelum vidisse iuraret. Reliquias legerunt primores equestris ordinis, tunicati et discincti pedibusque nudis, ac Mausoleo condiderunt. Id opus inter Flaminiam viam ripamque Tiberis sexto suo consulatu exstruxerat, circumiectasque silvas et ambulationes in usum populi tunc iam publicarat.

CI. Testamentum, L. Planco, C. Silio consulibus, tertio Nonas Aprilis, ante annum et quatuor menses quam decederet, factum ab eo, ac duobus codicibus, partim ipsius, partim libertorum Polybii et Hilarionis manu scriptum, depositumque apud se, virgines Vestales cum tribus signatis aeque voluminibus protulerunt. Quae omnia in senatu aperta atque recitata sunt. Heredes instituit primos, Tiberium ex parte dimidia et sextante, Liviam ex parte tertia, quos et ferre nomen suum iussit; secundos Drusum, Tiberii filium, ex triente, et ex partibus reliquis Germanicum liberosque eius tres sexus virilis; tertio gradu propinquos amicosque complures. Legavit populo Romano quadringenties, tribubus tricies quinquies sestertium: praetorianis militibus singula millia nummorum, cohortibus urbanis quingenos, legionariis trecenos nummos: quam summam repraesentari iussit; nam et confiscatam semper repositamque habuerat. Reliqua legata varie dedit, produxitque

quaedam ad vicies sestertium: quibus solvendis annuum diem finiit, excusata rei familiaris mediocritate: nec plus perventurum ad heredes suos, quam millies et quingenties professus, quamvis viginti proximis annis quaterdecies millies ex testamentis amicorum percepisset: quod paene omne cum duobus paternis patrimoniis ceterisque hereditatibus in rempublicam absumpsisset. Iulias, filiam neptemque, si quid his accidisset, vetuit sepulcro suo inferri. De tribus voluminibus, uno mandata de funere suo complexus est; altero indicem rerum a se gestarum, quem vellet incidi in aeneis tabulis, quae ante Mausoleum statuerentur; tertio breviarium totius imperii, quantum militum sub signis ubique essent, quantum pecuniae in aerario et fiscis et vectigaliorum residuis. Adiecit et libertorum servorumque nomina, a quibus ratio exigi posset.

C. SUETONII TRANQUILLI

LIBER TERTIUS.

TIBERIUS NERO CAESAR.

I. Patricia gens Claudia (fuit enim et alia plebeia, nec potentia minor nec dignitate) orta est ex Regillis, oppido Sabinorum. Inde Romam recens conditam cum magna clientium manu commigravit, auctore Tito Tatio, consorte Romuli, vel, quod magis constat, Atta Claudio, gentis principe. Post reges exactos, sexto fere anno, a Patribus in patricios cooptata, agrum insuper trans Anienem clientibus, locumque sibi ad sepulturam sub Capitolio, publice accepit. Deinceps procedente tempore duodetriginta consulatus, dictaturas quinque, censuras septem, triumphos septem, duas ovationes adepta est. Quum praenominibus cognominibusque variis distingueretur, Lucii praenomen consensu repudiavit, postquam e duobus gentilibus, praeditis eo, alter latrocinii, caedis alter convictus est. Inter cognomina autem et *Neronis* assumpsit, quo significatur lingua Sabina fortis ac strenuus.

II. Multa multorum Claudiorum egregia merita, multa etiam secus admissa in rempublicam exstant.

Sed ut praecipua commemorem, Appius Caecus societatem cum rege Pyrrho, ut parum salubrem, iniri dissuasit. Claudius Caudex primus, freto classe traiecto, Poenos Sicilia expulit. Claudius Nero advenientem ex Hispania cum ingentibus copiis Hasdrubalem, priusquam Hannibali fratri coniungeretur, oppressit. Contra Claudius Appius Regillanus, decemvir legibus scribendis, virginem ingenuam per vim, libidinis gratia, in servitutem asserere conatus, causa fuit plebi secedendi rursum a Patribus. Claudius Drusus, statua sibi cum diademate ad Appii forum posita, Italiam per clientelas occupare tentavit. Claudius Pulcher apud Siciliam, non pascentibus in auspicando pullis, ac per contemptum religionis mari demersis, quasi „ut biberent, quando esse nollent,“ proelium navale iniit; superatusque, quum dictatorem dicere a senatu iuberetur, velut iterum illudens discrimini publico, Gliciam viatorem suum dixit. Exstant et feminarum exempla, diversa aeque: siquidem gentis eiusdem utraque Claudia fuit, et quae navem cum sacris matris deûm Idaeae obhaerentem Tiberino vado extraxit, precata propalam, *ut ita demum se sequeretur, si sibi pudicitia constaret;* et quae novo more iudicium maiestatis apud populum mulier subiit, quod in conferta multitudine, aegre procedente carpento, palam optaverat, *ut frater suus Pulcher revivisceret, atque iterum classem amitteret, quo minor turba Romae foret.* Praeterea notissimum est, Claudios omnes, excepto duntaxat P. Clodio, qui, ob expellendum Urbe Ciceronem, plebeio homini atque etiam natu minori in adoptionem se dedit, optimates assertoresque unicos dignitatis ac potentiae patriciorum semper fuisse, atque adversus plebem

adeo violentos et contumaces, ut ne capitis quidem quisquam reus apud populum mutare vestem aut deprecari sustinuerit; nonnulli in altercatione et iurgio tribunos plebis pulsaverint. Etiam virgo Vestalis fratrem, iniussu populi triumphantem, ascenso simul curru usque in Capitolium prosecuta est, ne vetare aut intercedere fas cuiquam tribunorum esset.

III. Ex hac stirpe Tiberius Caesar genus trahit, et quidem utrumque; paternum a Tiberio Nerone, maternum ab Appio Pulchro, qui ambo Appii Caeci filii fuerunt. Insertus est et Liviorum familiae, adoptato in eam materno avo. Quae familia, quanquam plebeia, tamen et ipsa admodum floruit, octo consulatibus, censuris duabus, triumphis tribus, dictatura etiam ac magisterio equitum honorata; clara et insignibus viris, ac maxime Salinatore Drusisque. Salinator universas tribus in censura notavit levitatis nomine, quod, quum se post priorem consulatum mulcta irrogata condemnassent, consulem iterum Censoremque fecissent. Drusus, hostium duce Drauso cominus trucidato, sibi posterisque suis cognomen invenit. Traditur etiam pro praetore ex provincia Gallia retulisse aurum, Senonibus olim in obsidione Capitolii datum, nec, ut fama est, extortum a Camillo. Eius abnepos, ob eximiam adversus Gracchos operam *patronus senatus* dictus, filium reliquit, quem, in simili dissensione multa varie molientem, diversa factio per fraudem interemit.

IV. Pater vero Tiberii, quaestor C. Caesaris, Alexandrino bello classi praepositus, plurimum ad victoriam contulit. Quare et pontifex in locum P. Scipionis substitutus, et ad deducendas in Galliam colonias, in quis Narbo et Arelate erant, missus est.

Tamen, Caesare occiso, cunctis turbarum metu abolitionem facti decernentibus, etiam de praemiis tyrannicidarum referendum censuit. Praetura deinde functus, quum exitu anni discordia inter triumviros exorta esset, retentis ultra iustum tempus insignibus, L. Antonium consulem, triumviri fratrem, ad Perusiam secutus, deditione a ceteris facta, solus permansit in partibus, ac primo Praeneste, inde Neapolin evasit; servisque ad pileum frustra vocatis, in Siciliam profugit. Sed indigne ferens, nec statim se in conspectum Sexti Pompeii admissum, et fascium usu prohibitum, ad M. Antonium traiecit in Achaiam. Cum quo, brevi reconciliata inter omnes pace, Romam rediit, uxoremque Liviam Drusillam, et tunc gravidam, et ante iam apud se filium enixam, petenti Augusto concessit. Nec multo post diem obiit, utroque liberorum superstite, Tiberio Drusoque Neronibus.

V. Tiberium quidam Fundis natum existimaverunt, secuti levem coniecturam, quod materna eius avia Fundana fuerit, et quod mox simulacrum Felicitatis ex Senatus consulto publicatum ibi sit. Sed ut plures certioresque tradunt, natus est Romae in Palatio, sextodecimo Kalendas Decembris, M. Aemilio Lepido iterum, L. Munatio Planco consulibus, post bellum Philippense. Sic enim in fastos actaque publica relatum est. Nec tamen desunt, qui partim antecedente anno, Hirtii ac Pansae, partim insequente, Servii Isaurici Antoniique consulatu, genitum eum scribant.

VI. Infantiam pueritiamque habuit laboriosam et exercitatam, comes usquequaque parentum fugae: quos quidem apud Neapolin, sub irruptionem hostis

navigium clam petentes, vagitu suo paene bis prodidit; semel quum a nutricis ubere, iterum, quum a sinu matris raptim auferretur ab iis, qui pro necessitate temporis mulierculas levare onere tentabant. Per Siciliam quoque et Achaiam circumductus, ac Lacedaemoniis publice, quod in tutela Claudiorum erant, demandatus, digrediens inde itinere nocturno, discrimen vitae adiit, flamma repente e silvis undique exorta, adeoque omnem comitatum circumplexa, ut Liviae pars vestis et capilli amburerentur. Munera, quibus a Pompeia, Sexti Pompeii sorore, in Sicilia donatus est, chlamys et fibula, item bullae aureae, durant ostenduntur que adhuc Baiis. Post reditum in Urbem a M. Gallio senatore testamento adoptatus, hereditate adita, mox nomine abstinuit, quod Gallius adversarum Augusto partium fuerat. Novem natus annos defunctum patrem pro rostris laudavit. Dehinc pubescens, Actiaco triumpho currum Augusti comitatus est sinisteriore funali equo, quum Marcellus, Octaviae filius, dexteriore veheretur. Praesedit et Actiacis ludis et Troianis Circensibus, ductor turmae puerorum maiorum.

VII. Virili toga sumpta, adolescentiam omnem spatiumque insequentis aetatis usque ad principatus initia per haec fere transegit. Munus gladiatorum in memoriam patris, et alterum in avi Drusi dedit, diversis temporibus ac locis, primum in foro, secundum in amphitheatro; rudiariis quoque quibusdam revocatis auctoramento centenûm millium. Dedit et ludos, sed absens; cuncta magnifice, impensa matris ac vitrici. Agrippinam, M. Agrippa genitam, neptem Caecilii Attici equitis Romani, ad quem sunt Ciceronis epistolae, duxit uxorem: sublatoque ex ea

filio Druso, quanquam bene convenientem rursusque gravidam, dimittere, ac Iuliam, Augusti filiam, confestim coactus est ducere; non sine magno angore animi, quum et Agrippinae consuetudine teneretur, et Iuliae mores improbaret, ut quam sensisset sui quoque sub priore marito appetentem, quod sane vulgo etiam existimabatur. Sed Agrippinam et abegisse post divortium doluit, et semel omnino ex occursu visam adeo contentis et tumentibus oculis prosecutus est, ut custoditum sit, ne unquam in conspectum eius posthac veniret. Cum Iulia primo concorditer et amore mutuo vixit: mox dissedit, et aliquanto gravius, ut etiam perpetuo secubaret, intercepto communis filii pignore, qui Aquileiae natus infans exstinctus est. Drusum fratrem in Germania amisit, cuius corpus, pedibus toto itinere praegrediens, Romam usque pervexit.

VIII. Civilium officiorum rudimentis regem Archelaum, Trallianos et Thessalos, varia quosque de causa, Augusto cognoscente, defendit. Pro Laodicenis, Thyatirenis, Chiis, terrae motu afflictis opemque implorantibus, senatum deprecatus est. Fannium Caepionem, qui cum Varrone Murena in Augustum conspiraverat, reum maiestatis apud iudices fecit et condemnavit. Interque haec duplicem curam administravit, annonae, quae artior inciderat, et repurgandorum tota Italia ergastulorum, quorum domini in invidiam venerant, quasi exceptos supprimerent, non solum viatores, sed et quos sacramenti metus ad huiusmodi latebras compulisset.

IX. Stipendia prima expeditione Cantabrica tribunus militum fecit: deinde, ducto ad Orientem exercitu, regnum Armeniae Tigrani restituit, ac pro tri-

bunali diadema imposuit. Recepit et signa, quae M. Crasso ademerant Parthi. Posthaec comatam Galliam anno fere rexit, et barbarorum incursionibus et principum discordia inquietam. Exin Rhaeticum Vindelicumque bellum, inde Pannonicum, inde Germanicum gessit. Rhaetico atque Vindelico gentes Alpinas, Pannonico Breucos et Dalmatas subegit. Germanico quadraginta millia dediticiorum traiecit in Galliam, iuxtaque ripam Rheni sedibus assignatis collocavit. Quas ob res et ovans et curru Urbem ingressus est, primus, ut quidam putant, triumphalibus ornamentis honoratus, novo nec antea cuiquam tributo genere honoris. Magistratus et maturius inchoavit, et paene iunctim percucurrit, quaesturam, praeturam, consulatum: interpositoque tempore, consul iterum, etiam tribuniciam potestatem in quinquennium accepit.

X. Tot prosperis confluentibus, integra aetate ac valetudine, statuit repente secedere, seque e medio quam longissime amovere; dubium, uxorisne taedio, quam neque criminari aut dimittere auderet, neque ultra perferre posset, an ut, vitato assiduitatis fastidio, auctoritatem absentia tueretur atque etiam augeret, si quando indiguisset sui respublica. Quidam existimant, adultis iam Augusti liberis, loco quasi et possessione usurpati a se diu secundi gradus sponte cessisse, exemplo M. Agrippae, qui, M. Marcello ad munera publica admoto, Mytilenas abierit, ne aut obstare aut obtrectare aliquid praesens videretur. Quam causam et ipse, sed postea, reddidit. Tunc autem honorum satietatem ac requiem laborum praetendens commeatum petiit. Neque aut matri suppliciter precanti, aut vitrico, deseri se etiam in se-

natu conquerenti, veniam dedit. Quin et, pertinacius retinentibus, cibo per quatriduum abstinuit. Facta tandem abeundi potestate, relictis Romae uxore et filio, confestim Ostiam descendit, ne verbo quidem cuiquam prosequentium reddito, paucos admodum in digressu exosculatus.

XI. Ab Ostia oram Campaniae legens, imbecillitate Augusti nunciata, paullum substitit. Sed increbrescente rumore, quasi ad occasionem maioris spei commoraretur, tantum non adversis tempestatibus Rhodum enavigavit, amoenitate et salubritate insulae iam inde captus, quum ad eam ab Armenia rediens appulisset. Hic modicis contentus aedibus, nec multo laxiore suburbano, genus vitae civile admodum instituit, sine lictore aut viatore gymnasia interdum obambulans, mutuaque cum Graeculis officia usurpans prope ex aequo. Forte quondam in disponendo die mane praedixerat, quicquid aegrorum in civitate esset, visitare se velle: id a proximis aliter exceptum; iussique sunt omnes aegri in publicam porticum deferri, ac per valetudinum genera disponi. Perculsus ergo inopinata re, diu quid ageret incertus, tamen singulos circuit, excusans factum etiam tenuissimo cuique et ignoto. Unum hoc tantummodo, neque praeterea quicquam, notatum est, in quo exercuisse ius tribuniciae potestatis visus sit. Quum circa scholas et auditoria professorum assidue esset, moto inter antisophistas graviore iurgio, non defuit, qui eum intervenientem et quasi studiosiorem partis alterius convicio incesseret. Sensim itaque regressus domum, repente cum apparitoribus prodiit, citatumque pro tribunali voce praeconis conviciatorem rapi iussit in carcerem. Comperit deinde, Iu-

liam uxorem ob libidines atque adulteria damnatam, repudiumque ei suo nomine ex auctoritate Augusti remissum: et quanquam laetus nuncio, tamen officii duxit, quantum in se esset, exorare filiae patrem frequentibus literis, et vel utcunque meritae, quicquid unquam dono dedisset, concedere. Transacto autem tribuniciae potestatis tempore, confessus tandem, nihil aliud secessu devitasse se, quam aemulationis cum Caio Lucioque suspicionem, petiit, ut sibi securo iam ab hac parte, corroboratis his et secundum locum facile tutantibus, permitteretur revisere necessitudines, quarum desiderio teneretur. Sed neque impetravit, ultroque etiam admonitus est dimittere omnem curam suorum, quos tam cupide reliquisset.

XII. Remansit ergo Rhodi contra voluntatem, vix per matrem consecutus, ut ad velandam ignominiam quasi legatus ab Augusto abesset. Enimvero tunc non privatum modo, sed etiam obnoxium et trepidum egit, mediterraneis agris abditus, vitansque praeternavigantium officia, quibus frequentabatur assidue, nemine cum imperio aut magistratu tendente quoquam, quin diverteret Rhodum. Et accesserunt maioris sollicitudinis causae. Namque privignum Caium, Orienti praepositum, quum visendi gratia traiecisset Samum, alieniorem sibi sensit ex criminationibus M. Lollii, comitis et rectoris eius. Venit etiam in suspicionem, per quosdam beneficii sui centuriones, a commeatu castra repetentes, mandata ad complures dedisse ambigua, et quae tentare singulorum animos ad novas res viderentur. De qua suspicione certior ab Augusto factus non cessavit efflagitare aliquem cuiuslibet ordinis custodem factis atque dictis suis.

XIII. Equi quoque et armorum solitas exercitationes omisit, redegitque se, deposito patrio habitu, ad pallium et crepidas; atque in tali statu biennio fere permansit, contemptior in dies et invisior, adeo ut imagines eius et statuas Nemausenses subverterint, ac familiari quodam convivio mentione eius orta exstiterit, qui Caio polliceretur, *confestim se, si iuberet, Rhodum navigaturum*, *caputque exsulis* (sic enim appellabatur) *relaturum*. Quo praecipue, non iam metu, sed discrimine, coactus est, tam suis quam matris impensissimis precibus reditum expostulare: impetravitque, adiutus aliquantum etiam casu. Destinatum Augusto erat, nihil super ea re, nisi ex voluntate maioris filii, statuere. Is forte tunc M. Lollio offensior, facilis exorabilisque in vitricum fuit. Permittente ergo Caio revocatus est; verum sub conditione, ne quam partem curamve reipublicae attingeret.

XIV. Rediit octavo post secessum anno, magna, nec incerta spe futurorum, quam et ostentis et praedictionibus ab initio aetatis conceperat. Praegnans enim Livia, quum, an marem editura esset, variis captaret ominibus, ovum, incubanti gallinae subductum, nunc sua nunc ministrarum manu per vices usque eo fovit, quoad pullus insigniter cristatus exclusus est. Ac de infante Scribonius mathematicus praeclara spopondit: *etiam regnaturum quandoque, sed sine regio insigni;* ignota scilicet tunc adhuc Caesarum potestate. Et ingresso primam expeditionem, ac per Macedoniam ducente exercitum in Syriam, accidit, ut apud Philippos sacratae olim victricium legionum arae sponte subitis collucerent ignibus: et mox, quum Illyricum petens iuxta Patavium adiisset Geryonis oraculum, sorte tracta, qua monebatur,

ut de consultationibus in Aponi fontem talos aureos iaceret, evenit, ut summum numerum iacti ab eo ostenderent; hodieque sub aqua visuntur ii tali. Ante paucos vero, quam revocaretur, dies aquila, nunquam antea Rhodi conspecta, in culmine domus eius assedit; et pridie, quam de reditu certior fieret, vestimenta mutanti tunica ardere visa est. Thrasyllum quoque mathematicum, quem ut sapientiae professorem contubernio admoverat, tunc maxime expertus est, affirmantem nave provisa gaudium afferri, quum quidem illum, durius et contra praedicta cadentibus rebus, ut falsum et secretorum temere conscium eo ipso momento, dum spatiatur una, praecipitare in mare destinasset.

XV. Romam reversus, deducto in forum filio Druso, statim e Carinis ac Pompeiana domo Esquilias, in hortos Maecenatianos, transmigravit; totumque se ad quietem contulit, privata modo officia obiens, ac publicorum munerum expers. Caio et Lucio intra triennium defunctis, adoptatur ab Augusto, simul cum fratre eorum, M. Agrippa; coactus prius ipse Germanicum, fratris sui filium, adoptare. Nec quicquam postea pro patrefamilias egit, aut ius, quod adoptione amiserat, ex ulla parte retinuit. Nam neque donavit, neque manumisit: ne hereditatem quidem aut legata percepit ulla aliter, quam ut peculio referret accepta. Nihil ex eo tempore praetermissum est ad maiestatem eius augendam; ac multo magis, postquam, Agrippa abdicato atque seposito, certum erat, uni spem successionis incumbere.

XVI. Data rursus potestas tribunicia in quinquennium; delegatus pacandae Germaniae status; Parthorum legati, mandatis Augusto Romae redditis,

eum quoque adire in provincia iussi. Sed nunciata Illyrici defectione, transiit ad curam novi belli: quod gravissimum omnium externorum bellorum post Punica, per quindecim legiones paremque auxiliorum copiam, triennio gessit, in magnis omnium rerum difficultatibus summaque frugum inopia. Et quanquam saepius revocaretur, tamen perseveravit, metuens, ne vicinus et praevalens hostis instaret ultro cedentibus. Ac perseverantiae grande pretium tulit, toto Illyrico, quod inter Italiam regnumque Noricum et Thraciam et Macedoniam interque Danubium flumen et sinum maris Adriatici patet, perdomito et in ditionem redacto.

XVII. Cui gloriae amplior adhuc ex opportunitate cumulus accessit. Nam sub id fere tempus Quinctilius Varus cum tribus legionibus in Germania periit; nemine dubitante, quin victores Germani iuncturi se Pannoniis fuerint, nisi debellatum prius Illyricum esset. Quas ob res triumphus ei decretus est, multique et magni honores. Censuerunt etiam quidam, ut Pannonicus, alii, ut Invictus, nonnulli, ut Pius cognominaretur. Sed de cognomine intercessit Augustus, eo contentum repromittens, quod se defuncto suscepturus esset. Triumphum ipse distulit, maesta civitate clade Variana. Nihilo minus Urbem praetextatus et laurea coronatus intravit, positumque in Septis tribunal, senatu astante, conscendit, ac medius inter duos consules cum Augusto simul sedit; unde, populo consalutato, circum templa deductus est.

XVIII. Proximo anno repetita Germania, quum animadverteret, Varianam cladem temeritate et negligentia ducis accidisse, nihil non de consilii sententia egit. Semper alias sui arbitrii, contentusque

se uno, tunc praeter consuetudinem cum pluribus de ratione belli communicavit. Curam quoque solito exactiorem praestitit. Traiecturus Rhenum, commeatum omnem ad certam formulam astrictum non ante transmisit, quam consistens apud ripam explorasset vehiculorum onera, ne qua deportarentur, nisi concessa aut necessaria. Trans Rhenum vero eum vitae ordinem tenuit, ut sedens in cespite nudo cibum caperet, saepe sine tentorio pernoctaret, praecepta sequentis diei omnia, et si quid subiti muneris iniungendum esset, per libellos daret: addita monitione, ut, de quo quisque dubitaret, se, nec alio interprete, quacunque vel noctis hora uteretur.

XIX. Disciplinam acerrime exegit, animadversionum et ignominiarum generibus ex antiquitate repetitis, atque etiam legato legionis, quod paucos milites cum liberto suo trans ripam venatum misisset, ignominia notato. Proelia, quamvis minimum fortunae casibus permitteret, aliquanto constantius inibat, quoties lucubrante se subito ac nullo propellente decideret lumen et exstingueretur, confidens, ut aiebat, ostento, sibi ac maioribus suis in omni ducatu expertissimo. Sed, re prospere gesta, non multum afuit, quin a Bructero quodam occideretur: cui inter proximos versanti, et trepidatione detecto, tormentis expressa confessio est cogitati facinoris.

XX. A Germania in Urbem post biennium regressus, triumphum, quem distulerat, egit; prosequentibus etiam legatis, quibus triumphalia ornamenta impetrarat. Ac prius quam in Capitolium flecteret, descendit e curru, seque praesidenti patri ad genua submisit. Batonem, Pannonium ducem, ingentibus donatum praemiis, Ravennam transtulit; gratiam

referens, quod se quondam, cum exercitu iniquitate loci circumclusum, passus esset evadere. Prandium dehinc populo mille mensis, et congiarium trecenos nummos viritim dedit. Dedicavit et Concordiae aedem; item Pollucis et Castoris suo fratrisque nomine de manubiis.

XXI. Ac non multo post lege per consules lata, ut provincias cum Augusto communiter administraret simulque censum ageret, condito lustro in Illyricum profectus est. Et statim ex itinere revocatus, iam quidem affectum, sed tamen spirantem adhuc Augustum reperit; fuitque una secreto per totum diem. Scio, vulgo persuasum, quasi, egresso post secretum sermonem Tiberio, vox Augusti per cubicularios excepta sit: *Miserum populum Romanum, qui sub tam lentis maxillis erit!* Ne illud quidem ignoro, aliquos tradidisse, Augustum palam nec dissimulanter morum eius diritatem adeo improbasse, ut nonnunquam remissiores hilarioresque sermones superveniente eo, abrumperet; sed expugnatum precibus uxoris adoptionem non abnuisse, vel etiam ambitione tractum, ut tali successore desiderabilior ipse quandoque fieret. Adduci tamen nequeo, quin existimem, circumspectissimum et prudentissimum principem, in tanto praesertim negotio, nihil temere fecisse, sed vitiis virtutibusque Tiberii perpensis potiores duxisse virtutes; praesertim quum et *reipublicae causa adoptare se eum* pro concione iuraverit, et epistolis aliquot ut peritissimum rei militaris, utque unicum populi Romani praesidium prosequatur. Ex quibus in exemplum pauca hinc inde subieci. *Vale, iucundissime Tiberi, et rem gere feliciter, ἐμοὶ καὶ ταῖς Μούσαις στρατηγῶν. — Iucundissime, et, ita sim felix,*

vir fortissime, et dux νομιμώτατε, Vale. Et, *Ordinem aestivorum tuorum! Ego vero, mi Tiberi, et inter tot rerum difficultates, καὶ τοσαύτην ῥαθυμίαν τῶν στρατευομένων, non potuisse quemquam prudentius gerere se, quam tu gesseris, existimo. Hi quoque, qui tecum fuerunt, omnes confitentur, versum illum in te posse dici:*

Unus homo nobis vigilando restituit rem;

— Sive quid incidit, de quo sit cogitandum diligentius, sive quid stomachor, valde, medius fidius, Tiberium meum desidero; succurritque versus ille Homericus:

Τούτου δ' ἑσπομένοιο, καὶ ἐκ πυρὸς αἰθομένοιο
Ἄμφω νοστήσαιμεν, ἐπεὶ πέρι οἶδε νοῆσαι.

— Attenuatum te esse continuatione laborum quum audio et lego, Dii me perdant, nisi cohorrescit corpus meum: teque rogo, ut parcas tibi, ne, si te languere audierimus, et ego et mater tua exspiremus, et de summa imperii sui populus Romanus periclitetur. Nihil interest, valeam ipse necne, si tu non valebis. Deos obsecro, ut te nobis conservent, et valere nunc et semper patiantur, si non populum Romanum perosi sunt.

XXII. Excessum Augusti non prius palam fecit, quam Agrippa iuvene interempto. Hunc tribunus militum custos appositus occidit, lectis codicillis, quibus, ut id faceret, iubebatur. Quos codicillos, dubium fuit, Augustusne moriens reliquisset, quo materiam tumultus post se subduceret, an nomine Augusti Livia, et ea, conscio Tiberio an ignaro, dictasset. Tiberius renuncianti tribuno, factum esse quod imperasset, *neque imperasse se, et redditurum eum senatui rationem*, respondit, invidiam scilicet in praesentia vitans. Nam mox silentio rem obliteravit.

XXIII. Iure autem tribuniciae potestatis coacto

senatu, inchoataque allocutione, derepente velut impar dolori congemuit, utque non solum vox, sed ut et spiritus deficeret, optavit, ac perlegendum librum Druso filio tradidit. Illatum deinde Augusti testamentum, non admissis signatoribus nisi senatorii ordinis, ceteris extra curiam signa agnoscentibus, recitavit per libertum. Testamenti initium fuit: *Quoniam sinistra fortuna Caium et Lucium filios mihi eripuit, Tiberius Caesar mihi ex parte dimidia et sextante heres esto.* Quo et ipso aucta est suspicio opinantium, successorem ascitum eum necessitate magis quam iudicio, quando ita praefari non abstinuerit.

XXIV. Principatum, quamvis neque occupare aperte confestim neque agere dubitasset, et statione militum, hoc est, vi et specie dominationis assumpta, diu tamen recusavit impudentissimo mimo, nunc adhortantes amicos increpans, ut ignaros, quanta bellua esset imperium; nunc precantem senatum et procumbentem sibi ad genua ambiguis responsis et callida cunctatione suspendens: ut quidam patientiam rumperent, atque unus in tumultu proclamaret, *Aut agat aut desistat*, alter coram exprobraret, *Ceteros, quod polliciti sint, tarde praestare, sed ipsum, quod praestet, tarde polliceri.* Tandem quasi coactus, et querens *miseram et onerosam iniungi sibi servitutem*, recepit imperium, nec tamen aliter, quam ut depositurum se quandoque spem faceret. Ipsius verba sunt haec: *Dum veniam ad id tempus, quo vobis aequum possit videri, dare vos aliquam senectuti meae requiem.*

XXV. Cunctandi causa erat metus undique imminentium discriminum, ut saepe, *lupum se auribus tenere*, diceret. Nam et servus Agrippae, Clemens nomine, non contemnendam manum in ultionem do-

mini compararat; et L. Scribonius Libo, vir nobilis, res novas clam moliebatur; et duplex seditio militum in Illyrico et in Germania exorta est. Flagitabant ambo exercitus multa extra ordinem; ante omnia, ut aequarentur stipendio praetorianis. Germaniciani quidem etiam principem detrectabant, non a se datum; summaque vi Germanicum, qui tum iis praeerat, ad capessendum rempublicam perurgebant, quanquam offirmate resistentem. Quem maxime casum timens, partes sibi, quas senatui liberet, tuendas in republica depoposcit; quando universae sufficere solus nemo posset, nisi cum altero, vel etiam cum pluribus. Simulavit et valetudinem, quo aequiore animo Germanicus celerem successionem, vel certe societatem principatus opperiretur. Compositis seditionibus, Clementem quoque, fraude deceptum, redegit in potestatem. Libonem, ne quid in novitate acerbius fieret, secundo demum anno in senatu coarguit, medio temporis spatio tantum cavere contentus. Nam et inter pontifices sacrificanti simul pro secespita plumbeum cultrum subiiciendum curavit: et secretum petenti, nonnisi adhibito Druso filio, dedit: dextramque obambulantis, veluti incumbens, quoad perageretur sermo, continuit.

XXVI. Verum liberatus metu, civilem admodum inter initia, ac paullo minus quam privatum egit. Ex plurimis maximisque honoribus praeter paucos et modicos non recepit. Natalem suum, plebeiis incurrentem Circensibus, vix unius bigae adiectione honorari passus est. Templa, flamines, sacerdotes decerni sibi prohibuit; etiam statuas atque imagines, nisi permittente se, poni; permisitque ea sola conditione, ne inter simulacra deorum, sed inter ornamenta

aedium ponerentur. Intercessit et, quo minus in acta sua iuraretur, et, ne mensis September *Tiberius*, October *Livius* vocarentur. Praenomen quoque *Imperatoris*, cognomenque *Patris patriae*, et civicam in vestibulo coronam recusavit. Ac ne *Augusti* quidem nomen, quanquam hereditarium, ullis nisi ad reges ac dynastas epistolis addidit. Nec amplius quam omnino tres consulatus, unum paucis diebus, alterum tribus mensibus, tertium absens usque in Idus Maias gessit.

XXVII. Adulationes adeo aversatus est, ut neminem senatorum nisi aut officii aut negotii causa ad lecticam suam admiserit; consularem vero, satisfacientem sibi ac per genua orare conantem, ita suffugerit, ut caderet supinus; atque etiam, si quid in sermone vel in continua oratione blandius de se diceretur, non dubitaret interpellare ac reprehendere et commutare continuo. *Dominus* appellatus a quodam denunciavit, ne se amplius contumeliae causa nominaret. Alium dicentem *sacras eius occupationes*, et rursus alium, *auctore eo senatum se adiisse*, verba mutare et pro *auctore*, *suasorem*, pro *sacris*, *laboriosas* dicere coëgit.

XXVIII. Sed et adversus convicia malosque rumores et famosa de se ac suis carmina firmus ac patiens subinde iactabat, *in civitate libera linguam mentemque liberas esse debere*. Et quondam, senatu cognitionem de eiusmodi criminibus ac reis flagitante, *Non tantum*, inquit, *otii habemus, ut implicare nos pluribus negotiis debeamus. Si hanc fenestram aperueritis, nihil aliud agi sinetis: omnium inimicitiae hoc praetextu ad nos deferentur*. Exstat et sermo eius in senatu percivilis: *Siquidem locutus aliter fuerit,*

dabo operam, ut rationem factorum meorum dictorumque reddam: si perseveraverit, invicem eum odero.

XXIX. Atque haec eo notabiliora erant, quod ipse in appellandis venerandisque et singulis et universis prope excesserat humanitatis modum. Dissentiens in curia a Q. Haterio, *Ignoscas*, inquit, *rogo, si quid adversus te liberius, sicut senator, dixero.* Et deinde omnes alloquens: *Dixi et nunc et saepe alias, P. C., bonum et salutarem principem, quem vos tanta et tam libera potestate instruxistis, senatui servire debere et universis civibus, saepe et plerumque etiam singulis: neque id dixisse me poenitet, et bonos et aequos et faventes vos habui dominos, et adhuc habeo.*

XXX. Quin etiam speciem libertatis quandam induxit, conservatis senatui ac magistratibus et maiestate pristina et potestate: neque tam parvum quicquam neque tam magnum publici privatique negotii fuit, de quo non ad P. C. referretur; de vectigalibus ac monopoliis, de exstruendis reficiendisve operibus, etiam de legendo vel exauctorando milite, ac legionum et auxiliorum descriptione: denique, quibus imperium prorogari, aut extraordinaria bella mandari, quid et qua forma regum literis rescribi placeret. Praefectum alae, de vi et rapinis reum, causam in senatu dicere coëgit. Nunquam curiam nisi solus intravit: lectica quondam introlatus aeger, comites a se removit.

XXXI. Quaedam adversus sententiam suam decerni, ne questus quidem est. Negante eo, destinatos magistratus abesse oportere, ut praesentes honori acquiescerent, praetor designatus liberam legationem impetravit. Iterum censente, ut Trebianis legatam in opus novi theatri pecuniam ad munitionem viae

transferre concederetur, obtinere non potuit, quin rata voluntas legatoris esset. Quum senatus consultum per discessionem forte fieret, transeuntem eum in alteram partem, in qua pauciores erant, secutus est nemo. Cetera quoque nonnisi per magistratus et iure ordinario agebantur; tanta consulum auctoritate, ut legati ex Africa adierint eos, querentes, trahi se a Caesare, ad quem missi forent. Nec mirum, quum palam esset, ipsum quoque eisdem et assurgere et decedere via.

XXXII. Corripuit consulares exercitibus praepositos, quod non de rebus gestis senatui scriberent, quodque de tribuendis quibusdam militaribus donis ad se referrent, quasi non omnium tribuendorum ipsi ius haberent. Praetorem collaudavit, quod honore inito consuetudinem antiquam retulisset de maioribus suis pro concione memorandi. Quorundam illustrium exsequias usque ad rogum frequentavit. Parem moderationem minoribus quoque et personis et rebus exhibuit. Quum Rhodiorum magistratus, quod literas publicas sine subscriptione ad se dederant, evocasset, ne verbo quidem insectatus, ac tantummodo iussos subscribere, remisit. Diogenes grammaticus, disputare sabbatis Rhodi solitus, venientem, ut se extra ordinem audiret, non admiserat, ac per servulum suum in septimum diem distulerat. Hunc Romae, salutandi sui causa pro foribus astantem, nihil amplius, quam ut post septimum annum rediret, admonuit. Praesidibus, onerandas tributo provincias suadentibus, rescripsit, *boni pastoris esse tondere pecus, non deglubere.*

XXXIII. Paullatim principem exseruit praestititque; etsi varium diu, commodiorem tamen sae-

pius, et ad utilitates publicas proniorem. Ac primo eatenus interveniebat, ne quid perperam fieret. Itaque et constitutiones quasdam senatus rescidit, et magistratibus pro tribunali cognoscentibus plerumque se offerebat consiliarium, assidebatque iuxtim, vel ex adverso in parte primori; et si quem reorum elabi gratia rumor esset, subitus aderat, iudicesque aut e plano, aut e quaesitoris tribunali, legum et religionis et noxae, de qua cognoscerent, admonebat: atque etiam si qua in publicis moribus desidia aut mala consuetudine labarent, corrigenda suscepit.

XXXIV. Ludorum ac munerum impensas corripuit, mercedibus scenicorum recisis, paribusque gladiatorum ad certum numerum redactis. Corinthiorum vasorum pretia in immensum exarsisse, tresque mullos XXX millibus nummûm venisse, graviter conquestus, adhibendum supellectili modum censuit, annonamque macelli, senatus arbitratu, quotannis temperandam; dato aedilibus negotio, popinas ganeasque usque eo inhibendi, ut ne opera quidem pistoria proponi venalia sinerent. Et ut parcimoniam publicam exemplo quoque iuvaret, sollemnibus ipse coenis pridiana saepe ac semesa obsonia apposuit, dimidiatumque aprum; affirmans omnia eadem habere, quae totum. Quotidiana oscula prohibuit edicto: item strenarum commercium, ne ultra Kalendas Ianuarias exerceretur. Consuerat quadruplam strenam, et de manu reddere: sed offensus, interpellari se toto mense ab iis, qui potestatem sui die festo non habuissent, ultra non reddidit.

XXXV. Matronas prostratae pudicitiae, quibus accusator publicus deesset, ut propinqui more maiorum de communi sententia coërcerent, auctor fuit.

Equiti Romano iurisiurandi gratiam fecit, ut uxorem in stupro generi compertam dimitteret, quam se nunquam repudiaturum ante iuraverat. Feminae famosae, ut ad evitandas legum poenas iure ac dignitate matronali exsolverentur, lenocinium profiteri coeperant: et ex iuventute utriusque ordinis profligatissimus quisque, quo minus in opera scenae arenaeque edenda senatus consulto tenerentur, famosi iudicii notam sponte subibant. Eos easque omnes, ne quod refugium in tali fraude cuiquam esset, exsilio affecit. Senatori latum clavum ademit, quum cognosset, sub Kalendas Iulias demigrasse in hortos, quo vilius post diem aedes in Urbe conduceret. Alium et quaestura removit, quod uxorem, pridie sortitione ductam, postridie repudiasset.

XXXVI. Externas caerimonias, Aegyptios Iudaicosque ritus compescuit; coactis, qui superstitione ea tenebantur, religiosas vestes cum instrumento omni comburere. Iudaeorum iuventutem per speciem sacramenti in provincias gravioris coeli distribuit: reliquos gentis eiusdem, vel similia sectantes, Urbe summovit, sub poena perpetuae servitutis, nisi obtemperassent. Expulit et mathematicos: sed deprecantibus, ac se artem desituros promittentibus, veniam dedit.

XXXVII. In primis tuendae pacis a grassaturis ac latrociniis seditionumque licentia curam habuit. Stationes militum per Italiam solito frequentiores disposuit. Romae castra constituit, quibus praetorianae cohortes, vagae ante id tempus et per hospitia dispersae, continerentur. Populares tumultus exortos gravissime coërcuit, et, ne orirentur, sedulo ca-

vit. Caede in theatro per discordiam admissa, capita factionum et histriones, propter quos dissidebatur, relegavit, nec ut revocaret unquam ullis populi precibus potuit evinci. Quum Pollentina plebs funus cuiusdam primipilaris non prius ex foro misisset, quam extorta pecunia per vim heredibus ad gladiatorium munus, cohortem ab Urbe et aliam a Cottii regno, dissimulata itineris causa, detectis repente armis concinentibusque signis, per diversas portas in oppidum immisit; ac partem maiorem plebis ac decurionum in perpetua vincula coniecit. Abolevit et vim moremque asylorum, quae usquam erant. Cyzicenis, in cives Romanos violentius quaedam ausis, publice libertatem ademit, quam Mithridatico bello meruerant. Hostiles motus, nulla postea expeditione suscepta, per legatos compescuit; nec per eos quidem, nisi cunctanter et necessario. Reges infestos suspectosque comminationibus magis et querelis quam vi repressit. Quosdam, per blanditias atque promissa extractos ad se, non remisit, ut Maroboduum Germanum, Rhascupolim Thracem, Archelaum Cappadocem, cuius etiam regnum in formam provinciae redegit.

XXXVIII. Biennio continuo post adeptum imperium pedem porta non extulit: sequenti tempore, praeterquam in propinqua oppida, et quum longissime, Antio tenus, nusquam abfuit: idque perraro et paucos dies, quamvis provincias quoque et exercitus revisurum se saepe pronunciasset, et prope quotannis profectionem praepararet, vehiculis comprehensis, commeatibus per municipia et colonias dispositis, ad extremum vota pro itu et reditu suo suscipi passus, ut vulgo iam per iocum *Callippides* vocaretur;

quem cursitare, ac ne cubiti quidem mensuram progredi, proverbio Graeco notatum est.

XXXIX. Sed orbatus utroque filio, quorum Germanicus in Syria, Drusus Romae obierat, secessum Campaniae petiit; constanti et opinione et sermone paene omnium, quasi neque rediturus unquam, et cito mortem etiam obiturus: quod paullo minus utrumque evenit. Nam neque Romam amplius rediit, et paucos post dies iuxta Terracinam in praetorio, cui Speluncae nomen erat, incoenante eo, complura et ingentia saxa fortuito superne delapsa sunt; multisque convivarum et ministrorum elisis, praeter spem evasit.

XL. Peragrata Campania, quum Capuae Capitolium, Nolae templum Augusti, (quam causam profectionis praetenderat,) dedicasset, Capreas se contulit, praecipue delectatus insula, quod uno parvoque litore adiretur, septa undique praeruptis immensae altitudinis rupibus, et profundo maris. Statimque revocante assidua obtestatione populo propter cladem, qua apud Fidenas supra XX hominum millia gladiatorio munere amphitheatri ruina perierant, transiit in continentem, potestatemque omnibus adeundi sui fecit: tanto magis, quod ab Urbe egrediens, ne quis se interpellaret, edixerat, ac toto itinere adeuntes summoverat.

XLI. Regressus in insulam, reipublicae quidem curam usque adeo abiecit, ut postea non decurias equitum unquam supplerit; non tribunos militum praefectosque, non provinciarum praesides ullos mutaverit; Hispaniam et Syriam per aliquot annos sine consularibus legatis habuerit; Armeniam a Parthis occupari, Moesiam a Dacis Sarmatisque, Gallias a

Germanis vastari neglexerit; magno dedecore imperii, nec minori discrimine.

XLII. Ceterum secreti licentiam nactus, et quasi civitatis oculis remotus, cuncta simul vitia, male diu dissimulata, tandem profudit: de quibus singillatim ab exordio referam. In castris, tiro etiam tum, propter nimiam vini aviditatem pro Tiberio *Biberius*, pro Claudio *Caldius*, pro Nerone *Mero* vocabatur. Postea princeps in ipsa publicorum morum correctione cum Pomponio Flacco et L. Pisone noctem continuumque biduum epulando potandoque consumpsit: quorum alteri Syriam provinciam, alteri praefecturam Urbis confestim detulit, codicillis quoque *iucundissimos et omnium horarum amicos* professus. Sestio Gallo, libidinoso ac prodigo seni, olim ab Augusto ignominia notato, et a se ante paucos dies apud senatum increpito, coenam ea lege condixit, ne quid ex consuetudine immutaret aut demeret, utque nudis puellis ministrantibus coenaretur. Ignotissimum quaesturae candidatum nobilissimis anteposuit ob epotam in convivio, propinante se, vini amphoram. Asellio Sabino sestertia ducenta donavit pro dialogo, in quo boleti et ficedulae et ostreae et turdi certamen induxerat. Novum denique officium instituit *a voluptatibus*, praeposito equite Romano, T. Caesōnio Prisco.

XLIII. Secessu vero Capreensi etiam sellariam excogitavit, sedem arcanarum libidinum: in quam undique conquisiti puellarum et exoletorum greges, monstrosique concubitus repertores, quos spintrias appellabat, triplici serie connexi, invicem incestarent se coram ipso, ut aspectu deficientes libidines excitaret. Cubicula plurifariam dispositis tabellis ac

sigillis lascivissimarum picturarum et figurarum adornavit, librisque Elephantidis instruxit, ne cui in opera edenda exemplar imperatae schemae deesset. In silvis quoque ac nemoribus passim Venereos locos commentus est, prostantesque per antra et cavas rupes, ex utriusque sexus pube, paniscorum et nympharum habitu: palamque iam et vulgo nomine insulae abutentes, Caprineum dictitabant.

XLIV. Maiore adhuc et turpiore infamia flagravit, vix ut referri audirive, nedum credi fas sit: quasi pueros primae teneritudinis, quos pisciculos vocabat, institueret, ut natanti sibi inter femina versarentur, ac luderent lingua morsuque sensim appetentes; atque etiam quasi infantes firmiores, necdum tamen lacte depulsos, inguini ceu papillae admoveret: pronior sane ad id genus libidinis et natura et aetate. Quare Parrhasii quoque tabulam, in qua Meleagro Atalanta ore morigeratur, legatam sibi sub conditione, ut, si argumento offenderetur, decies pro ea sestertium acciperet, non modo praetulit, sed et in cubiculo dedicavit. Fertur etiam in sacrificando quondam, captus facie ministri acerram praeferentis, nequisse abstinere, quin, paene vixdum re divina peracta, ibidem statim seductum constupraret, simulque fratrem eius tibicinem; atque utrique mox, quod mutuo flagitium exprobrabant, crura fregisse.

XLV. Feminarum quoque, et quidem illustrium, capitibus quantopere solitus sit illudere, evidentissime apparuit Malloniae cuiusdam exitu: quam perductam, nec quicquam amplius pati constantissime recusantem, delatoribus obiecit: ac ne ream quidem interpellare desiit, *ecquid poeniteret;* donec ea, relicto iudicio, domum se abripuit, ferroque transegit,

obscenitate oris hirsuto atque olido seni clare exprobrata. Unde nota in Atellanico exodio proximis ludis assensu maximo excepta, percrebuit: *hircum vetulum capreis naturam ligurrire.*

XLVI. Pecuniae parcus ac tenax, comites peregrinationum expeditionumque nunquam salario, cibariis tantum, sustentavit; unam modo liberalitatem ex indulgentia vitrici prosecutus, quum, tribus classibus factis, pro dignitate cuiusque, primae sexcenta sestertia, secundae quadringenta distribuit, ducenta tertiae, quam non amicorum, sed gratorum appellabat.

XLVII. Princeps neque opera ulla magnifica fecit (nam et quae sola susceperat, Augusti templum, restitutionemque Pompeiani theatri, imperfecta post tot annos reliquit), neque spectacula omnino edidit; et iis, quae ab aliquo ederentur, rarissime interfuit, ne quid exposceretur, utique postquam comoedum Actium coactus est manumittere. Paucorum senatorum inopia sustentata, ne pluribus opem ferret, negavit se aliis subventurum, nisi senatui iustas necessitatum causas probassent. Quo pacto plerosque modestia et pudore deterruit: in quibus Hortalum, Q. Hortensii oratoris nepotem, qui, permodica re familiari, auctore Augusto quatuor liberos tulerat.

XLVIII. Publice munificentiam bis omnino exhibuit: proposito millies sestertio gratuito in triennii tempus; et rursus quibusdam dominis insularum, quae in monte Coelio deflagraverant, pretio restituto. Quorum alterum magna difficultate nummaria, populo auxilium flagitante, coactus est facere, quum per senatus consultum sanxisset, ut feneratores duas patrimonii partes in solo collocarent, debitores totidem aeris alieni statim solverent, nec res expedire-

tur; alterum ad mitigandam temporum atrocitatem. Quod tamen beneficium tanti aestimavit, ut montem Coelium, appellatione mutata, vocari Augustum iusserit. Militi post duplicata ex Augusti testamento legata nihil unquam largitus est, praeterquam singula millia denariorum praetorianis, quod Seiano se non accommodassent; et quaedam munera Syriacis legionibus, quod solae nullam Seiani imaginem inter signa coluissent: atque etiam missiones veteranorum rarissimas fecit, ex senio mortem, morte compendium captans. Neque provincias quidem ulla liberalitate sublevavit; excepta Asia, disiectis terrae motu civitatibus.

XLIX. Procedente mox tempore etiam ad rapinas convertit animum. Satis constat, Cn. Lentulum augurem, cui census maximus fuerit, metu et angore ad fastidium vitae ab eo actum, et ut ne quo nisi ipso herede moreretur; condemnatam et generosissimam feminam Lepidam, in gratiam Quirini consularis praedivitis et orbi, qui dimissam eam e matrimonio, post vicesimum annum, veneni olim in se comparati arguebat; praeterea Galliarum et Hispaniarum, Syriaeque et Graeciae principes confiscatos ob tam leve ac tam impudens calumniarum genus, ut quibusdam non aliud sit obiectum, quam quod partem rei familiaris in pecunia haberent; plurimis etiam civitatibus et privatis veteres immunitates et ius metallorum ac vectigalium adempta; sed et Vononem regem Parthorum, qui, pulsus a suis, quasi in fidem populi Romani cum ingenti gaza Antiochiam se receperat, spoliatum perfidia, et occisum.

L. Odium adversus necessitudines in Druso primum fratre detexit, prodita eius epistola, qua secum

de cogendo ad restituendam libertatem Augusto agebat; deinde et in reliquis. Iuliae uxori tantum abfuit, ut relegatae, quod minimum est, officii aut humanitatis aliquid impertiret, ut ex constitutione patris uno oppido clausam, domo quoque egredi et commercio hominum frui vetuerit: sed et peculio concesso a patre, praebitisque annuis fraudavit, per speciem publici iuris, quod nihil de his Augustus testamento cavisset. Matrem Liviam gravatus, velut partes sibi aequas potentiae vindicantem, et congressum eius assiduum vitavit, et longiores secretioresque sermones, ne eius consiliis, quibus tamen interdum et egere et uti solebat, regi videretur. Tulit etiam perindigne, actum a senatu, ut titulis suis, quasi Augusti, ita et Liviae filius adiiceretur. Quare non *parentem patriae* appellari, non ullum insignem honorem recipere publice passus est. Sed et frequenter admonuit, *maioribus nec feminae convenientibus negotiis abstineret;* praecipue ut animadvertit, incendio iuxta aedem Vestae et ipsam intervenisse, populumque et milites, quo enixius opem ferrent, adhortatam, sicut sub marito solita esset.

LI. Dehinc ad simultatem usque processit, hac, ut ferunt, de causa. Instanti saepius, ut civitate donatum in decurias allegeret, negavit alia se conditione allecturum, quam si pateretur ascribi albo, *extortum id sibi a matre.* At illa commota, veteres quosdam ad se Augusti codicillos de acerbitate et intolerantia morum eius e sacrario protulit atque recitavit. Hos et custoditos tam diu, et exprobratos tam infeste, adeo graviter tulit, ut quidam putent, inter causas secessus hanc ei vel praecipuam fuisse. Toto quidem triennio, quo vivente matre abfuit, se-

mel omnino eam, nec amplius quam uno die, paucissimis vidit horis; ac mox neque aegrae adesse curavit, defunctamque, et, dum adventus sui spem facit, complurium dierum mora, corrupto demum et tabido corpore funeratam prohibuit consecrari, quasi id ipsa mandasset. Testamentum quoque eius pro irrito habuit, omnesque amicitias et familiaritates, etiam quibus ea funeris sui curam moriens demandarat, intra breve tempus afflixit; uno ex his, equestris ordinis viro, et in antliam condemnato.

LII. Filiorum neque naturalem Drusum, neque adoptivum Germanicum patria caritate dilexit, alterius vitiis infensus. Nam Drusus animi fluxioris remissiorisque vitae erat. Itaque ne mortuo quidem perinde affectus est; sed tantum non statim a funere ad negotiorum consuetudinem rediit, iustitio longiore inhibito. Quin et Iliensium legatis paullo serius consolantibus, quasi obliterata iam doloris memoria, irridens, *se quoque*, respondit, *vicem eorum dolere, quod egregium civem Hectorem amisissent.* Germanico usque adeo obtrectavit, ut et praeclara facta eius pro supervacuis elevarit, et gloriosissimas victorias, ceu damnosas reipublicae, increparit. Quod vero Alexandriam, propter immensam et repentinam famem, inconsulto se adisset, questus est in senatu. Etiam causa mortis fuisse ei per Cn. Pisonem legatum Syriae creditur: quem, mox huius criminis reum, putant quidam mandata prolaturum, nisi ea secreta obstarent. Per quae multifariam inscriptum et per noctes celeberrime acclamatum est: *Redde Germanicum.* Quam suspicionem confirmavit ipse postea, coniuge etiam ac liberis Germanici crudelem in modum afflictis.

LIII. Nurum Agrippinam, post mortem mariti liberius quiddam questam, manu apprehendit, Graecoque versu, *Si non dominaris*, inquit, *filiola, iniuriam te accipere existimas?* nec ullo mox sermone dignatus est. Quondam vero inter coenam porrecta a se poma gustare non ausam, etiam vocare desiit, simulans, veneni se crimine arcessi; quum praestructum utrumque consulto esset, ut et ipse tentandi gratia offerret, et illa quasi certissimum exitium caveret. Novissime calumniatus, modo ad statuam Augusti, modo ad exercitus confugere velle, Pandatariam relegavit; conviciantique oculum per centurionem verberibus excussit. Rursus mori inedia destinanti, per vim ore diducto, infulciri cibum iussit. Sed et perseverantem, atque ita absumptam, criminosissime insectatus est, quum diem quoque natalem eius inter nefastos referendum suasisset. Imputavit etiam, quod non laqueo strangulatam in Gemonias abiecerit: proque tali clementia interponi decretum passus est, quo sibi gratiae agerentur, et Capitolino Iovi donum ex auro sacraretur.

LIV. Quum ex Germanico tres nepotes, Neronem et Drusum et Caium, ex Druso unum Tiberium haberet, destitutus morte liberorum, maximos natu de Germanici filiis, Neronem et Drusum, patribus conscriptis commendavit; diemque utriusque tirocinii, congiario plebi dato, celebravit. Sed ut comperit, ineunte anno pro eorum quoque salute publice vota suscepta, egit cum senatu, *non debere talia praemia tribui, nisi expertis et aetate provectis*: atque ex eo, patefacta interiore animi sui nota, omnium criminationibus obnoxios reddidit: variaque fraude inductos, ut et concitarentur ad convicia, et concitati per-

derentur, accusavit per literas, amarissime congestis etiam probris, et iudicatos hostes fame necavit, Neronem in insula Pontia, Drusum in ima parte Palatii. Putant, Neronem ad voluntariam mortem coactum, quum ei carnifex, quasi ex senatus auctoritate missus, laqueos et uncos ostentaret, Druso autem adeo alimenta subducta, ut tomentum e culcitra tentaverit mandere; amborum sic reliquiis dispersis, ut vix quandoque colligi possent.

LV. Super veteres amicos ac familiares, viginti sibi e numero principum civitatis depoposcerat, velut consiliarios in negotiis publicis. Horum omnium vix duos aut tres incolumes praestitit, ceterosque alium alia de causa perculit. Inter quos cum plurimorum clade Aelium Seianum, quem ad summam potentiam non tam benevolentia provexerat, quam ut esset, cuius ministerio ac fraudibus liberos Germanici circumveniret; nepotemque suum, ex Druso filium naturalem, ad successionem imperii confirmaret.

LVI. Nihilo lenior in convictores Graeculos, quibus vel maxime acquiescebat, Zenonem quendam, exquisitius sermocinantem, quum interrogasset, *quaenam illa tam molesta dialectos esset*, et ille respondisset, *Doridem*, relegavit Cinariam, existimans exprobratum sibi veterem secessum, quod Dorice Rhodii loquantur. Item quum soleret ex lectione quotidiana quaestiones super coenam proponere, et comperisset, Seleucum grammaticum a ministris suis perquirere, quos quoque tempore tractaret auctores, atque ita praeparatum venire; primum a contubernio removit, deinde etiam ad mortem compulit.

LVII. Saeva ac lenta natura ne in puero quidem latuit: quam Theodorus Gadareus, rhetoricae prae-

ceptor, et prospexisse primus sagaciter, et assimulasse aptissime visus est, subinde in obiurgando appellans eum πηλὸν αἵματι συμπεφυρμένον. Sed aliquanto magis in principe eluxit, etiam inter initia, quum adhuc favorem hominum moderationis assimulatione captaret. Scurram, qui, praetereunte funere, clare mortuo mandarat, ut nunciaret Augusto, *nondum reddi legata*, *quae plebi reliquisset*, attractum ad se, recipere debitum ducique ad supplicium imperavit, et patri suo verum referre. Nec multo post in senatu Pompeio cuidam, equiti Romano, quiddam perneganti, dum vincula minatur, affirmavit *fore*, *ut ex Pompeio Pompeianus fieret;* acerba cavillatione simul hominis nomen incessens, veteremque partium fortunam.

LVIII. Sub idem tempus, consulente praetore, an iudicia maiestatis cogi iuberet, exercendas esse leges respondit, et atrocissime exercuit. Statuae quidam Augusti caput dempserat, ut alterius imponeret. Acta res in senatu, et quia ambigebatur, per tormenta quaesita est. Damnato reo, paullatim hoc genus calumniae eo processit, ut haec quoque capitalia essent: circa Augusti simulacrum servum cecidisse, vestimenta mutasse, nummo vel annulo effigiem impressam latrinae aut lupanari intulisse, dictum ullum factumve eius existimatione aliqua laesisse. Periit denique et is, qui honorem in colonia sua eo die decerni sibi passus est, quo decreti et Augusto olim erant.

LIX. Multa praeterea, specie gravitatis ac morum corrigendorum, sed et magis naturae obtemperans, ita saeve et atrociter factitavit, ut nonnulli ver-

siculis quoque et praesentia exprobrarent, et futura denunciarent mala:

Asper et immitis, breviter vis omnia dicam?
Dispeream, si te mater amare potest.

Non es eques. Quare? non sunt tibi millia centum,
Omnia si quaeras; et Rhodos exsilium est.

Aurea mutasti Saturni saecula, Caesar:
Incolumi nam te ferrea semper erunt.

Fastidit vinum, quia iam sitit iste cruorem:
Tam bibit hunc avide, quam bibit ante merum.

Aspice Felicem sibi, non tibi, Romule, Sullam:
Et Marium, si vis, aspice, sed reducem:
Nec non Antoni, civilia bella moventis,
Nec semel infectas aspice caede manus:
Et dic, Roma perit: regnabit sanguine multo,
Ad regnum quisquis venit ab exilio.

Quae primo, quasi ab impatientibus remediorum, ac non tam ex animi sententia, quam bile et stomacho fingerentur, volebat accipi: dicebatque identidem: *Oderint, dum probent.* Deinde vera plane certaque esse, ipse fecit fidem.

LX. In paucis diebus, quam Capreas attigit, piscatori, qui sibi secretum agenti grandem mullum inopinanter obtulerat, perfricari eodem pisce faciem iussit, territus, quod is a tergo insulae per aspera et devia erepsisset ad se. Gratulanti autem inter poenam, quod non et locustam, quam praegrandem ceperat, obtulisset, locusta quoque lacerari os imperavit. Militem praetorianum ob surreptum e viridia-

rio pavonem capite punivit. In quodam itinere lectica, qua vehebatur, vepribus impedita, exploratorem viae, primarum cohortium centurionem, stratum humi paene ad necem verberavit.

LXI. Mox in omne genus crudelitatis erupit, nunquam deficiente materia: quum primo matris, dein nepotum et nurus, postremo Seiani familiares atque etiam notos persequeretur. Post cuius interitum vel saevissimus exstitit: quo maxime apparuit, non tam ipsum ab Seiano concitari solitum, quam Seianum quaerenti occasiones subministrasse. Etsi commentario, quem de vita sua summatim breviterque composuit, ausus est scribere, *Seianum se punisse, quod comperisset furere adversus Germanici liberos, filii sui:* quorum ipse alterum, suspecto iam, alterum oppresso demum Seiano, interemit. Singillatim crudeliter facta eius exsequi longum est: genera, velut exemplaria, saevitiae enumerare sat erit. Nullus a poena hominum cessavit dies, ne religiosus quidem ac sacer. Animadversum in quosdam ineunte anno novo: accusati damnatique multi cum liberis atque etiam uxoribus suis. Interdictum, ne capite damnatos propinqui lugerent: decreta accusatoribus praecipua praemia, nonnunquam et testibus. Nemini delatorum fides abrogata. Omne crimen pro capitali receptum, etiam paucorum simpliciumque verborum. Obiectum est poëtae, quod in tragoedia Agamemnonem probris lacessisset: obiectum et historico, quod Brutum Cassiumque ultimos Romanorum dixisset: animadversum est statim in auctores, scriptaque abolita, quamvis probarentur ante aliquot annos, etiam Augusto audiente, recitata. Quibusdam custodiae traditis non modo studendi solatium

ademptum, sed etiam sermonis et colloquii usus. Citati ad causam dicendam partim se domi vulneraverunt, certi damnationis, et ad vexationem ignominiamque vitandam; partim in media curia venenum hauserunt; et tamen, colligatis vulneribus, ac semianimes palpitantesque in carcerem rapti. Nemo punitorum non in Gemonias abiectus uncoque tractus, viginti uno die, inter eos pueri et feminae. Immaturae puellae, quia more tradito nefas esset virgines strangulari, vitiatae prius a carnifice, dein strangulatae. Mori volentibus vis adhibita vivendi. Nam mortem adeo leve supplicium putabat, ut, quum audisset, unum ex reis, Carnulium nomine, anticipasse eam, exclamaverit: *Carnulius me evasit.* Et in recognoscendis custodiis, precanti cuidam poenae maturitatem respondit: *Nondum tecum in gratiam redii.* Annalibus suis vir consularis inseruit, frequenti quondam convivio, cui et ipse affuerit, interrogatum eum subito et clare a quodam nano, astante mensae inter copreas, cur Paconius maiestatis reus tam diu viveret, statim quidem petulantiam linguae obiurgasse, ceterum post paucos dies scripsisse senatui, ut de poena Paconii quam primum statueret.

LXII. Auxit intenditque saevitiam, exacerbatus indicio de morte filii sui Drusi: quem quum morbo et intemperantia perisse existimaret, ut tandem veneno interemptum fraude Livillae uxoris atque Seiani cognovit, neque tormentis neque supplicio cuiusquam pepercit; soli huic cognitioni adeo per totos dies deditus et intentus, ut Rhodiensem hospitem, quem familiaribus literis Romam evocarat, advenisse sibi nunciatum, torqueri sine mora iusserit, quasi aliquis ex necessariis quaestioni adesset; deinde er-

rore detecto, et occidi, ne divulgaret iniuriam. Carnificinae eius ostenditur locus Capreis, unde damnatos post longa et exquisita tormenta praecipitari coram se in mare iubebat; excipiente classiariorum manu, et contis atque remis elidente cadavera, ne cui residui spiritus quicquam inesset. Excogitaverat autem inter genera cruciatus etiam, ut larga meri potione per fallaciam oneratos, repente veretris deligatis, fidicularum simul urinaeque tormento distenderet. Quodnisi eum et mors praevenisset, et Thrasyllus consulto, ut aiunt, differre quaedam spe longioris vitae compulisset; plures aliquanto necaturus, ac ne reliquis quidem nepotibus parsurus creditur; quum et Caium suspectum haberet, et Tiberium, ut ex adulterio conceptum, aspernaretur. Nec abhorret a vero: namque identidem *felicem Priamum* vocabat, *quod superstes omnium suorum exstitisset.*

LXIII. Quam vero inter haec non modo invisus ac detestabilis, sed praetrepidus quoque atque etiam contumeliis obnoxius vixerit, multa indicia sunt. Haruspices secreto ac sine testibus consuli vetuit. Vicina vero Urbi oracula etiam disiicere conatus est: sed maiestate Praenestinarum sortium territus destitit; quum obsignatas devectasque Romam non reperisset in arca, nisi relata rursus ad templum. Unum et alterum consulares, oblatis provinciis, non ausus a se dimittere, usque eo detinuit, donec successores post aliquot annos praesentibus daret; quum interim, manente officii titulo, etiam delegaret plurima assidueque, quae illi per legatos et adiutores suos exsequenda curarent.

LXIV. Nurum ac nepotes nunquam aliter post damnationem, quam catenatos, obsutaque lectica,

loco movit; prohibitis per militem obviis ac viatoribus respicere usquam vel consistere.

LXV. Seianum res novas molientem, quamvis iam et natalem eius publice celebrari et imagines aureas coli passim videret, vix tandem, et astu magis ac dolo, quam principali auctoritate subvertit. Nam primo, ut a se per speciem honoris dimitteret, collegam sibi assumpsit in quinto consulatu, quem longo intervallo absens ob id ipsum susceperat. Deinde spe affinitatis ac tribuniciae potestatis deceptum, inopinantem criminatus est pudenda miserandaque oratione; quum inter alia patres conscriptos precaretur, mitterent alterum e consulibus, qui senem se et solum in conspectum eorum cum aliquo militari praesidio perduceret. Sic quoque diffidens, tumultumque metuens, Drusum nepotem, quem vinculis adhuc Romae continebat, solvi, si res posceret, ducemque constitui praeceperat; aptatis etiam navibus, ad quascunque legiones meditabatur fugam, speculabundus ex altissima rupe identidem signa, quae, ne nuncii morarentur, tolli procul, ut quidque factum foret, mandaverat. Verum et oppressa coniuratione Seiani nihilo securior aut constantior, per novem proximos menses non egressus est villa, quae vocatur Iovis.

LXVI. Urebant insuper anxiam mentem varia undique convicia, nullo non damnatorum omne probri genus coram, vel per libellos in orchestra positos, ingerente. Quibus quidem diversissime afficiebatur: modo, ut prae pudore ignota et celata cuncta cuperet; nonnunquam eadem contemneret, et proferret ultro atque vulgaret. Quin et Artabani, Parthorum regis, laceratus est literis, parricidia et caedes et

ignaviam et luxuriam obiicientis, monentisque, ut voluntaria morte maximo iustissimoque civium odio quamprimum satisfaceret.

LXVII. Postremo, semetipse pertaesus, tali epistolae principio tantum non summam malorum suorum professus est: *Quid scribam vobis, patres conscripti, aut quomodo scribam, aut quid omnino non scribam, hoc tempore, dii me deaeque peius perdant, quam quotidie perire sentio, si scio.* Existimant quidam, praescisse haec eum peritia futurorum, ac multo ante, quanta se quandoque acerbitas et infamia maneret, prospexisse; ideoque, ut imperium inierit, et Patris patriae appellationem, et ne in acta sua iuraretur, obstinatissime recusasse, ne mox maiore dedecore impar tantis honoribus inveniretur. Quod sane ex oratione eius, quam de utraque re habuit, colligi potest: vel quum ait, *Similem se semper sui futurum, nec unquam mutaturum mores suos, quamdiu mentis sanae fuisset; sed exempli causa cavendum, ne se senatus in acta cuiusquam obligaret, qui aliquo casu mutari posset.* Et rursus, *Si quando autem*, inquit, *de moribus meis devotoque vobis animo dubitaveritis, (quod priusquam eveniat, opto, ut me supremus dies huic mutatae vestrae de me opinioni eripiat,) nihil honoris adiiciet mihi Patris patriae appellatio; vobis autem exprobrabit aut temeritatem delati mihi eius cognominis, aut inconstantiam contrarii de me iudicii.*

LXVIII. Corpore fuit amplo atque robusto; statura, quae iustam excederet; latus ab humeris et pectore; ceterisque membris usque ad imos pedes aequalis et congruens; sinistra manu agiliore ac validiore; articulis ita firmis, ut recens et integrum malum digito terebraret; caput pueri, vel etiam adole-

scentis, talitro vulneraret. Colore erat candido, capillo pone occipitium summissiore, ut cervicem etiam obtegeret, quod gentile in illo videbatur; facie honesta, in qua tamen crebri et subiti tumores, cum praegrandibus oculis, et qui, quod mirum esset, noctu etiam et in tenebris viderent, sed ad breve, et quum primum a somno patuissent, deinde rursum hebescebant. Incedebat cervice rigida et obstipa; abducto fere vultu, plerumque tacitus; nullo aut rarissimo etiam cum proximis sermone, eoque tardissimo; nec sine molli quadam digitorum gesticulatione. Quae omnia ingrata atque arrogantiae plena, et animadvertit Augustus in eo, et excusare tentavit saepe apud senatum ac populum, professus *naturae vitia esse, non animi.* Valetudine prosperrima usus est, tempore quidem principatus paene toto prope illaesa; quamvis a tricesimo aetatis anno arbitratu eam suo rexerit, sine adiumento consiliove medicorum.

LXIX. Circa deos ac religiones negligentior; quippe addictus mathematicae, plenusque persuasionis, cuncta fato agi. Tonitrua tamen praeter modum expavescebat; et turbatiore coelo nunquam non coronam lauream cervice gestavit, quod fulmine afflari negetur id genus frondis.

LXX. Artes liberales utriusque generis studiosissime coluit. In oratione Latina secutus est Corvinum Messalam, quem senem adolescens observaverat. Sed affectatione et morositate nimia obscurabat stilum, ut aliquanto ex tempore, quam a cura, praestantior haberetur. Composuit et carmen lyricum, cuius est titulus: *Conquestio de L. Caesaris morte.* Fecit et Graeca poëmata, imitatus Euphorionem et Rhianum et Parthenium: quibus poëtis

admodum delectatus, scripta eorum et imagines publicis bibliothecis inter veteres et praecipuos auctores dedicavit; et ob hoc plerique eruditorum certatim ad eum multa de his ediderunt. Maxime tamen curavit notitiam historiae fabularis, usque ad ineptias atque derisum. Nam et grammaticos, quod genus hominum praecipue, ut diximus, appetebat, eiusmodi fere quaestionibus experiebatur: *quae mater Hecubae, quod Achilli nomen inter virgines fuisset; quid Sirenes cantare sint solitae.* Et quo primum die post excessum Augusti curiam intravit, quasi pietati simul ac religioni satisfacturus, Minois exemplo, ture quidem ac vino, verum sine tibicine, supplicavit, ut ille olim in morte filii.

LXXI. Sermone Graeco, quanquam alioquin promptus et facilis, non tamen usquequaque usus est; abstinuitque maxime in senatu, adeo quidem, ut *monopolium* nominaturus, prius veniam postularit, quod sibi verbo peregrino utendum esset. Atque etiam in quodam decreto patrum, quum ἔμβλημα recitaretur, commutandam censuit vocem, et pro peregrina nostratem requirendam, aut si non reperiretur, vel pluribus et per ambitum verborum rem enunciandam. Militem quoque, graece testimonium interrogatum, nisi latine respondere vetuit.

LXXII. Bis omnino toto secessus tempore Romam redire conatus, semel triremi usque ad proximos naumachiae hortos subvectus est, disposita statione per ripas Tiberis, quae obviam prodeuntes summoveret; iterum Appia usque ad septimum lapidem, sed prospectis modo, nec aditis Urbis moenibus, rediit: primo incertum, qua de causa, postea ostento territus. Erat ei in oblectamentis [serpens] draco,

quem ex consuetudine manu sua cibaturus, quum consumptum a formicis invenisset, monitus est, ut vim multitudinis caveret. Rediens ergo propere Campaniam, Asturae in languorem incidit: quo paullum levatus, Circeios pertendit. Ac ne quam suspicionem infirmitatis daret, castrensibus ludis non interfuit solum, sed etiam missum in arenam aprum iaculis desuper petiit: statimque latere convulso, et, ut exaestuarat, afflatus aura, in graviorem recidit morbum. Sustentavit tamen aliquamdiu, quamvis Misenum usque devectus nihil ex ordine quotidiano praetermitteret, ne convivia quidem ac ceteras voluptates, partim intemperantia, partim dissimulatione. Nam Chariclem medicum, quod commeatu abfuturus, e convivio egrediens, manum sibi osculandi causa apprehendisset, existimans tentatas ab eo venas, remanere ac recumbere hortatus est, coenamque protraxit. Nec abstinuit consuetudine, quin tunc quoque instans in medio triclinio, astante lictore, singulos valere dicentes appellaret.

LXXIII. Interim quum in actis senatus legisset, *dimissos ac ne auditos quidem quosdam reos*, de quibus strictim, et nihil aliud quam nominatos ab indice scripserat; pro contempto se habitum fremens, repetere Capreas quoquo modo destinavit, non temere quicquam nisi ex tuto ausurus. Sed et tempestatibus et ingravescente vi morbi retentus, paullo post obiit in villa Lucullana, octavo et septuagesimo aetatis anno, tertio et vicesimo imperii, septimo decimo Kalendas Aprilis, Cn. Acerronio Proculo, C. Pontio Nigrino consulibus. Sunt qui putent, venenum ei a Caio datum lentum atque tabificum: alii, in remissione fortuitae febris cibum desideranti negatum:

nonnulli, pulvinum iniectum, quum extractum sibi deficienti annulum, mox resipiscens, requisisset. Seneca eum scribit, intellecta defectione, exemptum annulum, quasi alicui traditurum, parumper tenuisse: dein rursus aptasse digito, et compressa sinistra manu iacuisse diu immobilem, subitoque vocatis ministris, ac nemine respondente, consurrexisse, nec procul a lectulo deficientibus viribus concidisse.

LXXIV. Supremo natali suo Apollinem Temenitem, et amplitudinis et artis eximiae, advectum Syracusis, ut in bibliotheca novi templi poneretur, viderat per quietem affirmantem sibi, *Non posse se ab ipso dedicari.* Et ante paucos quam obiret dies turris phari terrae motu Capreis concidit. Ac Miseni cinis e favilla et carbonibus ad calfaciendum triclinium illatis, exstinctus, et iam diu frigidus, exarsit repente prima vespera, atque in multam noctem pertinaciter luxit.

LXXV. Morte eius ita laetatus est populus, ut ad primum nuncium discurrentes, pars, *Tiberium in Tiberim*, clamitarent; pars *Terram matrem deosque Manes orarent, ne mortuo sedem ullam nisi inter impios darent;* alii uncum et Gemonias cadaveri minarentur, exacerbati super memoriam pristinae crudelitatis etiam recenti atrocitate. Nam quum senatus consulto cautum esset, ut poena damnatorum in decimum semper diem differretur, forte accidit, ut quorundam supplicii dies is esset, quo nunciatum de Tiberio erat. Hos implorantes hominum fidem, quia, absente adhuc Caio, nemo exstabat, qui adiri interpellarique posset, custodes, ne quid adversus constitutum facerent, strangulaverunt, abieceruntque in Gemonias. Crevit igitur invidia, quasi etiam post

mortem tyranni saevitia permanente. Corpus ut moveri a Miseno coepit, conclamantibus plerisque *Atellam potius deferendum, et in amphitheatro semiustulandum*, Romam per milites deportatum est, crematumque publico funere.

LXXVI. Testamentum duplex ante biennium fecerat; alterum sua, alterum liberti manu, sed eodem exemplo; obsignaveratque etiam humillimorum signis. Eo testamento heredes aequis partibus reliquit Caium ex Germanico et Tiberium ex Druso nepotes, substituitque invicem. Dedit et legata plerisque: inter quos virginibus Vestalibus, sed et militibus universis, plebique Romanae viritim, atque etiam separatim vicorum magistris.

C. SUETONII TRANQUILLI

LIBER QUARTUS.

C. CAESAR CALIGULA.

I. Germanicus, C. Caesaris pater, Drusi et iunioris Antoniae filius, a Tiberio patruo adoptatus, quaesturam quinquennio ante, quam per leges liceret, et post eam consulatum statim gessit. Missusque ad exercitum in Germaniam, excessu Augusti nunciato, legiones universas, Imperatorem Tiberium pertinacissime recusantes, et sibi summam reipublicae deferentes, incertum constantia an pietate maiore, compescuit; atque, hoste mox devicto, triumphavit. Consul deinde iterum creatus, ac prius quam honorem iniret, ad componendum Orientis statum expulsus, quum Armeniae regem devicisset, Cappadociam in provinciae formam redegisset, annum aetatis agens quartum et tricesimum diutino morbo Antiochiae obiit, non sine veneni suspicione. Nam praeter livores, qui toto corpore erant, et spumas, quae per os fluebant, cremati quoque cor inter ossa incorruptum repertum est: cuius ea natura existimatur, ut tinctum veneno igne confici nequeat.

II. Obiit autem, ut opinio fuit, fraude Tiberii, ministerio et opera Cn. Pisonis, qui sub idem tempus

Syriae praepositus, nec dissimulans offendendum sibi aut patrem aut filium, quasi plane ita necesse esset, etiam aegrum Germanicum gravissimis verborum ac rerum acerbitatibus, nullo adhibito modo, affecit: propter quae, ut Romam rediit, paene discerptus a populo, a senatu capitis damnatus est.

III. Omnes Germanico corporis animique virtutes, et quantas nemini cuiquam, contigisse satis constat: formam et fortitudinem egregiam; ingenium in utroque eloquentiae doctrinaeque genere praecellens; benevolentiam singularem conciliandaeque hominum gratiae ac promerendi amoris mirum et efficax studium. Formae minus congruebat gracilitas crurum, sed ea quoque paullatim repleta, assidua equi vectatione post cibum. Hostem cominus saepe percussit. Oravit causas etiam triumphalis; atque inter cetera studiorum monumenta reliquit et comoedias Graecas. Domi forisque civilis; libera ac foederata oppida sine lictoribus adibat. Sicubi clarorum virorum sepulcra cognosceret, inferias Manibus dabat. Caesorum clade Variana veteres ac dispersas reliquias uno tumulo humaturus, colligere sua manu, et comportare primus aggressus est. Obtrectatoribus etiam, qualescunque et quantacunque de causa nactus esset, lenis adeo et innoxius, ut Pisoni, decreta sua rescindenti, clientelas diu vexanti, non prius succensere in animum induxerit, quam veneficiis quoque et devotionibus impugnari se comperisset: ac ne tunc quidem ultra progressus, quam ut et amicitiam ei more maiorum renunciaret, mandaretque domesticis ultionem, si quid sibi accideret.

IV. Quarum virtutum fructum uberrimum tulit, sic probatus et dilectus a suis, ut Augustus, (omitto

enim necessitudines reliquas,) diu cunctatus, an sibi successorem destinaret, adoptandum Tiberio dederit: sic vulgo favorabilis, ut plurimi tradant, quoties aliquo adveniret, vel sicunde discederet, prae turba occurrentium prosequentiumve nonnunquam eum discrimen vitae adiisse; e Germania vero post compressam seditionem revertenti praetorianas cohortes universas prodiisse obviam, quamvis pronunciatum esset, ut duae tantummodo exirent; populi autem Romani sexum, aetatem, ordinem omnem usque ad vicesimum lapidem effudisse se.

V. Tamen longe maiora et firmiora de eo iudicia in morte ac post mortem exstitere. Quo defunctus est die, lapidata sunt templa, subversae Deûm arae, Lares a quibusdam familiares in publicum abiecti, partus coniugum expositi. Quin et barbaros ferunt, quibus intestinum, quibusque adversus nos bellum esset, velut in domestico communique maerore consensisse ad inducias: regulos quosdam barbam posuisse, et uxorum capita rasisse, ad indicium maximi luctus: regum etiam regem et exercitatione venandi et convictu Megistanum abstinuisse, quod apud Parthos iustitii instar est.

VI. Romae quidem, quum ad primam famam valetudinis attonita et maesta civitas sequentes nuncios opperiretur, et repente iam vesperi incertis auctoribus convaluisse tandem percrebruisset, passim cum luminibus et victimis in Capitolium concursum est, ac paene revulsae templi fores, ne quid gestientes vota reddere morarentur. Expergefactus e somno Tiberius est gratulantium vocibus, atque undique concinentium,

Sálva Roma, sálva patria, sálvus est Germánicus.

Sed ut demum fato functum palam factum est, non solatiis ullis, non edictis inhiberi luctus publicus potuit, duravitque etiam per festos Decembris mensis dies. Auxit gloriam desideriumque defuncti et atrocitas insequentium temporum; cunctis nec temere opinantibus, reverentia eius ac metu repressam Tiberii saevitiam, quae mox eruperit.

VII. Habuit in matrimonio Agrippinam, M. Agrippae et Iuliae filiam, et ex ea novem liberos tulit: quorum duo infantes adhuc rapti; unus iam puerascens, insigni festivitate, cuius effigiem habitu Cupidinis in aede Capitolinae Veneris Livia dedicavit, Augustus in cubiculo suo positam, quotiescunque introiret, exosculabatur. Ceteri superstites patri fuerunt, tres sexus feminini, Agrippina, Drusilla, Livilla, continuo triennio natae; totidem mares, Nero et Drusus et C. Caesar. Neronem et Drusum senatus, Tiberio criminante, hostes iudicavit.

VIII. C. Caesar natus est pridie Kalendas Septembres, patre suo et C. Fonteio Capitone consulibus. Ubi natus sit, incertum diversitas tradentium facit. Cn. Lentulus Gaetulicus Tiburi genitum scribit: Plinius Secundus in Treveris, vico Ambiatino, supra Confluentes: addit etiam pro argumento, aras ibi ostendi, inscriptas, OB AGRIPPINAE PUERPERIUM. Versiculi, imperante mox eo divulgati, apud hibernas legiones procreatum indicant:

In castris natus, patriis nutritus in armis,
Iam designati principis omen erat.

Ego in actis Antii invenio editum. Gaetulicum refellit Plinius, quasi mentitum per adulationem, ut ad laudes iuvenis gloriosique principis aliquid etiam ex urbe Herculi sacra sumeret; abusumque audentius

mendacio, quod ante annum fere natus Germanico filius Tiburi fuerit, appellatus et ipse C. Caesar: de cuius amabili pueritia immaturoque obitu supra diximus. Plinium arguit ratio temporum. Nam qui res Augusti memoriae mandarunt, Germanicum exacto consulatu in Galliam missum consentiunt, iam nato Caio. Nec Plinii opinionem inscriptio arae quicquam adiuverit, quum Agrippina bis in ea regione filias enixa sit, et qualiscunque partus, sine ullo sexus discrimine, *puerperium* vocetur; quod antiqui etiam puellas *pueras*, sicut et pueros *puellos* dictitarent. Exstat et Augusti epistola, ante paucos quam obiret menses ad Agrippinam neptem ita scripta de Caio hoc (neque enim quisquam iam alius infans nomine pari tunc supererat): *Puerum Caium quintodecimo Kalendas Iunii, si dii volent, ut ducerent Talarius et Asellius, heri cum his constitui. Mitto praeterea cum eo ex servis meis medicum, quem scripsi Germanico, si vellet, ut retineret. Valebis, mea Agrippina, et dabis operam, ut valens pervenias ad Germanicum tuum.* Abunde arbitror patere, non potuisse ibi nasci Caium, quo prope bimulus demum perductus ab Urbe sit. Versiculorum quoque fidem eadem haec elevant; et eo facilius, quod hi sine auctore sunt. Sequenda igitur est, quae sola restat, publici instrumenti auctoritas, praesertim quum Caius Antium, omnibus semper locis atque secessibus praelatum, non aliter quam natale solum dilexerit; tradaturque etiam sedem ac domicilium imperii taedio Urbis transferre eo destinasse.

IX. Caligulae cognomen castrensi ioco traxit, quia manipulario habitu inter milites educabatur. Apud quos quantum praeterea per hanc nutrimento-

rum consuetudinem amore et gratia valuerit, maxime cognitum est, quum post excessum Augusti tumultuantes et in furorem usque praecipites solus haud dubie conspectu suo flexit. Non enim prius destiterunt, quam ablegari eum ob seditionis periculum, et in proximam civitatem demandari animadvertissent. Tunc demum ad poenitentiam versi, repenso ac retento vehiculo, invidiam, quae sibi fieret, deprecati sunt.

X. Comitatus est patrem et in Syriaca expeditione; unde reversus primum in matris, deinde, ea relegata, in Liviae Augustae proaviae suae contubernio mansit: quam defunctam, praetextatus etiam tum, pro rostris laudavit. Transiitque ad Antoniam aviam, et inde vicesimo aetatis anno accitus Capreas a Tiberio, uno atque eodem die togam sumpsit barbamque posuit, sine ullo honore, qualis contigerat tirocinio fratrum eius. Hic omnibus insidiis tentatus elicientium cogentiumque se ad querelas, nullam unquam occasionem dedit, perinde obliterato suorum casu, ac si nihil cuiquam accidisset; quae vero ipse pateretur, incredibili dissimulatione transmittens; tantique in avum, et qui iuxta erant, obsequii, ut non immerito sit dictum, *nec servum meliorem ullum, nec deteriorem dominum fuisse.*

XI. Naturam tamen saevam atque probrosam nec tunc quidem inhibere poterat, quin et animadversionibus poenisque ad supplicium datorum cupidissime interesset, et ganeas atque adulteria capillamento celatus et veste longa noctibus obiret, ac scenicas saltandi canendique artes studiosissime appeteret; facile id sane Tiberio patiente, si per has mansuefieri posset ferum eius ingenium; quod sagacissimus senex ita prorsus perspexerat, ut aliquoties prae-

dicaret, *Exitio suo omniumque Caium vivere:* et, *Se natricem* (serpentis id genus) *populo Romano*, *Phaëthontem orbi terrarum educere.*

XII. Non ita multo post Iuniam Claudillam, M. Silani nobilissimi viri filiam, duxit uxorem. Deinde augur in locum fratris sui Drusi destinatus, priusquam inaugararetur, ad pontificatum traductus est, insigni testimonio pietatis atque indolis, quum, deserta desolataque reliquis subsidiis aula, Seiano, sospite tunc, suspecto, mox et oppresso, ad spem successionis paullatim admoveretur. Quam quo magis confirmaret, amissa Iunia ex partu, Enniam Naeviam, Macronis uxorem, qui tum praetorianis cohortibus praeerat, sollicitavit ad stuprum, pollicitus et matrimonium suum, si potitus imperio fuisset: deque ea re et iureiurando et chirographo cavit. Per hanc insinuatus Macroni, veneno Tiberium aggressus est, ut quidam opinantur: spirantique adhuc detrahi annulum, et, quoniam suspicionem retinentis dabat, pulvinum iussit iniici, atque etiam fauces manu sua oppressit: liberto, qui ob atrocitatem facinoris exclamaverat, confestim in crucem acto. Nec abhorret a veritate, quum sint quidam auctores, ipsum postea, etsi non de perfecto, at certe de cogitato quondam parricidio professum. Gloriatum enim [esse] assidue in commemoranda sua pietate, *ad ulciscendam necem matris et fratrum, introisse se cum pugione cubiculum Tiberii dormientis; et misericordia correptum abiecto ferro recessisse: nec illum, quanquam sensisset, aut inquirere quicquam aut exsequi ausum.*

XIII. Sic imperium adeptus, populum Romanum, vel dicam, hominum genus, voti compotem fecit, ex-

optatissimus princeps maximae parti provincialium ac militum, qui infantem plerique cognoverant; sed et universae plebi urbanae ob memoriam Germanici patris miserationemque prope afflictae domus. Itaque ut a Miseno movit, quamvis lugentis habitu, et funus Tiberii prosequens, tamen inter altaria et victimas, ardentesque taedas, densissimo et laetissimo obviorum agmine incessit, super fausta nomina, *sidus* et *pullum* et *pupum* et *alumnum* appellantium.

XIV. Ingressoque Urbem, statim consensu senatus et irrumpentis in curiam turbae, irrita Tiberii voluntate, qui testamento alterum nepotem suum, praetextatum adhuc, coheredem ei dederat, ius arbitriumque omnium rerum illi permissum est, tanta publica laetitia, ut tribus proximis mensibus, ac ne totis quidem, supra centum sexaginta millia victimarum caesa tradantur. Quum deinde paucos post dies in proximas Campaniae insulas traiecisset, vota pro reditu suscepta sunt; ne minimam quidem occasionem quoquam omittente in testificanda sollicitudine et cura de incolumitate eius. Ut vero in adversam valetudinem incidit, pernoctantibus cunctis circa Palatium, non defuerunt, qui depugnaturos se armis pro salute aegri, quique capita sua titulo proposito voverent. Accessit ad immensum civium amorem notabilis etiam externorum favor. Namque Artabanus, Parthorum rex, odium semper contemptumque Tiberii prae se ferens, amicitiam eius ultro petiit; venitque ad colloquium legati consularis, et transgressus Euphratem, aquilas et signa Romana Caesarumque imagines adoravit.

XV. Incendebat et ipse studia hominum omni genere popularitatis. Tiberio cum plurimis lacrimis

pro concione laudato, funeratoque amplissime, confestim Pandateriam et Pontias ad transferendos matris fratrisque cineres festinavit, tempestate turbida, quo magis pietas emineret: adiitque venerabundus, ac per semet in urnas condidit. Nec minore scena Ostiam, praefixo in biremis puppe vexillo, et inde Romam Tiberi subvectos, per splendidissimum quemque equestris ordinis, medio ac frequenti die, duobus ferculis Mausoleo intulit. Inferiasque his annua religione publice instituit: et eo amplius matri Circenses, carpentumque, quo in pompa traduceretur. At in memoriam patris Septembrem mensem *Germanicum* appellavit. Post haec Antoniae aviae, quicquid unquam Livia Augusta honorum cepisset, uno senatus consulto congessit. Patruum Claudium, equitem Romanum ad id tempus, collegam sibi in consulatu assumpsit. Fratrem Tiberium die virilis togae adoptavit, appellavitque *principem iuventutis*. De sororibus auctor fuit, ut omnibus sacramentis adiiceretur: *Neque me liberosque meos cariores habebo, quam Caium habeo et sorores eius:* item relationibus consulum: *Quod bonum felixque sit C. Caesari sororibusque eius.* Pari popularitate damnatos relegatosque restituit: criminumque, si qua residua ex priore tempore manebant, omnium gratiam fecit. Commentarios ad matris fratrumque suorum causas pertinentes, ne cui postmodum delatori aut testi maneret ullus metus, convectos in forum, et ante clare obtestatus deos, neque legisse neque attigisse quicquam, concremavit. Libellum de salute sua oblatum non recepit, contendens, *nihil sibi admissum, cur cuiquam invisus esset:* negavitque, se delatoribus aures habere.

XVI. Spintrias monstrosarum libidinum, aegre-

ne profundo mergeret, exoratus, Urbe summovit. Titi Labieni, Cordi Cremutii, Cassii Severi scripta, senatus consultis abolita, requiri, et esse in manibus lectitarique permisit; quando maxime sua interesset, ut facta quaeque posteris tradantur. Rationes imperii ab Augusto proponi solitas, sed a Tiberio intermissas, publicavit. Magistratibus liberam iurisdictionem, et sine sui appellatione, concessit. Equites Romanos severe curioseque, nec sine moderatione, recognovit, palam adempto equo, quibus aut probri aliquid aut ignominiae inesset; eorum, qui minore culpa tenerentur, nominibus modo in recitatione praeteritis. Ut levior labor iudicantibus foret, ad quatuor priores quintam decuriam addidit. Tentavit et, comitiorum more revocato, suffragia populo reddere. Legata ex testamento Tiberii, quanquam abolito, sed et Iuliae Augustae, quod Tiberius suppresserat, cum fide ac sine calumnia repraesentata persolvit. Ducentesimam auctionum Italiae remisit. Multis incendiorum damna supplevit: ac si quibus regna restituit, adiecit et fructum omnem vectigaliorum, et reditum medii temporis, ut Antiocho Commageno sestertium millies confiscatum. Quoque magis nullius non boni exempli fautor videretur, mulieri libertinae octoginta donavit, quod excruciata gravissimis tormentis de scelere patroni reticuisset. Quas ob res inter reliquos honores decretus est ei clypeus aureus, quem quotannis certo die collegia sacerdotum in Capitolium ferrent, senatu prosequente, nobilibusque pueris ac puellis, carmine modulato, laudes virtutum eius canentibus. Decretum autem, ut dies, quo cepisset imperium, *Parilia* vocaretur, velut argumentum rursus conditae Urbis.

XVII. Consulatus quatuor gessit: primum ex Kalendis Iuliis per duos menses; secundum ex Kalendis Ianuariis per triginta dies: tertium usque in Idus Ianuarii; quartum usque in septimum Idus easdem. Ex omnibus duos novissimos coniunxit. Tertium autem Lugduni iniit solus, non, ut quidam opinantur, superbia negligentiave, sed quod defunctum sub Kalendarum diem collegam rescisse absens non potuerat. Congiarium populo bis dedit, trecenos sestertios: toties abundantissimum epulum senatui equestrique ordini, etiam coniugibus ac liberis utrorumque. Posteriore epulo forensia insuper viris, pueris ac feminis fascias purpurae ac conchylii distribuit. Et ut laetitiam publicam in perpetuum quoque augeret, adiecit diem Saturnalibus, appellavitque *Iuvenalem*.

XVIII. Munera gladiatoria partim in Amphitheatro Tauri, partim in Septis, aliquot edidit: quibus inseruit catervas Afrorum Campanorumque pugilum, ex utraque regione electissimorum. Neque spectaculis semper ipse praesedit; sed interdum aut magistratibus aut amicis praesidendi munus iniunxit. Scenicos ludos et assidue et varii generis multifariam fecit: quosdam et nocturnos, accensis tota Urbe luminibus. Sparsit et missilia variarum rerum, et panaria cum obsonio viritim divisit. Qua epulatione equiti Romano, contra se hilarius avidiusque vescenti, partes suas misit: sed et senatori ob eandem causam codicillos, quibus praetorem eum extra ordinem designabat. Edidit et Circenses plurimos a mane usque ad vesperam, interiecta modo Africanarum venatione, modo Troiae decursione: et quosdam praecipuos, minio et chrysocolla constrato Cir

nec ullis nisi ex senatorio ordine aurigantibus. Commisit et subitos, quum e Gelotiana apparatum Circi prospicientem pauci ex proximis Maenianis postulassent.

XIX. Novum praeterea atque inauditum genus spectaculi excogitavit. Nam Baiarum medium intervallum et Puteolanas moles, trium millium et sexcentorum fere passuum, ponte coniunxit, contractis undique onerariis navibus, et ordine duplici ad ancoras collocatis, superiectoque aggere terreno, ac directo in Appiae viae formam. Per hunc pontem ultro citro commeavit, biduo continenti: primo die phalerato equo, insignisque quernea corona, et cetra, et gladio, aureaque chlamyde: postridie quadrigario habitu, curriculoque biiugi famosorum equorum, prae se ferens Darium puerum ex Parthorum obsidibus; comitante praetorianorum agmine, et in essedis cohorte amicorum. Scio plerosque existimasse, talem a Caio pontem excogitatum aemulatione Xerxis, qui non sine admiratione aliquanto angustiorem Hellespontum contabulaverit; alios, ut Germaniam et Britanniam, quibus imminebat, alicuius immensi operis fama territaret. Sed avum meum narrantem puer audiebam, causam operis ab interioribus aulicis proditam, quod Thrasyllus mathematicus anxio de successore Tiberio, et in verum nepotem proniori, affirmasset, *non magis Caium imperaturum, quam per Baianum sinum equis discursurum.*

XX. Edidit et peregre spectacula: in Sicilia Syracusis asticos ludos, et in Gallia Lugduni miscellos: sed et certamen quoque Graecae Latinaeque facundiae; quo certamine ferunt victoribus praemia victos contulisse, eorundem et laudes componere coactos;

eos autem, qui maxime displicuissent, scripta sua spongia linguave delere iussos, nisi ferulis obiurgari aut flumine proximo mergi maluissent.

XXI. Opera sub Tiberio semiperfecta, templum Augusti theatrumque Pompeii, absolvit. Inchoavit autem aquaeductum regione Tiburti, et amphitheatrum iuxta Septa; quorum operum a successore eius Claudio alterum peractum, omissum alterum est. Syracusis collapsa vetustate moenia deorumque aedes refectae. Destinaverat et Sami Polycratis regiam restituere, Mileti Didymeum peragere, in iugo Alpium urbem condere, sed ante omnia Isthmum in Achaia perfodere; miseratque iam ad dimetiendum opus primipilarem Caium.

XXII. Hactenus quasi de principe; reliqua ut de monstro narranda sunt. Compluribus cognominibus assumptis, (nam et *Pius*, et *Castrorum filius*, et *Pater exercituum*, et *Optimus Maximus Caesar* vocabatur,) quum audiret forte reges, qui officii causa in Urbem advenerant, concertantes apud se super coenam de nobilitate generis, exclamavit: *Εἷς κοίρανος ἔστω, εἷς βασιλεύς*. Nec multum abfuit, quin statim diadema sumeret, speciemque principatus in regni formam converteret. Verum admonitus, et principum et regum se excessisse fastigium, divinam ex eo maiestatem asserere sibi coepit. Datoque negotio, ut simulacra numinum, religione et arte praeclara, inter quae Olympii Iovis, apportarentur e Graecia, quibus capite dempto suum imponeretur, partem Palatii ad forum usque promovit, atque aede Castoris et Pollucis in vestibulum transfigurata, consistens saepe inter fratres deos medius adorandum se adeuntibus exhibebat; et quidam eum *Latiarem Iovem* c-

nec ullis nisi ex senatorio ordine aurigantibus. Commisit et subitos, quum e Gelotiana apparatum Circi prospicientem pauci ex proximis Maenianis postulassent.

XIX. Novum praeterea atque inauditum genus spectaculi excogitavit. Nam Baiarum medium intervallum et Puteolanas moles, trium millium et sexcentorum fere passuum, ponte coniunxit, contractis undique onerariis navibus, et ordine duplici ad ancoras collocatis, superiectoque aggere terreno, ac directo in Appiae viae formam. Per hunc pontem ultro citro commeavit, biduo continenti: primo die phalerato equo, insignisque quernea corona, et cetra, et gladio, aureaque chlamyde: postridie quadrigario habitu, curriculoque biiugi famosorum equorum, prae se ferens Darium puerum ex Parthorum obsidibus; comitante praetorianorum agmine, et in essedis cohorte amicorum. Scio plerosque existimasse, talem a Caio pontem excogitatum aemulatione Xerxis, qui non sine admiratione aliquanto angustiorem Hellespontum contabulaverit; alios, ut Germaniam et Britanniam, quibus imminebat, alicuius immensi operis fama territaret. Sed avum meum narrantem puer audiebam, causam operis ab interioribus aulicis proditam, quod Thrasyllus mathematicus anxio de successore Tiberio, et in verum nepotem proniori, affirmasset, *non magis Caium imperaturum, quam per Baianum sinum equis discursurum.*

XX. Edidit et peregre spectacula: in Sicilia Syracusis asticos ludos, et in Gallia Lugduni miscellos: sed et certamen quoque Graecae Latinaeque facundiae; quo certamine ferunt victoribus praemia victos contulisse, eorundem et laudes componere coactos;

eos autem, qui maxime displicuissent, scripta sua spongia linguave delere iussos, nisi ferulis obiurgari aut flumine proximo mergi maluissent.

XXI. Opera sub Tiberio semiperfecta, templum Augusti theatrumque Pompeii, absolvit. Inchoavit autem aquaeductum regione Tiburti, et amphitheatrum iuxta Septa; quorum operum a successore eius Claudio alterum peractum, omissum alterum est. Syracusis collapsa vetustate moenia deorumque aedes refectae. Destinaverat et Sami Polycratis regiam restituere, Mileti Didymeum peragere, in iugo Alpium urbem condere, sed ante omnia Isthmum in Achaia perfodere; miseratque iam ad dimetiendum opus primipilarem Caium.

XXII. Hactenus quasi de principe; reliqua ut de monstro narranda sunt. Compluribus cognominibus assumptis, (nam et *Pius*, et *Castrorum filius*, et *Pater exercituum*, et *Optimus Maximus Caesar* vocabatur,) quum audiret forte reges, qui officii causa in Urbem advenerant, concertantes apud se super coenam de nobilitate generis, exclamavit: *Εἷς κοίρανος ἔστω, εἷς βασιλεύς.* Nec multum abfuit, quin statim diadema sumeret, speciemque principatus in regni formam converteret. Verum admonitus, et principum et regum se excessisse fastigium, divinam ex eo maiestatem asserere sibi coepit. Datoque negotio, ut simulacra numinum, religione et arte praeclara, inter quae Olympii Iovis, apportarentur e Graecia, quibus capite dempto suum imponeretur, partem Palatii ad forum usque promovit, atque aede Castoris et Pollucis in vestibulum transfigurata, consistens saepe inter fratres deos medius adorandum se adeuntibus exhibebat; et quidam eum *Latiarem Iovem* con-

salutarunt. Templum etiam numini suo proprium, et sacerdotes, et excogitatissimas hostias instituit. In templo simulacrum stabat aureum iconicum, amiciebaturque quotidie veste, quali ipse uteretur. Magisteria sacerdotii ditissimus quisque, et ambitione et licitatione maxima, vicibus comparabant. Hostiae erant phoenicopteri, pavones, tetraones, numidicae, meleagrides, phasianae, quae generatim per singulos dies immolarentur. Et noctibus quidem plenam fulgentemque lunam invitabat assidue in amplexus atque concubitum: interdiu vero cum Capitolino Iove secreto fabulabatur: modo insusurrans, ac praebens invicem aurem, modo clarius, nec sine iurgiis. Nam vox comminantis audita est:

Ἤ μ' ἀνάειρ', ἢ ἐγὼ σέ,

donec exoratus, ut referebat, et in contubernium ultro invitatus, super templum Divi Augusti ponte transmisso, Palatium Capitoliumque coniunxit. Mox, quo propior esset, in area Capitolina novae domus fundamenta iecit.

XXIII. Agrippae se nepotem neque credi neque dici ob ignobilitatem eius volebat; succensebatque, si qui vel oratione vel carmine imaginibus eum Caesarum insererent. Praedicabat autem, matrem suam ex incesto, quod Augustus cum Iulia filia admisisset, procreatam. Ac non contentus hac Augusti insectatione, Actiacas Siculasque victorias, ut funestas populo Romano et calamitosas, vetuit sollemnibus feriis celebrari. Liviam Augustam proaviam *Ulyxem stolatum* identidem appellans, etiam ignobilitatis quadam ad senatum epistola arguere ausus est, quasi materno avo Decurione Fundano ortam; quum publicis monumentis certum sit, Aufidium Lurconem

Romae honoribus functum. Aviae Antoniae secretum petenti denegavit, nisi ut interveniret Macro praefectus. Ac per istiusmodi indignitates et taedia causa exstitit mortis; dato tamen, ut quidam putant, etiam veneno. Nec defunctae ullum honorem habuit: prospexitque e triclinio ardentem rogum. Fratrem Tiberium inopinantem, repente immisso tribuno militum, interemit. Silanum item socerum ad necem secandasque novacula fauces compulit: causatus in utroque, quod hic ingressum se turbatius mare non esset secutus, ac spe occupandi Urbem, si quid sibi per tempestates accideret, remansisset; ille antidotum oboluisset, quasi ad praecavenda venena sua sumptum: quum et Silanus impatientiam nauseae vitasset et molestiam navigandi, et Tiberius propter assiduam et ingravescentem tussim medicamento usus esset. Nam [successorem imperii] Claudium patruum non nisi in ludibrium reservavit.

XXIV. Cum omnibus sororibus suis stupri consuetudinem fecit; plenoque convivio singulas infra se vicissim collocabat, uxore supra cubante. Ex his Drusillam vitiasse virginem, praetextatus adhuc, creditur, atque etiam in concubitu eius quondam deprehensus ab avia Antonia, apud quam simul educabantur. Mox Lucio Cassio Longino consulari collocatam abduxit, et in modum iustae uxoris propalam habuit. Heredem quoque bonorum atque imperii aeger instituit. Eadem defuncta, iustitium indixit; in quo risisse, lavisse, coenasse cum parentibus aut coniuge liberisve, capital fuit. Ac maeroris impatiens, quum repente noctuque profugisset ab Urbe, transcurrissetque Campaniam, Syracusas petiit. Rursusque inde propere rediit, barba capilloque promisso.

Nec unquam postea, quantiscunque de rebus, ne pro concione quidem populi aut apud milites, nisi *per numen Drusillae* deieravit. Reliquas sorores nec cupiditate tanta nec dignatione dilexit, ut quas saepe exoletis suis prostraverit. Quo facilius eas in causa Aemilii Lepidi condemnavit, quasi adulteras, et insidiarum adversus se conscias. Nec solum chirographa omnium, requisita fraude ac stupro, divulgavit, sed et tres gladios in necem suam praeparatos Marti Ultori, addito elogio, consecravit.

XXV. Matrimonia contraxerit turpius, an dimiserit, an tenuerit, non est facile discernere. Liviam Orestillam C. Pisoni nubentem, quum ad officium et ipse venisset, ad se deduci imperavit, intraque paucos dies repudiatam biennio post relegavit, quod repetisse usum prioris mariti tempore medio videbatur. Alii tradunt, adhibitum coenae nuptiali mandasse ad Pisonem contra accumbentem, *Noli uxorem meam premere;* statimque e convivio abduxisse eam secum ac proximo die edixisse, *Matrimonium sibi repertum exemplo Romuli et Augusti.* Lolliam Paullinam, C. Memmio consulari, exercitus regenti, nuptam, facta mentione aviae eius, ut quondam pulcherrimae, subito ex provincia evocavit, ac perductam a marito coniunxit sibi, brevique missam fecit, interdicto cuiusquam in perpetuum coitu. Caesoniam, neque facie insigni neque aetate integra, matremque iam ex alio viro trium filiarum, sed luxuriae ac lasciviae perditae, et ardentius et constantius amavit; ut saepe chlamyde peltaque et galea ornatam, et iuxta adequitantem, militibus ostenderit, amicis vero etiam nudam. Quam enixam uxorio nomine dignatus est, uno atque eodem die professus, et ma-

ritum se eius, et patrem infantis ex ea natae. Infantem autem, Iuliam Drusillam appellatam, per omnium dearum templa circumferens, Minervae gremio imposuit, alendamque et instituendam commendavit. Nec ullo firmiore indicio sui seminis esse credebat, quam feritatis: quae illi quoque tanta iam tunc erat, ut infestis digitis ora et oculos simul ludentium infantium incesseret.

XXVI. Leve ac frigidum sit, his addere, quo propinquos amicosque pacto tractaverit, Ptolemaeum, regis Iubae filium, consobrinum suum, (erat enim et is M. Antonii ex Selene filia nepos,) et in primis ipsum Macronem, ipsam Enniam, adiutores imperii: quibus omnibus pro necessitudinis iure, proque meritorum gratia, cruenta mors persoluta est. Nihilo reverentior leniorve erga senatum: quosdam summis honoribus functos ad essedum sibi currere togatos per aliquot passuum millia, et coenanti modo ad pluteum modo ad pedes stare, succinctos linteo, passus est: alios, quum clam interemisset, citare nihilominus ut vivos perseveravit, paucos post dies voluntaria morte periisse mentitus. Consulibus, oblitis de natali suo edicere, abrogavit magistratum, fuitque per triduum sine summa potestate respublica. Quaestorem suum in coniuratione nominatum flagellavit, veste detracta subiectaque militum pedibus, quo firme verberaturi insisterent. Simili superbia violentiaque ceteros tractavit ordines. Inquietatus fremitu gratuita in Circo loca de media nocte occupantium, omnes fustibus abegit. Elisique per eum tumultum viginti amplius equites Romani, totidem matronae, super innumeram turbam ceteram. Scenicis ludis, inter plebem et equitem causam discor-

diarum serens, decimas maturius dabat, ut equestria ab infimo quoque occuparentur. Gladiatorio munere, reductis interdum flagrantissimo sole velis, emitti quemquam vetabat: remotoque ordinario apparatu, rabidis feris vilissimos senio confectos, gladiatores quoque pegmares, patres familiarum notos, sed insignes debilitate aliqua corporis, subiiciebat. Ac nonnunquam, horreis praeclusis, populo famem indixit.

XXVII. Saevitiam ingenii per haec maxime ostendit. Quum ad saginam ferarum muneri praeparatarum carius pecudes compararentur, ex noxiis laniandos annotavit: et custodiarum seriem recognoscens, nullius inspecto elogio, stans tantummodo intra porticum mediam, a calvo ad calvum duci imperavit. Votum exegit ab eo, qui pro salute sua gladiatoriam operam promiserat, spectavitque ferro dimicantem; nec dimisit nisi victorem, et post multas preces. Alterum, qui se periturum ea de causa voverat, cunctantem pueris tradidit; verbenatum infulatumque, votum reposcentes, per vicos agerent, quoad praecipitaretur ex aggere. Multos honesti ordinis, deformatos prius stigmatum notis, ad metalla et munitiones viarum aut ad bestias condemnavit, aut bestiarum more quadrupedes cavea coërcuit, aut medios serra dissecuit. Nec omnes gravibus ex causis, verum male de munere suo opinatos, vel quod nunquam per Genium suum deierassent. Parentes supplicio filiorum interesse cogebat. Quorum uni valetudinem excusanti lecticam misit: alium e spectaculo poenae epulis statim adhibuit, atque omni comitate ad hilaritatem et iocos provocavit. Curatorem munerum ac venationum, per continuos dies in conspectu suo

catenis verberatum, non prius occidit, quam offensus putrefacti cerebri odore. Atellanae poëtam, ob ambigui ioci versiculum, media amphitheatri arena igni cremavit. Equitem Romanum obiectum feris, quum se innocentem proclamasset, reduxit, abscisaque lingua rursus induxit.

XXVIII. Revocatum quendam a vetere exsilio sciscitatus, quidnam ibi facere consuesset, respondente eo per adulationem, *deos semper oravi, ut, quod evenit, periret Tiberius, et tu imperares;* opinans sibi quoque exsules suos mortem imprecari, misit circum insulas, qui universos trucidarent. Quum discerpi senatorem concupisset, subornavit, qui ingredientem curiam, repente hostem publicum appellantes, invaderent, graphiisque confossum lacerandum ceteris traderent. Nec ante satiatus est, quam membra et artus et viscera hominis tracta per vicos atque ante se congesta vidisset.

XXIX. Immanissima facta augebat atrocitate verborum. *Nihil magis in natura sua laudare se ac probare* dicebat, *quam* (ut ipsius verbo utar) *ἀδιατρεψίαν*. Monenti Antoniae aviae, tanquam parum esset non obedire, *Memento*, ait, *omnia mihi in omnes licere*. Trucidaturus fratrem, quem metu venenorum praemuniri medicamentis suspicabatur, *Antidotum*, inquit, *adversus Caesarem?* Relegatis sororibus, *non solum insulas habere se, sed etiam gladios*, minabatur. Praetorium virum ex secessu Anticyrae, quam valetudinis causa petierat, propagari sibi commeatum saepius desiderantem, quum mandasset interimi, adiecit, *necessariam esse sanguinis missionem, cui tam diu non prodesset elleborum.* Decimo quoque die, numerum puniendorum ex custodia subscribens,

rationem se purgare dicebat. Gallis Graecisque aliquot uno tempore condemnatis, gloriabatur, *Gallograeciam se subegisse.*

XXX. Non temere in quemquam, nisi crebris et minutis ictibus, animadverti passus est, perpetuo notoque iam praecepto: *ita feri, ut se mori sentiat.* Punito per errorem nominis alio, quam quem destinaverat, ipsum quoque paria meruisse dixit. Tragicum illud subinde iactabat,

Oderint, dum métuant. — — —

Saepe in cunctos pariter senatores, ut Seïani clientes, matris ac fratrum suorum delatores, invectus est; prolatis libellis, quos crematos simulaverat, defensaque Tiberii saevitia, quasi necessaria, quum tot criminantibus credendum esset. Equestrem ordinem, ut scenae arenaeque devotum, assidue proscidit. Infensus turbae, faventi adversus studium suum, exclamavit: *Utinam populus Romanus unam cervicem haberet!* Quumque Tetrinius latro postularetur, *et qui postularent, Tetrinios esse,* ait. Retiarii tunicati quinque numero gregatim dimicantes, sine certamine ullo totidem secutoribus succubuerant: quum occidi iuberentur, unus, resumpta fuscina, omnes victores interemit. Hanc ut crudelissimam caedem et deflevit edicto, et eos, qui spectare sustinuissent, exsecratus est.

XXXI. Queri etiam palam de conditione temporum suorum solebat, quod nullis calamitatibus publicis insignirentur: Augusti principatum clade Variana, Tiberii, ruina spectaculorum apud Fidenas, memorabilem factum; sui oblivionem imminere prosperitate rerum. Atque identidem exercituum cae-

des, famem, pestilentiam, incendia, hiatum aliquem terrae optabat.

XXXII. Animum quoque remittenti, ludoque et epulis dedito, eadem dictorum factorumque saevitia aderat. Saepe in conspectu prandentis vel comissantis seriae quaestiones per tormenta habebantur. Miles decollandi artifex quibuscunque e custodia capita amputabat. Puteolis, dedicatione pontis, quem excogitatum ab eo significavimus, quum multos e litore invitasset ad se, repente omnes praecipitavit. Quosdam, gubernacula apprehendentes, contis remisque detrusit in mare. Romae publico epulo servum, ob detractam lectis argenteam laminam, carnifici confestim tradidit, ut, manibus abscissis atque ante pectus e collo pendentibus, praecedente titulo, qui causam poenae indicaret, per coetus epulantium circumduceretur. Mirmillonem e ludo, rudibus secum batuentem et sponte prostratum, confodit ferrea sica, ac more victorum cum palma discucurrit. Admota altaribus victima, succinctus poparum habitu, elato alte malleo, cultrarium mactavit. Lautiore convivio effusus subito in cachinnos, consulibus, qui iuxta cubabant, quidnam rideret, blande quaerentibus, *Quid*, inquit, *nisi uno meo nutu iugulari utrumque vestrum statim posse?*

XXXIII. Inter varios iocos, quum assistens simulacro Iovis Apellem tragoedum consuluisset, uter illi maior videretur, cunctantem flagellis discidit; collaudans subinde vocem deprecantis, quasi etiam in gemitu praedulcem. Quoties uxoris vel amiculae collum exoscularetur, addebat, *Tam bona cervix, simulac iussero, demetetur.* Quin et subinde iactabat,

exquisiturum se vel fidiculis de Caesonia sua, cur eam tanto opere diligeret.

XXXIV. Nec minore livore ac malignitate, quam superbia saevitiaque, paene adversus omnis aevi homines grassatus est. Statuas virorum illustrium ab Augusto ex Capitolina area propter angustias in Martium campum collatas, ita subvertit atque disiecit, ut restitui salvis titulis non valuerint. Vetuitque posthac viventium cuiquam usquam statuam aut imaginem, nisi se consulto et auctore, poni. Cogitavit etiam de Homeri carminibus abolendis; *cur enim sibi non licere*, dicens, *quod Platoni licuisset, qui eum e civitate, quam constituebat, eiecerit?* Sed et Virgilii et Titi Livii scripta et imagines, paullum abfuit, quin ex omnibus bibliothecis amoverit: quorum alterum, ut nullius ingenii minimaeque doctrinae; alterum, ut verbosum in historia negligentemque carpebat. De iuris quoque consultis, quasi scientiae eorum omnem usum aboliturus, saepe iactavit, *se mehercle effecturum, ne qui respondere possint praeter eum.*

XXXV. Vetera familiarum insignia nobilissimo cuique ademit: Torquato torquem; Cincinnato crinem; Cn. Pompeio stirpis antiquae, Magni cognomen. Ptolemaeum, de quo retuli, et accersitum e regno et exceptum honorifice, non alia causa repente percussit, quam quod, edente se munus, ingressum spectacula, convertisse hominum oculos fulgore purpureae abollae animadvertit. Pulchros et comatos, quoties sibi occurrerent, occipitio raso deturpabat. Erat Esius Proculus patre primipilari, ob egregiam corporis amplitudinem et speciem *Colosseros* dictus. Hunc spectaculis detractum repente, et in arenam deductum, Thraci et mox hoplomacho comparavit;

bisque victorem constringi sine mora iussit, et pannis obsitum vicatim circumduci, ac mulieribus ostendi, deinde iugulari. Nullus denique tam abiectae conditionis, tamque extremae sortis fuit, cuius non commodis obtrectaret. Nemorensi regi, quod multos iam annos potiretur sacerdotio, validiorem adversarium subornavit. Quum quodam die muneris essedario Porio, ob prosperam pugnam servum suum manumittenti, studiosius plausum esset, ita se proripuit e spectaculis, ut, calcata lacinia togae, praeceps per gradus iret indignabundus et clamitans, *dominum gentium populum ex re levissima plus honoris gladiatori tribuentem, quam consecratis principibus, aut praesenti sibi.*

XXXVI. Pudicitiae neque suae neque alienae pepercit. M. Lepidum, Mnesterem pantomimum, quosdam obsides dilexisse fertur commercio mutui stupri. Valerius Catullus, consulari familia iuvenis, stupratum a se, ac latera sibi contubernio eius defessa, etiam vociferatus est. Super sororum incesta, et notissimum prostitutae Pyrallidis amorem, non temere ulla illustriore femina abstinuit: quas plerumque cum maritis ad coenam vocatas, praeterque pedes suos transeuntes, diligenter ac lente mercantium more considerabat; etiam faciem manu allevans, si quae pudore summitterent. Quoties deinde libuisset, egressus triclinio, quum maxime placitam sevocasset, paullo post, recentibus adhuc lasciviae notis, reversus vel laudabat palam, vel vituperabat, singula enumerans bona malave corporis atque concubitus. Quibusdam, absentium maritorum nomine, repudium ipse misit, iussitque in acta referri.

XXXVII. Nepotinis sumptibus omnium prodigo-

rum ingenia superavit, commentus novum balnearum usum, portentosissima genera ciborum atque coenarum; ut calidis frigidisque unguentis lavaretur, pretiosissimas margaritas aceto liquefactas sorberet, convivis ex auro panes et obsonia apponeret, *aut frugi hominem esse oportere*, dictitans, *aut Caesarem*. Quin et nummos non mediocris summae e fastigio basilicae Iuliae per aliquot dies sparsit in plebem. Fabricavit et deceres Liburnicas, gemmatis puppibus, versicoloribus velis, magna thermarum et porticuum et tricliniorum laxitate, magnaque etiam vitium et pomiferarum arborum varietate: quibus discumbens de die inter choros ac symphonias litora Campaniae peragraret. In exstructionibus praetoriorum atque villarum, omni ratione posthabita, nihil tam efficere concupiscebat, quam quod posse effici negaretur. Et iactae itaque moles infesto ac profundo mari, et excisae rupes durissimi silicis, et campi montibus aggere aequati, et complanata fossuris montium iuga, incredibili quidem celeritate, quum morae culpa capite lueretur. Ac ne singula enumerem, immensas opes totumque illud Tiberii Caesaris, vicies ac septies millies sestertium, non toto vertente anno absumpsit.

XXXVIII. Exhaustus igitur atque egens, ad rapinas convertit animum, vario et exquisitissimo calumniarum et auctionum et vectigalium genere. Negabat, iure civitatem Romanam usurpare eos, quorum maiores sibi posterisque eam impetrassent, nisi filii essent: neque enim intelligi debere *posteros* ultra hunc gradum: prolataque Divorum Iulii et Augusti diplomata, ut vetera et obsoleta, delebat. Arguebat et perperam editos census, quibus postea quacunque

de causa quicquam incrementi accessisset. Testamenta primipilarium, qui ab initio principatus Tiberii neque illum neque se heredem reliquissent, ut ingrata rescidit: item ceterorum, ut irrita et vana, quoscunque quis diceret herede Caesare mori destinasse. Quo metu iniecto, quum iam et ab ignotis inter familiares, et a parentibus inter liberos palam heres nuncuparetur, derisores vocabat, quod post nuncupationem vivere perseverarent, et multis venenatas macteas misit. Cognoscebat autem de talibus causis, taxato prius modo summae, ad quem conficiendum consideret: confecto demum excitabatur. Ac ne paullum quidem morae patiens, super quadraginta reos quondam ex diversis criminibus una sententia condemnavit, gloriatusque est expergefactae somno Caesoniae, *quantum egisset, dum ea meridiaret.* Auctione proposita reliquias omnium spectaculorum subiecit, et venditavit, exquirens per se pretia, et usque eo extendens, ut quidam immenso coacti quaedam emere, ac bonis exuti, venas sibi inciderent. Nota res est, Aponio Saturnino inter subsellia dormitante, monitum a Caio praeconem, ne praetorium virum crebro capitis motu nutantem sibi praeteriret; nec licendi finem factum, quoad tredecim gladiatores sestertio nonagies ignoranti addicerentur.

XXXIX. In Gallia quoque, quum damnatarum sororum ornamenta et supellectilem et servos atque etiam libertos immensis pretiis vendidisset, invitatus lucro, quicquid instrumenti veteris aulae erat, ab Urbe repetiit, comprehensis ad deportandum meritoriis quoque vehiculis et pistrinensibus iumentis; adeo, ut et panis Romae saepe deficeret, et litigatorum plerique, quod occurrere absentes ad vadimonium

non possent, causa caderent. Cui instrumento distrahendo nihil non fraudis ac lenocinii adhibuit, modo avaritiae singulos increpans, et, *quod non puderet eos locupletiores esse, quam se;* modo poenitentiam simulans, quod principalium rerum privatis copiam faceret. Compererat, provincialem locupletem ducenta sestertia numerasse vocatoribus, ut per fallaciam convivio interponeretur, nec tulerat moleste, tam magno aestimari honorem coenae suae. Huic postero die sedenti in auctione misit, qui nescio quid frivoli ducentis millibus traderet, diceretque, *coenaturum apud Caesarem vocatu ipsius.*

XL. Vectigalia nova atque inaudita, primum per publicanos, deinde, quia lucrum exuberabat, per centuriones tribunosque praetorianos exercuit; nullo rerum aut hominum genere omisso, cui non tributi aliquid imponeret. Pro eduliis, quae tota Urbe venirent, certum statutumque exigebatur: pro litibus ac iudiciis, ubicunque conceptis, quadragesima summae, de qua litigaretur; nec sine poena, si quis composuisse vel donasse negotium convinceretur: ex gerulorum diurnis quaestibus pars octava, ex capturis prostitutarum, quantum quaeque uno concubitu mereret. Additumque ad caput legis, ut tenerentur publico, et quae meretricium, et qui lenocinium fecissent; nec non et matrimonia obnoxia essent.

XLI. Eiusmodi vectigalibus indictis, neque propositis, quum per ignorantiam scripturae multa commissa fierent, tandem flagitante populo proposuit quidem legem, sed et minutissimis literis, et angustissimo loco, uti ne cui describere liceret. Ac ne quod non manubiarum genus experiretur, lupanar in Palatio constituit: distinctisque et instructis pro loci

dignitate compluribus cellis, in quibus matronae ingenuique starent, misit circum fora et basilicas nomenclatores ad invitandos ad libidinem iuvenes senesque, praebita advenientibus pecunia foenebri, appositisque, qui nomina palam subnotarent, quasi adiuvantium Caesaris reditus. Ac ne ex lusu quidem aleae compendium spernens, plus mendacio, atque etiam periurio lucrabatur. Et quondam proximo collusori demandata vice sua, progressus in atrium domus, quum praetereuntes duos equites Romanos locupletes sine mora corripi confiscarique iussisset, exsultans rediit, gloriansque, nunquam se prosperiore alea usum.

XLII. Filia vero nata, paupertatem, nec iam imperatoria modo, sed et patria querens onera, collationes in alimoniam ac dotem puellae recepit. Edixit et strenas ineunte anno se recepturum: stetitque in vestibulo aedium Kalendis Ianuariis ad captandas stipes, quas plenis ante eum manibus ac sinu omnis generis turba fundebat. Novissime contrectandae pecuniae cupidine incensus, saepe super immensos aureorum acervos, patentissimo diffusos loco, et nudis pedibus spatiatus, et toto corpore aliquandiu volutatus est.

XLIII. Militiam resque bellicas semel attigit, neque ex destinato, sed quum ad visendum nemus flumenque Clitumni Mevaniam processisset, admonitus de supplendo numero Batavorum, quos circa se habebat, expeditionis Germanicae impetum cepit: neque distulit, sed legionibus et auxiliis undique excitis, delectibus undique acerbissime actis, contracto et omnis generis commeatu, quanto nunquam antea, iter ingressus est: confecitque modo tam festinanter

et rapide, ut praetorianae cohortes contra morem signa iumentis imponere, et ita subsequi cogerentur; interdum adeo segniter et delicate, ut octophoro veheretur, atque a propinquarum urbium plebe verri sibi vias, et conspergi propter pulverem exigeret.

XLIV. Postquam castra attigit, ut se acrem et severum ducem ostenderet, legatos, qui auxilia serius ex diversis locis adduxerant, cum ignominia dimisit. At in exercitu recensendo, plerisque centurionum maturis iam, et nonnullis ante paucissimos, quam consummaturi essent, dies, primos pilos ademit, causatus senium cuiusque et imbecillitatem: ceterorum increpita cupiditate, commoda emeritae militiae ad sex millium summam recidit. Nihil autem amplius quam Adminio, Cinobellini Britannorum regis filio, qui pulsus a patre cum exigua manu transfugerat, in deditionem recepto, quasi universa tradita insula, magnificas Romam literas misit, monitis speculatoribus, ut vehiculo ad forum usque et curiam pertenderent, nec nisi in aede Martis, ac frequente senatu, consulibus traderent.

XLV. Mox, deficiente belli materia, paucos de custodia Germanos traiici, occulique trans Rhenum iussit, ac sibi post prandium quam tumultuosissime, adesse hostem, nunciari. Quo facto, proripuit se cum amicis et parte equitum praetorianorum in proximam silvam, truncatisque arboribus et in modum tropaeorum adornatis ad lumina reversus, eorum quidem, qui secuti non essent, timiditatem et ignaviam corripuit; comites autem et participes victoriae novo genere ac nomine coronarum donavit; quas, distinctas solis ac lunae siderumque specie, *exploratorias* appellavit. Rursus obsides quosdam,

abductos e literario ludo, clamque praemissos, deserto repente convivio cum equitatu insecutus, veluti profugos ac reprehensos in catenis reduxit; in hoc quoque mimo praeter modum intemperans. Repetita coena, renunciantes coactum agmen, sicut erant, loricatos ad discumbendum adhortatus est. Monuit etiam notissimo Virgilii versu, *durarent, secundisque se rebus servarent.* Atque inter haec absentem senatum populumque gravissimo obiurgavit edicto, quod, *Caesare proeliante et tantis discriminibus obiecto, tempestiva convivia, Circum et theatra et amoenos secessus celebrarent.*

XLVI. Postremo, quasi perpetraturus bellum, directa acie in litore Oceani, ac ballistis machinisque dispositis, nemine gnaro aut opinante quidnam coepturus esset, repente, ut conchas legerent, galeasque et sinus replerent, imperavit, *spolia Oceani* vocans, *Capitolio Palatioque debita.* Et in indicium victoriae altissimam turrem excitavit, ex qua, ut ex Pharo, noctibus ad regendos navium cursus ignes emicarent: pronunciatoque militi donativo, centenis viritim denariis, quasi omne exemplum liberalitatis supergressus, *Abite,* inquit, *laeti, abite locupletes.*

XLVII. Conversus hinc ad curam triumphi, praeter captivos ac transfugas barbaros, Galliarum quoque procerissimum quemque, et, ut ipse dicebat, *ἀξιοθριάμβευτον*, ac nonnullos ex principibus legit, ac seposuit ad pompam; coëgitque non tantum rutilare et summittere comam, sed et sermonem Germanicum addiscere, et nomina barbarica ferre. Praecepit etiam, triremes, quibus introierat Oceanum, magna ex parte itinere terrestri Romam devehi. Scripsit et procuratoribus, *triumphum appararent quam minima*

summa, sed quantus nunquam alius fuisset, quando in omnium hominum bona ius haberent.

XLVIII. Prius quam provincia decederet, consilium iniit nefandae atrocitatis, legiones, quae post excessum Augusti seditionem olim moverant, contrucidandi; quod et patrem suum Germanicum ducem, et se, infantem tunc, obsedissent. Vixque a tam praecipiti cogitatione revocatus, inhiberi nullo potuit modo, quin decimare velle perseveraret. Vocatas itaque ad concionem inermes, atque etiam gladiis depositis, equitatu armato circumdedit. Sed quum videret, suspecta re plerosque dilabi ad resumenda, si qua vis fieret, arma, profugit concione, confestimque Urbem petiit, deflexa omni acerbitate in senatum, cui ad avertendos tantorum dedecorum rumores palam minabatur; querens inter cetera, fraudatum se iusto triumpho, quum ipse paullo ante, ne quid de honoribus suis ageretur, etiam sub mortis poena denunciasset.

XLIX. Aditus ergo in itinere a legatis amplissimi ordinis, ut maturaret, orantibus, quam maxima voce, *Veniam,* inquit, *veniam, et hic mecum,* capulum gladii crebro verberans, quo cinctus erat. Edixit et, *reverti se, sed iis tantum, qui optarent, equestri ordini et populo: nam se neque civem neque principem senatui amplius fore.* Vetuit etiam quemquam senatorum sibi occurrere: atque omisso vel dilato triumpho ovans Urbem natali suo ingressus est. Intraque quartum mensem periit, ingentia facinora ausus, et aliquanto maiora moliens. Siquidem proposuerat, Antium, deinde Alexandriam commigrare, interempto prius utriusque ordinis electissimo quoque. Quod ne cui dubium videatur, in secretis eius reperti

sunt duo libelli, diverso titulo: alteri *Gladius*, alteri *Pugio* index erat. Ambo notas et nomina continebant morti destinatorum. Inventa et arca ingens, variorum venenorum plena; quibus mox a Claudio demersis, infecta maria traduntur, non sine piscium exitio, quos enectos aestus in proxima litora eiecit.

L. Statura fuit eminenti, pallido colore, corpore enormi, gracilitate maxima cervicis et crurum, oculis et temporibus concavis, fronte lata et torva, capillo raro ac circa verticem nullo, hirsutus cetera. Quare, transeunte eo, prospicere ex superiore parte, aut omnino quacunque de causa *capram* nominare, criminosum et exitiale habebatur. Vultum vero natura horridum ac tetrum etiam ex industria efferabat, componens ad speculum in omnem terrorem ac formidinem. Valetudo ei neque corporis neque animi constitit. Puer comitiali morbo vexatus, in adolescentia ita patiens laborum erat, ut tamen nonnunquam subita defectione ingredi, stare, colligere semet ac sufferre vix posset. Mentis valetudinem et ipse senserat, ac subinde de secessu deque purgando cerebro cogitavit. Creditur potionatus a Caesonia uxore amatorio quidem medicamento, sed quod in furorem verterit. Incitabatur insomnia maxime: neque enim plus quam tribus nocturnis horis quiescebat; ac ne his quidem placida quiete, sed pavida miris rerum imaginibus, ut qui inter ceteras, pelagi quondam speciem colloquentem secum videre visus sit. Ideoque magna parte noctis, vigiliae cubandique taedio, nunc toro residens, nunc per longissimas porticus vagus, invocare identidem atque exspectare lucem consueverat.

LI. Non immerito mentis valetudini attribuerim

diversissima in eodem vitia, summam confidentiam, et contra nimium metum. Nam qui deos tantopere contemneret, ad minima tonitrua et fulgura connivere, caput obvolvere, ad vero maiora proripere se e strato, sub lectumque condere solebat. Peregrinatione quidem Siciliensi, irrisis multorum locorum miraculis, repente a Messana noctu profugit, Aetnaei verticis fumo ac murmure pavefactus. Adversus barbaros quoque minacissimus, quum trans Rhenum inter angustias densumque agmen iter essedo faceret, dicente quodam, *non mediocrem fore consternationem, sicunde hostis appareat*, equum illico conscendit; ac propere versus ad pontes, ut eos calonibus et impedimentis stipatos reperit, impatiens morae, per manus ac super capita hominum translatus est. Mox etiam, audita rebellione Germaniae, fugam et subsidia fugae classes apparabat, uno solatio acquiescens, transmarinas sibi superfuturas provincias, si victores Alpium iuga, ut Cimbri, vel etiam Urbem, ut Senones quondam, occuparent: unde credo percussoribus eius postea consilium natum, apud tumultuantes milites ementiendi, ipsum sibi manus intulisse, nuncio malae pugnae perterritum.

LII. Vestitu calceatuque et cetero habitu neque patrio neque civili, ac ne virili quidem ac denique humano, semper usus est. Saepe depictas gemmatasque indutus paenulas, manuleatus et armillatus in publicum processit; aliquando sericatus et cycladatus; ac modo in crepidis vel cothurnis, modo in speculatoria caliga, nonnunquam socco muliebri; plerumque vero aurea barba, fulmen tenens, aut fuscinam, aut caduceum, deorum insignia; atque etiam Veneris cultu conspectus est. Triumphalem quidem

ornatum etiam ante expeditionem assidue gestavit; interdum et Magni Alexandri thoracem, repetitum e conditorio eius.

LIII. Ex disciplinis liberalibus minimum eruditioni, eloquentiae plurimum attendit, quantumvis facundus et promptus, utique si perorandum in aliquem esset. Irato et verba et sententiae suppetebant; pronunciatio quoque et vox, ut neque eodem loci prae ardore consisteret, et exaudiretur a procul stantibus. Peroraturus, *stricturum se lucubrationis suae telum*, minabatur; lenius comptiusque scribendi genus adeo contemnens, ut Senecam, tum maxime placentem, *commissiones meras* componere et *arenam esse sine calce* diceret. Solebat etiam prosperis oratorum actionibus rescribere, et magnorum in senatu reorum accusationes defensionesque meditari; ac, prout stilus cesserat, vel onerare sententia sua quemque, vel sublevare, equestri quoque ordine ad audiendum invitato per edicta.

LIV. Sed et aliorum generum artes studiosissime et diversissimas exercuit. Thrax et auriga, idem cantor atque saltator; batuebat pugnatoriis armis, aurigabat exstructo plurifariam Circo; canendi ac saltandi voluptate ita efferebatur, ut ne publicis quidem spectaculis temperaret, quo minus et tragoedo pronuncianti concineret, et gestum histrionis quasi laudans vel corrigens palam effingeret: nec alia de causa videretur eo die, quo periit, pervigilium indixisse, quam ut initium in scenam prodeundi licentia temporis auspicaretur. Saltabat autem nonnunquam etiam noctu: et quondam tres consulares secunda vigilia in Palatium accitos, multaque et extrema metuentes, super pulpitum collocavit; deinde repente,

magno tibiarum et scabellorum crepitu, cum palla tunicaque talari prosiluit, ac desaltato cantico abiit. Atque hic tam docilis ad cetera, natare nesciit.

LV. Quorum vero studio teneretur, omnibus ad insaniam favit. Mnesterem pantomimum etiam inter spectacula osculabatur: ac si quis saltante eo vel leviter obstreperet, detrahi iussum manu sua flagellabat. Equiti Romano tumultuanti per centurionem denunciavit, abiret sine mora Ostiam, perferretque ad Ptolemaeum regem in Mauritaniam codicillos suos. Quorum exemplum erat: *Ei, quem istuc misi, neque boni quicquam neque mali feceris.* Thraces quosdam Germanis corporis custodibus praeposuit. Mirmillonum armaturas recidit. Columbo victori, leviter tamen saucio, venenum in plagam addidit, quod ex eo *Columbinum* appellavit. Sic certe inter alia venena scriptum ab eo repertum est. Prasinae factioni ita addictus et deditus, ut coenaret in stabulo assidue, et maneret. Agitatori Eutycho comissatione quadam in apophoretis vicies sestertium contulit. *Incitato*, cuius equi causa pridie Circenses, ne inquietaretur, viciniae silentium per milites indicere solebat, praeter equile marmoreum, et praesepe eburneum, praeterque purpurea tegumenta, ac monile e gemmis, domum etiam et familiam et supellectilem dedit, quo lautius nomine eius invitati acciperentur; consulatum quoque traditur destinasse.

LVI. Ita bacchantem atque grassantem non defuit plerisque animus adoriri. Sed una alteraque conspiratione detecta, aliis per inopiam occasionis cunctantibus, duo consilium communicaverunt perfeceruntque, non sine conscientia potentissimorum libertorum praefectorumque praetorii, quod ipsi quo-

que, etsi falso, in quadam coniuratione quasi participes nominati, suspectos tamen se et invisos sentiebant. Nam et statim seductis magnam fecit invidiam, districto gladio affirmans, *sponte se periturum, si et illis morte dignus videretur:* nec cessavit ex eo criminari alterum alteri, atque inter se omnes committere. Quum placuisset, Palatinis ludis spectaculo egressum meridie aggredi, primas sibi partes Cassius Chaerea, tribunus cohortis praetoriae, depoposcit; quem Caius seniorem iam, ut mollem et effeminatum denotare omni probro consueverat, et modo, signum petenti, *Priapum* aut *Venerem* dare, modo, ex aliqua causa agenti gratias, osculandam manum offerre, formatam commotamque in obscenum modum.

LVII. Futurae caedis multa prodigia exstiterunt. Olympiae simulacrum Iovis, quod dissolvi transferrique Romam placuerat, tantum cachinnum repente edidit, ut machinis labefactis opifices diffugerint. Supervenitque illico quidam Cassius quoque nomine, iussum se somnio affirmans immolare taurum Iovi. Capitolium Capuae Idibus Martiis de coelo tactum est: item Romae cella Palatini atriensis. Nec defuerunt qui coniectarent, altero ostento periculum a custodibus domino portendi, altero caedem rursus insignem, qualis eodem die facta quondam fuisset. Consulenti quoque de genitura sua Sulla mathematicus *certissimam necem appropinquare* affirmavit. Monuerunt et Fortunae Antiatinae, *ut a Cassio caveret.* Qua causa ille Cassium Longinum, Asiae tum proconsulem, occidendum delegaverat, immemor, Chaeream Cassium nominari. Pridie, quam periret, somniavit, consistere se in coelo iuxta solium Iovis, impulsumque ab eo dextri pedis pollice, et in terras

praecipitatum. Prodigiorum loco habita sunt etiam, quae forte illo ipso die paullo prius acciderant. Sacrificans respersus est phoenicopteri sanguine. Et pantomimus Mnester tragoediam saltavit, quam olim Neoptolemus tragoedus ludis, quibus rex Macedonum Philippus occisus est, egerat. Et quum in Laureolo mimo, in quo actor proripiens se ruina sanguinem vomit, plures secundarum certatim experimentum artis darent, cruore scena abundavit. Parabatur et in noctem spectaculum, quo argumenta inferorum per Aegyptios et Aethiopas explicarentur.

LVIII. Nono Kalendas Februarias, hora quasi septima, cunctatus, an ad prandium surgeret, marcente adhuc stomacho pridiani cibi onere, tandem suadentibus amicis egressus est. Quum in crypta, per quam transeundum erat, pueri nobiles ex Asia ad edendas in scena operas evocati praepararentur, ut eos inspiceret hortareturque, restitit. Ac nisi princeps gregis algere se diceret, redire ac repraesentare spectaculum voluit. Duplex dehinc fama est. Alii tradunt, alloquenti pueros a tergo Chaeream cervicem gladio caesim graviter percussisse, praemissa voce, *Hoc age;* dehinc Cornelium Sabinum, alterum e coniuratis tribunum, ex adverso traiecisse pectus: alii, Sabinum, summota per conscios centuriones turba, signum more militiae petisse, et, Caio *Iovem* dante, Chaeream exclamasse, *Accipe iratum*, respicientique maxillam ictu discidisse. Iacentem contractisque membris clamitantem, se vivere, ceteri vulneribus triginta confecerunt. Nam signum erat omnium, *Repete*. Quidam etiam per obscena ferrum adegerunt. Ad primum tumultum lecticarii cum asseribus in auxilium accucurrerunt; mox Germani

corporis custodes; ac nonnullos ex percussoribus, quosdam etiam senatores innoxios, interemerunt.

LIX. Vixit annis undetriginta: imperavit triennio et decem mensibus diebusque octo. Cadaver eius clam in hortos Lamianos asportatum, et tumultuario rogo semiambustum, levi cespite obrutum est: postea per sorores ab exsilio reversas erutum et crematum sepultumque. Satis constat, priusquam id fieret, hortorum custodes umbris inquietatos; in ea quoque domo, in qua occubuerit, nullam noctem sine aliquo terrore transactam, donec ipsa domus incendio consumpta sit. Periit una et uxor Caesonia, gladio a centurione confossa, et filia parieti illisa.

LX. Conditionem temporum illorum etiam per haec existimare quivis possit. Nam neque caede vulgata statim creditum est; fuitque suspicio, ab ipso Caio famam caedis simulatam et emissam, ut eo pacto hominum erga se mentes deprehenderet: neque coniurati cuiquam imperium destinaverunt. Et senatus in asserenda libertate adeo consensit, ut consules primo non in curiam, quia Iulia vocabatur, sed in Capitolium convocarent: quidam vero, sententiae loco, abolendam Caesarum memoriam ac diruenda templa censuerunt. Observatum autem notatumque est in primis, Caesares omnes, quibus Caii praenomen fuit, ferro periisse, iam inde ab eo, qui Cinnanis temporibus sit occisus.

C. SUETONII TRANQUILLI

LIBER QUINTUS.

TIBERIUS CLAUDIUS DRUSUS CAESAR.

I. Patrem Claudii Caesaris Drusum, olim Decimum, mox Neronem praenomine, Livia, quum Augusto gravida nupsisset, intra mensem tertium peperit; fuitque suspicio, ex vitrico per adulterii consuetudinem procreatum. Statim certe vulgatus est versus:

Τοῖς εὐτυχοῦσι καὶ τρίμηνα παιδία.

Is Drusus in quaesturae praeturaeque honore dux Raetici, deinde Germanici belli, oceanum septentrionalem primus Romanorum ducum navigavit; trans Rhenum fossas novi et immensi operis effecit, quae nunc adhuc *Drusinae* vocantur: hostem etiam frequenter caesum ac penitus in intimas solitudines actum non prius destitit insequi, quam species barbarae mulieris, humana amplior, victorem tendere ultra sermone Latino prohibuisset. Quas ob res ovandi ius et triumphalia ornamenta percepit; ac post praeturam, confestim inito consulatu, atque ex-

peditione repetita, supremum diem morbo obiit in aestivis castris, quae ex eo sunt appellata *Scelerata*. Corpus eius per municipiorum coloniarumque primores, suscipientibus obviis scribarum decuriis, ad Urbem devectum, sepultumque est in Martio campo. Ceterum exercitus honorarium ei tumulum excitavit, circa quem deinceps stato die quotannis miles decurreret, Galliarumque civitates publice supplicarent. Praeterea senatus inter alia complura marmoreum arcum cum tropaeis via Appia decrevit, et Germanici cognomen ipsi posterisque eius. Fuisse autem creditur non minus gloriosi, quam civilis animi. Nam ex hoste super victorias opima quoque spolia captasse, summoque saepius discrimine duces Germanorum tota acie insectatus: nec dissimulasse unquam, pristinum se reipublicae statum, quandocumque posset, restituturum. Unde existimo nonnullos tradere ausos, suspectum eum Augusto, revocatumque ex provincia; et, quia cunctaretur, interceptum veneno. Quod equidem magis, ne praetermitterem, retuli, quam quia verum aut verisimile putem; quum Augustus tantopere et vivum dilexerit, ut coheredem semper filiis instituerit, sicut quondam in senatu professus est, et defunctum ita pro concione laudaverit, ut deos precatus sit, *similes ei Caesares suos facerent, sibique tam honestum quandoque exitum darent, quam illi dedissent.* Nec contentus, elogium tumulo eius versibus compositis a se exsculpsisse, etiam vitae memoriam prosa oratione composuit. Ex Antonia minore complures quidem liberos tulit; verum tres omnino reliquit, Germanicum, Livillam, Claudium.

II. Claudius natus est Iulo Antonio, Fabio Africano consulibus, Kalendis Augustis, Lugduni, eo

ipso die, quo primum ara ibi Augusto dedicata est, appellatusque Tiberius Claudius Drusus. Mox, fratre maiore in Iuliam familiam adoptato, Germanici cognomen assumpsit. Infans autem relictus a patre, ac per omne fere pueritiae atque adolescentiae tempus variis et tenacibus morbis conflictatus est; adeo ut, animo simul et corpore hebetato, ne progressa quidem aetate ulli publico privatove muneri habilis existimaretur. Diu, atque etiam post tutelam receptam, alieni arbitrii, et sub paedagogo fuit; quem *barbarum et olim superiumentarium, ex industria sibi appositum, ut se quibuscunque de causis quam saevissime coërceret,* ipse quodam libello conqueritur. Ob hanc eandem valetudinem et gladiatorio munere, quod simul cum fratre memoriae patris edebat, palliolatus novo more praesedit, et togae virilis die, circa mediam noctem, sine sollemni officio, lectica in Capitolium latus est.

III. Disciplinis tamen liberalibus ab aetate prima non mediocrem operam dedit, ac saepe experimenta cuiusque etiam publicavit. Verum ne sic quidem quicquam dignitatis assequi, aut spem de se commodiorem in posterum facere potuit. Mater Antonia *portentum eum hominis* dictitabat, *nec absolutum a natura, sed tantum inchoatum;* ac, si quem socordiae argueret, *stultiorem* aiebat *filio suo Claudio.* Avia Augusta pro despectissimo semper habuit: non affari, nisi rarissime; non monere, nisi acerbo et brevi scripto, aut per internuncios, solita. Soror Livilla, quum audisset quandoque imperaturum, tam iniquam et tam indignam sortem populi Romani palam et clare detestata est. Nam et avunculus maior Augustus quid de eo in utramque partem opinatus sit,

quo certius cognoscatur, capita ex ipsius epistolis posui.

IV. *Collocutus sum cum Tiberio, ut mandasti, mea Livia, quid nepoti tuo Tiberio faciendum esset ludis Martialibus. Consentit autem uterque nostrum, semel nobis esse statuendum, quod consilium in illo sequamur. Nam si est* ἄρτιος, *et, ut ita dicam,* ὁλόκληρος, *quid est quod dubitemus, quin per eosdem articulos et gradus producendus sit, per quos frater eius productus fuit? Sin autem* ἠλαττῶσθαι *sentimus eum,* καὶ βεβλάφθαι καὶ εἰς τὴν τοῦ σώματος καὶ εἰς τὴν τῆς ψυχῆς ἀρτιότητα, *praebenda materia deridendi et illum et nos non est hominibus,* τὰ τοιαῦτα σκώπτειν καὶ μυκτηρίζειν εἰωθόσιν. *Nam semper aestuabimus, si de singulis articulis temporum deliberabimus,* μὴ προϋποκειμένου ἡμῖν, *posse arbitremur eum gerere honores necne. In praesentia tamen quibus de rebus consulis, curare eum ludis Martialibus triclinium sacerdotum, non displicet nobis, si est passurus, se ab Silani filio, homine sibi affini, admoneri, ne quid faciat, quod conspici et derideri possit. Spectare eum Circenses ex pulvinari, non placet nobis. Expositus enim in prima fronte spectaculorum conspicietur. In Albanum montem ire eum, non placet nobis, aut esse Romae Latinarum diebus. Cur enim non praeficitur Urbi, si potest fratrem suum sequi in montem? Habes nostras, mea Livia, sententias, quibus placet semel de tota re aliquid constitui, ne semper inter spem et metum fluctuemus. Licebit autem, si voles, Antoniae quoque nostrae des hanc partem epistolae huius legendam.* Rursus alteris literis: *Tiberium adolescentem ego vero, dum tu aberis, quotidie invitabo ad coenam, ne solus coenet cum suo Sulpicio et Athenodoro; qui vellem diligentius et minus* μετεώρως *delige-*

ret sibi aliquem, cuius motum et habitum et incessum imitaretur. Misellus

ἀτυχεῖ — πάνυ ἐν τοῖσι σπουδαίοις λίαν.

Ubi non aberravit eius animus, satis apparet ἡ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ εὐγένεια. Item tertiis literis: *Tiberium nepotem tuum placere mihi declamantem potuisse, peream nisi, mea Livia, admiror. Nam qui tam* ἀσαφῶς *loquatur, qui possit, quum declamat,* σαφῶς *dicere, quae dicenda sunt, non video.* Nec dubium est, quid post haec Augustus constituerit, et reliquerit eum nullo, praeter auguralis sacerdotii, honore impertitum, ac ne heredem quidem, nisi inter tertios ac paene extraneos, e parte sexta nuncuparit, legato quoque non amplius quam octingentorum sestertiorum prosecutus.

V. Tiberius patruus petenti honores consularia ornamenta detulit. Sed instantius legitimos flagitanti, id solum codicillis rescripsit, *Quadraginta aureos in Saturnalia et Sigillaria misisse ei.* Tunc demum abiecta spe dignitatis ad otium concessit, modo in hortis et suburbano, modo in Campaniae secessu delitescens; atque ex contubernio sordidissimorum hominum, super veterem segnitiae notam, ebrietatis et aleae quoque infamiam subiit;

VI. Quum interim, quanquam hoc modo agenti, nunquam aut officium hominum, aut reverentia publica defuit. Equester ordo bis patronum eum perferendae pro se legationis elegit: semel, quum deportandum Romam corpus Augusti humeris suis a consulibus exposcerent; iterum, quum oppressum Seianum apud eosdem gratularentur. Quin et spectaculis advenienti assurgere et lacernas deponere solebant. Senatus quoque, ut ad numerum sodalium Augustalium sorte ductorum extra ordinem addice-

retur, censuit; et mox, ut domus ei, quam incendio amiserat, publica impensa restitueretur, dicendaeque inter consulares sententiae ius esset. Quod decretum abolitum est, excusante Tiberio imbecillitatem eius, ac damnum liberalitate sua resarturum pollicente. Qui tamen moriens, et in tertiis heredibus eum ex parte tertia nuncupatum, legato etiam circa sestertium vicies prosecutus, commendavit insuper exercitibus, ac Senatui populoque Romano inter ceteras necessitudines nominatim.

VII. Sub Caio demum, fratris filio, secundam existimationem circa initia imperii omnibus lenociniis colligente, honores auspicatus, consulatum gessit una per duos menses: evenitque, ut primitus ingredienti cum fascibus forum, praetervolans aquila dexteriore humero consideret. Sortitus est et de altero consulatu in quartum annum; praeseditque nonnunquam spectaculis in Caii vicem, acclamante populo *Feliciter*, partim *patruo imperatoris*, partim *Germanici fratri*.

VIII. Nec eo minus contumeliis obnoxius vixit. Nam et, si paullo serius ad praedictam coenae horam occurrisset, non nisi aegre, et circuito demum triclinio, recipiebatur: et quoties post cibum addormisceret, (quod ei fere accidebat,) olearum ac palmularum ossibus incessebatur; interdum ferula flagrove, velut per ludum, excitabatur a copreis. Solebant et manibus stertentis socci induci, ut repente expergefactus faciem sibi confricaret.

IX. Sed ne discriminibus quidem caruit. Primum, in ipso consulatu, quod Neronis et Drusi, fratrum Caesaris, statuas segnius locandas ponendasque curasset, paene honore summotus est; deinde,

extraneo vel etiam domesticorum aliquo deferente, assidue varieque inquietatus. Quum vero detecta esset Lepidi et Gaetulici coniuratio; missus in Germaniam inter legatos ad gratulandum, etiam vitae periculum adiit, indignante ac fremente Caio, patruum potissimum ad se missum, quasi ad puerum regendum; adeo ut non defuerint, qui traderent, praecipitatum quoque in flumen, sicut vestitus advenerat. Atque ex eo nunquam non in senatu novissimus consularium sententiam dixit, ignominiae causa post omnes interrogatus. Etiam cognitio falsi testamenti recepta est, in quo et ipse signaverat. Postremo etiam sestertium octogies pro introitu novi sacerdotii coactus impendere, ad eas rei familiaris angustias decidit, ut, quum obligatam aerario fidem liberare non posset, in vacuum lege praediatoria venalis pependerit sub edicto praefectorum.

X. Per haec ac talia maxima aetatis parte transacta, quinquagesimo anno imperium cepit, quantumvis mirabili casu. Exclusus inter ceteros ab insidiatoribus Caii, quum, quasi secretum eo desiderante, turbam summoverent, in diaetam, cui nomen est *Hermaeum*, recesserat. Neque multo post, rumore caedis exterritus, prorepsit ad solarium proximum, interque praetenta foribus vela se abdidit. Latentem discurrens forte gregarius miles, animadversis pedibus, e studio sciscitandi, quisnam esset, agnovit, extractumque, et prae metu ad genua sibi accidentem, imperatorem salutavit. Hinc ad alios commilitones, fluctuantes nec quicquam adhuc quam frementes, perduxit. Ab his lecticae impositus, et, quia sui diffugerant, vicissim succollantibus in castra delatus est, tristis ac trepidus, miserante obvia turba,

quasi ad poenam raperetur insons. Receptus intra vallum, inter excubias militum pernoctavit, aliquanto minore spe quam fiducia. Nam consules cum senatu et cohortibus urbanis forum Capitoliumque occuparant, asserturi communem libertatem: accitusque et ipse per tribunum plebis in curiam ad suadenda, quae viderentur, *vi se et necessitate teneri* respondit. Verum postero die, et senatu segniore in exsequendis conatibus, per taedium ac dissensionem diversa censentium, et multitudine, quae circumstabat, unum rectorem iam et nominatim exposcente, armatos pro concione iurare in nomen suum passus est; promisitque singulis quina dena sestertia, primus Caesarum fidem militis etiam praemio pignoratus.

XI. Imperio stabilito nihil antiquius duxit, quam id biduum, quo de mutando reipublicae statu haesitatum erat, memoriae eximere. Omnium itaque factorum dictorumque in eo veniam et oblivionem in perpetuum sanxit ac praestitit; tribunis modo ac centurionibus paucis e coniuratorum in Caium numero interemptis, exempli simul causa, et quod suam quoque caedem depoposcisse cognoverat. Conversus hinc ad officia pietatis, iusiurandum neque sanctius sibi neque crebrius instituit, quam *per Augustum*. Aviae Liviae divinos honores, et Circensi pompa currum elephantorum Augustino similem decernenda curavit: parentibus inferias publicas, et hoc amplius patri Circenses annuos natali die; matri carpentum, quo per Circum duceretur, et cognomen Augustae, ab viva recusatum. Ad fratris memoriam, per omnem occasionem celebratam, comoediam quoque Graecam Neapolitano certamine docuit, ac de sententia iudicum coronavit. Ne Marcum quidem

Antonium inhonoratum ac sine grata mentione transmisit, testatus quondam per edictum, *tanto impensius petere se, ut natalem patris Drusi celebrarent, quod idem esset et avi sui Antonii.* Tiberio marmoreum arcum iuxta Pompeii theatrum, decretum quidem olim a senatu, verum omissum, peregit. Caii quoque etsi acta omnia rescidit, diem tamen necis, quamvis exordium principatus sui, vetuit inter festos referri.

XII. Et in semet augendo parcus atque civilis, praenomine *Imperatoris* abstinuit, nimios honores recusavit, sponsalia filiae natalemque geniti nepotis silentio, ac tantum domestica religione, transegit. Neminem exsulum, nisi ex senatus auctoritate, restituit: ut sibi in curiam praefectum praetorii tribunosque militum secum inducere liceret, utque rata essent, quae procuratores sui in iudicando statuerent, precario exegit. Ius nundinarum in privata praedia a consulibus petiit: cognitionibus magistratuum, ut unus e consiliariis, frequenter interfuit. Eosdem, spectacula edentes, surgens et ipse cum cetera turba, voce ac manu veneratus est. Tribunis plebis adeuntibus se pro tribunali excusavit, quod propter angustias non posset audire eos, nisi stantes. Quare in brevi spatio tantum amoris favorisque collegit, ut, quum profectum eum Ostiam periisse ex insidiis nunciatum esset, magna consternatione populus, et militem, quasi proditorem, et senatum, quasi parricidam, diris exsecrationibus incessere non ante destiterit, quam unus atque alter, et mox plures, a magistratibus in rostra producti, salvum et appropinquare confirmarent.

XIII. Nec tamen expers insidiarum usquequaque

permansit, sed et a singulis, et per factionem, et denique civili bello infestatus est. E plebe homo nocte media iuxta cubiculum eius cum pugione deprehensus est: reperti et equestris ordinis duo in publico cum dolone ac venatorio cultro praestolantes, alter ut egressum theatro, alter ut sacrificantem apud Martis aedem adoriretur. Conspiraverunt autem ad res novas Gallus Asinius et Statilius Corvinus, Pollionis ac Messallae oratorum nepotes, assumptis compluribus libertis ipsius atque servis. Bellum civile movit Furius Camillus Scribonianus, Dalmatiae legatus; verum intra quintum diem oppressus est, legionibus, quae sacramentum mutaverant, in poenitentiam religione conversis, postquam, denunciato ad novum imperatorem itinere, casu quodam an divinitus, neque aquila ornari, neque signa convelli moverique potuerunt.

XIV. Consulatus super pristinum quatuor gessit: ex quibus duos primos iunctim, sequentes per intervallum, quarto quemque anno, semestrem novissimum, bimestres ceteros, tertium autem, novo circa principem exemplo, in locum demortui suffectus. Ius et consul et extra honorem laboriosissime dixit, etiam suis suorumque diebus sollemnibus, nonnunquam festis quoque antiquitus et religiosis. Nec semper praescripta legum secutus, duritiam lenitatemve multarum ex bono et aequo, perinde ut afficeretur, moderatus est. Nam et iis, qui apud privatos iudices plus petendo formula excidissent, restituit actiones; et in maiore fraude convictos, legitimam poenam supergressus, ad bestias condemnavit.

XV. In cognoscendo autem ac decernendo mira varietate animi fuit, modo circumspectus et sagax,

interdum inconsultus ac praeceps, nonnunquam frivolus amentique similis. Quum decurias rerum actu expungeret, eum, qui dissimulata vacatione, quam beneficio liberorum habebat, responderat, ut cupidum iudicandi dimisit: alium interpellatum ab adversariis de propria lite, negantemque, cognitionis rem, sed ordinarii iuris esse, agere causam confestim apud se coëgit, proprio negotio documentum daturum, quam aequus iudex in alieno negotio futurus esset. Feminam, non agnoscentem filium suum, dubia utrinque argumentorum fide, ad confessionem compulit, indicto matrimonio iuvenis. Absentibus, secundum praesentes facillime dabat, nullo delectu, culpane quis an aliqua necessitate cessasset. Proclamante quodam, praecidendas falsario manus, carnificem statim acciri cum machaera mensaque laniōnia flagitavit. Peregrinitatis reum, orta inter advocatos levi contentione, togatumne an palliatum dicere causam oporteret, quasi aequitatem integram ostentans, mutare habitum saepius, et prout accusaretur defendereturve, iussit. De quodam etiam negotio ita ex tabella pronunciasse creditur, *secundum eos se sentire, qui vera proposuissent.* Propter quae usque eo eviluit, ut passim ac propalam contemptui esset. Excusans quidam testem, e provincia ab eo vocatum, negavit praesto esse posse, dissimulata diu causa, ac post longas demum interrogationes, *Mortuus est*, inquit; *puto, licuit.* Alius gratias agens, quod reum defendi pateretur, adiecit: *Et tamen fieri solet.* Illud quoque a maioribus natu audiebam, adeo causidicos patientia eius solitos abuti, ut descendentem e tribunali non solum voce revocarent, sed et lacinia togae retenta, interdum pede apprehenso, de-

tinerent. Ac ne cui haec mira sint, litigatori Graeculo vox in altercatione excidit, *Καὶ σὺ γέρων εἶ, καὶ μωρός.* Equitem quidem Romanum, obscenitatis in feminas reum, sed falso, et ab impotentibus inimicis conficto crimine, satis constat, quum scorta meritoria citari adversus se, et audiri pro testimonio videret, graphium et libellos, quos tenebat in manu, ita cum magna stultitiae et saevitiae exprobratione iecisse in faciem eius, ut genam non leviter perstrinxerit.

XVI. Gessit et censuram, intermissam diu post Plancum Paullumque censores; sed hanc quoque inaequaliter, varioque et animo et eventu. Recognitione equitum iuvenem plenum probri, sed quem pater probatissimum sibi affirmabat, sine ignominia dimisit, *habere*, dicens, *censorem suum*. Alium, corruptelis adulteriisque famosum, nihil amplius quam monuit, *ut aut parcius aetatulae indulgeret, aut certe cautius;* addiditque, *Quare enim ego scio, quam amicam habeas?* Et quum, orantibus familiaribus, dempsisset cuidam appositam notam, *Litura tamen*, inquit, *exstet.* Splendidum virum, Graeciaeque provinciae principem, verum Latini sermonis ignarum, non modo albo iudicum erasit, sed etiam in peregrinitatem redegit. Nec quemquam nisi sua voce, utcunque quis posset, ac sine patrono, rationem vitae passus est reddere. Notavitque multos, et quosdam inopinantes, et ex causa novi generis, quod se inscio ac sine commeatu Italia excessissent; quendam vero et, quod comes regis in provincia fuisset, referens, maiorum temporibus, Rabirio Postumo, Ptolemaeum Alexandriam crediti servandi causa secuto, crimen maiestatis apud iudices motum. Plures notare conatus, magna inquisitorum negligentia, sed suo ma-

iore dedecore, innoxios fere reperit; quibuscunque coelibatum aut orbitatem aut egestatem obiiceret, maritos, patres, opulentos se probantibus; eo quidem, qui sibimet vim ferro intulisse arguebatur, illaesum corpus veste deposita ostentante. Fuerunt et illa in censura eius notabilia, quod essedum argenteum, sumptuose fabricatum, ac venale ad Sigillaria, redimi concidique coram imperavit; quodque uno die viginti edicta proposuit, inter quae duo, quorum altero admonebat, *ut uberi vinearum proventu bene dolia picarentur*, altero, *nihil aeque facere ad viperae morsum, quam taxi arboris succum*.

XVII. Expeditionem unam omnino suscepit, eamque modicam. Quum, decretis sibi a senatu ornamentis triumphalibus, leviorem maiestati principali titulum arbitraretur, velletque iusti triumphi decus, unde acquireret, Britanniam potissimum elegit, neque tentatam ulli post Divum Iulium, et tunc tumultuantem ob non redditos transfugas. Huc quum ab Ostia navigaret, vehementi Circio bis paene demersus est, prope Liguriam, iuxtaque Stoechadas insulas. Quare a Massilia Gesoriacum usque pedestri itinere confecto, inde transmisit: ac sine ullo proelio aut sanguine intra paucissimos dies parte insulae in deditionem recepta, sexto quam profectus erat mense Romam rediit, triumphavitque maximo apparatu. Ad cuius spectaculum commeare in Urbem non solum praesidibus provinciarum permisit, verum etiam exsulibus quibusdam; atque inter hostilia spolia navalem coronam fastigio Palatinae domus iuxta civicam fixit, traiecti et quasi domiti Oceani insigne. Currum eius Messallina uxor carpento secuta est. Secuti et triumphalia ornamenta eodem bello adepti;

sed ceteri pedibus et in praetexta, Crassus Frugi equo phalerato, et in veste palmata, quod eum honorem iteraverat.

XVIII. Urbis annonaeque curam sollicitissime semper egit. Quum Aemiliana pertinacius arderent, in diribitorio duabus noctibus mansit: ac deficiente militum ac familiarum turba, auxilio plebem per magistratus ex omnibus vicis convocavit; ac, positis ante se cum pecunia fiscis, ad subveniendum hortatus est, repraesentaturus pro opera dignam cuique mercedem. Artiore autem annona ob assiduas sterilitates detentus quondam medio foro a turba, conviciisque ac simul fragminibus panis ita infestatus, ut aegre, nec nisi postico, evadere in Palatium valuerit; nihil non excogitavit ad invehendos etiam in tempore hiberno commeatus. Nam et negotiatoribus certa lucra proposuit, suscepto in se damno, si cui quid per tempestates accidisset, et naves mercaturae causa fabricantibus magna commoda (XIX.) constituit, pro conditione cuiusque: civi vacationem legis Papiae Poppaeae; Latino ius Quiritium; feminis ius quatuor liberorum: quae constituta hodieque servantur.

XX. Opera magna potiusque necessaria, quam multa, perfecit; sed vel praecipua, aquarum ductum, a Caio inchoatum; item emissarium Fucini lacus, portumque Ostiensem: quanquam sciret, ex his alterum ab Augusto precantibus assidue Marsis negatum, alterum a Divo Iulio saepius destinatum, ac propter difficultatem omissum. Claudiae aquae gelidos et uberes fontes, quorum alteri Caeruleo, alteri Curtio et Albudino nomen est, simulque rivum Anienis novi lapideo opere in Urbem perduxit, divisitque

in plurimos et ornatissimos lacus. Fucinum aggressus est non minus compendii spe quam gloriae, quum quidam privato sumptu emissuros se repromitterent, si sibi siccati agri concederentur. Per tria autem passuum millia, partim effosso monte, partim exciso, canalem absolvit aegre et post undecim annos, quamvis continuis triginta hominum millibus sine intermissione operantibus. Portum Ostiae exstruxit, circumducto dextra sinistraque brachio, et ad introitum profundo iam solo mole objecta: quam quo stabilius fundaret, navem ante demersit, qua magnus obeliscus ex Aegypto fuerat advectus, congestisque pilis superposuit altissimam turrim in exemplum Alexandrini Phari, ut ad nocturnos ignes cursum navigia dirigerent.

XXI. Congiaria populo saepius distribuit. Spectacula quoque complura magnificaque edidit, non usitata modo ac solitis locis, sed et commenticia et ex antiquitate repetita, et ubi praeterea nemo ante eum. Ludos dedicationis Pompeiani theatri, quod ambustum restituerat, e tribunali posito in orchestra commisit, quum prius apud superiores aedes supplicasset, perque mediam caveam, sedentibus ac silentibus cunctis, descendisset. Fecit et saeculares, quasi anticipatos ab Augusto, nec legitimo tempori reservatos; quamvis ipse in historiis suis prodat, *intermissos eos Augustum multo post, diligentissime annorum ratione subducta, in ordinem redegisse.* Quare vox praeconis irrisa est, invitantis more sollemni ad ludos, *quos nec spectasset quisquam, nec spectaturus esset*; quum superessent adhuc, qui spectaverant, et quidam histrionum, producti olim, tunc quoque producerentur. Circenses frequenter etiam in Vaticano

commisit, nonnunquam interiecta per quinos missus venatione. Circo vero maximo marmoreis carceribus auratisque metis, quae utraque et tophina ac lignea antea fuerant, exculto, propria senatoribus constituit loca, promiscue spectare solitis. Ac super quadrigarum certamina Troiae lusum exhibuit, et Africanas, conficiente turma equitum praetorianorum, ducibus tribunis ipsoque praefecto: praeterea Thessalos equites, qui feros tauros per spatia Circi agunt, insiliuntque defessos, et ad terram cornibus detrahunt. Gladiatoria munera plurifariam ac multiplicia exhibuit. Anniversarium in castris praetorianis, sine venatione apparatuque, iustum atque legitimum in Septis, ibidem extraordinarium et breve, dierumque paucorum, quodque appellare coepit *Sportulam*, quia primum daturus edixerat, *velut ad subitam condictamque coenulam invitare se populum*. Nec ullo spectaculi genere communior aut remissior erat, adeo ut oblatos victoribus aureos, prolata sinistra pariter cum vulgo, voce digitisque numeraret, ac saepe hortando rogandoque ad hilaritatem homines provocaret, *dominos* identidem appellans, immixtis interdum frigidis et arcessitis iocis: qualis est, ut quum *Palumbum* postulantibus, *daturum se*, promisit, *si captus esset*. Illud quoque plane, quantumvis salubriter et in tempore: quum essedario, pro quo quatuor filii deprecabantur, magno omnium favore indulsisset rudem, tabulam illico misit, admonens populum, *quantopere liberos suscipere deberet, quos videret et gladiatori praesidio gratiaeque esse*. Edidit et in Martio campo expugnationem direptionemque oppidi ad imaginem bellicam, et deditionem Britanniae regum, praeseditque paludatus. Quin et, emissurus

Fucinum lacum, naumachiam ante commisit. Sed quum, proclamantibus naumachiariis, *Ave, imperator, morituri te salutant*, respondisset, *Avete vos*, neque post hanc vocem, quasi venia data, quisquam dimicare vellet; diu cunctatus, an omnes igni ferroque absumeret, tandem e sede sua prosiluit, ac per ambitum lacus, non sine foeda vacillatione, discurrens, partim minando, partim adhortando ad pugnam compulit. Hoc spectaculo classis Sicula et Rhodia concurrerunt, duodenarum triremium singulae, exciente buccina Tritone argenteo, qui e medio lacu per machinam emerserat.

XXII. Quaedam circa caerimonias civilemque et militarem morem, item circa omnium ordinum statum domi forisque aut correxit aut exoleta revocavit, aut etiam nova instituit. In cooptandis per collegia sacerdotibus, neminem nisi iuratus nominavit: observavitque sedulo, ut, quoties terra in Urbe movisset, ferias advocata concione praetor indiceret; utque ob dira aut in Urbe aut in Capitolio visa, obsecratio haberetur, eamque ipse iure maximi pontificis commonito pro rostris populo praeiret, summotaque operariorum servorumque turba.

XXIII. Rerum actum, divisum antea in hibernos aestivosque menses, coniunxit. Iurisdictionem de fidei commissis, quotannis et tantum in Urbe delegari magistratibus solitam, in perpetuum atque etiam per provincias potestatibus demandavit. Capiti Papiae legis, a Tiberio Caesare adiecto, quasi sexagenarii generare non possent, obrogavit. Sanxit, ut pupillis extra ordinem tutores a consulibus darentur, utque hi, quibus a magistratibus provinciae interdicerentur, Urbe quoque et Italia summoverentur. Ipse

quosdam novo exemplo relegavit, ut ultra lapidem tertium vetaret egredi ab Urbe. De maiore negotio acturus in curia, medius inter consulum sellas, tribunicio subsellio sedebat. Commeatus, a senatu peti solitos, beneficii sui fecit.

XXIV. Ornamenta consularia etiam procuratoribus ducenariis indulsit. Senatoriam dignitatem recusantibus, equestrem quoque ademit. Latum clavum, quamvis initio affirmasset, non lecturum se senatorem, nisi civis Romani abnepotem, etiam libertini filio tribuit; sed sub conditione, si prius ab equite Romano adoptatus esset. Ac sic quoque reprehensionem verens, et Appium Caecum censorem, generis sui proauctorem, libertinorum filios in senatum allegisse docuit; ignarus, temporibus Appii et deinceps aliquamdiu *libertinos* dictos non ipsos, qui manu emitterentur, sed ingenuos ex his procreatos. Collegio quaestorum pro stratura viarum gladiatorum munus iniunxit; detractaque Ostiensi et Gallica provincia, curam aerarii Saturni reddidit, quam medio tempore praetores, aut utique tunc, praetura functi sustinuerant. Triumphalia ornamenta Silano, filiae suae sponso, nondum puberi dedit; maioribus vero natu tam multis, tamque facile, ut epistola communi legionum nomine exstiterit, petentium, *ut legatis consularibus simul cum exercitu et triumphalia darentur, ne causam quoquo modo belli quaererent.* A Plautio etiam ovationem decrevit; ingressoque Urbem obviam progressus, et in Capitolium eunti, et inde rursus revertenti latus texit. Gabinio Secundo, Chaucis, gente Germanica, superatis, cognomen *Chaucius* usurpare concessit.

XXV. Equestres militias ita ordinavit, ut post

cohortem alam, post alam tribunatum legionis daret; stipendiaque instituit, et imaginariae militiae genus, quod vocatur *Super numerum*, quo absentes, et titulo tenus, fungerentur. Milites domos senatorias salutandi causa ingredi, etiam patrum decreto prohibuit. Libertinos, qui se pro equitibus Romanis agerent, publicavit. Ingratos, et de quibus patroni quererentur, revocavit in servitutem; advocatisque eorum negavit, se adversus libertos ipsorum ius dicturum. Quum quidam aegra et affecta mancipia in insulam Aesculapii taedio medendi exponerent, omnes, qui exponerentur, liberos esse sanxit, nec redire in ditionem domini, si convaluissent: quodsi quis necare mallet quemquam, quam exponere, caedis crimine teneri. Viatores ne per Italiae oppida, nisi aut pedibus, aut sella, aut lectica transirent, monuit edicto. Puteolis et Ostiae singulas cohortes ad arcendos incendiorum casus collocavit. Peregrinae conditionis homines vetuit usurpare Romana nomina, duntaxat gentilicia. Civitatem Romanam usurpantes in campo Esquilino securi percussit. Provincias Achaiam et Macedoniam, quas Tiberius ad curam suam transtulerat, senatui reddidit. Lyciis ob exitiabiles inter se discordias libertatem ademit; Rhodiis ob poenitentiam veterum delictorum reddidit. Iliensibus, quasi Romanae gentis auctoribus, tributa in perpetuum remisit, recitata vetere epistola Graeca senatus populique Romani, Seleuco regi amicitiam et societatem ita demum pollicentis, si consanguineos suos Ilienses ab omni onere immunes praestitisset. Iudaeos, impulsore Chresto assidue tumultuantes, Roma expulit. Germanorum legatis in orchestra sedere permisit, simplicitate eorum et fiducia motus,

quod, in popularia deducti, quum animadvertissent Parthos et Armenios sedentes in senatu, ad eadem loca sponte transierant, nihilo deteriorem virtutem aut conditionem suam praedicantes. Druidarum religionem apud Gallos dirae immanitatis, et tantum civibus sub Augusto interdictam, penitus abolevit. Contra, sacra Eleusinia etiam transferre ex Attica Romam conatus est. Templumque in Sicilia Veneris Erycinae, vetustate collapsum, ut ex aerario populi Romani reficeretur, auctor fuit. Cum regibus foedus in foro icit, porca caesa, ac vetere Fetialium praefatione adhibita. Sed et haec et cetera, totumque adeo ex parte magna principatum, non tam suo quam uxorum libertorumque arbitrio administravit; talis ubique plerumque, qualem esse eum aut expediret illis aut liberet.

XXVI. Sponsas admodum adolescens duas habuit: Aemiliam Lepidam, Augusti proneptem; item Liviam Medullinam, cui et cognomen Camillae erat, e genere antiquo dictatoris Camilli. Priorem, quod parentes eius Augustum offenderant, virginem adhuc repudiavit; posteriorem ipso die, qui erat nuptiis destinatus, ex valetudine amisit. Uxores deinde duxit Plautiam Urgulanillam, triumphali, et mox Aeliam Petinam, consulari patre. Cum utraque divortium fecit; sed cum Petina ex levibus offensis; cum Urgulanilla ob libidinum probra et homicidii suspicionem. Post has Valeriam Messallinam, Barbati Messallae consobrini sui filiam, in matrimonium accepit. Quam quum comperisset, super cetera flagitia atque dedecora, C. Silio etiam nupsisse, dote inter auspices consignata, supplicio affecit; confirmavitque pro concione apud praetorianos, *Quatenus*

sibi matrimonia male cederent, permansurum se in coelibatu; ac nisi permansisset, non recusaturum confodi manibus ipsorum. Nec durare valuit, quin de conditionibus continuo tractaret, etiam de Petinae, quam olim exegerat, deque Lolliae Paullinae, quae C. Caesari nupta fuerat. Verum illecebris Agrippinae, Germanici fratris sui filiae, per ius osculi et blanditiarum occasiones pellectus in amorem, subornavit proximo senatu, qui censerent cogendum se ad ducendum eam uxorem, quasi reipublicae maxime interesset; dandamque ceteris veniam talium coniugiorum, quae ad id tempus incesta habebantur. Ac vix uno interposito die confecit nuptias; non repertis, qui sequerentur exemplum, excepto libertino quodam, et altero primipilari, cuius officium nuptiarum et ipse cum Agrippina celebravit.

XXVII. Liberos ex tribus uxoribus tulit: ex Urgulanilla Drusum et Claudiam; ex Petina Antoniam; ex Messallina Octaviam, et quem primo Germanicum, mox Britannicum cognominavit. Drusum Pompeiis impuberem amisit, piro per lusum in sublime iactato, et hiatu oris excepto, strangulatum: cui et ante paucos dies filiam Seiani despondisset. Quo magis miror, fuisse qui traderent, fraude a Seiano necatum. Claudiam, ex liberto suo Botere conceptam, quamvis ante quintum mensem divortii natam, alique coeptam, exponi tamen ad matris ianuam, et nudam iussit abiici. Antoniam Cn. Pompeio Magno, deinde Fausto Sullae, nobilissimis iuvenibus, Octaviam Neroni privigno suo collocavit, Silano ante desponsatam. Britannicum, vicesimo imperii die inque secundo consulatu natum sibi, parvulum etiam tum, et militibus pro concione manibus suis gestans, et plebi

per spectacula gremio aut ante se retinens, assidue commendabat, faustisque ominibus cum acclamantium turba prosequebatur. E generis Neronem adoptavit: Pompeium atque Silanum non recusavit modo, sed et interemit.

XXVIII. Libertorum praecipue suspexit Posiden spadonem, quem etiam Britannico triumpho inter militares viros hasta pura donavit: nec minus Felicem, quem cohortibus et alis provinciaeque Iudaeae proposuit, trium reginarum maritum: et Arpocram, cui lectica per Urbem vehendi, spectaculaque publice edendi ius tribuit: ac super hos Polybium a studiis, qui saepe inter duos consules ambulabat: sed ante omnes Narcissum ab epistolis, et Pallantem a rationibus; quos decreto quoque senatus non praemiis modo ingentibus, sed et quaestoriis praetoriisque ornamentis honorari libens passus est, tantum praeterea acquirere et rapere, ut, querente eo quondam de fisci exiguitate, non absurde sit dictum, *abundaturum, si a duobus libertis in consortium reciperetur*.

XXIX. His, ut dixi, uxoribusque addictus, non principem se, sed ministrum egit. Compendio cuiusque horum, vel etiam studio ac libidine, honores, exercitus, impunitates, supplicia largitus est, et quidem insciens plerumque et ignarus. Ac ne singillatim minima quaeque enumerem, revocatas libertates eius, iudicia rescissa, suppositos aut etiam palam immutatos datorum officiorum codicillos; Appium Silanum consocerum suum, Iuliasque, alteram Drusi, alteram Germanici filiam, crimine incerto, nec defensione ulla data, occidit: item Cn. Pompeium, maioris filiae virum, et L. Silanum, minoris sponsum. Ex quibus Pompeius in concubitu dilecti adolescentuli

confossus est: Silanus abdicare se praetura ante quartum Kalendas Ianuarias, morique initio anni coactus, die ipso Claudii et Agrippinae nuptiarum. In quinque et triginta senatores, trecentosque amplius equites Romanos, tanta facilitate animadvertit, ut, de nece consularis viri renunciante centurione, *factum esse, quod imperasset,* negaret quicquam se imperasse, nihilo minus rem comprobaret; affirmantibus libertis, officio milites functos, quod ad ultionem imperatoris ultro procurrissent. Nam illud omnem fidem excesserit, quod nuptiis, quas Messallina cum adultero Silio fecerat, tabellas dotis ipse consignaverit; inductus, quasi de industria simularentur, ad avertendum transferendumque periculum, quod imminere ipsi per quaedam ostenta portenderetur.

XXX. Auctoritas dignitasque formae non defuit vel stanti, vel sedenti, ac praecipue quiescenti. Nam et prolixo, nec exili, corpore erat, et specie canitieque pulchra, opimis cervicibus. Ceterum et ingredientem destituebant poplites minus firmi, et remisse quid vel serio agentem multa dehonestabant: risus indecens; ira turpior, spumante rictu, humentibus naribus; praeterea linguae titubantia, caputque, tum semper, tum in quantulocunque actu vel maxime tremulum.

XXXI. Valetudine sicut olim gravi, ita princeps perprospera usus est, excepto stomachi dolore, quo se correptum etiam de consciscenda morte cogitasse dixit.

XXXII. Convivia agitavit et ampla et assidua, ac fere patentissimis locis, ut plerumque sexceneni simul discumberent. Convivatus est et super emis-

sarium Fucini lacus, ac paene submersus, quum emissa impetu aqua redundasset. Adhibebat omni coenae et liberos suos, cum pueris puellisque nobilibus, qui more veteri ad fulcra lectorum sedentes vescerentur. Convivae, qui pridie scyphum aureum surripuisse existimabatur, revocato in diem posterum, calicem fictilem apposuit. Dicitur etiam meditatus edictum, *quo veniam daret flatum crepitumque ventris in convivio emittendi*, quum periclitatum quendam prae pudore ex continentia reperisset.

XXXIII. Cibi vinique quocunque et tempore et loco appetentissimus. Cognoscens quondam in Augusti foro, ictusque nidore prandii, quod in proxima Martis aede Saliis apparabatur, deserto tribunali ascendit ad sacerdotes, unaque discubuit. Nec temere unquam triclinio abscessit, nisi distentus ac madens, et ut statim supino, ac per somnum hianti, pinna in os inderetur ad exonerandum stomachum. Somni brevissimi erat, (nam ante mediam noctem plerumque evigilabat:) ut tamen interdiu nonnunquam in iure dicendo obdormisceret, vixque ab advocatis, de industria vocem augentibus, excitaretur. Libidinis in feminas profusissimae, marium omnino expers. Alea studiosissime lusit: de cuius arte librum quoque emisit: solitus etiam in gestatione ludere, ita essedo alveoque adaptatis, ne lusus confunderetur.

XXXIV. Saevum et sanguinarium natura fuisse, magnis minimisque apparuit rebus. Tormenta quaestionum poenasque parricidarum repraesentabat, exigebatque coram. Quum spectare antiqui moris supplicium Tiburi concupisset, et deligatis ad palum noxiis carnifex deesset, accitum ab Urbe vesperam

usque opperiri perseveravit. Quocunque gladiatorio munere, vel suo, vel alieno, etiam forte prolapsos iugulari iubebat, maxime retiarios, ut exspirantium faciem videret. Quum par quoddam mutuis ictibus concidisset, cultellos sibi parvulos ex utroque ferro in usum fieri sine mora iussit. Bestiariis meridianisque adeo delectabatur, ut et prima luce ad spectaculum descenderet, et meridie, dimisso ad prandium populo, persederet, praeterque destinatos, etiam levi subitaque de causa, quosdam committeret, de fabrorum quoque ac ministrorum atque id genus numero, si automatum, vel pegma, vel quid tale aliud parum cessisset. Induxit et unum ex nomenclatoribus suis, sicut erat togatus.

XXXV. Sed nihil aeque quam timidus ac diffidens fuit. Primis imperii diebus, quanquam, ut diximus, iactator civilitatis, neque convivia inire ausus est, nisi ut speculatores cum lanceis circumstarent, militesque vice ministrorum fungerentur; neque aegrum quemquam visitavit, nisi explorato prius cubiculo, culcitrisque et stragulis praetentatis et excussis: reliquo autem tempore salutatoribus scrutatores semper apposuit, et quidem omnibus, et acerbissimos. Sero enim ac vix remisit, ne feminae praetextatique pueri et puellae contrectarentur, et ne cuius comiti aut librario calamariae et graphiariae thecae adimerentur. Motu civili, quum eum Camillus, non dubitans etiam citra bellum posse terreri, contumeliosa et minaci et contumaci epistola cedere imperio iuberet, vitamque otiosam in privata re agere; dubitavit, adhibitis principibus viris, an obtemperaret.

XXXVI. Quasdam insidias temere delatas adeo

expavit, ut deponere imperium tentaverit. Quodam, ut supra retuli, cum ferro circa sacrificantem se deprehenso, senatum per praecones propere convocavit; lacrimisque et vociferatione miseratus est conditionem suam, cui nihil tuti usquam esset; ac diu publico abstinuit. Messallinae quoque amorem flagrantissimum, non tam indignitate contumeliarum, quam periculi metu, abiecit, quum adultero Silio acquiri imperium credidisset: quo tempore foedum in modum trepidus ad castra confugit, nihil tota via, quam, essetne sibi salvum imperium, requirens.

XXXVII. Nulla adeo suspicio, nullus auctor tam levis exstitit, a quo non, mediocri scrupulo iniecto, ad cavendum ulciscendumque compelleretur. Unus ex litigatoribus seducto in salutatione affirmavit, vidisse se per quietem, occidi eum a quodam: dein paullo post, quasi percussorem agnosceret, libellum tradentem adversarium suum demonstravit; confestimque is pro deprehenso ad poenam raptus est. Pari modo oppressum ferunt Appium Silanum: quem quum Messallina et Narcissus conspirassent perdere, divisis partibus, alter ante lucem similis attonito, patroni cubiculum irrupit, affirmans somniasse se, vim ei ab Appio illatam: altera, in admirationem formata, sibi quoque eandem speciem aliquot iam noctibus obversari retulit. Nec multo post ex composito irrumpere Appius nunciatus, cui pridie, ad id temporis ut adesset, praeceptum erat, quasi plane repraesentaretur somnii fides, arcessi statim ac mori iussus est. Nec dubitavit postero die Claudius ordinem rei gestae perferre ad senatum, ac liberto gratias agere, quod pro salute sua etiam dormiens excubaret.

XXXVIII. Irae atque iracundiae conscius sibi, utramque excusavit edicto, distinxitque, pollicitus, *alteram quidem brevem et innoxiam, alteram non iniustam fore*. Ostiensibus, quia sibi subeunti Tiberim scaphas obviam non miserint, graviter correptis, eaque cum invidia, ut *in ordinem se coactum* conscriberet, repente tantum non satisfacientis modo veniam dedit. Quosdam, in publico parum tempestive adeuntes, manu sua repulit. Item scribam quaestorium, itemque praetura functum senatorem, inauditos et innoxios, relegavit, quod ille adversus privatum se intemperantius affuisset, hic in aedilitate inquilinos praediorum suorum, contra vetitum cocta vendentes, multasset, villicumque intervenientem flagellasset. Qua de causa etiam coërcitionem popinarum aedilibus ademit. Ac ne stultitiam quidem suam reticuit, simulatamque a se ex industria sub Caio, quod aliter evasurus perventurusque ad susceptam stationem non fuerit, quibusdam oratiunculis testatus est. Nec tamen persuasit, quum intra breve tempus liber editus sit, cui index erat, *μωρῶν ἀνάστασις*, argumentum autem, *stultitiam neminem fingere*.

XXXIX. Inter cetera in eo mirati sunt homines et oblivionem et inconsiderantiam, vel, ut Graece dicam, *μετεωρίαν* et *ἀβλεψίαν*. Occisa Messallina, paullo post quam in triclinio decubuit, *cur domina non veniret*, requisivit. Multos ex iis, quos capite damnaverat, postero statim die et in convivium et ad aleae lusum admoveri iussit, et, quasi morarentur, ut somniculosos per nuncium increpuit. Ducturus contra fas Agrippinam uxorem, non cessavit omni oratione *filiam*, et *alumnam*, et *in gremio suo natam atque educatam* praedicare. Asciturus in nomen fa-

miliae Neronem, quasi parum reprehenderetur, quod adulto iam filio privignum adoptaret, identidem divulgavit, *neminem unquam per adoptionem familiae Claudiae insertum.*

XL. Sermonis vero rerumque tantam saepe negligentiam ostendit, ut nec quis, nec inter quos, quove tempore ac loco verba faceret, scire aut cogitare existimaretur. Quum de laniis aut vinariis ageretur, exclamavit in curia: *Rogo vos, quis potest sine offula vivere?* descripsitque abundantiam veterum tabernarum, unde solitus esset vinum olim et ipse petere. De quaestore quodam candidato inter causas suffragationis suae posuit, *quod pater eius frigidam aegro sibi tempestive dedisset.* Inducta teste in senatu, *Haec*, inquit, *matris meae liberta et ornatrix fuit; sed me patronum semper existimavit. Hoc ideo dixi, quod quidam sunt adhuc in domo mea, qui me patronum non putant.* Sed et pro tribunali, Ostiensibus quiddam publice orantibus, quum excanduisset, *Nihil habere se*, vociferatus est, *quare eos demereatur: si quem alium, et se liberum esse.* Nam illa eius quotidiana et plane omnium horarum et momentorum erant, *Quid, ego tibi Theogonius videor?* et, λάλει, καὶ μὴ θίγγανε, multaque talia etiam privatis deformia, nedum principi neque infacundo neque indocto, imo etiam pertinaciter liberalibus studiis dedito.

XLI. Historiam in adolescentia, hortante T. Livio, Sulpicio vero Flavo etiam adiuvante, scribere aggressus est. Et quum primum frequenti auditorio commisisset, aegre perlegit, refrigeratus saepe a semet ipso. Nam quum initio recitationis, defractis compluribus subselliis obesitate cuiusdam, risus exortus esset, ne sedato quidem tumultu temperare po-

tuit, quin ex intervallo subinde facti reminisceretur, cachinnosque revocaret. In principatu quoque et scripsit plurimum, et assidue recitavit per lectorem. Initium autem sumpsit historiae post caedem Caesaris dictatoris. Sed et transiit ad inferiora tempora, coepitque a pace civili, quum sentiret, neque libere neque vere sibi de superioribus tradendi potestatem relictam, correptus saepe et a matre et ab avia. Prioris materiae duo volumina, posterioris unum et quadraginta reliquit. Composuit et *de vita sua* octo volumina, magis inepte quam ineleganter: item *Ciceronis defensionem adversus Asinii Galli libros*, satis eruditam. Novas etiam commentus est literas tres, ac numero veterum, quasi maxime necessarias, addidit: de quarum ratione quum privatus adhuc volumen edidisset, mox princeps non difficulter obtinuit, ut in usu quoque promiscuo essent. Exstat talis scriptura in plerisque libris ac diurnis, titulisque operum.

XLII. Nec minore cura Graeca studia secutus est, amorem praestantiamque linguae occasione omni professus. Cuidam barbaro, graece et latine disserenti, *Quum utroque*, inquit, *sermone nostro sis paratus*. Et in commendanda patribus conscriptis Achaia, *gratam sibi provinciam*, ait, *communium studiorum commercio*. Ac saepe in senatu legatis perpetua oratione respondit. Multum vero pro tribunali etiam Homericis locutus est versibus. Quoties quidem hostem vel insidiatorem ultus esset, excubitori tribuno, signum de more poscenti, non temere aliud dedit, quam

Ἄνδρ' ἐπαμύνασθαι, ὅτε τις πρότερος χαλεπαίνῃ.

Denique et Graecas scripsit historias, *Τυῤῥηνικῶν* viginti, *Καρχηδονικῶν* octo. Quarum causa veteri Ale-

xandriae Museo alterum additum ex ipsius nomine; institutumque, ut quotannis in altero *Τυῤῥηνικῶν* libri, in altero *Καρχηδονικῶν*, diebus statutis, velut in auditorio, recitarentur toti a singulis per vices.

XLIII. Sub exitu vitae signa quaedam, nec obscura, poenitentis de matrimonio Agrippinae deque Neronis adoptione dederat. Siquidem commemorantibus libertis, ac laudantibus cognitionem, qua pridie quandam adulterii ream condemnaverat, *sibi quoque in fatis esse*, iactavit, *omnia impudica, sed non impunita matrimonia.* Et subinde obvium sibi Britannicum artius complexus, hortatus est, *ut cresceret, rationemque a se omnium factorum acciperet*, Graeca insuper voce prosecutus, *ὁ τρώσας καὶ ἰάσεται.* Quumque impubi teneroque adhuc, quando statura permitteret, togam dare destinasset, adiecit: *ut tandem populus Romanus verum Caesarem habeat.*

XLIV. Non multoque post testamentum etiam conscripsit, ac signis omnium magistratuum obsignavit. Prius igitur, quam ultra progrederetur, praeventus est ab Agrippina, quam praeter haec, conscientia quoque, nec minus delatores multorum criminum arguebant. Et veneno quidem occisum convenit; ubi autem et per quem dato, discrepat. Quidam tradunt, epulanti in arce cum sacerdotibus, per Halotum spadonem, praegustatorem: alii, domestico convivio, per ipsam Agrippinam, quae boletum medicatum avidissimo ciborum talium obtulerat. Etiam de subsequentibus diversa fama est. Multi statim, hausto veneno, obmutuisse aiunt, excruciatumque doloribus nocte tota, defecisse prope lucem. Nonnulli inter initia consopitum, deinde cibo affluente evomuisse omnia, repetitumque toxico, incertum,

pultine addito, quum velut exhaustum refici cibo oporteret, an immisso per clysterem, ut quasi abundantia laboranti etiam hoc genere egestionis subveniretur.

XLV. Mors eius celata est, donec circa successorem omnia ordinarentur. Itaque et quasi pro aegro adhuc vota suscepta sunt, et inducti per simulationem comoedi, qui velut desiderantem oblectarent. Excessit tertio Idus Octobris, Asinio Marcello, Acilio Aviola consulibus, quarto et sexagesimo aetatis, imperii quartodecimo anno. Funeratus est sollemni principum pompa, et in numerum deorum relatus. Quem honorem, a Nerone destitutum abolitumque, recepit mox per Vespasianum.

XLVI. Praesagia mortis eius praecipua fuerunt, exortus crinitae stellae, quam cometen vocant; tactumque de coelo monumentum Drusi patris; et quod eodem anno ex omnium magistratuum genere plerique mortem obierant. Sed nec ipse ignorasse aut dissimulasse ultima vitae suae tempora videtur, aliquot quidem argumentis. Nam et quum consules designaret, neminem ultra mensem, quo obiit, designavit, et in senatu, cui novissime interfuit, multum ad concordiam liberos suos cohortatus, utriusque aetatem suppliciter patribus commendavit. Et in ultima cognitione pro tribunali, *accessisse se ad finem mortalitatis*, quanquam abominantibus qui audiebant, semel atque iterum pronunciavit.

C. SUETONII TRANQUILLI

LIBER SEXTUS.

NERO CLAUDIUS CAESAR.

I. Ex gente Domitia duae familiae claruerunt, Calvinorum et Aënobarborum. Aënobarbi auctorem originis itemque cognominis habent L. Domitium: cui rure quondam revertenti iuvenes gemini augustiore forma ex occursu imperasse traduntur, nunciaret senatui ac populo victoriam, de qua incertum adhuc erat; atque in fidem maiestatis adeo permulsisse malas, ut e nigro rutilum aerique assimilem capillum redderent. Quod insigne mansit et in posteris eius, ac magna pars rutila barba fuerunt. Functi autem consulatibus septem, triumpho, censuraque duplici, et inter patricios allecti, perseverarunt omnes in eodem cognomine. Ac ne praenomina quidem ulla, praeterquam Cnei et Lucii, usurparunt; eaque ipsa notabili varietate, modo continuantes unumquodque per trinas personas, modo alternantes per singulas. Nam primum secundumque ac tertium Aënobarborum Lucios, rursus sequentes tres ex ordine Cneos accepimus; reliquos

nonnisi vicissim, tum Lucios, tum Cneos. Plures e familia cognosci referre arbitror, quo facilius appareat ita degenerasse a suorum virtutibus Nero, ut tamen vitia cuiusque, quasi tradita et ingenita, retulerit.

II. Ut igitur paullo altius repetam, atavus Cn. Domitius in tribunatu pontificibus offensior, quod alium quam se in patris sui locum cooptassent, ius sacerdotum subrogandorum a collegiis ad populum transtulit: ac in consulatu, Allobrogibus Arvernisque superatis, elephanto per provinciam vectus est, turba militum, quasi inter sollemnia triumphi, prosequente. In hunc dixit Licinius Crassus orator, *non esse mirandum, quod aeneam barbam haberet, cui os ferreum, cor plumbeum esset.* Huius filius praetor C. Caesarem abeuntem consulatu, quem adversus auspicia legesque gessisse existimabatur, ad disquisitionem senatus vocavit: mox consul imperatorem ab exercitibus Gallicis retrahere tentavit: successorque ei per factionem nominatus, principio civilis belli ad Corfinium captus est. Unde dimissus, Massilienses obsidione laborantes quum adventu suo confirmasset, repente destituit, acieque demum Pharsalica occubuit: vir neque satis constans, et ingenio truci: in desperatione rerum, mortem timore appetitam ita expavit, ut haustum venenum poenitentia evomuerit, medicumque manumiserit, quod sibi prudens ac sciens minus noxium temperasset. Consultante autem Cn. Pompeio de mediis ac neutram partem sequentibus, solus censuit hostium numero habendos.

III. Reliquit filium, omnibus gentis suae procul dubio praeferendum. Is inter conscios Caesarianae

necis, quanquam insons, damnatus lege Pedia, quum ad Cassium Brutumque se, propinqua sibi cognatione iunctos, contulisset, post utriusque interitum classem olim commissam retinuit, auxit etiam; nec nisi partibus ubique profligatis M. Antonio sponte, et ingentis meriti loco, tradidit; solusque omnium ex iis, qui pari lege damnati erant, restitutus in patriam, amplissimos honores percucurrit; ac subinde redintegrata dissensione civili, eidem Antonio legatus, delatam sibi summam imperii ab iis, quos Cleopatrae pudebat, neque suscipere neque recusare fidenter propter subitam valetudinem ausus, transiit ad Augustum, et in diebus paucis obiit, nonnulla et ipse infamia aspersus. Nam Antonius eum desiderio amicae Serviliae Naïdis transfugisse iactavit.

IV. Ex hoc Domitius nascitur, quem emptorem familiae pecuniaeque in testamento Augusti fuisse, mox vulgo notatum est; non minus aurigandi arte in adolescentia clarus, quam deinde ornamentis triumphalibus ex Germanico bello. Verum arrogans, profusus, immitis, censorem L. Plancum via sibi decedere aedilis coëgit: praeturae consulatusque honore equites Romanos matronasque ad agendum mimum produxit in scenam. Venationes et in Circo et in omnibus Urbis regionibus dedit; munus etiam gladiatorium, sed tanta saevitia, ut necesse fuerit Augusto, clam frustra monitum, edicto coërcere.

V. Ex Antonia maiore patrem Neronis procreavit, omni parte vitae detestabilem. Siquidem comes ad orientem C. Caesaris iuvenis, occiso liberto suo, quod potare, quantum iubebatur, recusarat, dimissus e cohorte amicorum nihilo modestius vixit. Sed

et in viae Appiae vico repente puerum citatis iumentis haud ignarus obtrivit, et Romae medio foro cuidam equiti Romano liberius iurganti oculum eruit: perfidiae vero tantae, ut non modo argentarios pretiis rerum coemptarum, sed et in praetura mercede palmarum aurigarios fraudaverit. Notatus ob haec et sororis ioco, querentibus dominis factionum, *repraesentanda praemia in posterum*, sanxit. Maiestatis quoque, et adulteriorum, incestique cum sorore Lepida sub excessu Tiberii reus, mutatione temporum evasit; decessitque Pyrgis morbo aquae intercutis, sublato filio Nerone ex Agrippina, Germanico genita.

VI. Nero natus est Antii post nono mense quam Tiberius excessit, duodevicesimo Kalendas Ianuarii, tantum quod exoriente sole, paene ut radiis prius quam terra contingeretur. De genitura eius statim multa et formidolosa multis coniectantibus, praesagio fuit etiam Domitii patris vox, inter gratulationes amicorum negantis, quicquam ex se et Agrippina nisi detestabile et malo publico nasci potuisse. Eiusdem futurae infelicitatis signum evidens die lustrico exstitit: nam C. Caesar, rogante sorore, ut infanti, quod vellet, nomen daret, intuens Claudium patruum suum, a quo mox principe Nero adoptatus est, eius se dixit dare: neque ipse serio, sed per iocum, et aspernante Agrippina, quod tum Claudius inter ludibria aulae erat. Trimulus patrem amisit: cuius ex parte tertia heres, ne hanc quidem integram cepit, correptis per coheredem Caium universis bonis, et subinde matre etiam relegata, paene inops atque egens apud amitam Lepidam nutritus est, sub duobus paedagogis, saltatore atque tonsore. Verum

Claudio imperium adepto, non solum paternas opes recuperavit, sed et Crispi Passieni vitrici sui hereditate ditatus est. Gratia quidem et potentia revocatae restitutaeque matris usque eo floruit, ut emanaret in vulgus, missos a Messalina, uxore Claudii, qui eum meridiantem, quasi Britannici aemulum, strangularent. Additum fabulae et, eosdem dracone e pulvino se proferente conterritos refugisse. Quae fabula exorta est, deprehensis in lecto eius circum cervicalia serpentis exuviis: quas tamen aureae armillae ex voluntate matris inclusas dextro brachio gestavit aliquamdiu; ac taedio tandem maternae memoriae abiecit, rursusque extremis suis rebus frustra requisivit.

VII. Tener adhuc, necdum matura pueritia, Circensibus ludis Troiam constantissime favorabiliterque lusit. Undecimo aetatis anno a Claudio adoptatus est, Annaeoque Senecae, iam tunc senatori, in disciplinam traditus. Ferunt, Senecam proxima nocte visum sibi per quietem C. Caesari praecipere: et fidem somnio Nero brevi fecit, prodita immanitate naturae, quibus primum potuit experimentis. Namque Britannicum fratrem, quod se post adoptionem *Aënobarbum* ex consuetudine salutasset, ut subditivum apud patrem arguere conatus est. Amitam autem Lepidam ream testimonio coram afflixit, gratificans matri, a qua rea premebatur. Deductus in forum tiro, populo congiarium, militi donativum proposuit: indictaque decursione praetorianis, scutum sua manu praetulit: exinde patri gratias in senatu egit. Apud eundem consulem pro Bononiensibus latine, pro Rhodiis atque Iliensibus graece verba fecit. Auspicatus est et iurisdictionem praefectus

Urbi sacro Latinarum, celeberrimis patronis non translaticias, ut assolet, et breves, sed maximas plurimasque postulationes certatim ingerentibus; quamvis interdictum a Claudio esset. Nec multo post duxit uxorem Octaviam; ediditque pro Claudii salute Circenses et venationem.

VIII. Septemdecim natus annos, ut de Claudio palam factum ést, inter horam sextam septimamque processit ad excubitores, quum ob totius diei diritatem non aliud auspicandi tempus accommodatius videretur; proque Palatii gradibus *imperator* consalutatus, lectica in castra, et inde raptim appellatis militibus in curiam delatus est; discessitque iam vesperi, ex immensis, quibus cumulabatur, honoribus, tantum *patris patriae* nomine recusato, propter aetatem.

IX. Orsus hinc a pietatis ostentatione, Claudium apparatissimo funere elatum laudavit consecravitque. Memoriae Domitii patris honores maximos habuit. Matri summam omnium rerum publicarum privatarumque permisit. Primo etiam imperii die signum excubanti tribuno dedit *Optimam matrem;* ac deinceps eiusdem saepe lectica per publicum simul vectus est. Antium coloniam deduxit, ascriptis veteranis e praetorio, additisque per domicilii translationem ditissimis primipilarium: ubi et portum operis sumptuosissimi fecit.

X. Atque, ut certiorem adhuc indolem ostenderet, ex Augusti praescripto imperaturum se professus, neque liberalitatis, neque clementiae, nec comitatis quidem exhibendae ullam occasionem omisit. Graviora vectigalia aut abolevit, aut minuit. Praemia delatorum Papiae legis ad quartas redegit.

Divisis populo viritim quadringenis nummis, senatorum nobilissimo cuique, sed a re familiari destituto, annua salaria, et quibusdam quingena constituit: item praetorianis cohortibus frumentum menstruum gratuitum. Et quum de supplicio cuiusdam capite damnati, ut ex more subscriberet, admoneretur: *Quam vellem*, inquit, *nescire literas!* Omnes ordines subinde ac memoriter salutavit. Agenti senatui gratias, respondit: *Quum meruero.* Ad campestres exercitationes suas admisit et plebem, declamavitque saepius publice: recitavit et carmina, non modo domi, sed et in theatro, tanta universorum laetitia, ut ob recitationem supplicatio decreta sit, atque pars carminum aureis literis Iovi Capitolino dicata.

XI. Spectaculorum plurima et varia genera edidit, Iuvenales, Circenses, scenicos ludos, gladiatorium munus. Iuvenalibus senes quoque consulares, anusque matronas recepit ad lusum. Circensibus loca equiti secreta a ceteris tribuit: commisitque etiam camelorum quadrigas. Ludis, quos pro aeternitate imperii susceptos appellari *Maximos* voluit, ex utroque ordine et sexu plerique ludicras partes sustinuerunt. Notissimus eques Romanus elephanto supersedens per catadromum decucurrit. Inducta est et Afranii togata, quae *Incendium* inscribitur; concessumque, ut scenici ardentis domus supellectilem diriperent, ac sibi haberent. Sparsa et populo missilia omnium rerum per omnes dies; singula quotidie millia avium cuiusque generis, multiplex penus, tesserae frumentariae, vestis, aurum, argentum, gemmae, margaritae, tabulae pictae, mancipia, iumenta, atque etiam mansuetae ferae; novissime naves, insulae, agri.

XII. Hos ludos spectavit e proscenii fastigio. Munere, quod in amphitheatro ligneo, in regione Martii campi intra anni spatium fabricato, dedit, neminem occidit, ne noxiorum quidem. Exhibuit autem ad ferrum etiam quadringentos senatores, sexcentosque equites Romanos, et quosdam fortunae atque existimationis integrae; ex iisdem ordinibus confectores quoque ferarum et varia arenae ministeria. Exhibuit et naumachiam, marina aqua innantibus belluis; item pyrrhichas quasdam e numero epheborum, quibus post editam operam diplomata civitatis Romanae singulis obtulit. Inter pyrrhicharum argumenta, taurus Pasiphaën ligneo iuvencae simulacro abditam iniit, ut multi spectantium crediderunt. Icarus primo statim conatu iuxta cubiculum eius decidit, ipsumque cruore respersit. Nam perraro praesidere, ceterum accubans primum parvis foraminibus, deinde toto podio adaperto, spectare consueverat. Instituit et quinquennale certamen primus omnium Romae, more Graeco triplex, musicum, gymnicum, equestre, quod appellavit *Neronia*: dedicatisque thermis atque gymnasio, senatui quoque et equiti oleum praebuit. Magistros toti certamini praeposuit consulares sorte, sede praetorum: deinde in orchestram senatumque descendit, et orationis quidem carminisque Latini coronam, de qua honestissimus quisque contenderat, ipsorum consensu concessam sibi recepit; citharae autem a iudicibus ad se delatam adoravit, ferrique ad Augusti statuam iussit. Gymnico, quod in Septis edebat, inter buthysiae apparatum, barbam primam posuit, conditamque in auream pyxidem, et pretiosissimis margaritis adornatam, Capitolio consecravit. Ad athletarum

spectaculum invitavit et virgines Vestales, quia Olympiae quoque Cereris sacerdotibus spectare conceditur.

XIII. Non immerito inter spectacula ab eo edita et Tiridatis in Urbem introitum retulerim. Quem Armeniae regem magnis pollicitationibus sollicitatum, quum destinato per edictum die ostensurus populo propter nubilum distulisset, produxit, quo opportunissime potuit, dispositis circa fori templa armatis cohortibus, curuli residens apud rostra triumphantis habitu, inter signa militaria atque vexilla: et primo per devexum pulpitum subeuntem admisit ad genua, allevatumque dextra exosculatus est; dein precanti, tiara deducta, diadema imposuit, verba supplicis interpretata praetorio viro multitudini pronunciante. Perductum inde in theatrum, ac rursus supplicantem, iuxta se latere dextro collocavit. Ob quae imperator consalutatus, laurea in Capitolium lata, Ianum geminum clausit, tanquam nullo residuo bello.

XIV. Consulatus quatuor gessit: primum bimestrem, secundum et novissimum semestres, tertium quadrimestrem; medios duos continuavit, reliquos inter annua spatia variavit.

XV. In iurisdictione postulatoribus, nisi sequenti die ac per libellos, non temere respondit. In cognoscendo morem eum tenuit, ut, continuis actionibus omissis, singillatim quaeque per vices ageret. Quoties autem ad consultandum secederet, neque in commune quicquam, neque propalam deliberabat; sed et conscriptas ab unoquoque sententias tacitus ac secreto legens, quod ipsi libuisset, perinde atque pluribus idem videretur, pronunciabat. In curiam

libertinorum filios diu non admisit, admissis a prioribus principibus honores denegavit. Candidatos, qui supra numerum essent, in solatium dilationis ac morae legionibus praeposuit. Consulatum in senos plerumque menses dedit. Defunctoque circa Kalendas Ianuarias altero e consulibus, neminem substituit, improbans exemplum vetus Caninii Rebili, uno die consulis. Triumphalia ornamenta etiam quaestoriae dignitatis et nonnullis ex equestri ordine tribuit, nec utique de causa militari, sed et de quibuscunque rebus. Orationes ad senatum missas, praeterito quaestoris officio, per consulem plerumque recitabat.

XVI. Formam aedificiorum Urbis novam excogitavit, et ut ante insulas ac domos porticus essent, de quarum solariis incendia arcerentur; easque sumptu suo exstruxit. Destinarat etiam Ostia tenus moenia promovere, atque inde fossa mare veteri Urbi inducere. Multa sub eo et animadversa severe, et coërcita, nec minus instituta. Adhibitus sumptibus modus: publicae coenae ad sportulas redactae: interdictum, ne quid in popinis cocti praeter legumina aut olera veniret, quum antea nullum non obsonii genus proponeretur: afflicti suppliciis Christiani, genus hominum superstitionis novae ac maleficae: vetiti quadrigariorum lusus, quibus inveteratâ licentiâ passim vagantibus vellere ac furari per iocum ius erat: pantomimorum factiones cum ipsis simul relegatae.

XVII. Adversus falsarios tunc primum repertum, ne tabulae, nisi pertusae, ac ter lino per foramina traiecto, obsignarentur. Cautum, ut in testamentis primae duae cerae, testatorum modo nomine inscri-

pto, vacuae signaturis ostenderentur; ac ne quis alieni testamenti scriptor legatum sibi ascriberet; item ut litigatores pro patrociniis certam iustamque mercedem, pro subselliis nullam omnino darent, praebente aerario gratuita; utque rerum actu ab aerario causae ad forum ac recuperatores transferrentur; et ut omnes appellationes a iudicibus ad senatum fierent.

XVIII. Augendi propagandique imperii nec voluntate ulla neque spe motus unquam, etiam ex Britannia deducere exercitum cogitavit; nec nisi verecundia, ne obtrectare parentis gloriae videretur, destitit. Ponti modo regnum, concedente Polemone, item Alpium, defuncto Cottio, in provinciae formam redegit.

XIX. Peregrinationes duas omnino suscepit, Alexandrinam et Achaicam: sed Alexandrina ipso profectionis die destitit, turbatus simul religione ac periculo. Nam quum circuitis templis in aede Vestae resedisset, consurgenti ei primum lacinia obhaesit: deinde tanta coorta caligo est, ut dispicere non posset. In Achaia Isthmum perfodere aggressus, praetorianos pro concione ad inchoandum opus cohortatus est; tubaque signo dato, primus rastello humum effodit, et corbula congestam humeris extulit. Parabat et ad Caspias portas expeditionem, conscripta ex Italicis senûm pedum tironibus nova legione, quam Magni Alexandri phalangem appellabat. Haec partim nulla reprehensione, partim etiam non mediocri laude digna in unum contuli, ut secernerem a probris ac sceleribus eius, de quibus dehinc dicam.

XX. Inter ceteras disciplinas pueritiae tempore

imbutus et musica, statim ut imperium adeptus est, Terpnum citharoedum, vigentem tunc praeter alios, accersiit; diebusque continuis post coenam canenti in multam noctem assidens, paullatim et ipse meditari exercerique coepit, neque eorum quicquam omittere, quae generis eius artifices vel conservandae vocis causa vel augendae factitarent. Sed et plumbeam chartam supinus pectore sustinere, et clystere vomituque purgari, et abstinere pomis cibisque officientibus, donec blandiente profectu (quanquam exiguae vocis et fuscae) prodire in scenam concupiit, subinde inter familiares Graecum proverbium iactans, *occultae musicae nullum esse respectum.* Et prodiit Neapoli primum; ac ne concusso quidem repente motu terrae theatro ante cantare destitit, quam inchoatum absolveret *νόμον.* Ibidem saepius et per complures cantavit dies: sumpto etiam ad reficiendam vocem brevi tempore, impatiens secreti a balineis in theatrum transiit, mediaque in orchestra frequente populo epulatus, *si paullum subbibisset, aliquid se sufferti tinniturum*, Graeco sermone promisit. Captus autem modulatis Alexandrinorum laudationibus, qui de novo commeatu Neapolin confluxerant, plures Alexandria evocavit. Neque eo segnius adolescentes equestris ordinis et quinque amplius millia e plebe robustissimae iuventutis undique elegit, qui divisi in factiones, plausuum genera condiscerent, (*bombos* et *imbrices* et *testas* vocabant), operamque navarent cantanti sibi, insignes pinguissima coma et excellentissimo cultu pueri, nec sine annulo laevis: quorum duces quadragena millia HS. merebant.

XXI. Quum magni aestimaret cantare, etiam Ro-

mae Neroneum agona ante praestitutam diem revocavit. Flagitantibusque cunctis coelestem vocem, respondit quidem, *in hortis se copiam volentibus facturum:* sed adiuvante vulgi preces etiam statione militum, quae tunc excubabat, repraesentaturum se pollicitus est libens; ac sine mora nomen suum in albo profitentium citharoedorum iussit ascribi; sorticulaque in urnam cum ceteris demissa, intravit ordine suo, simulque praefecti praetorii citharam sustinentes, post tribuni militum, iuxtaque amicorum intimi. Utque constitit, peracto principio, Nioben se cantaturum per Cluvium Rufum consularem pronunciavit, et in horam fere decimam perseveravit: coronamque eam et reliquam certaminis partem in annum sequentem distulit, ut saepius canendi occasio esset. Quod quum tardum videretur, non cessavit identidem se publicare. Non dubitavit etiam in privatis spectaculis operam inter scenicos dare, quodam praetorum sestertium decies offerente. Tragoedias quoque cantavit personatus, heroum deorumque, item heroidum ac dearum personis effictis ad similitudinem oris sui et feminae, prout quamque diligeret. Inter cetera cantavit *Canacen parturientem*, *Oresten matricidam*, *Oedipodem excaecatum*, *Herculem insanum.* In qua fabula fama est, tirunculum militem, positum ad custodiam aditus, quum eum ornari ac vinciri catenis, sicut argumentum postulabat, videret, accurrisse ferendae opis gratia.

XXII. Equorum studio vel praecipue ab ineunte aetate flagravit, plurimusque illi sermo, quanquam vetaretur, de Circensibus erat: et quondam tractum prasinum agitatorem inter condiscipulos querens, obiurgante paedagogo, de Hectore se loqui ementi-

tus est. Sed quum inter initia imperii eburneis quadrigis quotidie in abaco luderet, ad omnes etiam minimos Circenses e secessu commeabat, primo clam, deinde propalam, ut nemini dubium esset, eo die utique affuturum. Neque dissimulabat, velle se palmarum numerum ampliare: quare spectaculum multiplicatis missibus in serum protrahebatur, ne dominis quidem iam factionum dignantibus, nisi ad totius diei cursum, greges ducere. Mox et ipse aurigare, atque etiam spectari voluit saepius: positoque in hortis inter servitia et sordidam plebem rudimento, universorum se oculis in Circo maximo praebuit, aliquo liberto mittente mappam, unde magistratus solent. Nec contentus harum artium experimenta Romae dedisse, Achaiam, ut diximus, petit, hinc maxime motus. Instituerant civitates, apud quas musici agones edi solent, omnes citharoedorum coronas ad ipsum mittere. Eas adeo grate recipiebat, ut legatos, qui pertulissent, non modo primos admitteret, sed etiam familiaribus epulis interponeret. A quibusdam ex his rogatus, ut cantaret super coenam, exceptusque effusius, *solos scire audire Graecos, solosque se et studiis suis dignos* ait. Nec profectione dilata, ut primum Cassiopen traiecit, statim ad aram Iovis Cassii cantare auspicatus est.

XXIII. Certamina deinceps obiit omnia. Nam et quae diversissimorum temporum sunt, cogi in unum annum, quibusdam etiam iteratis, iussit. Olympiae quoque praeter consuetudinem musicum agona commisit. Ac ne quid circa haec occupatum avocaret detineretve, quum praesentia eius urbicas res egere a liberto Helio admoneretur, rescripsit his verbis: *Quamvis nunc tuum consilium sit et votum,*

me celeriter reverti, tamen suadere et optare potius debes, ut Nerone dignus revertar. Cantante eo, nec necessaria quidem causa excedere theatro licitum erat. Itaque et enixae quaedam in spectaculis dicuntur, et multi taedio audiendi laudandique, clausis [oppidorum] portis, aut furtim desiluisse de muro, aut morte simulata funere elati. Quam autem trepide anxieque certaverit, quanta adversariorum aemulatione, quo metu iudicum, vix credi potest. Adversarios, quasi plane conditionis eiusdem, observare, captare, infamare secreto, nonnunquam ex occursu maledictis incessere, ac si qui arte praecellerent, corrumpere etiam solebat. Iudices autem, priusquam inciperet, reverentissime alloquebatur, *Omnia se facienda fecisse, sed eventum in manu esse Fortunae: illos, ut sapientes et doctos viros, fortuita debere excludere:* atque, ut auderet, hortantibus, aequiore animo recedebat; ac ne sic quidem sine sollicitudine, taciturnitatem pudoremque quorundam pro tristitia et malignitate arguens, suspectosque sibi dicens.

XXIV. In certando vero ita legi obediebat, ut nunquam exscreare ausus, sudorem quoque frontis brachio detergeret: atque etiam in quodam tragico actu, quum elapsum baculum cito resumpsisset, pavidus et metuens, ne ob delictum certamine summoveretur, non aliter confirmatus est, quam adiurante hypocrita, non animadversum id inter exsultationes succlamationesque populi. Victorem autem se ipse pronunciabat; qua de causa et praeconio ubique contendit. Ac ne cuius alterius hieronicarum memoria aut vestigium exstaret usquam, subverti et unco trahi abiicique in latrinas omnium statuas et imagines imperavit. Aurigavit quoque plu-

rifariam, Olympiis vero etiam decemiugem; quamvis id ipsum in rege Mithridate carmine quodam suo reprehendisset. Sed excussus curru ac rursus repositus, quum perdurare non posset, destitit ante decursum; neque eo secius coronatus est. Decedens deinde provinciam universam libertate donavit, simulque iudices civitate Romana et pecunia grandi. Quae beneficia e medio stadio Isthmiorum die sua ipse voce pronunciavit.

XXV. Reversus e Graecia Neapolin, quod in ea primum artem protulerat, albis equis introiit, disiecta parte muri, ut mos hieronicàrum est: simili modo Antium, inde Albanum, inde Romam: sed et Romam eo curru, quo Augustus olim triumphaverat, et in veste purpurea, distinctaque stellis aureis chlamyde, coronamque capite gerens Olympiacam, dextra manu Pythiam, praeeunte pompa ceterarum cum titulis, ubi, et quos, quo cantionum quove fabularum argumento vicisset: sequentibus currum ovantium ritu plausoribus, Augustianos, militesque se triumphi eius, clamitantibus. Dehinc, diruto Circi maximi arcu, per Velabrum forumque Palatium et Apollinem petiit. Incedenti passim victimae caesae, sparso per vias identidem croco, ingestaeque aves, ac lemnisci, et bellaria. Sacras coronas in cubiculis circum lectos posuit: item statuas suas citharoedico habitu; qua nota etiam nummum percussit. Ac post haec tantum abfuit a remittendo laxandoque studio, ut, conservandae vocis gratia, neque milites unquam, nisi absens, aut alio verba pronunciante, appellaret; neque quicquam serio iocòve egerit, nisi astante phonasco, qui moneret, parceret arteriis, ac sudarium ad os applicaret; multisque vel amici-

tiam suam obtulerit, vel simultatem indixerit, prout quisque se magis parciusve laudasset.

XXVI. Petulantiam, libidinem, luxuriam, avaritiam, crudelitatem, sensim quidem primo et occulte, velut iuvenili errore, exercuit, sed ut tunc quoque dubium nemini foret, naturae illa vitia, non aetatis, esse. Post crepusculum statim, arrepto pileo vel galero, popinas inibat; circumque vicos vagabatur ludibundus, nec sine pernicie tamen: siquidem redeuntes a coena verberare, ac repugnantes vulnerare cloacisque demergere assuerat; tabernulas etiam effringere et expilare, quintana domi constituta, ubi partae et ad licitationem dividendae praedae pretium absumeretur. Ac saepe in eiusmodi rixis oculorum et vitae periculum adiit, a quodam laticlavio, cuius uxorem attrectaverat, prope ad necem caesus. Quare nunquam postea publico se illud horae sine tribunis commisit, procul et occulte subsequentibus. Interdiu quoque clam gestatoria sella delatus in theatrum, seditionibus pantomimorum ex parte proscenii superiori, signifer simul ac spectator aderat. Et quum ad manus ventum esset, lapidibusque et subselliorum fragminibus decertaretur, multa et ipse iecit in populum, atque etiam praetoris caput consauciavit.

XXVII. Paullatim vero invalescentibus vitiis, iocularia et latebras omisit, nullaque dissimulandi cura ad maiora palam erupit. Epulas a medio die ad mediam noctem protrahebat, refotus saepius calidis piscinis, ac tempore aestivo nivatis. Coenitabatque nonnunquam et in publico, naumachia praeclusa, vel Martio campo, vel Circo maximo, inter scortorum totius Urbis ambubaiarumque ministeria.

Quoties Ostiam Tiberi defflueret, aut Baianum sinum praeternavigaret, dispositae per litora et ripas diversoriae tabernae parabantur, insignes ganeae et matronarum, institorias operas imitantium, atque hinc inde orantium, ut appelleret. Indicebat et familiaribus coenas, quorum uni mellita quadragies sestertio constitit, alteri pluris aliquanto absorptio rosaria.

XXVIII. Super ingenuorum paedagogia et nuptarum concubinatus, Vestali virgini Rubriae vim intulit. Acten libertam paullum abfuit quin iusto matrimonio sibi coniungeret, summissis consularibus viris, qui regio genere ortam peierarent. Puerum Sporum, exsectis testibus, etiam in muliebrem naturam transfigurare conatus, cum dote et flammeo, per sollemnia nuptiarum celeberrimo officio deductum ad se, pro uxore habuit. Exstatque cuiusdam non inscitus iocus, *Bene agi potuisse cum rebus humanis, si Domitius pater talem habuisset uxorem.* Hunc Sporum, Augustarum ornamentis excultum, lecticaque vectum, et circa conventus mercatusque Graeciae, ac mox Romae circa Sigillaria comitatus est, identidem exosculans. Nam matris concubitum appetisse, et ab obtrectatoribus eius, ne ferox atque impotens mulier et hoc genere gratiae praevaleret, deterritum, nemo dubitavit; utique postquam meretricem, quam fama erat Agrippinae simillimam, inter concubinas recepit. Olim etiam, quoties lectica cum matre veheretur, libidinatum inceste, ac maculis vestis proditum, affirmant.

XXIX. Suam quidem pudicitiam usque adeo prostituit, ut contaminatis paene omnibus membris, novissime quasi genus lusus excogitaret, quo ferae pelle contectus emitteretur e cavea, virorumque ac

feminarum ad stipitem deligatorum inguina invaderet, et quum affatim desaevisset, conficeretur a Doryphoro liberto: cui etiam, sicut ipsi Sporus, ita ipse denupsit, voces quoque et eiulatus vim patientium virginum imitatus. Ex nonnullis comperi, persuasissimum habuisse eum, neminem hominem pudicum, aut ulla corporis parte purum esse; verum plerosque dissimulare vitium, et calliditate obtegere; ideoque professis apud se obscenitatem cetera quoque concessisse delicta.

XXX. Divitiarum et pecuniae fructum non alium putabat, quam profusionem: sordidos ac deparcos esse, quibus ratio impensarum constaret; praelautos vereque magnificos, qui abuterentur ac perderent. Laudabat mirabaturque avunculum Caium nullo magis nomine, quam quod ingentes a Tiberio relictas opes in brevi spatio prodegisset. Quare nec largiendi nec absumendi modum tenuit. In Tiridatem, quod vix credibile videatur, octingena nummûm millia diurna erogavit, abeuntique super sestertium millies contulit. Menecratem citharoedum et Spiculum mirmillonem triumphalium virorum patrimoniis aedibusque donavit. Cercopithecum Panerotem, feneratorem, et urbanis rusticisque praediis locupletatum, prope regio extulit funere. Nullam vestem bis induit. Quadringenis in punctum sestertiis aleam lusit. Piscatus est rete aurato, purpura coccoque funibus nexis. Nunquam carrucis minus mille fecisse iter traditur, soleis mularum argenteis, canusinatis mulionibus, armillata et phalerata hamaxicorum turba atque cursorum.

XXXI. Non in alia re tamen damnosior, quam in aedificando. Domum a Palatio Esquilias usque fe-

cit, quam primo *Transitoriam*, mox, incendio absumptam restitutamque, *Auream* nominavit. De cuius spatio atque cultu suffecerit hoc retulisse. Vestibulum eius fuit, in quo colossus centum viginti pedum staret ipsius effigie; tanta laxitas, ut porticus triplices milliarias haberet; item stagnum maris instar, circumseptum aedificiis ad urbium speciem; rura insuper arvis atque vinetis et pascuis silvisque varia, cum multitudine omnis generis pecudum ac ferarum. In ceteris partibus cuncta auro lita, distincta gemmis unionumque conchis erant. Coenationes laqueatae tabulis eburneis versatilibus, ut flores, fistulatis, ut unguenta desuper spargerentur. Praecipua coenationum rotunda, quae perpetuo diebus ac noctibus vice mundi circumageretur: balineae marinis et Albulis fluentes aquis. Eiusmodi domum quum absolutam dedicaret, hactenus comprobavit, ut se diceret *quasi hominem tandem habitare coepisse*. Praeterea inchoabat piscinam a Miseno ad Avernum lacum, contectam, porticibusque conclusam, quo, quicquid totis Baiis calidarum aquarum esset, committeretur: fossam ab Averno Ostiam usque, ut navibus, nec tamen mari, iretur, longitudinis per centum sexaginta millia, latitudinis, qua contrariae quinqueremes commearent. Quorum operum perficiendorum gratia, quod ubique esset custodiae, in Italiam deportari, etiam scelere convictos non nisi ad opus damnari, praeceperat. Ad hunc impendiorum furorem, super fiduciam imperii, etiam spe quadam repentina immensarum et reconditarum opum impulsus est, ex indicio equitis Romani, pro comperto pollicentis, thesauros antiquissimae gazae, quos Dido regina fugiens Tyro se-

cum extulisset, esse in Africa vastissimis specubus abditos, ac posse erui parvula molientium opera.

XXXII. Verum ut spes fefellit, destitutus atque ita iam exhaustus et egens, ut stipendia quoque militum et commoda veteranorum protrahi ac differri necesse esset, calumniis rapinisque intendit animum. Ante omnia instituit, ut e libertorum defunctorum bonis pro semisse dextans ei cogeretur, qui sine probabili causa eo nomine fuissent, quo essent ullae familiae, quas ipse contingeret: deinde, ut ingratorum in principem testamenta ad fiscum pertinerent; ac ne impune esset studiosis iuris, qui scripsissent vel dictassent ea: tunc, ut lege maiestatis facta dictaque omnia, quibus modo delator non deesset, tenerentur. Revocavit et praemia coronarum, quae unquam sibi in certaminibus civitates detulissent. Et quum interdixisset usum amethystini ac Tyrii coloris, summisissetque, qui nundinarum die pauculas uncias venderet, praeclusit cunctos negotiatores. Quin etiam inter canendum animadversam matronam e spectaculis, vetita purpura cultam, demonstrasse procuratoribus suis creditur: detractamque illico, non veste modo, sed et bonis exuit. Nulli delegavit officium, ut non adiiceret, *Scis, quid mihi opus sit*, et, *Hoc agamus, ne quis quicquam habeat.* Ultimo templis compluribus dona detraxit, simulacraque ex auro vel argento fabricata conflavit; in his Penatium deorum, quae mox Galba restituit.

XXXIII. Parricidia et caedes a Claudio exorsus est, cuius necis etsi non auctor, at conscius fuit; neque dissimulanter, ut qui boletos, in quo cibi genere venenum is acceperat, quasi deorum cibum, posthac proverbio Graeco collaudare sit solitus.

Certe omnibus rerum verborumque contumeliis mortuum insectatus est, modo stultitiae, modo saevitiae arguens. Nam et *morari* eum inter homines desisse, producta prima syllaba, iocabatur: multaque decreta et constituta, ut insipientis atque deliri, pro irritis habuit. Denique bustum eius consepiri, nisi humili levique maceria, neglexit. Britannicum, non minus aemulatione vocis, quae illi iucundior suppetebat, quam metu, ne quandoque apud hominum gratiam paterna memoria praevaleret, veneno aggressus est. Quod acceptum a quadam Locusta, venenariorum inclita, quum opinione tardius cederet, ventre modo Britannici moto; arcessitam mulierem sua manu verberavit, arguens, pro veneno remedium dedisse. Excusantique, minus datum ad occultandam facinoris invidiam, *Sane*, inquit, *legem Iuliam timeo:* coëgitque se coram in cubiculo quam posset velocissimum ac praesentaneum coquere. Deinde in haedo expertus, postquam is quinque horas protraxit, iterum ac saepius recoctum porcello obiecit. Quo statim exanimato, inferri in triclinium, darique coenanti secum Britannico imperavit. Et quum ille ad primum gustum concidisset, comitiali morbo ex consuetudine correptum apud convivas ementitus, postero die raptim inter maximos imbres translaticio extulit funere. Locustae pro navata opera impunitatem praediaque ampla, sed et discipulos dedit.

XXXIV. Matrem, dicta factaque sua exquirentem acerbius et corrigentem, hactenus primo gravabatur, ut invidia identidem oneraret, quasi cessurus imperio Rhodumque abiturus: mox et honore omni et potestate privavit; abductaque militum et Germanorum

statione, contubernio quoque ac Palatio expulit. Neque in divexanda quicquam pensi habuit, summissis, et qui Romae morantem litibus, et in secessu quiescentem per convicia et iocos, terra marique praetervehentes, inquietarent. Verum minis eius ac violentia territus perdere statuit. Et quum veneno ter tentasset, sentiretque antidotis praemunitam, lacunaria, quae noctu super dormientem laxata machina deciderent, paravit. Hoc consilio per conscios parum celato, solutilem navem, cuius vel naufragio vel camerae ruina periret, commentus est. Atque ita reconciliatione simulata, iucundissimis literis Baias evocavit ad sollemnia Quinquatruum simul celebranda; datoque negotio trierarchis, qui Liburnicam, qua advecta erat, velut fortuito concursu confringerent, protraxit convivium. Repetentique Baulos in locum corrupti navigii machinosum illud obtulit, hilare prosecutus; atque in digressu papillas quoque exosculatus, reliquum temporis cum magna trepidatione vigilavit, opperiens coeptorum exitum. Sed ut diversa omnia, nandoque evasisse eam, comperit, inops consilii, L. Agerinum libertum eius, salvam et incolumem cum gaudio nunciantem, abiecto clam iuxta pugione, ut percussorem sibi subornatum arripi constringique iussit, matremque occidi, quasi deprehensum crimen voluntaria morte vitasset. Adduntur his atrociora, nec incertis auctoribus: ad visendum interfectae cadaver accurrisse, contrectasse membra, alia vituperasse, alia laudasse, sitique interim oborta, bibisse. Neque tamen sceleris conscientiam, quanquam et militum et senatus populique gratulationibus confirmaretur, aut statim aut unquam postea ferre potuit, saepe

confessus, exagitari se materna specie verberibus Furiarum ac taedis ardentibus. Quin et facto per magos sacro evocare manes et exorare tentavit. Peregrinatione quidem Graeciae, Eleusiniis sacris, quorum initiatione impii et scelerati voce praeconis summoventur, interesse non ausus est. Iunxitque parricidio matris amitae necem. Quam quum ex duritia alvi cubantem visitaret, et illa tractans lanuginem eius, ut assolet, iam grandis natu, per blanditias forte dixisset, *Simul hanc excepero, mori volo*: conversus ad proximos, confestim se positurum, velut irridens ait; praecepitque medicis, ut largius purgarent aegram. Necdum defunctae bona invasit, suppresso testamento, ne quid abscederet.

XXXV. Uxores praeter Octaviam duas postea duxit, Poppaeam Sabinam, quaestorio patre natam et equiti Romano antea nuptam; deinde Statiliam Messalinam, Tauri bis consulis ac triumphalis abneptem. Qua ut potiretur, virum eius, Atticum Vestinum consulem, in honore ipso trucidavit. Octaviae consuetudinem cito aspernatus, corripientibus amicis, *sufficere illi debere*, respondit, *uxoria ornamenta.* Eandem mox saepe frustra strangulare meditatus, dimisit ut sterilem; sed improbante divortium populo, nec parcente conviciis, etiam relegavit. Denique occidit sub crimine adulteriorum, adeo impudenti falsoque, ut in quaestione pernegantibus cunctis, Anicetum paedagogum suum indicem subiecerit, qui dolo stupratam a se fateretur. Poppaeam duodecimo die post divortium Octaviae in matrimonium acceptam, dilexit unice. Et tamen ipsam quoque ictu calcis occidit, quod se, ex aurigatione sero reversum, gravida et aegra conviciis incesserat. Ex

hac filiam tulit Claudiam Augustam, amisitque admodum infantem. Nullum adeo necessitudinis genus est, quod non scelere perculerit. Antoniam, Claudii filiam, recusantem post Poppaeae mortem nuptias suas, quasi molitricem novarum rerum, interemit. Similiter interemit ceteros, aut affinitate aliqua sibi aut propinquitate coniunctos: in quibus Aulum Plautium iuvenem; quem quum ante mortem per vim conspurcasset, *Eat nunc*, inquit, *mater mea, et successorem meum osculetur;* iactans dilectum ab ea, et ad spem imperii impulsum. Privignum Rufium Crispinum, Poppaea natum, impuberem adhuc, quia ferebatur ducatus et imperia ludere, mergendum mari, dum piscaretur, servis ipsius demandavit. Tuscum nutricis filium relegavit, quod in procuratione Aegypti balineis in adventum suum exstructis lavisset. Senecam praeceptorem ad necem compulit; quamvis saepe commeatum petenti bonisque cedenti persancte iurasset, *suspectum se frustra, periturumque potius, quam nociturum ei.* Burro praefecto remedium ad fauces pollicitus, toxicum misit. Libertos divites et senes, olim adoptionis, mox dominationis suae fautores atque rectores, veneno, partim cibis, partim potionibus indito, intercepit.

XXXVI. Nec minore saevitia foris et in exteros grassatus est. Stella crinita, quae summis potestatibus exitium portendere vulgo putatur, per continuas noctes oriri coeperat. Anxius ea re, ut ex Babilo astrologo didicit, solere reges talia ostenta caede aliqua illustri expiare atque a semet in capita procerum depellere, nobilissimo cuique exitium destinavit. Enimvero multo magis, et quasi per iustam causam, duabus coniurationibus provulgatis: qua-

rum prior maiorque Pisoniana, Romae; posterior Viniciana, Beneventi conflata atque detecta est. Coniurati e vinculis triplicium catenarum dixere causam: quum quidam crimen ultro faterentur, nonnulli etiam imputarent, tanquam aliter illi non possent nisi morte succurrere, dedecorato flagitiis omnibus. Damnatorum liberi Urbe pulsi, enectique veneno aut fame. Constat, quosdam cum paedagogis et capsariis uno prandio pariter necatos, alios diurnum victum prohibitos quaerere.

XXXVII. Nullus posthac adhibitus delectus aut modus interimendi, quoscunque libuisset, quacunque de causa. Sed ne de pluribus referam, Salvidieno Orfito obiectum est, quod tabernas tres de domo sua circa forum civitatibus ad stationem locasset: Cassio Longino iurisconsulto, ac luminibus orbato, quod in vetere gentili stemmate C. Cassii percussoris Caesaris imagines retinuisset; Paeto Thraseae tristior et paedagogi vultus. Mori iussis non amplius quam horarum spatium dabat. Ac ne quid morae interveniret, medicos admovebat, *qui cunctantes continuo curarent:* ita enim vocabat venas mortis gratia incidere. Creditur etiam polyphago cuidam Aegyptii generis, crudam carnem, et quicquid daretur, mandere assueto, concupisse vivos homines laniandos absumendosque obiicere. Elatus inflatusque tantis velut successibus, negavit *quemquam principum scisse, quid sibi liceret.* Multasque nec dubias significationes saepe iecit, ne reliquis quidem se parsurum senatoribus; eumque ordinem sublaturum quandoque e republica, ac provincias et exercitus equiti Romano ac libertis permissurum. Certe neque adveniens neque proficiscens quemquam osculo impertiit, ac ne

resalutatione quidem. Et in auspicando opere Isthmi, magna frequentia clare, *ut sibi ac populo Romano bene res verteret*, optavit, dissimulata senātus mentione.

XXXVIII. Sed nec populo aut moenibus patriae pepercit. Dicente quodam in sermone communi:

Ἐμοῦ θανόντος γαῖα μιχθήτω πυρί·

immo, inquit, *ἐμοῦ ζῶντος*. Planeque ita fecit: nam quasi offensus deformitate veterum aedificiorum, et angustiis flexurisque vicorum, incendit Urbem tam palam, ut plerique consulares cubicularios eius, cum stuppa taedaque in praediis suis deprehensos, non attigerint; et quaedam horrea circa domum Auream, quorum spatium maxime desiderabat, [ut] bellicis machinis labefactata atque inflammata sint, quod saxeo muro constructa erant. Per sex dies septemque noctes ea clade saevitum est, ad monumentorum bustorumque diversoria plebe compulsa. Tunc, praeter immensum numerum insularum, domus priscorum ducum arserunt, hostilibus adhuc spoliis adornatae, deorumque aedes ab regibus, ac deinde Punicis et Gallicis bellis votae dedicataeque, et quicquid visendum atque memorabile ex antiquitate duraverat. Hoc incendium e turri Maecenatiana prospectans, laetusque *flammae*, ut aiebat, *pulchritudine*, *ἅλωσιν* Ilii in illo suo scenico habitu decantavit. Ac ne non hinc quoque quantum posset praedae et manubiarum invaderet, pollicitus cadaverum et ruderum gratuitam egestionem, nemini ad reliquias rerum suarum adire permisit; collationibusque non receptis modo, verum et efflagitatis, provincias privatorumque census prope exhausit.

XXXIX. Accesserunt tantis ex principe malis probrisque quaedam et fortuita: pestilentia unius

autumni, qua triginta funerum millia in rationem Libitinae venerunt; clades Britannica, qua duo praecipua oppida, magna civium sociorumque caede, direpta sunt; ignominia ad Orientem, legionibus in Armenia sub iugum missis, aegreque Syria retenta. Mirum et vel praecipue notabile inter haec fuit, nihil eum patientius quam maledicta et convicia hominum tulisse; neque in ullos leniorem, quam qui se dictis aut carminibus lacessissent, exstitisse. Multa Graece Latineque proscripta aut vulgata sunt, sicut illa:

Νέρων, Ὀρέστης, Ἀλκμαίων, μητροκτόνοι.

Νεόνυμφον Νέρων ἰδίαν μητέρ' ἀπέκτεινεν.

Quis negat, Aeneae magna de stirpe Neronem?
Sustulit hic matrem, sustulit ille patrem.

Dum tendit citharam noster, dum cornua Parthus,
Noster erit Paean, ille ἑκατηβελέτης.

Roma domus fiet: Veios migrate, Quirites,
Si non et Veios occupat ista domus.

Sed neque auctores requisivit, et quosdam per indicem delatos ad senatum, affici graviore poena prohibuit. Transeuntem eum Isidorus Cynicus in publico clara voce corripuerat, *quod Nauplii mala bene cantitaret, sua bona male disponeret:* et Datus Atellanarum histrio in cantico quodam, *ὑγίαινε πάτερ, ὑγίαινε μῆτερ,* ita demonstraverat, ut bibentem natantemque faceret, exitum scilicet Claudii Agrippinaeque significans: et in novissima clausula,

Orcus vobis ducit pedes,

senatum gestu notaret. Histrionem et philosophum Nero nihil amplius, quam Urbe Italiaque summovit, vel contemptu omnis infamiae, vel ne fatendo dolorem irritaret ingenia.

XL. Talem principem paullo minus quatuordecim annos perpessus terrarum orbis tandem destituit, initium facientibus Gallis, duce Iulio Vindice, qui tum eam provinciam pro praetore obtinebat. Praedictum a mathematicis Neroni olim erat, fore ut quandoque destitueretur: unde illa vox eius celeberrima, τὸ τεχνίον πᾶσα γαῖα τρέφει· quo maiore scilicet venia meditaretur citharoedicam artem, principi sibi gratam, privato necessariam. Spoponderant tamen quidam destituto Orientis dominationem, nonnulli nominatim regnum Hierosolymorum, plures omnis pristinae fortunae restitutionem. Cui spei pronior, Britannia Armeniaque amissa, ac rursus utraque recepta, defunctum se fatalibus malis existimabat. Ut vero, consulto Delphis Apolline, septuagesimum ac tertium annum cavendum sibi audivit, quasi eo demum obiturus, ac nihil coniectans de aetate Galbae, tanta fiducia non modo senectam, sed etiam perpetuam singularemque concepit felicitatem, ut, amissis naufragio pretiosissimis rebus, non dubitaverit inter suos dicere, *pisces eas sibi relaturos.* Neapoli de motu Galliarum cognovit die ipso, quo matrem occiderat, adeoque lente ac secure tulit, ut gaudentis etiam suspicionem praeberet, tanquam occasione nata spoliandarum iure belli opulentissimarum provinciarum. Statimque in gymnasium progressus, certantes athletas effusissimo studio spectavit. Coenae quoque tempore interpellatus tumultuosioribus literis, hactenus excanduit, ut malum iis,

qui descissent, minaretur. Denique per octo continuos dies non rescribere cuiquam, non mandare quid aut praecipere conatus, rem silentio obliteravit.

XLI. Edictis tandem Vindicis contumeliosis et frequentibus permotus, senatum epistola in ultionem sui reique publicae adhortatus est, excusato languore faucium, propter quem non adesset. Nihil autem aeque doluit, quam ut citharoedum malum se increpitum, ac pro Nerone *Aënobarbum* appellatum. Et nomen quidem gentile, quod sibi per contumeliam exprobraretur, resumpturum se professus est, deposito adoptivo. Cetera convicia, ut falsa, non alio argumento refellebat, quam quod etiam inscitia sibi tantopere elaboratae perfectaeque a se artis obiiceretur, singulos subinde rogitans, *nossentne quemquam praestantiorem?* Sed urgentibus aliis super alios nunciis, Romam praetrepidus rediit: leviterque modo in itinere frivolo auspicio mente recreata, quum annotasset insculptum monumento, militem Gallum ab equite Romano oppressum trahi crinibus, ad eam speciem exsiluit gaudio, coelumque adoravit. Ac ne tunc quidem aut senatu aut populo coram appellato, quosdam e primoribus viris domum evocavit, transactaque raptim consultatione, reliquam diei partem per organa hydraulica novi et ignoti generis circumduxit: ostendensque singula, de ratione ac difficultate cuiusque disserens, iam se etiam prolaturum omnia in theatrum affirmavit, si per Vindicem liceat.

XLII. Postquam deinde etiam Galbam et Hispanias descivisse cognovit, collapsus, animoque male fracto, diu et sine voce et prope intermortuus iacuit. Utque resipuit, veste discissa, capite converberato,

actum de se, pronunciavit: consolantique nutriculae et aliis quoque iam principibus similia accidisse memoranti, *Se vero praeter ceteros inaudita et incognita pati*, respondit, *qui summum imperium vivus amitteret.* Nec eo secius quicquam ex consuetudine luxus atque desidiae omisit vel imminuit. Quin imo, quum prosperi quiddam ex provinciis nunciatum esset, super abundantissimam coenam, iocularia in defectionis duces carmina, lasciveque modulata, quae vulgo notuerunt, etiam gesticulatus est; ac spectaculis theatri clam illatus, cuidam scenico placenti nuncium misit, *abuti eum occupationibus suis.*

XLIII. Initio statim tumultus multa et immania, verum non adhorrentia a suâ natura, creditur destinasse: successores percussoresque summittere exercitus et provincias regentibus, quasi conspiratis, idemque et unum sentientibus; quicquid ubique exsulum, quicquid in Urbe hominum Gallicanorum esset, contrucidare; illos, ne desciscentibus aggregarentur; hos, ut conscios popularium suorum atque fautores: Gallias exercitibus diripiendas permittere; senatum universum veneno per convivia necare; Urbem incendere, feris in populum immissis, quo difficilius defenderetur. Sed absterritus, non tam poenitentia, quam perficiendi desperatione, credensque expeditionem necessariam, consules ante tempus privavit honore, atque in utriusque locum solus iniit consulatum, quasi fatale esset, non posse Gallias debellari, nisi a se consule. Ac susceptis fascibus, quum post epulas triclinio digrederetur, innixus humeris familiarium affirmavit, simulac primum provinciam attigisset, inermem se in conspectum exercituum proditurum, nec quicquam aliud quam fletu-

rum; revocatisque ad poenitentiam defectoribus, sequenti die laetum inter laetos cantaturum epinicia, quae iam nunc sibi componi oporteret.

XLIV. In praeparanda expeditione primam curam habuit deligendi vehicula, portandis scenicis organis, concubinasque, quas secum educeret, tondendi ad virilem modum, et securibus peltisque Amazonicis instruendi. Mox tribus urbanas ad sacramentum citavit; ac nullo idoneo respondente, certum dominis servorum numerum indixit; nec nisi ex tota cuiusque familia probatissimos, ne dispensatoribus quidem aut amanuensibus exceptis, recepit. Partem etiam census omnes ordines conferre iussit; et insuper inquilinos privatarum aedium atque insularum pensionem annuam repraesentare fisco. Exegitque ingenti fastidio et acerbitate nummum asperum, argentum pustulatum, aurum ad obrussam; ut plerique omnem collationem palam recusarent, consensu flagitantes, a delatoribus potius revocanda praemia, quaecunque cepissent.

XLV. Ex annonae quoque caritate [lucrantium] accrevit invidia. Nam et forte accidit, ut in publica fame Alexandrina navis nunciaretur pulverem luctatoribus aulicis advexisse. Quare omnium in se odio incitato, nihil contumeliarum defuit, quin subiret. Statuae eius a vertice cirrus appositus est cum inscriptione Graeca, *Nunc demum agona esse*, et, *Traderet tandem*. Alterius collo et ascopera deligata, simulque titulus: *Ego quid potui? sed tu culeum meruisti*. Ascriptum et columnis, *Etiam Gallos eum cantando excitasse*. Iam noctibus iurgia cum servis plerique simulantes, crebro *vindicem* poscebant.

XLVI. Terrebatur ad hoc evidentibus portentis

somniorum et auspiciorum et ominum, tum veteribus, tum novis. Nunquam antea somniare solitus, occisa demum matre vidit per quietem, navem sibi regenti extortum gubernaculum, trahique se ab Octavia uxore in artissimas tenebras, et modo pennatarum formicarum multitudine oppleri, modo a simulacris gentium ad Pompeii theatrum dedicatarum circumiri arcerique progressu; Asturconem, quo maxime laetabatur, posteriore corporis parte in simiae speciem transfiguratum, ac tantum capite integro hinnitus edere canoros. De Mausoleo, sponte foribus patefactis, exaudita vox est, nomine eum cientis. Kalendis Ianuariis exornati Lares in ipso sacrificii apparatu conciderunt. Auspicanti Sporus annulum muneri obtulit, cuius gemmae sculptura erat *Proserpinae raptus*. Votorum nuncupatione, magna iam ordinum frequentia, vix repertae Capitolii claves. Quum ex oratione eius, qua in Vindicem perorabat, recitaretur in senatu, *daturos poenas sceleratos, ac brevi dignum exitum facturos*, conclamatum est ab universis: *Tu facies, Auguste.* Observatum etiam fuerat, novissimam fabulam cantasse eum publice *Oedipodem exsulem*, atque in hoc desisse versu:

Θανεῖν μ' ἄνωγε σύγγαμος, μήτηρ, πατήρ.

XLVII. Nunciata interim etiam ceterorum exercituum defectione, literas prandenti sibi redditas concerpsit, mensam subvertit, duos scyphos gratissimi usus, quos Homerios a caelatura carminum Homeri vocabat, solo illisit, ac sumpto a Locusta veneno, et in auream pyxidem condito, transiit in hortos Servilianos: ubi, praemissis libertorum fidissimis Ostiam, ad classem praeparandam, tribunos centurionesque praetorii de fugae societate tentavit.

Sed partim tergiversantibus, partim aperte detrectantibus, uno vero etiam proclamante:

Usque adeone mori miserum est?

varia agitavit; Parthosne an Galbam supplex peteret, an atratus prodiret in publicum, proque rostris quanta posset maxima miseratione veniam praeteritorum precaretur, ac, ni flexisset animos, vel Aegypti praefecturam concedi sibi oraret. Inventus est postea in scrinio eius hac de re sermo formatus: sed deterritum putant, ne prius, quam in forum perveniret, discerperetur. Sic cogitatione in posterum diem dilata, ad mediam fere noctem excitatus, ut comperit, stationem militum recessisse, prosiluit a lecto, misitque circum amicos. Et quia nihil a quoquam renunciabatur, ipse cum paucis hospitia singulorum adiit. Verum clausis omnium foribus, respondente nullo, in cubiculum rediit, unde iam et custodes diffugerant, direptis etiam stragulis, amota et pyxide veneni. Ac statim Spiculum mirmillonem, vel quem libet alium percussorem, cuius manu periret, requisivit. Et nemine reperto, *Ergo ego,* inquit, *nec amicum habeo, nec inimicum?* procurritque quasi praecipitaturus se in Tiberim.

XLVIII. Sed revocato rursus impetu, aliquid secretioris latebrae ad colligendum animum desideravit: et offerente Phaonte liberto suburbanum suum, inter Salariam et Nomentanam viam circa quartum milliarium, ut erat nudo pede atque tunicatus, paenulam obsoleti coloris superinduit: adopertoque capite, et ante faciem obtento sudario, equum ascendit, quatuor solis comitantibus, inter quos et Sporus erat. Statimque tremore terrae et fulgure adverso pavefactus, audiit ex proximis castris clamorem mi-

litum, et sibi adversa et Galbae prospera ominantium; etiam ex obviis viatoribus quendam dicentem, *Hi Neronem persequuntur;* alium sciscitantem, *Ecquid in Urbe novi de Nerone?* Equo autem odore abiecti in via cadaveris consternato, detecta facie agnitus est a quodam missicio praetoriano, et salutatus. Ut ad deverticulum ventum est, dimissis equis inter fruticeta ac vepres, per arundineti semitam aegre, nec nisi strata sub pedibus veste, ad aversum villae parietem evasit. Ibi hortante eodem Phaonte, ut interim in specum egestae arenae concederet, negavit, *se vivum sub terram iturum:* ac parumper commoratus, dum clandestinus ad villam introitus pararetur, aquam ex subiecta lacuna potaturus manu hausit, et, *Haec est*, inquit, *Neronis decocta.* Dein, divulsa sentibus paenula, traiectos surculos rasit: atque ita quadrupes per angustias effossae cavernae receptus in proximam cellam, decubuit super lectum, modica culcita, vetere pallio strato instructum. Fameque interim et siti interpellante, panem quidem sordidum oblatum aspernatus est, aquae autem tepidae aliquantum bibit.

XLIX. Tunc unoquoque hinc inde instante, ut quam primum se impendentibus contumeliis eriperet, scrobem coram fieri imperavit, dimensus ad corporis sui modulum: componique simul, si qua invenirentur, frusta marmoris, et aquam simul ac ligna conferri, curando mox cadaveri, flens ad singula, atque identidem dictitans: *Qualis artifex pereo!* Inter moras perlatos a cursore Phaontis codicillos praeripuit, legitque, *se hostem a senatu iudicatum, et quaeri, ut puniatur more maiorum:* interrogavitque, quale esset id genus poenae. Et quum comperisset, nudi

hominis cervicem inseri furcae, corpus virgis ad necem caedi; conterritus, duos pugiones, quos secum tulerat, arripuit, tentataque utriusque acie rursus condidit, causatus, *nondum adesse fatalem horam*. Ac modo Sporum hortabatur, ut lamentari ac plangere inciperet; modo orabat, ut se aliquis ad mortem capessendam exemplo iuvaret; interdum segnitiem suam his verbis increpabat: *Vivo deformiter ac turpiter: οὐ πρέπει Νέρωνι, οὐ πρέπει· νήφειν δεῖ ἐν τοῖς τοιούτοις· ἄγε, ἔγειρε σεαυτόν.* Iamque equites appropinquabant, quibus praeceptum erat, ut vivum eum attraherent. Quod ut sensit, trepidanter effatus:

Ἵππων μ' ὠκυπόδων ἀμφὶ κτύπος οὔατα βάλλει,

ferrum iugulo adegit, iuvante Epaphrodito a libellis. Semianimisque adhuc irrumpenti centurioni, et paenula ad vulnus apposita, in auxilium se venisse simulanti, non aliud respondit, quam, *Sero*, et, *Haec est fides.* Atque in ea voce defecit, exstantibus rigentibusque oculis usque ad horrorem formidinemque visentium. Nihil prius aut magis a comitibus exegerat, quam ne potestas cuiquam capitis sui fieret, sed ut, quoquo modo, totus cremaretur. Permisitque hoc Icelus, Galbae libertus, non multo ante vinculis exsolutus, in quae primo tumultu coniectus fuerat.

L. Funeratus est impensa ducentorum millium, stragulis albis auro intextis, quibus usus Kalendis Ianuarii fuerat. Reliquias Ecloge et Alexandria nutrices cum Acte concubina gentili Domitiorum monumento condiderunt, quod prospicitur e campo Martio impositum colli hortorum. In eo monumento solium Porphyretici marmoris, superstante Lunensi ara, circumseptum est lapide Thasio.

LI. Statura fuit paene iusta, corpore maculoso

et foetido, sufflavo capillo, vultu pulchro magis quam venusto, oculis caesiis et hebetioribus, cervice obesa, ventre proiecto, gracillimis cruribus, valetudine prospera. Nam, qui luxuriae immoderatissimae esset, ter omnino per quatuordecim annos languit, atque ita, ut neque vino neque consuetudine reliqua abstineret. Circa cultum habitumque adeo pudendus, ut comam semper in gradus formatam, peregrinatione Achaica etiam pone verticem summiserit; ac plerumque synthesinam indutus, ligato circum collum sudario, prodierit in publicum, sine cinctu et discalciatus.

LII. Liberales disciplinas omnes fere puer attigit. Sed a philosophia eum mater avertit, monens, imperaturo contrariam esse; a cognitione veterum oratorum Seneca praeceptor, quo diutius in admiratione sui detineret. Itaque ad poeticam pronus, carmina libenter ac sine labore composuit: nec, ut quidam putant, aliena pro suis edidit. Venere in manus meas pugillares libellique cum quibusdam notissimis versibus, ipsius chirographo scriptis, ut facile appareret, non translatos aut dictante aliquo exceptos, sed plane quasi a cogitante atque generante exaratos; ita multa et deleta et inducta et superscripta inerant.

LIII. Habuit et pingendi, fingendique maxime, non mediocre studium. Maxima autem popularitate efferebatur, omnium aemulus, qui quoquo modo animum vulgi moverent. Exiit opinio, post scenicas coronas proximo lustro descensurum eum ad Olympia inter athletas. Nam et luctabatur assidue: nec aliter certamina gymnica Graecia tota spectaverat, quam brabeutarum more in stadio humi assidens, ac,

si qua paria longius recessissent, in medium manibus suis protrahens. Destinaverat etiam, quia Apollinem cantu, Solem aurigando aequiparare existimaretur, imitari et Herculis facta. Praeparatumque leonem aiunt, quem vel clava vel brachiorum nexibus in amphitheatri arena spectante populo nudus elideret.

LIV. Sub exitu quidem vitae palam voverat, si sibi incolumis status permansisset, proditurum se partae victoriae ludis, etiam hydraulam, et choraulam, et utricularium, ac novissimo die histrionem, saltaturumque Virgilii Turnum. Et sunt qui tradant, Paridem histrionem occisum ab eo, quasi gravem adversarium.

LV. Erat illi aeternitatis perpetuaeque famae cupido, sed inconsulta. Ideoque multis rebus ac locis, vetere appellatione detracta, novam induxit ex suo nomine. Mensem quoque Aprilem *Neroneum* appellavit. Destinaverat et Romam *Neropolim* nuncupare.

LVI. Religionum usquequaque contemptor, praeter unius deae Syriae. Hanc mox ita sprevit, ut urina contaminaret, alia superstitione captus, in qua sola pertinacissime haesit. Siquidem icunculam puellarem, quum quasi remedium insidiarum a plebeio quodam et ignoto muneri accepisset, detecta confestim coniuratione, pro summo numine trinisque in die sacrificiis colere perseveravit: volebatque credi, monitione eius futura praenoscere. Ante paucos quam periret menses attendit et extispicio, nec unquam litavit.

LVII. Obiit tricesimo et secundo aetatis anno, die, quo quondam Octaviam interemerat: tantumque gaudium publice praebuit, ut plebs pileata tota Urbe

discurreret. Et tamen non defuerunt, qui per longum tempus vernis aestivisque floribus tumulum eius ornarent; ac modo imagines praetextatas in rostris proferrent, modo edicta, quasi viventis et brevi magno inimicorum malo reversuri. Quin etiam Vologesus, Parthorum rex, missis ad senatum legatis de instauranda societate, hoc etiam magnopere oravit, ut Neronis memoria coleretur. Denique, quum post viginti annos adolescente me exstitisset conditionis incertae, qui se Neronem esse iactaret, tam favorabile nomen eius apud Parthos fuit, ut vehementer adiutus, et vix redditus sit.

C. SUETONII TRANQUILLI

LIBER SEPTIMUS.

SERVIUS SULPICIUS GALBA.

I. Progenies Caesarum in Nerone defecit: quod futurum in compluribus quidem signis, sed evidentissimis duobus apparuit. Liviae olim post Augusti statim nuptias Veientanum suum revisenti, praetervolans aquila, gallinam albam, ramulum lauri rostro tenentem, ita ut rapuerat, demisit in gremium: quumque nutriri alitem, pangi ramulum placuisset, tanta pullorum soboles provenit, ut hodie quoque ea villa *ad Gallinas* vocetur; tale vero lauretum, ut triumphaturi Caesares inde laureas decerperent: fuitque que mos triumphantibus, alias confestim eodem loco pangere: et observatum est, sub cuiusque obitum arborem ab ipso institutam elanguisse. Ergo novissimo Neronis anno et silva omnis exaruit radicitus, et quicquid ibi gallinarum erat, interiit: ac subinde tacta de coelo Caesarum aede, capita omnibus statuis simul deciderunt; Augustique sceptrum e manibus excussum est.

II. Neroni Galba successit, nullo gradu contingens Caesarum domum: sed haud dubie nobilissimus, magnaque et vetere prosapia, ut qui statuarum titulis *pronepotem* se *Q. Catuli Capitolini* semper ascripserit; imperator vero etiam stemma in atrio proposuerit, quo paternam originem ad Iovem, maternam ad Pasiphaën Minois uxorem referret.

III. Imagines et elogia universi generis exsequi longum est: familiae breviter attingam. Qui primus Sulpiciorum cognomen Galbae tulit, cur aut unde traxerit, ambigitur. Quidam putant, quod oppidum Hispaniae, frustra diu oppugnatum, illitis demum galbano facibus succenderit: alii, quod in diuturna valitudine galbeo, id est, remediis lana involutis, assidue uteretur: nonnulli, quod praepinguis fuerit visus, quem *galbam* Galli vocant: vel contra, quod tam exilis, quam sunt animalia, quae in aesculis nascuntur, appellanturque *galbae*. Familiam illustravit Ser. Galba consularis, temporum suorum eloquentissimus: quem tradunt, Hispaniam ex praetura obtinentem, triginta Lusitanorum millibus perfidia trucidatis, Viriathini belli causam exstitisse. Eius nepos ob repulsam consulatus infensus Iulio Caesari, cuius legatus in Gallia fuerat, conspiravit cum Cassio et Bruto: propter quod Pedia lege damnatus est. Ab hoc sunt imperatoris Galbae avus et pater. Avus clarior studio, quam dignitate: non enim egressus praeturae gradum, multiplicem nec incuriosam historiam edidit. Pater consulatu functus, quanquam brevi corpore atque etiam gibber, modicaeque in dicendo facultatis, causas industrie actitavit. Uxores habuit Mummiam Achaicam, neptem Catuli, proneptemque L. Mummii, qui Corinthum

excidit; item Liviam Ocellinam, ditem admodum et pulchram, a qua tamen nobilitatis causa appetitus ultro existimatur, et aliquanto enixius, postquam subinde instanti vitium corporis secreto posita veste detexit, ne quasi ignaram fallere videretur. Ex Achaica liberos, Caium et Servium, procreavit; quorum maior Caius attritis facultatibus Urbe cessit: prohibitusque a Tiberio sortiri anno suo proconsulatum, voluntaria morte obiit.

IV. Ser. Galba imperator M. Valerio Messalla, Cn. Lentulo consulibus natus est IX. Kalendas Ianuarii, in villa colli superposita, prope Terracinam, sinistrorsum Fundos petentibus. Adoptatus a noverca sua Livia nomen et Ocellare cognomen assumpsit, mutato praenomine. Nam Lucium pro Servio usque ad tempus imperii usurpavit. Constat Augustum puero adhuc, salutanti se inter aequales, apprehensa buccula dixisse, *καὶ σύ, τέκνον, τῆς ἀρχῆς ἡμῶν παρατρώξῃ*. Sed et Tiberius, quum comperisset eum imperaturum, verum in senecta, *Vivat sane*, ait, *quando id ad nos nihil pertinet*. Avo quoque eius fulgur procuranti, quum exta de manibus aquila rapuisset, et in frugiferam quercum contulisset, summum sed serum imperium portendi familiae responsum est. Et ille irridens, *Sane*, inquit, *quum mula pepererit*. Nihil aeque postea Galbam tentantem res novas confirmavit, quam mulae partus: ceterisque ut obscenum ostentum abhorrentibus, solus pro laetissimo accepit, memor sacrificii dictique avi. Sumpta virili toga, somniavit Fortunam dicentem, *stare se ante fores defessam, et nisi ocius reciperetur, cuicunque obvio praedae futuram*. Utque evigilavit aperto atrio, simulacrum aeneum deae cubitali ma-

ius iuxta limen invenit; idque gremio suo Tusculum, ubi aestivare consueverat, avexit, et in parte aedium consecratum menstruis deinceps supplicationibus et pervigilio anniversario coluit. Quanquam aetate nondum constanti, veterem civitatis exoletumque morem, ac tantum in domo sua haerentem, obstinatissime retinuit, ut liberti servique bis die frequentes adessent, ac mane salvere, vespere valere sibi singuli dicerent.

V. Inter liberales disciplinas attendit et iuri. Dedit et matrimonio operam: verum, amissa uxore Lepida duobusque ex ea filiis, remansit in coelibatu, neque sollicitari ulla conditione amplius potuit, ne Agrippinae quidem, viduatae morte Domitii, quae maritum quoque adhuc necdum coelibem Galbam adeo omnibus sollicitaverat modis, ut inter conventum matronarum correpta iurgio atque etiam manu pulsata sit a matre Lepidae. Observavit ante omnes Liviam Augustam: cuius et vivae gratia plurimum valuit, et mortuae testamento paene ditatus est: sestertium namque quingenties quum praecipuum inter legatarios habuisset, quia notata, non perscripta erat summa, herede Tiberio legatum ad quingenta revocante, ne haec quidem accepit.

VI. Honoribus ante legitimum tempus initis, praetor commissione ludorum Floralium novum spectaculi genus, elephantos funambulos, edidit: exinde provinciae Aquitaniae anno fere praefuit: mox consulatum per sex menses ordinarium gessit; evenitque, ut ipse Cn. Domitio patri Neronis, ipsi Salvius Otho pater Othonis succederet, velut praesagium insequentis casus, quo medius inter utriusque filios extitit imperator. A Caio Caesare Gaetulico substi-

tutus, postridie quam ad legiones venit, sollemni forte spectaculo plaudentes inhibuit, data tessera, *ut manus paenulis continerent.* Statimque per castra iactatum est:

Disce, miles, militare, Gálbă est, non Gaetúlicus.

Pari severitate interdixit commeatus peti. Veteranum ac tironem militem opere assiduo corroboravit: matureque barbaris, qui iam in Galliam usque proruperant, coërcitis, praesenti quoque Caio talem et se et exercitum approbavit, ut inter innumeras contractasque ex omnibus provinciis copias, neque testimonium neque praemia ampliora ulli perciperent; ipse maxime insignis, quod campestrem decursionem scuto moderatus etiam ad essedum imperatoris per viginti passuum millia cucurrit.

VII. Caede Caii nunciata, multis ad occasionem stimulantibus, quietem praetulit. Per hoc gratissimus Claudio, receptusque in cohortem amicorum, tantae dignationis est habitus, ut, quum subita ei valetudo, nec adeo gravis, incidisset, dilatus sit expeditionis Britannicae dies. Africam proconsul biennio obtinuit, extra sortem electus ad ordinandam provinciam, et intestina dissensione et barbarorum tumultu inquietam. Ordinavitque magna severitatis ac iustitiae cura, etiam in parvulis rebus. Militi, qui per expeditionem annona artissima residuum cibariorum tritici modium centum denariis vendidisse arguebatur, vetuit, simulatque indigere cibo coepisset, a quoquam opem ferri; et is fame extabuit. At in iure dicendo, quum de proprietate iumenti quaereretur, levibus utrinque argumentis et testibus, ideoque difficili coniectura veritatis, ita decrevit, ut ad lacum, ubi adaquari solebat, duceretur capite in-

voluto, atque ibidem revelato, eius esset, ad quem sponte se a potu recepisset.

VIII. Ob res et tunc in Africa et olim in Germania gestas ornamenta triumphalia accepit, et sacerdotium triplex, inter quindecimviros, sodalesque Titios, item Augustales, cooptatus: atque ex eo tempore prope ad Neronis medium principatum in secessu plurimum vixit, ne ad gestandum quidem unquam [aliter] iter ingressus, quam ut secum vehiculo proximo decies sestertium in auro efferret, donec in oppido Fundis moranti Hispania Tarraconensis oblata est. Acciditque, ut, quum provinciam ingressus sacrificaret intra aedem publicam, puero e ministris acerram tenenti capillus repente toto capite canesceret. Nec defuerunt, qui interpretarentur, significari rerum mutationem, successurumque iuveni senem, hoc est, ipsum Neroni. Nec multo post in Cantabriae lacum fulmen decidit, repertaeque sunt duodecim secures, haud ambiguum summi imperii signum.

IX. Per octo annos varie et inaequaliter provinciam rexit. Primo acer, et vehemens, et in coërcendis quidem delictis vel immodicus. Nam et nummulario, non ex fide versanti pecunias, manus amputavit, mensaeque eius affixit; et tutorem, quod pupillum, cui substitutus heres erat, veneno necasset, cruce affecit, implorantique leges, et civem Romanum se testificanti, quasi solatio et honore aliquo poenam levaturus, mutari multoque praeter ceteras altiorem et dealbatam statui crucem iussit. Paullatim in desidiam segnitiemque conversus est, ne quid materiae praeberet Neroni, et, ut dicere solebat, *quod nemo rationem otii sui reddere cogeretur*. Carthagine nova conventum agens, tumultuari Gallias

comperit, legato Aquitaniae auxilia implorante. Supervenerunt et Vindicis literae, hortantis, *ut humano generi assertorem ducemque se accommodaret.* Nec diu cunctatus, conditionem partim metu, partim spe recepit. Nam et mandata Neronis de nece sua ad procuratores clam missa deprehenderat; et confirmabatur quum secundissimis auspiciis et ominibus, tum virginis honestae vaticinatione, tanto magis, quod eadem illa carmina sacerdos Iovis Cluniae ex penetrali somnio monitus eruerat, ante ducentos annos similiter a fatidica puella pronunciata. Quorum carminum sententia erat, *oriturum quandoque ex Hispania principem dominumque rerum.*

X. Igitur quum quasi manumissione vacaturus conscendisset tribunal, propositis ante se damnatorum occisorumque a Nerone quam plurimis imaginibus, et astante nobili puero, quem exsulantem ex proxima Baleari insula ob id ipsum acciverat, deploravit temporum statum, consalutatusque imperator, *legatum se senatus ac populi Romani* professus est. Deinde, iustitio indicto, e plebe quidem provinciae legiones et auxilia conscripsit, super exercitum veterem legionis unius, duarumque alarum, et cohortium trium: at e primoribus prudentia atque aetate praestantibus, velut instar senatus, ad quos de maiore re, quoties opus esset, referretur, instituit. Delegit et equestris ordinis iuvenes, qui, manente annulorum aureorum usu, Evocati appellarentur, excubiasque circa cubiculum suum vice militum agerent. Etiam per provincias edicta dimisit, auctor singulis universisque conspirandi simul, et ut, qua posset quisque opera, communem causam iuvarent. Per idem fere tempus in munitione oppidi, quod sedem

bello delegerat, repertus est annulus opere antiquo, sculptura gemmae Victoriam cum tropaeo exprimente. Ac subinde Alexandrina navis Dertosam appulit, armis onusta, sine gubernatore, sine nauta ac vectore ullo, ut nemini dubium esset, iustum piumque et faventibus diis bellum suscipi; quum repente ex inopinato prope cuncta turbata sunt. Alarum altera castris appropinquantem, poenitentia mutati sacramenti, destituere conata est, aegreque retenta in officio: et servi, quos a liberto Neronis ad fraudem praeparatos muneri acceperat, per angiportum in balnea transeuntem paene interemerunt; nisi cohortantibus invicem, ne occasionem amitterent, interrogatisque, de qua occasione loquerentur, expressa cruciatu confessio esset.

XI. Accessit ad tanta discrimina mors Vindicis, qua maxime consternatus, destitutoque similis, non multum afuit, quin vitae renunciaret. Sed supervenientibus ab Urbe nunciis, ut occisum Neronem, cunctosque in verba sua iurasse cognovit, deposita *Legati* suscepit *Caesaris* appellationem. Iterque ingressus est paludatus, ac dependente a cervicibus pugione ante pectus; nec prius usum togae recuperavit, quam oppressis, qui novas res moliebantur, praefecto praetorii Nymphidio Sabino Romae, in Germania Fonteio Capitone, in Africa Clodio Macro, legatis.

XII. Praecesserat de eo fama saevitiae simul atque avaritiae: quod civitates Hispaniarum Galliarumque, quae cunctantius sibi accesserant, gravioribus tributis, quasdam etiam murorum destructione punisset; et praepositos procuratoresque supplicio capitis affecisset cum coniugibus ac liberis; quodque

oblatam a Tarraconensibus e vetere templo Iovis coronam auream librarum quindecim conflasset, ac tres uncias, quae ponderi deerant, iussisset exigi. Ea fama et confirmata et aucta est, ut primum Urbem introiit. Nam quum classiarios, quos Nero ex remigibus iustos milites fecerat, redire ad pristinum statum coëgerit; recusantes atque insuper aquilam et signa pertinacius flagitantes non modo immisso equite disiecit, sed decimavit etiam. Item Germanorum cohortem, a Caesaribus olim ad custodiam corporis institutam multisque experimentis fidelissimam, dissolvit, ac sine ullo commodo remisit in patriam, quasi Cn. Dolabellae, iuxta cuius hortos tendebat, proniorem. Illa quoque, verene an falso, per ludibrium iactabantur, apposita lautiore coena ingemuisse eum: et ordinario quidem dispensatori, breviarium rationum offerenti, parapsidem leguminis pro sedulitate ac diligentia porrexisse; Cano autem choraulae, mire placenti, denarios quinque donasse, prolatos manu sua e peculiaribus loculis suis.

XIII. Quare adventus eius non perinde gratus fuit: idque proximo spectaculo apparuit; siquidem Atellanis notissimum canticum exorsis,

Venit, io, Simus a villa;

cuncti simul spectatores consentiente voce reliquam partem retulerunt, ac saepius versu repetito egerunt.

XIV. Maiore adeo et favore et auctoritate adeptus est, quam gessit, imperium; quanquam multa documenta egregii principis daret: sed nequaquam tam grata erant, quam invisa, quae secus fierent. Regebatur trium arbitrio, quos una et intra Palatium habitantes, nec unquam non adhaerentes, paedagogos vulgo vocabant. Hi erant T. Vinius, lega-

tus eius in Hispania, cupiditatis immensae; Cornelius Laco, ex assessore praefectus praetorii, arrogantia socordiaque intolerabilis; libertus Icelus, paullo ante annulis aureis et Martiani cognomine ornatus, ac iam summae equestris gradus candidatus. His, diverso vitiorum genere grassantibus, adeo se abutendum permisit et tradidit, ut vix sibi ipsi constaret; modo acerbior parciorque, modo remissior ac negligentior, quam conveniret principi electo atque illud aetatis. Quosdam claros ex utroque ordine viros suspicione minima inauditos condemnavit. Civitatem Romanam raro dedit: iura trium liberorum vix uni atque alteri; ac ne his quidem, nisi ad certum praefinitumque tempus. Iudicibus, sextam decuriam adiici precantibus, non modo negavit, sed etiam concessum a Claudio beneficium, ne hieme initioque anni ad iudicandum evocarentur, eripuit.

XV. Existimabatur etiam senatoria et equestria officia biennii spatio determinaturus, nec daturus nisi invitis ac recusantibus. Liberalitates Neronis, non plus decimis concessis, per quinquaginta equites Romanos ea conditione revocandas curavit exigendasque, ut et, si quid scenici aut xystici donatum olim vendidissent, auferretur emptoribus, quando illi absumpto pretio solvere nequirent. At contra, nihil non per comites atque libertos pretio addici, aut donari passus est gratia, vectigalia, immunitates, poenas innocentium, impunitatem noxiorum. Quin etiam, populo Romano deposcente supplicium Haloti et Tigellini, solos ex omnibus Neronis emissariis vel maleficentissimos incolumes praestitit. Atque insuper Halotum procuratione amplissima orna-

vit: pro Tigellino etiam saevitiae populum edicto increpuit.

XVI. Per haec prope universis ordinibus offensis, vel praecipua flagrabat invidia apud milites. Nam quum in verba eius absentis iurantibus donativum grandius solito praepositi pronunciassent, neque rem ratam habuit, et subinde iactavit, *se legere militem, non emere consuesse*. Atque eo quidem nomine omnes, qui ubique erant, exacerbavit. Ceterum praetorianos etiam metu et indignitate commovit, removens subinde plerosque ut suspectos et Nymphidii socios. Sed maxime fremebat superioris Germaniae exercitus, fraudari se praemiis navatae adversus Gallos et Vindicem operae. Ergo primi obsequium rupere, ac se Kalendis Ianuarii adigi sacramento, nisi in nomen Senatus, recusarunt: statimque legationem ad praetorianos cum mandatis destinaverunt, *displicere imperatorem in Hispania factum; eligerent ipsi, quem cuncti exercitus comprobarent.*

XVII. Quod ut nunciatum est, despectui esse non tam senectam suam, quam orbitatem ratus, Pisonem Frugi Licinianum, nobilem egregiumque iuvenem, ac sibi olim probatissimum, testamentoque semper in bona et nomen ascitum, repente e media salutantium turba apprehendit; filiumque appellans, perduxit in castra, ac pro concione adoptavit, ne tunc quidem donativi ulla mentione facta. Quo faciliorem occasionem M. Salvio Othoni praebuit perficiendi conata, intra sextum adoptionis diem.

XVIII. Magna et assidua monstra iam inde a principio exitum ei, qualis evenit, portenderant. Quum per omne iter dextra sinistraque oppidatim victimae caederentur, taurus, securis ictu consterna-

tus, rupto vinculo essedum eius invasit, elatisque pedibus totum cruore perfudit; ac descendentem speculator impulsu turbae lancea prope vulneravit. Urbem quoque et deinde Palatium ingressum excepit terrae tremor, et assimilis quidam mugitui sonus. Secuta sunt aliquanto manifestiora et tristiora. Monile, margaritis gemmisque consertum, ad ornandam Fortunam suam Tusculanam ex omni gaza secreverat: id repente, quasi augustiore dignius loco, Capitolinae Veneri dedicavit: ac proxima nocte somniavit speciem Fortunae querentis, fraudatam se dono destinato, minantisque, erepturam et ipsam, quae dedisset. Quumque exterritus luce prima ad expiandum somnium, praemissis qui rem divinam appararent, Tusculum excucurrisset, nihil invenit praeter tepidam in ara favillam, atratumque iuxta senem in catino vitreo thus tenentem, et in calice fictili merum. Observatum etiam est, Kalendis Ianuariis sacrificanti coronam de capite excidisse; auspicanti pullos evolasse; adoptionis die neque milites allocuturo castrensem sellam de more positam pro tribunali, oblitis ministris, et in senatu curulem perverse collocatam.

XIX. Prius vero, quam occideretur, sacrificantem mane haruspex identidem monuit, caveret periculum; non longe percussores abesse. Haud multo post cognoscit, teneri castra ab Othone: ac plerisque, ut eodem quam primum pergeret, suadentibus, (posse enim auctoritate et praesentia praevalere), nihil amplius quam continere se statuit, et legionariorum firmare praesidiis, qui multifariam diverseque tendebant. Loricam tamen induit linteam, quanquam haud dissimulans, parum adversus tot

mucrones profuturam. Sed extractus rumoribus falsis, quos conspirati, ut eum in publicum elicerent, de industria dissiparant, paucis temere affirmantibus transactum negotium, oppressos qui tumultuarentur, advenire frequentes ceteros gratulabundos, et in omne obsequium paratos; his ut occurreret, prodiit tanta fiducia, ut militi cuidam, occisum a se Othonem glorianti, *Quo auctore?* responderit; atque in forum usque processit. Ibi equites, quibus mandata caedes erat, quum per publicum dimota paganorum turba equos adegissent, viso procul eo, parumper restiterunt: deinde rursum incitati, desertum a suis contrucidarunt.

XX. Sunt, qui tradant, ad primum tumultum proclamasse eum, *Quid agitis, commilitones? ego vester sum, et vos mei;* donativum etiam pollicitum. Plures autem prodiderunt, obtulisse ultro iugulum, et, *ut hoc agerent, ac ferirent, quando ita videretur,* hortatum. Illud mirum admodum fuerit, neque praesentium quemquam imperatori auxilium ferre conatum, et omnes, qui accerserentur, sprevisse nuncium, excepta Germanicianorum vexillatione. Hi ob recens meritum, quod se aegros et invalidos magnopere fovisset, in auxilium advolaverunt; sed serius, itinere devio per ignorantiam locorum retardati. Iugulatus est ad lacum Curtii, ac relictus ita, uti erat, donec gregarius miles, a frumentatione rediens, abiecto onere caput ei amputavit: et, quoniam capillo prae calvitie arripere non poterat, in gremium abdidit; mox, inserto per os pollice, ad Othonem detulit. Ille lixis calonibusque donavit, qui hasta suffixum non sine ludibrio circum castra portarunt, acclamantes identidem, *Galba, cupide*

fruaris aetate tua; maxime irritati ad talem iocorum petulantiam, quod ante paucos dies exierat in vulgus, laudanti cuidam formam suam, ut adhuc floridam et vegetam, respondisse eum, Ἔτι μοι μένος ἔμπεδόν ἐστιν. Ab his Patrobii Neroniani libertus, centum aureis redemptum, eo loco, ubi iussu Galbae animadversum in patronum fuerat, abiecit. Sero tandem dispensator Argius et hoc, et ceterum truncum in privatis eius hortis Aureliae viae sepulturae dedit.

XXI. Statura iusta fuit, capite praecalvo, oculis caeruleis, adunco naso, manibus pedibusque articulari morbo distortissimis, ut neque calceum perpeti, nec libellos evolvere aut tenere omnino valeret. Excreverat etiam in dexteriore latere eius caro, praependebatque adeo, ut aegre fascia substringeretur.

XXII. Cibi plurimi traditur, quem tempore hiberno etiam ante lucem capere consueverat; inter coenam vero usque eo abundantis, ut congestas super manus reliquias circumferri iuberet, spargique ad pedes stantibus. Libidinis in mares pronioris, et eos non nisi praeduros exoletosque. Ferebant, in Hispania Icelum e veteribus concubinis, de Neronis exitu nunciantem, non modo artissimis osculis palam exceptum ab eo, sed, ut sine mora velleretur, oratum atque seductum.

XXIII. Periit tertio et septuagesimo aetatis anno, imperii mense septimo. Senatus, ut primum licitum fuit, statuam ei decreverat, rostratae columnae superstantem in parte fori, qua trucidatus est. Sed decretum Vespasianus abolevit, percussores sibi ex Hispania in Iudaeam summisisse opinatus.

C. SUETONII TRANQUILLI

LIBER SEPTIMUS.

M. SALVIUS OTHO.

I. Maiores Othonis sunt orti oppido Ferentino, familia vetere et honorata, atque ex principibus Etruriae. Avus M. Salvius Otho, patre equite Romano, matre humili, incertum an ingenua, per gratiam Liviae Augustae, in cuius domo creverat, senator est factus, nec praeturae gradum excessit. Pater L. Otho, materno genere praeclaro, multarumque et magnarum propinquitatum, tam carus tamque non absimilis facie Tiberio principi fuit, ut plerique procreatum ex eo crederent. Urbanos honores, proconsulatum Africae, et extraordinaria imperia, severissime administravit. Ausus etiam est in Illyrico milites quosdam, quod motu Camilli ex poenitentia praepositos suos, quasi defectionis adversus Claudium auctores, occiderant, capite punire, et quidem ante principia, se coram; quamvis ob id ipsum promotos in ampliorem gradum a Claudio sciret. Quo facto, sicut gloriam auxit, ita gratiam minuit: quam tamen mature recuperavit, detecta equitis Romani

fraude, quem prodentibus servis necem Claudio parare compererat. Namque et senatus honore rarissimo, statua in Palatio posita, prosecutus est eum: et Claudius allectum inter patricios collaudans amplissimis verbis, haec quoque adiecit: *Vir, quo meliores liberos habere ne opto quidem.* Ex Albia Terentia, splendida femina, duos tulit filios, L. Titianum, et minorem Marcum cognominem sibi; tulit et filiam, quam, nondum nubilem, Druso, Germanici filio, despondit.

II. Otho imperator IV. Kalendas Maii natus est, Camillo Arruntio, Domitio Aënobarbo consulibus. A prima adolescentia prodigus ac procax, adeo ut saepe flagris obiurgaretur a patre. Ferebatur et vagari noctibus solitus, atque invalidum quemque obviorum vel potulentum corripere, ac distento sago impositum in sublime iactare. Post patris deinde mortem, libertinam aulicam gratiosam, quo efficacius coleret, etiam diligere simulavit, quamvis anum ac paene decrepitam. Per hanc insinuatus Neroni, facile summum inter amicos locum tenuit, congruentia morum; ut vero quidam tradunt, et consuetudine mutui stupri: ac tantum potentia valuit, ut damnatum repetundis consularem virum, ingens praemium pactus, priusquam plane restitutionem ei impetrasset, non dubitaret in senatum ad agendas gratias introducere.

III. Omnium autem consiliorum secretorumque particeps, die, quem Nero necandae matri destinaverat, ad avertendas suspiciones coenam utrique exquisitissimae comitatis dedit. Item Poppaeam Sabinam, tunc adhuc amicam eius, abductam marito, demandatamque interim sibi, nuptiarum specie rece-

pit. Nec corrupisse contentus, adeo dilexit, ut ne rivalem quidem Neronem aequo tulerit animo. Creditur certe non modo missos ad arcessendam non recepisse, sed ipsum etiam exclusisse quondam pro foribus astantem, miscentemque frustra minas et preces, ac depositum reposcentem. Quare diducto matrimonio, sepositus est per causam legationis in Lusitaniam. Id satis visum, ne poena acrior mimum omnem divulgaret; qui tamen sic quoque hoc disticho enotuit:

Cur Otho mentito sit, quaeritis, exsul honore?
Uxoris moechus coeperat esse suae.

Provinciam administravit quaestorius per decem annos, moderatione atque abstinentia singulari.

IV. Ut tandem occasio ultionis data est, conatibus Galbae primus accessit: eodemque momento et ipse spem imperii cepit, magnam quidem ex conditione temporum, sed aliquanto maiorem ex affirmatione Seleuci mathematici; qui quum eum olim superstitem Neroni fore spopondisset, tunc ultro inopinatus advenerat, imperaturum quoque brevi repromittens. Nullo igitur officii aut ambitionis in quemquam genere omisso, quoties coena principem acciperet, aureos excubanti cohorti viritim dividebat: nec eo minus alium alia via militum demerebatur. Cuidam etiam de parte finium cum vicino litiganti adhibitus arbiter, totum agrum redemit emancipavitque; ut iam vix ullus esset, qui non sentiret et praedicaret, solum successionis imperii dignum.

V. Speraverat autem fore, ut adoptaretur a Galba; idque in dies exspectabat. Sed postquam, Pisone praelato, spe decidit, ad vim conversus est, instigante super animi dolorem etiam magnitudine

aeris alieni. Neque enim dissimulabat, *nisi principem, se stare non posse; nihilque referre, ab hoste in acie, an in foro sub creditoribus caderet.* Ante paucos dies servo Caesaris pro impetrata dispensatione decies sestertium expresserat. Hoc subsidium tanti coepti fuit. Ac primo quinque speculatoribus commissa est res, deinde decem aliis, quos singuli binos produxerant: omnibus dena sestertia repraesentata, et quinquagena promissa. Per hos sollicitati reliqui, nec adeo multi, haud dubiâ fiduciâ, in ipso negotio plures affuturos.

VI. Tulerat animus, post adoptionem statim castra occupare, coenantemque in Palatio Galbam aggredi: sed obstitit respectus cohortis, quae tunc excubabat, ne oneraretur invidia, quod eiusdem statione et Caius fuerat occisus, et desertus Nero. Medium quoque tempus religio et Seleucus exemit. Ergo destinata die, praemonitis consciis, ut se in foro sub aede Saturni ad milliarium aureum opperirentur, mane Galbam salutavit; utque consueverat, osculo exceptus, etiam sacrificanti interfuit, audivitque praedicta haruspicis. Deinde liberto adesse architectos nunciante, quod signum convenerat, quasi venalem domum inspecturus abscessit, proripuitque se postica parte Palatii ad constitutum. Alii febrem simulasse aiunt, eamque excusationem proximis mandasse, si quaereretur. Tunc abditus propere muliebri sella in castra contendit: ac deficientibus lecticariis, quum descendisset cursumque cepisset, laxato calceo restitit, donec, omissa mora succollatus, et a praesente comitatu imperator consalutatus, inter faustas acclamationes strictosque gladios ad principia devênit, obvio quoque non ali-

ter, ac si conscius et particeps foret, adhaerente. Ibi missis, qui Galbam et Pisonem trucidarent, ad conciliandos pollicitationibus militum animos nihil magis pro concione testatus est, quam *id demum se habiturum, quod sibi ipsi reliquissent.*

VII. Deinde vergente iam die ingressus senatum, positaque brevi oratione, quasi raptus de publico, et suscipere imperium vi coactus, gesturusque communi omnium arbitrio, Palatium petit. Ac super ceteras gratulantium adulantiumque blanditias, ab infima plebe appellatus *Nero,* nullum indicium recusantis dedit: imo, ut quidam tradiderunt, etiam diplomatibus primisque epistolis suis ad quosdam provinciarum praesides, Neronis cognomen adiecit. Certe et imagines statuasque eius reponi passus est, et procuratores atque libertos ad eadem officia revocavit. Nec quicquam prius pro potestate subscripsit, quam quingenties sestertium ad peragendam auream domum. Dicitur ea nocte per quietem pavefactus gemitus maximos edidisse; repertusque a concursantibus humi ante lectum iacens, per omnia piaculorum genera manes Galbae, a quo deturbari expellique se viderat, propitiare tentasse; postridie quoque in augurando tempestate orta graviter prolapsum, identidem obmurmurasse: *Τί γάρ μοι καὶ μακροῖς αὐλοῖς;*

VIII. Sub idem vero tempus Germaniciani exercitus in Vitellii verba iurarant. Quod ut comperit, auctor senatui fuit mittendae legationis, quae doceret, electum iam principem, quietem et concordiam suaderet. Et tamen per internuncios ac literas consortem imperii generumque se Vitellio obtulit. Verum, haud dubio bello, iam ducibus et copiis, quas

Vitellius praemiserat, appropinquantibus, animum fidemque praetorianorum erga se paene internecione amplissimi ordinis expertus est. Et placuerat per classiarios arma transferri, remittique navibus. Ea quum in castris sub noctem promerentur, insidias quidam suspicati, tumultum excitaverunt; ac repente omnes, nullo certo duce, in Palatium cucurrerunt, caedem senatus flagitantes; repulsisque tribunorum, qui inhibere tentabant, nonnullis et occisis, sicut erant cruenti, ubinam imperator esset requirentes, perruperunt in triclinium usque, nec nisi viso destiterunt. Expeditionem autem impigre atque etiam praepropere inchoavit, nulla ne religionum quidem cura, sed et motis necdum conditis ancilibus, quod antiquitus infaustum habetur; et die, quo cultores deûm matris lamentari et plangere incipiunt; praeterea adversissimis auspiciis. Nam et victima Diti patri caesa litavit, quum tali sacrificio contraria exta potiora sint; et primo egressu inundationibus Tiberis retardatus, ad vicesimum etiam lapidem ruina aedificiorum praeclusam viam offendit.

IX. Simili temeritate, quamvis dubium esset nemini, quin trahi bellum oporteret, quando et fame et angustiis locorum urgeretur hostis, quam primum tamen decertare statuit; sive impatiens longioris sollicitudinis, speransque ante Vitellii adventum profligari plurimum posse, sive impar militum ardori, pugnam deposcentium. Nec ulli pugnae affuit, substititque Brixelli. Et tribus quidem, verum mediocribus proeliis, apud Alpes, circaque Placentiam, et ad Castoris, quod loco nomen est, vicit: novissimo maximoque apud Betriacum fraude superatus est, quum, spe colloquii facta, quasi ad conditionem

pacis militibus eductis, ex improviso, atque in ipsa consultatione, dimicandum fuisset. Ac statim moriendi impetum cepit; ut multi, nec frustra, opinantur, magis pudore, ne tanto rerum hominumque periculo dominationem sibi asserere perseveraret, quam desperatione ulla, aut diffidentia copiarum: quippe residuis integrisque etiam nunc, quas secum ad secundos casus detinuerat, et supervenientibus aliis e Dalmatia, Pannoniaque et Moesia: ne victis quidem adeo afflictis, ut non in ultionem ignominiae quidvis discriminis ultro, et vel solae subirent.

X. Interfuit huic bello pater meus Suetonius Lenis, tertiae decimae legionis tribunus angusticlavius. Iste mox referre crebro solebat, Othonem etiam privatum usque adeo detestatum civilia bella, ut, memorante quodam inter epulas de Cassii Brutique exitu, cohorruerit; nec concursurum cum Galba fuisse, nisi confideret sine bello rem transigi posse: tunc ad despiciendam vitam exemplo manipularis militis concitatum, qui, quum cladem exercitus nunciaret, nec cuiquam fidem faceret, ac nunc mendacii, nunc timoris, quasi fugisset ex acie, argueretur, gladio ante pedes eius incubuerit. Hoc viso, proclamasse eum aiebat, *non amplius se in periculum tales tamque bene meritos coniecturum.* Fratrem igitur, fratrisque filium, et singulos amicorum cohortatus, ut sibi quisque pro facultate consuleret, ab amplexu et osculo suo dimisit omnes, secretoque captato binos codicillos exaravit: ad sororem consolatorios, sed et ad Messalinam Neronis, quam matrimonio destinaverat, commendans reliquias suas et memoriam. Quicquid deinde epistolarum erat, ne cui periculo aut noxiae apud victorem forent, concre-

mavit. Divisit et pecunias domesticis ex copia praesenti.

XI. Atque ita paratus intentusque iam morti, tumultu inter moras exorto, ut eos, qui discedere et abire coeptabant, corripi quasi desertores, detinerique sensit: *Adiiciamus*, inquit, *vitae et hanc noctem*, his ipsis totidemque verbis, vetuitque vim cuiquam fieri: et in serum usque patente cubiculo, si quis adire vellet, potestatem sui praebuit. Post haec, sedata siti gelidae aquae potione, arripuit duos pugiones, et explorata utriusque acie, quum alterum pulvino subdidisset, foribus adopertis artissimo somno quievit. Et circa lucem demum expergefactus, uno se traiecit ictu infra laevam papillam: irrumpentibusque ad primum gemitum, modo celans, modo detegens plagam, exanimatus est, et celeriter (nam ita praeceperat) funeratus, tricesimo et octavo aetatis anno, et nonagesimo et quinto imperii die.

XII. Tanto Othonis animo nequaquam corpus aut habitus competiit. Fuisse enim traditur et modicae staturae, et male pedatus scambusque: munditiarum vero paene muliebrium, vulso corpore, galericulo capiti propter raritatem capillorum adaptato et annexo, ut nemo dignosceret: quin et faciem quotidie rasitare, ac pane madido linere consuetum, idque instituisse a prima lanugine, ne barbatus unquam esset: sacra etiam Isidis saepe in lintea religiosaque veste propalam celebrasse. Per quae factum putem, ut mors eius, minime congruens vitae, maiori miraculo fuerit. Multi praesentium militum cum plurimo fletu manus ac pedes iacentis exosculati, *fortissimum virum*, *unicum imperatorem* praedicantes, ibidem statim nec procul a rogo vim suae vi-

tae attulerunt. Multi et absentium, accepto nuncio, prae dolore armis inter se ad internecionem concurrerunt. Denique magna pars hominum, incolumem gravissime detestata, mortuum laudibus tulit: ut vulgo iactatum sit etiam, *Galbam ab eo non tam dominandi, quam reipublicae ac libertatis restituendae causa interemptum.*

C. SUETONII TRANQULLI

LIBER SEPTIMUS.

A. VITELLIUS.

I. Vitelliorum originem alii aliam, et quidem diversissimam, tradunt; partim veterem et nobilem, partim vero novam et obscuram, atque etiam sordidam: quod ego per adulatores obtrectatoresque imperatoris Vitellii evenisse opinarer, nisi aliquanto prius de familiae conditione variatum esset. Exstat Q. Eulogii ad Q. Vitellium, divi Augusti quaestorem, libellus, quo continetur, Vitellios Fauno, Aboriginum rege, et Vitellia, quae multis locis pro numine coleretur, ortos, toto Latio imperasse. Horum residuam stirpem ex Sabinis transisse Romam atque inter patricios allectam: indicia stirpis diu mansisse, viam Vitelliam ab Ianiculo ad mare usque; item coloniam eiusdem nominis, quam gentili copia adversus Aequiculos tutandam olim depoposcissent: tempore deinde Samnitici belli praesidio in Apuliam misso, quosdam ex Vitelliis subsedisse Nuceriae; eorumque progeniem longo post intervallo repetisse Urbem atque ordinem senatorium.

II. Contra, plures auctorem generis libertinum prodiderunt; Cassius Severus, nec minus alii, eundem et sutorem veteramentarium; cuius filius, sectionibus et cognituris uberius compendium nactus, ex muliere vulgari, Antiochi cuiusdam, furnariam exercentis, filia, equitem Romanum genuerit. Sed quod discrepat, sit in medio. Ceterum P. Vitellius, domo Nuceria, sive ille stirpis antiquae, sive pudendis parentibus atque avis, eques certe Romanus et rerum Augusti procurator, quatuor filios amplissimae dignitatis, cognomines ac tantum praenominibus distinctos, reliquit, Aulum, Quintum, Publium, Lucium. Aulus in consulatu obiit, quem cum Domitio, Neronis Caesaris patre, inierat: praelautus alioqui, famosusque coenarum magnificentia. Quintus caruit ordine, quum auctore Tiberio secerni minus idoneos senatores removerique placuisset. Publius, Germanici comes, Cn. Pisonem inimicum et interfectorem eius accusavit condemnavitque; ac post praeturae honorem inter Seiani conscios arreptus et in custodiam fratri datus, scalpro librario venas sibi incidit; nec tam mortis poenitentia, quam suorum obtestatione, obligari curarique se passus, in eadem custodia morbo periit. Lucius ex consulatu Syriae praepositus, Artabanum, Parthorum regem, summis artibus non modo ad colloquium suum, sed etiam ad veneranda legionum signa pellexit. Mox cum Claudio principe, duos insuper ordinarios consulatus censuramque gessit. Curam quoque imperii sustinuit, absente eo, expeditione Britannica: vir innocens et industrius, sed amore libertinae perinfamis, cuius etiam salivis melle commixtis, nec clam quidem aut raro, sed quotidie ac palam, arterias et fau-

ces pro remedio fovebat. Idem miri in adulando ingenii, primus C. Caesarem adorari ut deum instituit; quum reversus ex Syria non aliter adire ausus esset, quam capite velato, circumvertensque se, deinde procumbens. Claudium, uxoribus libertisque addictum, ne qua non arte demereretur, pro maximo munere a Messalina petiit, ut sibi pedes praeberet excalceandos: detractumque socculum dextrum inter togam tunicasque gestavit assidue, nonnunquam osculabundus. Narcissi quoque et Pallantis imagines aureas inter Lares coluit. Huius et illa vox est: *Saepe facias!* quum saeculares ludos edenti Claudio gratularetur.

III. Decessit paralysi, altero die quam correptus est, duobus filiis superstitibus, quos, ex Sextilia, probatissima nec ignobili femina, editos, consules vidit, et quidem eodem ambos totoque anno, quum maiori minor in sex menses successisset. Defunctum senatus publico funere honoravit: item statua pro rostris, cum hac inscriptione, *Pietatis immobilis erga principem.* Aulus Vitellius, L. filius, imperator, natus est octavo Kalendas Octobris, vel, ut quidam, septimo Idus Septembris, Druso Caesare, Norbano Flacco consulibus. Genituram eius, praedictam a mathematicis, ita parentes exhorruerunt, ut pater magnopere semper contenderit, ne qua ei provincia vivo se committeretur; mater et missum ad legiones, et appellatum imperatorem pro afflicto statim lamentata sit. Pueritiam primamque adolescentiam Capreis egit inter Tiberiana scorta, et ipse perpetuo spintriae cognomine notatus, existimatusque corporis gratia initium et causa incrementorum patri fuisse.

IV. Sequenti quoque aetate omnibus probris contaminatus, praecipuum in aula locum tenuit; Caio per aurigandi, Claudio per aleae studium familiaris. Sed aliquanto Neroni acceptior, tum propter eadem haec, tum peculiari merito, quod, praesidens certamini Neroneo, cupientem inter citharoedos contendere, nec, quamvis flagitantibus cunctis, promittere audentem, ideóque egressum theatro, revocaverat, quasi, perseverantis populi legatione suscepta, exorandum praebuerit.

V. Trium itaque principum indulgentiâ non solum honoribus, verum et sacerdotiis amplissimis auctus, proconsulatum Africae posthaec, curamque operum publicorum administravit, et voluntate dispari et existimatione. In provincia singularem innocentiam praestitit biennio continuato, quum succedenti fratri legatus substitisset. At in urbano officio dona atque ornamenta templorum surripuisse et commutasse quaedam ferebatur, proque auro et argento stannum et aurichalcum supposuisse.

VI. Uxorem habuit Petroniam, consularis viri filiam, et ex ea filium Petronianum, captum altero oculo. Hunc heredem a matre sub conditione institutum, si de potestate patris exisset, manumisit; brevique, ut creditum est, interemit, insimulatum insuper parricidii, et quasi paratum ad scelus venenum ex conscientia hausisse. Duxit mox Galeriam Fundanam praetorio patre. Ac de hac quoque liberos utriusque sexus tulit; sed marem titubantia oris prope mutum et elinguem.

VII. A Galba in inferiorem Germaniam contra opinionem missus est. Adiutum putant T. Vinii suf-

fragio, tunc potentissimi, et cui iam pridem per communem factionis Venetae favorem conciliatus esset: nisi quod Galba prae se tulit, nullos minus metuendos, quam qui de solo victu cogitarent, ac posse provincialibus copiis profundam eius expleri gulam: ut cuivis evidens sit, contemptu magis, quam gratia electum. Satis constat, exituro viaticum defuisse, tanta egestate rei familiaris, ut uxore et liberis, quos Romae relinquebat, meritorio coenaculo abditis, domum in reliquam partem anni ablocaret; utque ex aure matris detractum unionem pigneraverit ad itineris impensas. Creditorum quidem praestolantium ac detinentium turbam, et in his Sinuessanos Formianosque, quorum publica vectigalia interverterat, non nisi terrore calumniae amovit; quum libertino cuidam, acerbius debitum reposcenti, iniuriarum formulam, quasi calce ab eo percussus, intendisset, nec aliter quam extortis quinquaginta sestertiis remisisset. Advenientem male animatus erga principem exercitus, pronusque ad res novas, libens ac supinis manibus excepit, velut dono deûm oblatum ter consulis filium, aetate integra, facili ac prodigo animo. Quam veterem de se persuasionem Vitellius recentibus etiam experimentis auxerat, tota via caligatorum quoque militum obvios exosculans, perque stabula et diversoria mulionibus ac viatoribus praeter modum comis; ut mane singulos, iamne ientassent, sciscitaretur, seque fecisse, ructu quoque ostenderet.

VIII. Castra vero ingressus nihil cuiquam poscenti negavit; atque ultro ignominiosis notas, reis sordes, damnatis supplicia dempsit. Quare vixdum mense transacto, neque diei neque temporis habita

ratione, ac iam vespere, subito a militibus e cubiculo raptus, ita ut erat, in veste domestica, imperator est consalutatus: circumlatusque per celeberrimos vicos, strictum divi Iulii gladium tenens, detractum delubro Martis, atque in prima gratulatione porrectum sibi a quodam: nec ante in praetorium rediit, quam flagrante triclinio ex conceptu camini; quum quidem, consternatis et quasi omine adverso anxiis omnibus, *Bono*, inquit, *animo estote; nobis alluxit;* nullo sermone alio apud milites usus. Consentiente deinde etiam superioris provinciae exercitu, qui prius a Galba ad senatum defecerat, cognomen Germanici, delatum ab universis, cupide recepit; Augusti distulit; Caesaris in perpetuum recusavit.

IX. Ac subinde caede Galbae annunciata, compositis Germanicis rebus, partitus est copias, quas adversus Othonem praemitteret, quasque ipse perduceret. Praemisso agmine, laetum evenit auspicium: siquidem a parte dextra repente aquila advolavit, lustratisque signis, ingressos viam sensim antecessit; at contra ipso movente, statuae equestres, quum plurifariam ei ponerentur, fractis repente cruribus pariter corruerunt; et laurea, quam religiosissime circumdederat, in profluentem excidit. Mox Viennae pro tribunali iura reddenti, gallinaceus supra humerum, ac deinde in capite astitit. Quibus ostentis par respondit exitus: nam confirmatum per legatos suos imperium per se retinere non potuit.

X. De Betriacensi victoria et Othonis exitu, quum adhuc in Gallia esset, audiit: nihilque cunctatus, quicquid praetorianarum cohortium fuit, ut pessimi exempli, uno exauctoravit edicto, iussas tribunis tradere arma. Centum autem atque viginti,

quorum libellos Othoni datos invenerat, exposcentium praemia ob editam in caede Galbae operam, conquiri et supplicio affici imperavit: egregie prorsus atque magnifice, et ut summi principis spem ostenderet, nisi cetera magis ex natura et priore vita sua, quam ex imperii maiestate gessisset. Namque, itinere inchoato, per medias civitates ritu triumphantium vectus est: perque flumina delicatissimis navigiis et variarum coronarum genere redimitis, inter profusissimos obsoniorum apparatus, nulla familiae aut militis disciplina, rapinas ac petulantiam omnium in iocum vertens, qui non contenti epulo ubique publice praebito, quoscunque libuisset, in libertatem asserebant, verbera et plagas, saepe vulnera, nonnunquam necem repraesentantes adversantibus. Utque campos, in quibus pugnatum est, adiit, abhorrentes quosdam cadaverum tabem detestabili voce confirmare ausus est: *Optime olere occisum hostem, et melius civem.* Nec eo secius ad leniendam gravitatem odoris plurimum meri propalam hausit, passimque divisit. Pari vanitate atque insolentia lapidem, memoriae Othonis inscriptum, intuens, *dignum eo Mausoleo* ait: pugionemque, quo se is occiderat, in Agrippinensem coloniam misit, Marti dedicandum. In Apennini etiam iugis pervigilium egit.

XI. Urbem quoque ad classicum introiit, paludatus ferroque succinctus, inter signa atque vexilla, sagulatis comitibus, ac detectis commilitonum armis. Magis deinde ac magis omni divino humanoque iure neglecto, Alliensi die pontificatum maximum cepit: comitia in decem annos ordinavit, seque perpetuum consulem. Et ne cui dubium foret, quod exemplar

regendae reipublicae eligeret, medio Martio campo, adhibita publicorum sacerdotum frequentia, inferias Neroni dedit: ac sollemni convivio citharoedum placentem palam admonuit, ut et aliquid de Dominico diceret; inchoantique Neroniana cantica, primus exsultans etiam plausit.

XII. Talibus principiis magnam imperii partem non nisi consilio et arbitrio vilissimi cuiusque histrionum et aurigarum administravit, et maxime Asiatici liberti. Hunc adolescentulum mutua libidine constupratum, mox taedio profugum, quum Puteolis poscam vendentem reprehendisset, coniecit in compedes, statimque solvit, et rursus in deliciis habuit: iterum deinde ob nimiam contumaciam et nimiam ferocitatem gravatus, circumforaneo lanistae vendidit, dilatumque ad finem muneris repente surripuit, et provincia demum accepta manumisit: ac primo imperii die aureis donavit annulis super coenam, quum mane, rogantibus pro eo cunctis, detestatus esset severissime talem equestris ordinis maculam.

XIII. Sed vel praecipue luxuriae saevitiaeque deditus, epulas trifariam semper, interdum quadrifariam dispertiebat, in ientacula, et prandia, et coenas, comissationesque; facile omnibus sufficiens, vomitandi consuetudine. Indicebat autem aliud alii eadem die: nec cuiquam minus singuli apparatus quadringenis millibus nummûm constiterunt. Famosissima super ceteras fuit coena ei data adventicia a fratre, in qua duo millia lectissimorum piscium, septem avium, apposita traduntur. Hanc quoque exsuperavit ipse dedicatione patinae, quam ob immensam magnitudinem *clipeum Minervae πολιούχου* di-

ctitabat. In hac scarorum iecinora, phasianorum et pavonum cerebella, linguas phoenicopterum, muraenarum lactes, a Parthia usque fretoque Hispaniae per navarchos ac triremes petitarum, commiscuit. Ut autem homo non profundae modo, sed intempestivae quoque ac sordidae gulae, ne in sacrificio quidem unquam aut itinere ullo temperavit, quin inter altaria ibidem statim viscus et farra paene rapta e foco manderet, circaque viarum popinas fumantia obsonia vel pridiana atque semesa.

XIV. Pronus vero ad cuiusque et quacunque de causa necem atque supplicium, nobiles viros, condiscipulos et aequales suos, omnibus blanditiis tantum non ad societatem imperii allicefactos, vario genere fraudis occidit; etiam unum veneno manu sua porrecto in aquae frigidae potione, quam is affectus febre poposcerat. Tum foeneratorum et stipulatorum publicanorumque, qui unquam se aut Romae debitum, aut in via portorium flagitassent, vix ulli pepercit. Ex quibus quendam in ipsa salutatione supplicio traditum, statimque revocatum, cunctis clementiam laudantibus, coram interfici iussit, *velle se*, dicens, *pascere oculos*: alterius poenae duos filios adiecit, deprecari pro patre conatos. Sed et equitem Romanum proclamantem, quum raperetur ad poenam, *Herus meus es*, exhibere testamenti tabulas coëgit: utque legit, coheredem sibi libertum eius ascriptum, iugulari cum liberto imperavit. Quosdam et de plebe ob id ipsum, quod Venetae factioni clare maledixerant, interemit, contemptu sui et nova spe id ausos opinatus. Nullis tamen infensior, quam vernaculis et mathematicis, ut quisque deferretur, inauditum capite puniebat; exacerbatus, quod post

edictum suum, quo iubebat intra Kalendas Octobris Urbe Italiaque mathematici excederent, statim libellus est propositus, *et Chaldaeos edicere, Bonum factum, ne Vitellius Germanicus intra eundem Kalendarum diem usquam esset.* Suspectus et in morte matris fuit, quasi aegrae praeberi cibum prohibuisset; vaticinante Catta muliere, cui velut oraculo acquiescebat, *ita demum firmiter ac diutissime imperaturum, si superstes parenti extitisset.* Alii tradunt, ipsam taedio praesentium, et imminentium metu, venenum a filio impetrasse, haud sane difficulter.

XV. Octavo imperii mense desciverunt ab eo exercitus Moesiarum atque Pannoniae; item ex transmarinis Iudaicus et Syriacus: ac pars in absentis, pars in praesentis Vespasiani verba iurarunt. Ad retinendum ergo ceterorum hominum studium ac favorem, nihil non publice privatimque, nullo adhibito modo, largitus est. Delectum quoque ea conditione in Urbe egit, ut voluntariis non modo missionem post victoriam, sed etiam veteranorum iustaeque militiae commoda polliceretur. Urgenti deinde terra marique hosti, hinc fratrem cum classe ac tironibus et gladiatorum manu opposuit; hinc et Betriacenses copias et duces. Atque ubique aut superatus aut proditus, salutem sibi et millies sestertium a Flavio Sabino, Vespasiani fratre, pepigit: statimque pro gradibus Palatii apud frequentes milites, *cedere se imperio, quod invitus recepisset,* professus, cunctis reclamantibus rem distulit; ac nocte interposita, primo diluculo sordidatus descendit ad rostra, multisque cum lacrimis eadem illa, verum e libello, testatus est. Rursus interpellante milite ac populo, et, ne deficeret, hortante, omnemque operam suam

certatim pollicente, animum resumpsit, Sabinumque et reliquos Flavianos, nihil iam metuentes, vi subita in Capitolium compulit, succensoque templo Iovis Optimi Maximi oppressit; quum et proelium et incendium e Tiberiana prospiceret domo inter epulas. Non multo post poenitens facti, et in alios culpam conferens, vocata concione iuravit, coëgitque iurare ceteros, *nihil sibi antiquius quiète publica fore*. Tunc solutum a latere pugionem, consuli primum, deinde, illo recusante, magistratibus, ac mox senatoribus singulis porrigens, nullo recipiente, quasi in aede Concordiae positurus, abscessit. Sed quibusdam acclamantibus, *ipsum esse Concordiam*, rediit: nec solum retinere se ferrum affirmavit, verum etiam Concordiae recipere cognomen.

XVI. Suasitque senatoribus, ut legatos cum virginibus Vestalibus mitterent, pacem aut certe tempus ad consultandum petituros. Postridie responsa opperienti nunciatum est per exploratorem, hostem appropinquare. Continuo igitur abstrusus gestatoria sella, duobus solis comitibus, pistore et coquo, Aventinum et paternam domum clam petiit, ut inde in Campaniam fugeret. Mox levi rumore et incerto, tanquam pax impetrata esset, referri se in Palatium passus est: ubi quum deserta omnia reperisset, dilabentibus et qui simul erant, zona se aureorum plena circumdedit; confugitque in cellulam ianitoris, religato pro foribus cane, lectoque et culcitra obiectis.

XVII. Irruperant autem iam agminis antecessores, ac, nemine obvio, rimabantur, ut fit, singula. Ab his extractus e latebra, sciscitantes, *quis esset* (nam ignorabatur), et *ubi esse Vitellium sciret*, mendacio elusit: deinde agnitus rogare non destitit, quasi

quaedam de salute Vespasiani dicturus, ut custodiretur interim vel in carcere; donec religatis post terga manibus, iniecto cervicibus laqueo, veste discissa, seminudus in forum tractus est, inter magna rerum verborumque ludibria, per totum viae sacrae spatium, reducto coma capite, ceu noxii solent, atque etiam mento mucrone gladii subrecto, ut visendam praeberet faciem, neve summitteret; quibusdam stercore et coeno incessentibus, aliis *incendiarium* et *patinarium* vociferantibus, parte vulgi etiam corporis vitia exprobrante (erat enim in eo enormis proceritas, facies rubida plerumque ex vinolentia, venter obesus, alterum femur subdebile, impulsu olim quadrigae, quum auriganti Caio ministratorem exhiberet), tandem apud Gemonias minutissimis ictibus excarnificatus atque confectus est, et inde unco tractus in Tiberim.

XVIII. Periit cum fratre et filio, anno vitae septimo et quinquagesimo: nec fefellit coniecturam eorum, qui augurio, quod factum ei Viennae ostendimus, non aliud portendi praedixerant, quam venturum in alicuius Gallicani hominis potestatem: siquidem ab Antonio Primo, adversarum partium duce, oppressus est, cui, Tolosae nato, cognomen in pueritia Becco fuerat. Id valet gallinacei rostrum.

C. SUETONII TRANQUILLI

LIBER OCTAVUS.

T. FLAVIUS VESPASIANUS.

I. Rebellione trium principum et caede incertum diu et quasi vagum imperium suscepit firmavitque tandem gens Flavia, obscura illa quidem ac sine ullis maiorum imaginibus, sed tamen reipublicae nequaquam poenitenda; constet licet, Domitianum cupiditatis ac saevitiae merito poenas luisse. Titus Flavius Petro, municeps Reatinus, bello civili Pompeianarum partium, centurio incertum an evocatus, profugit ex Pharsalica acie, domumque se contulit; ubi deinde, venia et missione impetrata, coactiones argentarias factitavit. Huius filius, cognomine Sabinus, expers militiae (etsi quidam eum primipilarem, nonnulli, quum adhuc ordines duceret, sacramento solutum per causam valetudinis, tradunt) publicanum quadragesimae in Asia egit. Manebantque imagines a civitatibus ei positae sub hoc titulo, *καλῶς τελωνήσαντι*. Postea fenus apud Helvetios exercuit, ibique diem obiit, superstitibus uxore Vespasia Polla, et duobus ex ea liberis: quorum maior

Sabinus ad praefecturam Urbis, minor Vespasianus ad principatum usque processit. Polla Nursiae honesto genere orta, patrem habuit Vespasium Pollionem, ter tribunum militum, praefectumque castrorum; fratrem senatorem praetoriae dignitatis. Locus etiam nunc ad sextum milliarium a Nursia Spoletium euntibus in monte summo appellatur Vespasiae; ubi Vespasiorum complura monumenta exstant, magnum indicium splendoris familiae, et vetustatis. Non negaverim, iactatum a quibusdam, Petronis patrem e regione Transpadana fuisse mancipem operarum, quae ex Umbria in Sabinos ad culturam agrorum quotannis commeare solerent; subsedisse autem in oppido Reatino, uxore ibidem ducta. Ipse ne vestigium quidem de hoc, quamvis satis curiose inquirerem, inveni.

II. Vespasianus natus est in Sabinis ultra Reate, vico modico, cui nomen est Phalacrine, quintodecimo Kalendas Decembris, vesperi, Q. Sulpicio Camerino, C. Poppaeo Sabino consulibus, quinquennio ante quam Augustus excederet: educatus sub paterna avia Tertulla, in praediis Cosanis. Quare princeps quoque et locum incunabulorum assidue frequentavit, manente villa, qualis fuerat olim, ne quid scilicet oculorum consuetudini deperiret: et aviae memoriam tantopere dilexit, ut sollemnibus ac festis diebus pocillo quoque eius argenteo potare perseveraverit. Sumpta toga virili, latum clavum, quanquam fratre adepto, diu aversatus est; nec ut tandem appeteret, compelli nisi a matre potuit. Ea demum extudit, magis convicio quam precibus vel auctoritate, dum eum identidem per contumeliam anteambulonem fratris appellat. Tribunus militum in Thra-

cia meruit. Quaestor Cretam et Cyrenas provinciam sorte cepit. Aedilitatis ac mox praeturae candidatus, illam non sine repulsa sextoque loco vix adeptus est; hanc prima statim petitione, et in primis. Praetor, infensus senatui, Caium ne quo non genere demereretur, ludos extraordinarios pro victoria eius Germanica depoposcit, poenaeque coniuratorum addendum censuit, ut insepulti proiicerentur. Egit et gratias ei apud amplissimum ordinem, quod se honore coenae dignatus esset.

III. Inter haec Flaviam Domitillam duxit uxorem, Statilii Capellae equitis Romani Sabratensis ex Africa delegatam olim, Latinaeque conditionis, sed mox ingenuam et civem Romanam recuperatorio iudicio pronunciatam, patre asserente Flavio Liberale, Ferentini genito, nec quicquam amplius quam quaestorio scriba. Ex hac liberos tulit Titum et Domitianum et Domitillam. Uxori ac filiae superstes fuit, atque utramque adhuc privatus amisit. Post uxoris excessum, Caenidem, Antonii libertam et a manu, dilectam quondam sibi, revocavit in contubernium, habuitque etiam imperator paene iustae uxoris loco.

IV. Claudio principe, Narcissi gratia legatus legionis in Germaniam missus est: inde in Britanniam translatus, tricies cum hoste conflixit. Duas validissimas gentes, superque viginti oppida, et insulam Vectem Britanniae proximam, in deditionem redegit, partim Auli Plautii consularis legati, partim Claudii ipsius ductu. Quare triumphalia ornamenta, et in spatio brevi duplex sacerdotium accepit: praeterea consulatum, quem gessit per duos novissimos anni menses: medium tempus ad proconsulatum usque in

otio secessuque egit, Agrippinam timens, potentem adhuc apud filium et defuncti quoque Narcissi amicos perosam. Exinde sortitus Africam, integerrime nec sine magna dignatione administravit; nisi quod Adrumeti seditione quadam rapa in eum iacta sunt. Rediit certe nihilo opulentior, ut qui, probe labefacta iam fide, omnia praedia fratri obligarit, necessarioque ad mangonicos quaestus sustinendae dignitatis causa descenderit; propter quod vulgo Mulio vocabatur. Convictus quoque dicitur ducenta sestertia expressisse iuveni, cui latum clavum adversus patris voluntatem impetrarat, eoque nomine graviter increpitus. Peregrinatione Achaica inter comites Neronis, quum cantante eo aut discederet saepius, aut praesens obdormisceret, gravissimam contraxit offensam: prohibitusque non contubernio modo, sed etiam publica salutatione, secessit in parvam ac deviam civitatem, quoad latenti etiamque extrema metuenti provincia cum exercitu oblata est. Percrebuerat Oriente toto vetus et constans opinio, esse in fatis, ut eo tempore Iudaea profecti rerum potirentur. Id, de imperatore Romano, quantum eventu postea patuit, praedictum, Iudaei ad se trahentes rebellarunt: caesoque praeposito, legatum insuper Syriae consularem suppetias ferentem rapta aquila fugaverunt. Ad hunc motum comprimendum quum exercitu ampliore et non instrenuo duce, cui tamen tuto tanta res committeretur, opus esset, ipse potissimum delectus est, et ut industriae expertae, nec metuendus ullo modo ob humilitatem generis ac nominis. Additis igitur ad copias duabus legionibus, octo alis, cohortibus decem, atque inter legatos maiore filio assumpto, ut primum provinciam attigit,

proximas quoque [civitates] convertit in se, correcta statim castrorum disciplina, unoque et altero proelio tam constanter inito, ut in oppugnatione castelli lapidis ictum genu, scuto sagittas aliquot exceperit.

V. Post Neronem Galbamque, Othone atque Vitellio de principatu certantibus, in spem imperii venit, iam pridem sibi per haec ostenta conceptam. In suburbano Flaviorum quercus antiqua, quae erat Marti sacrata, per tres Vespasiae partus, singulos repente ramos a frutice dedit, haud dubia signa futuri cuiusque fati: primum, exilem et cito arefactum; ideoque puella nata non perannavit: secundum, praevalidum ac prolixum, et qui magnam felicitatem portenderet: tertium vero instar arboris. Quare patrem Sabinum ferunt haruspicio insuper confirmatum renunciasse matri, *nepotem ei Caesarem genitum:* nec illam quicquam aliud quam cachinnasse, mirantem, *quod, adhuc se mentis compote, deliraret iam filius suus.* Mox, quum aedilem eum C. Caesar, succensens propter curam verrendis viis non adhibitam, luto iussisset oppleri, congesto per milites in praetextae sinum, non defuerunt, qui interpretarentur, quandoque proculcatam desertamque rempublicam civili aliqua perturbatione in tutelam eius ac velut in gremium deventuram. Prandente eo quondam, canis extrarius triclinio manum humanam intulit, mensaeque subiecit. Coenante rursus, bos arator, decusso iugo, triclinium irrupit, ac fugatis ministris, quasi repente defessus, procidit ad ipsos accumbentis pedes, cervicemque summisit. Arbor vero cupressus in agro avito sine ulla vi tempestatis evulsa radicitus atque prostrata, insequenti die viridior ac firmior resurrexit. At in Achaia somniavit,

initium sibi suisque felicitatis futurum, simul ac dens Neroni exemptus esset: evenitque, ut sequenti die progressus in atrium medicus dentem ei ostenderet tantum quod exemptum. Apud Iudaeam Carmeli dei oraculum consulentem ita confirmavere sortes, ut, quicquid cogitaret volveretque animo, quamlibet magnum, id esse proventurum pollicerentur. Et unus ex nobilibus captivis Iosephus, quum coniiceretur in vincula, constantissime asseveravit, fore ut ab eodem brevi solveretur, verum iam imperatore. Nunciabantur et ex Urbe praesagia, Neronem diebus ultimis monitum per quietem, ut tensam Iovis Optimi Maximi e sacrario in domum Vespasiani, et inde in Circum deduceret: ac non multo post, comitia secundi consulatus ineunte Galba, statuam Divi Iulii ad Orientem sponte conversam: acieque Betriacensi, prius quam committeretur, duas aquilas in conspectu omnium conflixisse; victaque altera, supervenisse tertiam ab solis ortu, ac victricem abegisse.

VI. Nec tamen quicquam ante tentavit, promptissimis atque etiam instantibus suis, quam sollicitatus quorundam et ignotorum et absentium fortuito favore. Moesiaci exercitus bina e tribus legionibus millia, missa auxilio Othoni, postquam iter ingressis nunciatum est, victum eum, ac vim vitae suae attulisse, nihilo secius Aquileiam usque perseveraverunt, quasi rumori minus crederent. Ibi per occasionem ac licentiam omni rapinarum genere grassati, quum timerent, ne sibi reversis reddenda ratio ac subeunda poena esset, consilium inierunt eligendi creandique imperatoris: *Neque enim deteriores esse aut Hispaniensi exercitu, qui Galbam, aut praetoriano, qui Othonem, aut Germaniciano, qui Vitellium fecissent.* Pro-

positis itaque nominibus legatorum consularium, quot ubique tunc erant, quum ceteros, alium alia de causa, improbarent, et quidam e legione tertia, quae sub exitu Neronis translata ex Syria in Moesiam fuerat, Vespasianum laudibus ferrent; assensere cuncti, nomenque eius vexillis omnibus sine mora inscripserunt. Et tunc quidem compressa res est, revocatis ad officium numeris parumper. Ceterum, divulgato facto, Tiberius Alexander, praefectus Aegypti, primus in verba Vespasiani legiones adegit Kalendis Iulii: qui principatus dies in posterum observatus est. Iudaicus deinde exercitus V. Idus Iulias apud ipsum iuravit. Plurimum coeptis contulerunt, iactatum exemplar epistolae, verae sive falsae, defuncti Othonis ad Vespasianum, extrema obtestatione ultionem mandantis, et ut reipublicae subveniret optantis: simul rumor dissipatus, destinasse Vitellium victorem permutare hiberna legionum, et Germanicas transferre in Orientem ad securiorem mollioremque militiam: praeterea ex praesidibus provinciarum Licinius Mucianus, et e regibus Vologesus Parthus; ille, deposita simultate, quam in id tempus ex aemulatione non obscure gerebat, Syriacum promisit exercitum; hic XL. millia sagittariorum.

VII. Suscepto igitur civili bello, ac ducibus copiisque in Italiam praemissis, interim Alexandriam transiit, ut claustra Aegypti obtineret. Hic quum de firmitate imperii capturus auspicium, aedem Serapidis, summotis omnibus, solus intrasset, ac, propitiato multum Deo, tandem se convertisset, verbenas coronasque et panificia, ut illic assolet, Basilides [libertus] obtulisse ei visus est; quem neque admis-

sum a quoquam, et iam pridem propter nervorum valetudinem vix ingredi longeque abesse constabat. Ac statim advenere literae, fusas apud Cremonam Vitellii copias, ipsum in Urbe interemptum nunciantes. Auctoritas et quasi maiestas quaedam, ut scilicet inopinato et adhuc novo principi, deerat: haec quoque accessit. E plebe quidam luminibus orbatus, item alius debili crure, sedentem pro tribunali pariter adierunt, orantes opem valetudini, demonstratam a Serapide per quietem: restituturum oculos, si inspuisset; confirmaturum crus, si dignaretur calce contingere. Quum vix fides esset, rem ullo modo successuram, ideoque ne experiri quidem auderet; extremo, hortantibus amicis, palam pro concione utrumque tentavit, nec eventus defuit. Per idem tempus Tegeae in Arcadia, instinctu vaticinantium, effossa sunt sacrato loco vasa operis antiqui, atque in iis assimilis Vespasiano imago.

VIII. Talis tantaque cum fama in Urbem reversus, acto de Iudaeis triumpho, consulatus octo veteri addidit. Suscepit et censuram: ac per totum imperii tempus nihil habuit antiquius, quam prope afflictam nutantemque rempublicam stabilire primo, deinde et ornare. Milites, pars victoriae fiducia, pars ignominiae dolore, ad omnem licentiam audaciamque processerant. Sed et provinciae civitatesque liberae, nec non et regna quaedam tumultuosius inter se agebant. Quare Vitellianorum quidem et exauctoravit plurimos et coërcuit: participibus autem victoriae adeo nihil extra ordinem indulsit, ut etiam legitima praemia sero persolverit. Ac ne quam occasionem corrigendi disciplinam praetermitteret, adolescentulum fragrantem unguento, quum sibi pro

impetrata praefectura gratias ageret, nutu aspernatus, voce etiam gravissima increpuit, *Maluissem allium oboluisses;* literasque revocavit. Classiarios vero, qui ab Ostia et Puteolis Romam pedibus per vices commeant, petentes, *constitui aliquid sibi calcearii nomine*, quasi parum esset, sine responso abegisse, iussit posthaec excalceatos cursitare: et ex eo ita cursitant. Achaiam, Lyciam, Rhodum, Byzantium, Samum, libertate adempta, item Thraciam, Ciliciam et Commagenen, ditionis regiae usque ad id tempus, in provinciarum formam redegit. Cappadociae propter assiduos barbarorum incursus legiones addidit, consularemque rectorem imposuit, pro equite Romano. Deformis Urbs veteribus incendiis ac ruinis erat: vacuas areas occupare et aedificare, si possessores cessarent, cuicunque permisit. Ipse restitutionem Capitolii aggressus, ruderibus purgandis manus primus admovit, ac suo collo quaedam extulit: aerearumque tabularum tria millia, quae simul conflagraverant, restituenda suscepit, undique investigatis exemplaribus, instrumentum imperii pulcherrimum ac vetustissimum, quo continebantur paene ab exordio Urbis senatus consulta, plebiscita de societate et foedere ac privilegio cuicunque concessis.

IX. Fecit et nova opera, templum Pacis foro proximum, Divique Claudii in Coelio monte, coeptum quidem ab Agrippina, sed a Nerone prope funditus destructum: item amphitheatrum Urbe media, ut destinasse compererat Augustum. Amplissimos ordines, et exhaustos caede varia, et contaminatos veteri negligentia, purgavit supplevitque, recenso senatu et equite; summotis indignissimis, et honestis-

simo quoque Italicorum ac provincialium allecto. Atque, uti notum esset, utrumque ordinem non tam libertate inter se, quam dignitate differre, de iurgio quodam senatoris equitisque Romani ita pronunciavit: *Non oportere maledici senatoribus, remaledici civile fasque esse.*

X. Litium series ubique maiorem in modum excreverant, manentibus antiquis, intercapedine iurisdictionis, accedentibus novis ex conditione tumultuque temporum. Sorte elegit, per quos rapta bello restituerentur, quique iudicia centumviralia, quibus peragendis vix suffectura litigatorum aetas videbatur, extra ordinem diiudicarent, redigerentque ad brevissimum numerum.

XI. Libido atque luxuria coërcente nullo invaluerat. Auctor senatui fuit decernendi, ut, quae se alieno servo iunxisset, ancilla haberetur; neve filiorum familiarum feneratoribus exigendi crediti ius unquam esset, hoc est, ne post patrum quidem mortem. Ceteris in rebus statim ab initio principatus usque ad exitum civilis et clemens.

XII. Mediocritatem pristinam neque dissimulavit unquam, ac frequenter etiam prae se tulit. Quin et conantes quosdam originem Flavii generis ad conditores Reatinos, comitemque Herculis, cuius monumentum exstat via Salaria, referre, irrisit ultro. Adeoque nihil ornamentorum extrinsecus cupide appetivit, ut triumphi die, fatigatus tarditate et taedio pompae, non reticuerit, *merito se plecti, qui triumphum, quasi aut debitum maioribus suis, aut speratum unquam sibi, tam inepte senex concupisset.* Ac ne tribuniciam quidem potestatem, et Patris patriae appellationem nisi sero recepit. Nam consuetudinem

salutantes scrutandi, manente adhuc bello civili, omiserat.

XIII. Amicorum libertatem, causidicorum figuras, ac philosophorum contumaciam lenissime tulit. Licinium Mucianum, notae impudicitiae, sed meritorum fiducia minus sui reverentem, nunquam nisi clam et hactenus retaxare sustinuit, ut apud communem aliquem amicum querens, adderet clausulam: *Ego tamen vir sum.* Salvium Liberalem in defensione divitis rei ausum dicere, *Quid ad Caesarem, si Hipparchus sestertium millies habet?* et ipse laudavit. Demetrium Cynicum, in itinere obvium sibi post damnationem, ac neque assurgere neque salutare se dignantem, oblatrantem etiam nescio quid, satis *canem* habuit appellare.

XIV. Offensarum inimicitiarumque minime memor exsecutorve, Vitellii hostis sui filiam splendidissime maritavit, dotavitque etiam et instruxit. Trepidum eum interdicta aula sub Nerone, quaerentemque, quidnam ageret aut quo abiret, quidam ex officio admissionis simul expellens, *abire Morboniam* iusserat. In hunc postea deprecantem haud ultra verba excanduit, et quidem totidem fere atque eadem. Nam, ut suspicione aliquà vel metu ad perniciem cuiusquam compelleretur, tantum afuit, ut, monentibus amicis cavendum esse Metium Pomposianum, quod vulgo crederetur genesin habere imperatoriam, insuper consulem fecerit, spondens, quandoque beneficii memorem futurum.

XV. Non temere quis punitus insons reperitur, nisi absente eo et ignaro, aut certe invito atque decepto. Helvidio Prisco, qui reversum ex Syria solus privato nomine *Vespasianum* salutaverat et in

praetura omnibus edictis sine honore ac mentione ulla transmiserat, non ante succensuit, quam altercationibus insolentissimis paene in ordinem redactus. Hunc quoque, quamvis relegatum primo, deinde interfici iussum, magni aestimavit servare quoquo modo, missis qui percussores revocarent; et servasset, nisi iam perisse falso renunciatum esset. Ceterum neque caede cuiusquam unquam laetatus, iustis suppliciis illacrimavit etiam et ingemuit.

XVI. Sola est, in qua merito culpetur, pecuniae cupiditas. Non enim contentus, omissa sub Galba vectigalia revocasse, nova et gravia addidisse, et auxisse tributa provinciis, nonnullis et duplicasse; negotiationes quoque vel privato pudendas propalam exercuit, coëmendo quaedam, tantum ut pluris postea distraheret. Nec candidatis quidem honores, reisve, tam innoxiis quam nocentibus, absolutiones venditare cunctatus est. Creditur etiam procuratorum rapacissimum quemque ad ampliora officia ex industria solitus promovere, quo locupletiores mox condemnaret: quibus quidem vulgo *pro spongiis* dicebatur *uti*, quod quasi et siccos madefaceret, et exprimeret humentes. Quidam natura cupidissimum tradunt, idque exprobratum ei a sene bubulco, qui, negata sibi gratuita libertate, quam imperium adeptum suppliciter orabat, proclamaverit, *Vulpem pilum mutare, non mores.* Sunt contra, qui opinentur, ad manubias et rapinas necessitate compulsum summa aerarii fiscique inopia; de qua testificatus sit initio statim principatus, professus, *quadringenties millies opus esse, ut respublica stare posset.* Quod et verisimilius videtur, quando et male partis optime usus est.

XVII. In omne hominum genus liberalissimus, explevit censum senatorum; consulares inopes quingenis sestertiis annuis sustentavit; plurimas per totum orbem civitates terrae motu aut incendio afflictas restituit in melius.

XVIII. Ingenia et artes vel maxime fovit: primus e fisco Latinis Graecisque rhetoribus annua centena constituit: praestantes poëtas, nec non et artifices, Coae Veneris, item Colossi refectorem, insigni congiario magnaque mercede donavit: mechanico quoque, grandes columnas exigua impensa perducturum in Capitolium pollicenti, praemium pro commento non mediocre obtulit, operam remisit, praefatus, *sineret se plebeculam pascere* [*pane*].

XIX. Ludis, per quos scena Marcelliani theatri restituta dedicabatur, vetera quoque acroamata revocaverat. Apollinari tragoedo quadringenta, Terpno Diodoroque citharoedis ducena, nonnullis centena, quibus minimum, quadragena sestertia super plurimas coronas aureas dedit. Sed et convivabatur assidue, ac saepius recta et dapsile, ut macellarios adiuvaret. Sicut Saturnalibus dabat viris apophoreta, ita per Kalendas Martias feminis: et tamen ne sic quidem pristinae cupiditatis infamia caruit. Alexandrini *Cybiosacten* eum vocare perseveraverunt, cognomine unius e regibus suis turpissimarum sordium. Sed et in funere Favor archimimus personam eius ferens, imitansque, ut est mos, facta ac dicta vivi, interrogatis palam procuratoribus, quanti funus et pompa constaret, ut audiit, sestertio centies, exclamavit, *Centum sibi sestertia darent, ac se vel in Tiberim proiicerent.*

XX. Statura fuit quadrata, compactis firmisque

membris, vultu veluti nitentis. Unde quidam urbanorum non infacete: siquidem petenti, ut et in se aliquid diceret, *Dicam*, inquit, *quum ventrem exonerare desieris.* Valetudine prosperrima usus est, quamvis ad tuendam eam nihil amplius quam fauces ceteraque membra sibimet ad numerum in spaeristerio defricaret, inediamque unius diei per singulos menses interponeret.

XXI. Ordinem vitae fere hunc tenuit. In principatu maturius semper ac de nocte vigilabat: deinde perlectis epistolis, officiorumque omnium breviariis, amicos admittebat: ac, dum salutabatur, et calceabat ipse se et amiciebat. Post decisa, quaecunque obvenissent, negotia, gestationi et inde quieti vacabat, accubante aliqua pallacarum, quas in defunctae locum Caenidis plurimas constituerat: a secreto in balineum tricliniumque transibat. Nec ullo tempore facilior aut indulgentior traditur; eaque momenta domestici ad aliquid petendum magnopere captabant.

XXII. Et super coenam autem, et super aleas cum amicis multa ioca transigebat. Erat enim dicacitatis plurimae, et sic scurrilis ac sordidae, ut ne praetextatis quidem verbis abstineret. Et tamen nonnulla eius facetissima exstant, in quibus et haec. Mestrium Florum consularem, admonitus ab eo, *plaustra* potius quam *plostra* dicenda, die postero *Flaurum* salutavit. Expugnatus autem a quadam, quasi amore sui deperiret, quum perductae pro concubitu sestertia quadraginta donasset, admonente dispensatore, quemadmodum summam rationibus vellet inferri, *Vespasiano*, inquit, *adamato.*

XXIII. Utebatur et versibus Graecis tempestive

satis: ut de quodam procerae staturae improbiusque nato:

— — μακρὰ βιβάς, κραδάων δολιχόσκιον ἔγχος!

et de Cerulo liberto, qui, dives admodum, ob subterfugiendum quandoque ius fisci ingenuum se et Lachetem mutato nomine coeperat ferre,

— — — ὦ Λάχης, Λάχης,
ἐπὴν ἀποθάνῃς, αὖθις ἐξαρχῆς ἔσῃ
Κήρυλος.

Et maxime tamen dicacitatem in deformibus lucris affectabat, ut invidiam aliqua cavillatione dilueret, transferretque ad sales. Quendam e caris ministris, dispensationem cuidam quasi fratrem petentem, quum distulisset, ipsum candidatum ad se vocavit; exactaque pecunia, quantam is cum suffragatore suo pepigerat, sine mora ordinavit. Interpellanti mox ministro, *Alium tibi*, ait, *quaere fratrem: hic, quem tuum putas, meus est.* Mulionem in itinere quodam suspicatus ad calceandas mulas desiluisse, ut adeunti litigatori spatium moramque praeberet, interrogavit, *Quanti calceasset?* et pactus est lucri partem. Reprehendenti filio Tito, quod etiam urinae vectigal commentus esset, pecuniam ex prima pensione admovit ad nares, sciscitans, *num odore offenderetur?* et illo negante, *Atqui*, inquit, *e lotio est.* Nunciantes legatos, *decretam ei publice non mediocris summae statuam colosseam*, iussit vel continuo ponere, cavam manum ostentans, et paratam basin dicens. Ac ne in metu quidem ac periculo mortis extremo abstinuit iocis. Nam quum inter prodigia cetera Mausoleum repente patuisset, et stella in coelo crinita apparuisset: alterum ad Iuliam Calvinam e gente Augusti pertinere dicebat; alterum ad Parthorum regem, qui

capillatus esset. Prima quoque morbi accessione, *Vae*, inquit, *puto, deus fio.*

XXIV. Consulatu suo nono tentatus in Campania motiunculis levibus, ac protinus Urbe repetita, Cutilias ac Reatina rura, ubi aestivare quotannis solebat, petiit. Hic, quum super urgentem valetudinem creberrimo frigidae aquae usu etiam intestina vitiasset, nec eo minus muneribus imperatoriis ex consuetudine fungeretur, ut etiam legationes audiret cubans, alvo repente usque ad defectionem soluta, *imperatorem*, ait, *stantem mori oportere.* Dumque consurgit, ac nititur, inter manus sublevantium exstinctus est IX. Kalendas Iulii, annum gerens aetatis sexagesimum ac nonum, superque mensem, ac diem septimum.

XXV. Convenit inter omnes, tam certum eum de sua suorumque genitura semper fuisse, ut post assiduas in se coniurationes ausus sit affirmare senatui, *aut filios sibi successuros, aut neminem.* Dicitur etiam vidisse quondam per quietem stateram in media parte vestibuli Palatinae domus positam examine aequo, quum in altera lance Claudius et Nero starent, in altera ipse ac filii. Nec res fefellit, quando totidem annis parique temporis spatio utrique imperaverunt.

C. SUETONII TRANQUILLI

LIBER OCTAVUS.

TITUS FLAVIUS VESPASIANUS.

I. Titus, cognomine paterno, amor ac deliciae generis humani, (tantum illi ad promerendam omnium voluntatem vel ingenii vel artis vel fortunae superfuit, et, quod difficillimum est, in imperio, quando privatus atque etiam sub patre principe ne odio quidem, nedum vituperatione publica caruit), natus est III. Kalendas Ianuarias, insigni anno Caiana nece, prope Septizonium, sordidis aedibus, cubiculo vero perparvo et obscuro: nam manet adhuc et ostenditur.

II. Educatus in aula cum Britannico simul, ac paribus disciplinis et apud eosdem magistros institutus. Quo quidem tempore, aiunt, metoposcopum a Narcisso Claudii liberto adhibitum, ut Britannicum inspiceret, constantissime affirmasse, illum quidem nullo modo, ceterum Titum, qui prope astabat, utique imperaturum. Erant autem adeo familiares, ut de potione, qua Britannicus hausta periit, Titus quoque iuxta cubans gustasse credatur, gravique

morbo afflictus diu. Quorum omnium mox memor, statuam ei auream in Palatio posuit, et alteram ex ebore equestrem, quae circensi pompa hodieque praefertur, dedicavit, prosecutusque est.

III. In puero statim corporis animique dotes exsplenduerunt, magisque ac magis deinceps per aetatis gradus: forma egregia, et cui non minus auctoritatis inesset, quam gratiae; praecipuum robur, quanquam neque procera statura, et ventre paullo proiectiore; memoria singularis, docilitas ad omnes fere tum belli tum pacis artes. Armorum et equitandi peritissimus: Latine Graeceque vel in orando vel in fingendis poëmatibus promptus et facilis, [ad extemporalitatem usque]: sed ne musicae quidem rudis, ut qui cantaret et psalleret iucunde scienterque. E pluribus comperi, notis quoque excipere velocissime solitum, cum amanuensibus suis per ludum iocumque certantem; imitari chirographa, quaecunque vidisset, ac profiteri saepe, *se maximum falsarium esse potuisse.*

IV. Tribunus militum et in Germania et in Britannia meruit, summa industriae nec minore modestiae fama; sicut apparet statuarum et imaginum eius multitudine ac titulis per utramque provinciam. Post stipendia foro operam dedit, honestam magis quam assiduam. Eodemque tempore Aricidiam Tertullam, patre equite Romano, sed praefecto quondam praetorianarum cohortium, duxit uxorem: et in defunctae locum Marciam Furnillam, splendidi generis; cum qua, sublata filia, divortium fecit. Ex quaesturae deinde honore legioni praepositus, Taricheas et Gamalam, urbes Iudaeae validissimas, in potestatem redegit; equo quadam acie sub femini-

bus amisso, alteroque inscenso, cuius rector circa se dimicans occubuerat.

V. Galba mox tenente rempublicam, missus ad gratulandum, quaqua iret, convertit homines, quasi adoptionis gratia arcesseretur. Sed, ubi turbari rursus cuncta sensit, rediit ex itinere; aditoque Paphiae Veneris oraculo, dum de navigatione consuluit, etiam de imperii spe confirmatus est. Cuius brevi compos, et ad perdomandam Iudaeam relictus, novissima Hierosolymorum oppugnatione duodecim propugnatores totidem sagittarum confecit ictibus; cepitque eam natali filiae suae, tanto militum gaudio ac favore, ut in gratulatione imperatorem eum consalutaverint, et subinde decedentem provincia detinuerint, suppliciter nec non et minaciter efflagitantes, *aut remaneret aut secum omnes pariter abduceret.* Unde nata suspicio est, quasi desciscere a patre, Orientisque regnum sibi vindicare tentasset. Quam suspicionem auxit, postquam Alexandriam petens, in consecrando apud Memphim bove Api diadema gestavit, de more siquidem rituque priscae religionis; sed non deerant, qui secius interpretarentur. Quare festinans in Italiam, quum Rhegium, deinde Puteolos oneraria nave appulisset, Romam inde contendit expeditissimus; inopinantique patri, velut arguens rumorum de se temeritatem, *Veni*, inquit, *pater, veni.*

VI. Neque ex eo destitit participem atque tutorem imperii agere. Triumphavit cum patre, censuramque gessit una. Eidem collega et in tribunicia potestate, et in septem consulatibus fuit. Receptaque ad se prope omnium officiorum cura, quum patris nomine et epistolas ipse dictaret, et edicta conscri-

beret, orationesque in senatu recitaret etiam quaestoris vice, praefecturam quoque praetorii suscepit, nunquam ad id tempus nisi ab equite Romano administratam, egitque aliquanto incivilius et violentius. Siquidem suspectissimum quemque sibi, summissis, qui per theatra et castra quasi consensu ad poenam deposcerent, haud cunctanter oppressit. In his A. Caecinam consularem virum, vocatum ad coenam, ac vixdum triclinio egressum, confodi iussit; sane urgente discrimine, quum etiam chirographum eius praeparatae apud milites concionis deprehendisset. Quibus rebus sicut in posterum securitati satis cavit, ita ad praesens plurimum contraxit invidiae; ut non temere quis tam adverso rumore, magisque invitis omnibus, transierit ad principatum.

VII. Praeter saevitiam, suspecta in eo etiam luxuria erat, quod ad mediam noctem comissationes cum profusissimo quoque familiarium extenderet: nec minus libido, propter exoletorum et spadonum greges, propterque insignem reginae Berenices amorem, cui etiam nuptias pollicitus ferebatur. Suspecta et rapacitas, quod constabat, in cognitionibus patris nundinari praemiarique solitum. Denique, propalam alium Neronem et opinabantur, et etiam praedicabant. At illi ea fama pro bono cessit, conversaque est in maximas laudes, neque ullo vitio reperto, et contra virtutibus summis. Convivia instituit iucunda magis, quam profusa. Amicos elegit, quibus etiam post eum principes, ut et sibi et reipublicae necessariis, acquieverunt, praecipueque sunt usi. Berenicen statim ab Urbe dimisit invitus invitam. Quosdam e gratissimis delicatorum, quanquam tam artifices saltationis, ut mox scenam tenuerint, non

modo fovere prolixius, sed spectare omnino in publico [coetu] supersedit. Nulli civium quicquam ademit: abstinuit alieno, ut si quis unquam: ac ne concessas quidem ac solitas collationes recepit. Et tamen nemine ante se munificentia minor. Amphitheatro dedicato, thermisque iuxta celeriter exstructis, munus edidit apparatissimum largissimumque. Dedit et navale proelium in veteri naumachia; ibidem et gladiatores; atque uno die quinque millia omne genus ferarum.

VIII. Natura autem benevolentissimus, quum ex instituto Tiberii omnes dehinc Caesares beneficia, a superioribus concessa principibus, aliter [rata] non haberent, quam si eadem iisdem et ipsi dedissent, primus praeterita omnia uno confirmavit edicto, nec a se peti passus est. In ceteris vero desideriis hominum obstinatissime tenuit, ne quem sine spe dimitteret. Quin et admonentibus domesticis, quasi plura polliceretur, quam praestare posset: *non oportere*, ait, *quemquam a sermone principis tristem discedere*. Atque etiam recordatus quondam super coenam, quod nihil cuiquam toto die praestitisset, memorabilem illam meritoque laudatam vocem edidit: *Amici, diem perdidi*. Populum in primis universum tanta per omnes occasiones comitate tractavit, ut proposito gladiatorio munere, *non ad suum, sed ad spectantium arbitrium editurum se*, professus sit. Et plane ita fecit. Nam neque negavit quicquam petentibus, et ut, quae vellent, peterent, ultro adhortatus est. Quin et studium armaturae Thracum prae se ferens, saepe cum populo et voce et gestu, ut fautor, cavillatus est, verum maiestate salva, nec minus aequitate. Ne quid popularitatis praetermitteret,

nonnunquam in thermis suis, admissa plebe, lavit. Quaedam sub eo fortuita ac tristia acciderunt, ut conflagratio Vesevi montis in Campania, et incendium Romae per triduum totidemque noctes; item pestilentia, quanta non temere alias. In his tot adversis ac talibus, non modo principis sollicitudinem, sed et parentis affectum unicum praestitit, nunc consolando per edicta, nunc opitulando, quatenus suppeteret facultas. Curatores restituendae Campaniae e consularium numero sorte duxit. Bona oppressorum in Vesevo, quorum heredes non exstabant, restitutioni afflictarum civitatum attribuit. Urbis incendio nihil, nisi sibi, publice perisse testatus, cuncta praetoriorum suorum ornamenta operibus ac templis destinavit: praeposuitque complures ex equestri ordine, quo quaeque maturius peragerentur. Medendae valetudini leniendisque morbis nullam divinam humanamque opem non adhibuit, inquisito omni sacrificiorum remediorumque genere. Inter adversa temporum et delatores mandatoresque erant, ex licentia veteri. Hos assidue in foro flagellis ac fustibus caesos, ac novissime traductos per amphitheatri arenam, [hastae] partim subiici ac venire imperavit, partim in asperrimas insularum avehi. Utque etiam similia quandoque ausuros perpetuo coërceret, vetuit inter cetera, de eadem re pluribus legibus agi, quaerive de cuiusquam defunctorum statu, ultra certos annos.

IX. Pontificatum maximum ideo se professus accipere, ut puras servaret manus, fidem praestitit, nec auctor posthac cuiusquam necis, nec conscius, quamvis interdum ulciscendi causa non deesset, sed *periturum se potius, quam perditurum,* adiurans.

Duos patricii generis convictos in affectatione imperii, nihil amplius quam ut desisterent monuit, dicens, *principatum fato dari: si quid praeterea desiderarent,* promittens *se tributurum:* et confestim quidem ad alterius matrem, quae procul aberat, cursores suos misit, qui anxiae filium salvum nunciarent. Ceterum ipsos non solum familiari coenae adhibuit, sed et insequenti die gladiatorum spectaculo circa se ex industria collocatis, oblata sibi ferramenta pugnantium inspicienda porrexit. Dicitur etiam, cognita utriusque genitura, *imminere ambobus periculum* affirmasse, *verum quandoque, et ab alio;* sicut evenit. Fratrem, insidiari sibi non desinentem, sed paene ex professo sollicitantem exercitus, meditantem fugam, nec occidere neque seponere ac ne in minore quidem honore habere sustinuit: sed, ut a primo imperii die, consortem successoremque testari perseveravit, nonnunquam secreto lacrimis et precibus orans, *ut tandem mutuo erga se animo vellet esse.*

X. Inter haec morte praeventus est, maiore hominum damno, quam suo. Spectaculis absolutis, in quorum fine populo coram ubertim fleverat, Sabinos petit aliquanto tristior, quod sacrificanti hostia aufugerat, quodque tempestate serena tonuerat. Deinde primam statim ad mansionem febrim nactus, quum inde lectica transferretur, suspexisse dicitur dimotis plagulis coelum, multumque conquestus, *eripi sibi vitam immerenti: neque enim exstare ullum suum factum poenitendum, excepto duntaxat uno.* Id quale fuerit, neque ipse tunc prodidit, neque cuiquam facile succurrat. Quidam opinantur, consuetudinem recordatum, quam cum fratris uxore habuerit. Sed nullam habuisse, persancte Domitia iurabat, haud

negatura, si qua omnino fuisset, imo etiam gloriatura; quod illi promptissimum erat in omnibus probris.

XI. Excessit in eadem, qua pater, villa, Idibus Septembris, post biennium ac menses duos, diesque viginti, quam successerat patri, altero et quadragesimo aetatis anno. Quod ut palam factum est, non secus atque in domestico luctu moerentibus publice cunctis, senatus, priusquam edicto convocaretur, ad Curiam concurrit; obseratisque adhuc foribus, deinde apertis, tantas mortuo gratias egit, laudesque congessit, quantas nec vivo quidem unquam atque praesenti.

C. SUETONII TRANQUILLI

LIBER OCTAVUS.

TITUS FLAVIUS DOMITIANUS.

I. Domitianus natus est IX. Kalendas Novembris, patre consule designato, inituroque mense insequenti honorem, regione Urbis sexta, ad Malum Punicum, domo, quam postea in templum gentis Flaviae convertit. Pubertatis ac primae adolescentiae tempora tanta inopia tantaque infamia gessisse fertur, ut nullum vas argenteum in usu haberet: satisque constat, Clodium Pollionem, praetorium virum, in quem est poëma Neronis, quod inscribitur *Luscio*, chirographum eius conservasse, et nonnunquam protulisse, noctem sibi pollicentis: nec defuerunt, qui affirmarent, corruptum Domitianum et a Nerva, successore mox suo. Bello Vitelliano confugit in Capitolium cum patruo Sabino ac parte praesentium copiarum: sed irrumpentibus adversariis, et ardente templo, apud aedituum clam pernoctavit; ac mane Isiaci celatus habitu, interque sacrificulos vanae superstitionis, quum se trans Tiberim ad condiscipuli sui matrem comite uno contulisset, ita latuit, ut

scrutantibus, qui vestigia subsecuti erant, deprehendi non potuerit. Post victoriam demum progressus, et Caesar consalutatus, honorem praeturae urbanae cum consulari potestate suscepit titulo tenus; quam iurisdictionem ad collegam proximum transtulit. Ceterum omnem vim dominationis tam licenter exercuit, ut iam tum, qualis futurus esset, ostenderet. Ne exsequar singula, contrectatis multorum uxoribus, Domitiam Longinam, Aelio Lamiae nuptam, etiam in matrimonium abduxit; atque uno die super viginti urbana officia atque peregrina distribuit, *mirari se* Vespasiano dictitante, *quod successorem non et sibi mitteret*.

II. Expeditionem quoque in Galliam Germaniasque, neque necessariam, et dissuadentibus paternis amicis, inchoavit, tantum ut fratri se et operibus et dignatione adaéquaret. Ob haec correptus, quo magis et aetatis et conditionis admoneretur, habitabat cum patre una, sellamque eius ac fratris, quoties prodirent, lectica sequebatur; ac triumphum utriusque Iudaicum equo albo comitatus est. In sex consulatibus non nisi unum ordinarium gessit, eumque cedente et suffragante fratre. Simulavit et ipse mire modestiam; in primisque poëticae studium, tam insuetum antea sibi, quam postea spretum et abiectum: recitavitque etiam publice. Nec tamen eo secius, quum Vologesus, Parthorum rex, auxilia adversus Alanos, ducemque alterum ex Vespasiani liberis depoposcisset, omni ope contendit, ut ipse potissimum mitteretur. Et quia discussa res est, alios Orientis reges, ut idem postularent, donis ac pollicitationibus sollicitare tentavit. Patre defuncto, diu cunctatus, an duplum donativum militi offerret, nunquam ia-

ctare dubitavit, *relictum se participem imperii, sed fraudem testamento adhibitam*. Neque cessavit ex eo insidias struere fratri clam palamque; quoad correptum gravi valetudine, prius quam plane efflaret animam, pro mortuo deseri iussit: defunctumque nullo praeterquam consecrationis honore dignatus, saepe etiam carpsit obliquis orationibus et edictis.

III. Inter initia principatus, quotidie secretum sibi horarium sumere solebat: nec quicquam amplius, quam muscas captare, ac stilo praeacuto configere: ut cuidam interroganti, essetne quis intus cum Caesare, non absurde responsum sit a Vibio Crispo, *Ne musca quidem*. Deinde uxorem suam Domitiam, ex qua in secundo suo consulatu filium tulerat, alteroque anno consalutaverat ut Augustam, eandem, Paridis histrionis amore deperditam, repudiavit; intraque breve tempus impatiens dissidii, quasi efflagitante populo, reduxit. Circa administrationem imperii aliquamdiu se varium praestitit, mixturaque aequabili vitiorum atque virtutum, donec virtutes quoque in vitia deflexit; quantum coniectare licet, super ingenii naturam, inopia rapax, metu saevus.

IV. Spectacula magnifica assidue et sumptuosa edidit, non in amphitheatro modo, verum et in Circo: ubi praeter sollemnes bigarum quadrigarumque cursus, proelium duplex etiam, equestre ac pedestre, commisit; ac in amphitheatro navale quoque. Nam venationes gladiatoresque et noctibus ad lychnuchos; nec virorum modo pugnas, sed et feminarum. Praeterea quaestoriis muneribus, quae olim omissa revocaverat, ita semper interfuit, ut populo potestatem faceret, bina paria e suo ludo postulandi,

eaque novissima aulico apparatu induceret. Ac per omne gladiatorum spectaculum ante pedes eius stabat puerulus coccinatus, portentuoso parvoque capite, cum quo plurimum fabulabatur, nonnunquam serio. Auditus est certe, dum ex eo quaerit, *ecquid sciret, cur sibi visum esset, ordinatione proxima Aegypto praeficere Maecium Rufum*. Edidit navales pugnas paene iustarum classium, effosso et circumstructo iuxta Tiberim lacu; atque inter maximos imbres perspectavit. Fecit et ludos saeculares, computata ratione temporum ab anno, non quo Claudius proxime, sed quo olim Augustus ediderat. In his, Circensium die, quo facilius centum missus peragerentur, singulos a septenis spatiis ad quina corripuit. Instituit et quinquennale certamen Capitolino Iovi triplex, musicum, equestre, gymnicum, et aliquanto plurium, quam nunc est, coronarum. Certabant enim et prosa oratione Graece Latineque; ac praeter citharoedos chorocitharistae quoque et psilocitharistae; in stadio vero cursu etiam virgines. Certamini praesedit crepidatus, purpureaque amictus toga Graecanica, capite gestans coronam auream cum effigie Iovis ac Iunonis Minervaeque, assidentibus Diali sacerdote et collegio Flavialium pari habitu, nisi quod illorum coronis inerat et ipsius imago. Celebrabat et in Albano quotannis Quinquatria Minervae, cui collegium instituerat: ex quo sorte ducti magisterio fungerentur, redderentque eximias venationes et scenicos ludos, superque oratorum ac poëtarum certamina. Congiarium populo nummorum trecenorum ter dedit, atque inter spectacula muneris largissimum epulum. Septimontiali sacro, primo die senatui equitique panariis, plebei sportellis cum

obsonio distributis, initium vescendi primus fecit: dieque proximo omne genus rerum missilia sparsit; et quia pars maior intra popularia deciderat, quinquagenas tesseras in singulos cuneos equestris ac senatorii ordinis pronunciavit.

V. Plurima et amplissima opera incendio absumpta restituit, in quîs et Capitolium, quod rursus arserat; sed omnia sub titulo tantum suo, ac sine ulla pristini auctoris memoria. Novam autem excitavit aedem in Capitolio Custodi Iovi, et forum, quod nunc Nervae vocatur; item Flaviae templum gentis, et stadium, et odeum, et naumachiam, e cuius postea lapide maximus Circus, deustis utrinque lateribus, exstructus est.

VI. Expeditiones partim sponte suscepit, partim necessario: sponte, in Cattos; necessario, unam in Sarmatas, legione cum legato simul caesa; in Dacos duas, primam Oppio Sabino consulari oppresso, secundam, Cornelio Fusco, praefecto cohortium praetorianarum, cui belli summam commiserat. De Cattis Dacisque post varia proelia duplicem triumphum ègit: de Sarmatis lauream modo Capitolino Iovi retulit. Bellum civile, motum a L. Antonio, superioris Germaniae praeside, confecit absens, felicitate mira, quum ipsa dimicationis hora resolutus repente Rhenus transituras ad Antonium copias barbarorum inhibuisset. De qua victoria prius praesagiis, quam nunciis, comperit; siquidem ipso, quo dimicatum est, die, statuam eius Romae insignis aquila circumplexa pennis, clangores laetissimos edidit: paulloque post, occisum Antonium adeo vulgatum est, ut caput quoque eius apportatum vidisse se, plerique contenderent.

VII. Multa etiam in communi rerum usu novavit. Sportulas publicas sustulit, revocata coenarum rectarum consuetudine. Duas Circensibus gregum factiones aurati purpureique panni ad quatuor pristinas addidit. Interdixit histrionibus scenam, intra domum quidem exercendi artem iure concesso. Castrari mares vetuit. Spadonum, qui residui apud mangones erant, pretia moderatus est. Ac summa quondam ubertate vini, frumenti vero inopia, existimans nimio vinearum studio negligi arva, edixit, ne quis in Italia novellaret; utque in provinciis vineta succiderentur, relicta, ubi plurimum, dimidia parte: nec exsequi rem perseveravit. Quaedam ex maximis officiis inter libertinos equitesque Romanos communicavit. Geminari legionum castra prohibuit: nec plus quam mille nummos a quoquam ad signa deponi, quod L. Antonius apud duarum legionum hiberna, res novas moliens, fiduciam cepisse etiam ex depositorum summa videbatur. Addidit et quartum stipendium militi, aureos ternos.

VIII. Ius diligenter et industrie dixit, plerumque et in foro pro tribunali, extra ordinem. Ambitiosas centumvirorum sententias rescidit. Recuperatores, ne se perfusoriis assertionibus accommodarent, identidem admonuit. Nummarios iudices cum suo quemque consilio notavit. Auctor et tribunis plebis fuit, aedilem sordidum repetundarum accusandi, iudicesque in eum a senatu petendi. Magistratibus quoque urbicis, provinciarumque praesidibus coërcendis, tantum curae adhibuit, ut neque modestiores unquam neque iustiores exstiterint: e quibus plerosque post illum reos omnium criminum vidimus. Suscepta morum correctione, licentiam theatralem

promiscue in equite spectandi inhibuit. Scripta famosa vulgoque edita, quibus primores viri ac feminae notabantur, abolevit, non sine auctorum ignominia. Quaestorium virum, quod gesticulandi saltandique studio teneretur, movit senatu. Probrosis feminis lecticae usum ademit, iusque capiendi legata hereditatesque. Equitem Romanum ob reductam in matrimonium uxorem, cui dimissae adulterii crimen intenderat, erasit iudicum albo. Quosdam ex utroque ordine lege Scantinia condemnavit. Incesta Vestalium virginum, a patre quoque suo et fratre neglecta, varie ac severe coërcuit; priora capitali supplicio, posteriora more veteri. Nam quum Ocellatis sororibus, item Varonillae, liberum mortis permisisset arbitrium, corruptoresque earum relegasset: mox Corneliam, virginem maximam, absolutam olim, dehinc longo intervallo repetitam atque convictam, defodi imperavit; stupratoresque virgis in comitio ad necem caedi, excepto praetorio viro, cui, dubia etiam tum causa, et incertis quaestionibus atque tormentis de semet professo, exsilium indulsit. Ac ne qua religio deûm impune contaminaretur, monumentum, quod libertus eius e lapidibus, templo Capitolini Iovis destinatis, filio exstruxerat, diruit per milites, ossaque et reliquias, quae inerant, mari mersit.

IX. Inter initia usque adeo ab omni caede abhorrebat, ut absente adhuc patre, recordatus Virgilii versum,

Impia quam caesis gens est epulata iuvencis:

edicere destinaverit, *ne boves immolarentur*. Cupiditatis quoque atque avaritiae vix suspicionem ullam, aut privatus unquam, aut princeps aliquamdiu dedit; imo e diverso magna saepe non abstinentiae

modo, sed etiam liberalitatis experimenta. Omnes circa se largissime prosecutus, nihil prius aut acrius monuit, quam ne quid sordide facerent. Relictas sibi hereditates ab iis, quibus liberi erant, non recepit. Legatum etiam ex testamento Rusci Caepionis, qui caverat, ut quotannis ingredientibus Curiam senatoribus certam summam viritim praestaret heres suus, irritum fecit. Reos, qui ante quinquennium proximum apud aerarium pependissent, universos discrimine liberavit; nec repeti, nisi intra annum, eaque conditione permisit, ut accusatori, qui causam non teneret, exsilium poena esset. Scribas quaestorios, negotiantes ex consuetudine, sed contra Clodiam legem, venia in praeteritum donavit. Subsiciva, quae divisis per veteranos agris carptim superfuerant, veteribus possessoribus, ut usucapta, concessit. Fiscales calumnias magnâ calumniantium poenâ repressit: ferebaturque vox eius: *princeps, qui delatores non castigat, irritat.*

X. Sed neque in clementiae neque in abstinentiae tenore permansit: et tamen aliquanto celerius ad saevitiam descivit, quam ad cupiditatem. Discipulum Paridis pantomimi, pauperem adhuc et tunc quummaxime aegrum, quod arte formaque non absimilis magistro videbatur, occidit: item Hermogenem Tarsensem, propter quosdam in historia figuras; librariis etiam, qui eam descripserant, crucifixis. Patremfamilias, quod Thracem mirmilloni parem, munerario imparem dixerat, detractum e spectaculis in arenam, canibus obiecit, cum hoc titulo: *Impie locutus parmularius.* Complures senatores, in his aliquot consulares, interemit: ex

quibus Civicam Cerealem in ipso Asiae proconsulatu; Salvidienum Orfitum, Acilium Glabrionem in exsilio, quasi molitores novarum rerum: ceteros levissima quemque de causa: Aelium Lamiam, ob suspiciosos quidem, verum et veteres et innoxios iocos; quod post abductam uxorem laudanti vocem suam, εὐτακτῶ, dixerat; quodque Tito, hortanti se ad alterum matrimonium, responderat, μὴ καὶ σὺ γαμῆσαι θέλεις; Salvium Cocceianum, quod Othonis imperatoris patrui sui diem natalem celebraverat: Metium Pomposianum, quod habere imperatoriam genesin vulgo ferebatur, et quod depictum orbem terrae in membranis, concionesque regum ac ducum ex Tito Livio circumferret, quodque servis nomina Magonis et Hannibalis indidisset: Sallustium Lucullum, Britanniae legatum, quod lanceas novae formae appellari Lucullеas passus esset: Iunium Rusticum, quod Paeti Thraseae et Helvidii Prisci laudes edidisset, appellassetque eos sanctissimos viros; cuius criminis occasione philosophos omnes Urbe Italiaque summovit. Occidit et Helvidium filium, quasi scenico exodio sub persona Paridis et Oenones divortium suum cum uxore taxasset: Flavium Sabinum, alterum e patruelibus, quod eum comitiorum consularium die destinatum, perperam praeco non consulem ad populum, sed imperatorem pronunciasset. Verum aliquanto post civilis belli victoriam saevior, plerosque partis adversae, dum etiam latentes conscios investigat, novo quaestionis genere distorsit, immisso per obscena igne; nonnullis et manus amputavit. Satisque constat, duos solos e notioribus venia donatos, tribunum laticlavium, et centurionem: qui se, quo facilius expertes culpae ostenderent, im-

pudicos probaverant, et ob id neque apud ducem nec apud milites ullius momenti esse potuisse.

XI. Erat autem non solum magnae, sed et callidae inopinataeque saevitiae. Actorem summarum, pridie quam cruci figeret, in cubiculum vocavit, assidere in toro iuxta coëgit, securum hilaremque dimisit, partibus etiam de coena dignatus est. Arretinum Clementem consularem, unum e familiaribus et emissariis suis, capitis condemnaturus, in eadem, vel etiam in maiore gratia habuit, quoad novissime simul gestanti, conspecto delatore eius: *Vis*, inquit, *hunc nequissimum servum cras audiamus?* Et quo contemptius abuteretur patientia hominum, nunquam tristiorem sententiam sine praefatione clementiae pronunciavit; ut non aliud iam certius atrocis exitus signum esset, quam principii lenitas. Quosdam maiestatis reos in curiam induxerat: et quum praedixisset, *experturum se illa die, quam carus senatui esset*, facile perfecerat, ut etiam more maiorum puniendi condemnarentur: deinde, atrocitate poenae conterritus, ad leniendam invidiam intercessit, his verbis: neque enim ab re fuerit ipsa cognoscere: *Permittite, patres conscripti, a pietate vestra impetrari, quod scio me difficulter impetraturum, ut damnatis liberum mortis arbitrium indulgeatis. Nam et parcetis oculis vestris, et intelligent me omnes senatui interfuisse.*

XII. Exhaustus operum ac munerum impensis, stipendioque, quod adiecerat, tentavit quidem, ad relevandos castrenses sumptus, militum numerum deminuere: sed quum et obnoxium se barbaris per hoc animadverteret, neque eo secius in explicandis oneribus haereret, nihil pensi habuit, quin prae-

daretur omni modo. Bona vivorum ac mortuorum usquequaque, quolibet et accusatore et crimine, corripiebantur. Satis erat, obiici qualecumque factum dictumve adversus maiestatem principis. Confiscabantur alienissimae hereditates, vel exsistente uno, qui diceret, audisse se ex defuncto, quum viveret, *heredem sibi Caesarem esse*. Praeter ceteros Iudaicus fiscus acerbissime actus est: ad quem deferebantur, qui vel improfessi Iudaicam viverent vitam, vel dissimulata origine imposita genti tributa non pependissent. Interfuisse me adolescentulum memini, quum a procuratore frequentissimoque consilio inspiceretur nonagenarius senex, an circumsectus esset. Ab iuventa minime civilis animi, confidens etiam, et quum verbis tum rebus immodicus. Caenidi, patris concubinae, ex Histria reversae, osculum, ut asseverat, offerenti, manum praebuit. Generum fratris indigne ferens albatos et ipsum ministros habere, proclamavit: *Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη.*

XIII. Principatum vero adeptus, neque in senatu iactare dubitavit, *et patri se et fratri imperium dedisse; illos sibi reddidisse:* neque in reducenda post divortium uxore edicere, *revocatam eam in pulvinar suum.* Acclamari etiam in amphitheatro epulari die libenter audiit: *domino et dominae feliciter!* Sed et Capitolino certamine cunctos ingenti consensu precantes, ut Palfurium Suram restitueret, pulsum olim senatu, ac tunc de oratoribus coronatum, nullo responso dignatus, tacere tantummodo iussit voce praeconis. Pari arrogantia, quum procuratorum suorum nomine formalem dictaret epistolam, sic coepit: *dominus et deus noster sic fieri iubet.* Unde institutum posthac, ut ne scripto quidem ac sermone

cuiusquam appellaretur aliter. Statuas sibi in Capitolio nonnisi aureas et argenteas poni permisit, ac ponderis certi. Ianos arcusque cum quadrigis et insignibus triumphorum per regiones Urbis tantos ac tot exstruxit, ut cuidam Graece inscriptum sit, APKEI. Consulatus septendecim cepit, quot ante eum nemo. Ex quibus septem medios continuavit: omnes autem paene titulo tenus gessit; nec quemquam ultra Kalendas Maii, plures ad Idus usque Ianuarias. Post autem duos triumphos, Germanici cognomine assumpto, Septembrem mensem et Octobrem ex appellationibus suis, Germanicum Domitianumque transnominavit; quod altero suscepisset imperium, altero natus esset.

XIV. Per haec terribilis cunctis et invisus, tandem oppressus est amicorum libertorumque intimorum conspiratione, simul et uxoris. Annum diemque ultimum vitae iam pridem suspectum habebat; horam etiam, nec non et genus mortis. Adolescentulo Chaldaei cuncta praedixerant. Pater quoque super coenam quondam fungis abstinentem palam irriserat, ut ignarum sortis suae, quod non ferrum potius timeret. Quare pavidus semper atque anxius, minimis etiam suspicionibus praeter modum commovebatur; ut edicti, de excidendis vineis propositi, gratiam facere non alia magis re compulsus credatur, quam quod sparsi libelli cum his versibus erant:

Κῆν με φάγῃς ἐπὶ ῥίζαν, ὅμως ἔτι καρποφορήσω,
Ὅσσον ἐπισπεῖσαι Καίσαρι θυομένῳ.

Eadem formidine oblatum a senatu novum et excogitatum honorem, quanquam omnium talium appetentissimus, recusavit, quo decretum erat, *ut, quoties gereret consulatum, equites Romani, quibus sors obti-*

gisset, trabeati et cum hastis militaribus praecederent eum, inter lictores apparitoresque. Tempore vero suspecti periculi appropinquante, sollicitior in dies, porticuum, in quibus spatiari consueverat, parietes phengite lapide distinxit, a cuius splendore per imagines, quicquid e tergo fieret, provideret. Nec nisi secreto atque solus plerasque custodias, receptis quidem in manum catenis, audiebat. Utque domesticis persuaderet, ne bono quidem exemplo audendam esse patroni necem, Epaphroditum a libellis capitali poena condemnavit, quod post destitutionem Nero in adipiscenda morte manu eius adiutus existimabatur.

XV. Denique Flavium Clementem patruelem suum, contemptissimae inertiae, cuius filios, etiam tum parvulos, successores palam destinaverat, et, abolito priore nomine, alterum Vespasianum appellari iusserat, alterum Domitianum, repente ex tenuissima suspicione tantum non in ipso eius consulatu interemit. Quo maxime facto maturavit sibi exitum. Continuis octo mensibus tot fulgura facta nunciataque sunt, ut exclamaverit: *Feriat iam, quem volet.* Tactum de coelo Capitolium templumque Flaviae gentis; item domus Palatina, et cubiculum ipsius: atque etiam e basi statuae triumphalis titulus excussus vi procellae in monumentum proximum decidit. Arbor, quae privato adhuc Vespasiano eversa surrexerat, tunc rursus repente corruit. Praenestina Fortuna, toto imperii spatio annum novum commendanti laetam eandemque semper sortem dare assueta, extremo tristissimam reddidit, nec sine sanguinis mentione. Minervam, quam superstitiose colebat, somniavit excedere sacrario, negantem, ultra se tueri

eum posse, quod exarmata esset a Iove. Nulla tamen re perinde motus est, quam responso casuque Ascletarionis mathematici. Hunc delatum, nec infitiantem iactasse se, quae providisset ex arte, sciscitatus est, quis ipsum maneret exitus? et affirmantem, *fore, ut brevi laceraretur a canibus*, interfici quidem sine mora, sed ad coarguendam temeritatem artis, sepeliri quoque accuratissime imperavit. Quod quum fieret, evenit, ut, repentina tempestate deiecto funere, semiustum cadaver discerperent canes, idque ei coenanti a mimo Latino, qui praeteriens forte animadverterat, inter ceteras diei fabulas referretur.

XVI. Pridie quam periret, quum oblatos tuberes servari iussisset in crastinum, adiecit, *Si modo uti licuerit:* et conversus ad proximos affirmavit, *Fore, ut sequenti die Luna se in Aquario cruentaret, factumque aliquod exsisteret, de quo loquerentur homines per terrarum orbem.* Circa mediam noctem ita est exterritus, ut ex strato prosiliret. Dehinc mane haruspicem ex Germania missum, qui consultus de fulgure mutationem rerum praedixerat, audiit condemnavitque. Ac dum exulceratam in fronte verrucam vehementius scalpit, profluente sanguine, *Utinam*, inquit, *hactenus!* Tunc horas requirenti, pro quinta, quam metuebat, sexta ex industria nunciata est. His velut transacto iam periculo laetum, festinantemque ad corporis curam, Parthenius cubiculo praepositus convertit, nuncians, *esse, qui magnum nescio quid afferret, nec differendum.* Itaque summotis omnibus in cubiculum se recepit, atque ibi occisus est.

VII. De insidiarum caedisque genere haec fere divulgata sunt. Cunctantibus conspiratis, quando

et quomodo, id est, lavantemne an coenantem, aggrederentur; Stephanus, Domitillae procurator et tunc interceptarum pecuniarum reus, consilium operamque obtulit. Ac sinisteriore brachio, velut aegro, lanis fasciisque per aliquot dies ad avertendam suspicionem obvoluto, ad ipsam horam dolonem interiecit: professusque conspirationis indicium, et ob hoc admissus, legenti traditum a se libellum, et attonito, suffodit inguina. Saucium ac repugnantem adorti Clodianus cornicularius, et Maximus Parthenii libertus, et Saturius decurio cubiculariorum, et quidam e gladiatorio ludo, vulneribus septem contrucidarunt. Puer, qui, curae Larium cubiculi ex consuetudine assistens, interfuit caedi, hoc amplius narrabat, se iussum a Domitiano ad primum statim vulnus pugionem pulvino subditum porrigere, ac ministros vocare, neque ad caput quicquam, excepto capulo, et praeterea omnia clausa reperisse; atque illum interim, correpto deductoque ad terram Stephano, colluctatum diu, dum modo ferrum extorquere, modo, quanquam laniatis digitis, oculos effodere conatur. Occisus est quarto decimo Kalendas Octobris, anno aetatis quinto et quadragesimo, imperii quinto decimo. Cadaver eius, populari sandapila per vespillones exportatum Phyllis nutrix in suburbano suo Latina via funeravit: sed reliquias templo Flaviae gentis clam intulit, cineribusque Iuliae, filiae Titi, quam et ipsa educarat, commiscuit.

XVIII. Statura fuit procera, vultu modesto, ruborisque pleno, grandibus oculis, verum acie hebetiore: praeterea pulcher ac decens, maxime in iuventa, et quidem toto corpore, exceptis pedibus, quorum digitos restrictiores habebat; postea calvi-

tio quoque deformis, et obesitate ventris, et crurum gracilitate, quae tamen ei valetudine longa remacruerant. Commendari se verecundia oris adeo sentiebat, ut apud Senatum sic quondam iactaverit: *Usque adhuc certe animum meum probastis et vultum.* Calvitio ita offendebatur, ut in contumeliam suam traheret, si cui alii ioco vel iurgio obiectaretur; quamvis libello, quem de cura capillorum ad amicum edidit, haec etiam, simul illum seque, consolans, inseruerit:

Οὐχ ὁράᾳς, οἷος κἀγὼ καλός τε μέγας τε.

Eadem tamen me manent [*tecum*] *capillorum fata, et forti animo fero comam in adolescentia senescentem. Scias nec gratius quicquam decore, nec brevius.*

XIX. Laboris impatiens, per Urbem pedibus non temere ambulavit: in expeditione et agmine, equo rarius, lectica assidue vectus est. Armorum nullo, sagittarum vel praecipuo studio tenebatur. Centenas varii generis feras saepe in Albano secessu conficientem spectavere plerique; atque etiam ex industria ita quarundam capita figentem, ut duobus ictibus quasi cornua efficeret. Nonnunquam in pueri procul stantis, praebentisque pro scopo dispansam dextrae manus palmam, sagittas tanta arte direxit, ut omnes per intervalla digitorum innocuae evaderent.

XX. Liberalia studia in initio imperii neglexit, quanquam bibliothecas incendio absumptas impensissime reparare curasset, exemplaribus undique petitis, missisque Alexandriam, qui describerent emendarentque. Nunquam tamen aut historiae carminibusve cognoscendis operam ullam, aut stilo vel necessario dedit. Praeter commentarios et acta Tibe-

rii Caesaris nihil lectitabat: epistolas orationesque et edicta alieno formabat ingenio, sermonis tamen nec inelegantis, dictorum interdum etiam notabilium. *Vellem*, inquit, *tam formosus esse, quam Mettius sibi videtur*: et cuiusdam caput, varietate capilli subrutilum et incanum, *perfusam nivem mulso* dixit.

XXI. Conditionem principum miserrimam aiebat, quibus de coniuratione comperta non crederetur, nisi occisis. Quoties otium esset, alea se oblectabat, etiam profestis diebus matutinisque horis: ac lavabat de die, prandebatque ad satietatem; ut non temere super coenam praeter Matianum malum et modicam in ampulla potiunculam sumeret. Convivabatur frequenter ac large, sed paene raptim: certe non ultra solis occasum, nec ut postea comissaretur. Nam ad horam somni nihil aliud, quam secreto solus deambulabat.

XXII. Libidinis nimiae, assiduitatem concubitus, velut exercitationis genus, clinopalen vocabat. Eratque fama, quasi concubinas ipse develleret, nataretque inter vulgatissimas meretrices. Fratris filiam, adhuc virginem oblatam in matrimonium sibi, quum devinctus Domitiae nuptiis pertinacissime recusasset, non multo post alii collocatam, corrupit ultro, et quidem vivo etiam tum Tito: mox patre ac viro orbatam ardentissime palamque dilexit, ut etiam causa mortis exstiterit, coactae conceptum a se abigere.

XXIII. Occisum eum populus indifferenter, miles gravissime tulit, statimque eum Divum appellare conatus; paratus et ulcisci, nisi duces defuissent. Quod quidem paullo post fecit, expostulatis ad poe-

nam pertinacissime caedis auctoribus. Contra senatus adeo laetatus est, ut repleta certatim curia non temperaret, quin mortuum contumeliosissimo atque acerbissimo acclamationum genere laceraret; scalas etiam inferri, clipeosque et imagines eius coram detrahi et ibidem solo affligi iuberet; novissime eradendos ubique titulos, abolendamque omnem memoriam decerneret. Ante paucos quam occideretur menses, cornix in Capitolio elocuta est, ἔσται πάντα καλῶς. Nec defuit, qui ostentum sic interpretaretur:

Nuper Tarpeio quae sedit culmine cornix,
Est bene, non potuit dicere: dixit, erit.

Ipsum etiam Domitianum ferunt somniasse, gibbam sibi pone cervicem auream enatam, pro certoque habuisse, beatiorem post se laetioremque portendi reipublicae statum. Sicut sane brevi evenit, abstinentia et moderatione insequentium principum.

C. SUETONII TRANQUILLI

DE

ILLUSTRIBUS GRAMMATICIS

LIBELLUS.

I. Grammatica Romae ne in usu quidem olim, nedum in honore ullo erat; rudi scilicet ac bellicosa etiamtum civitate, necdum magnopere liberalibus disciplinis vacante. Initium quoque eius mediocre extitit: siquidem antiquissimi doctorum, qui iidem et poetae et semigraeci erant (LIVIUM et ENNIUM dico, quos utraque lingua domi forisque docuisse adnotum est), nihil amplius quam Graeca interpretabantur: aut si quid ipsi Latine composuissent, praelegebant. Nam quod nonnulli tradunt, duos libros *de litteris syllabisque*, item *de metris*, ab eodem Ennio editos, iure arguit L. Cotta, non poetae, sed posterioris Ennii esse, cuius etiam *de augurandi disciplina* volumina ferantur.

II. Primus igitur, quantum opinamur, studium grammaticae in Urbem intulit CRATES MALLOTES, Aristarchi aequalis, qui missus ad senatum ab Attalo rege, inter secundum et tertium bellum Punicum, sub

ipsam Ennii mortem, quum regione Palatii prolapsus in cloacae foramen, crus fregisset, per omne legationis simul et valetudinis tempus plurimas acroasis subinde fecit, assidueque disseruit, ac nostris exemplo fuit. Hactenus tamen imitati, ut carmina, parum adhuc divulgata, vel defunctorum amicorum, vel si quorum aliorum probassent, diligentius retractarent, ac legendo commentandoque et ceteris nota facerent: ut C. Octavius Lampadio Naevii Punicum bellum, quod uno volumine et continenti scriptura expositum, divisit in septem libros: ut postea Q. Vargunteius annales Ennii, quos certis diebus in magna frequentia pronunciabat; ut Laelius Archelaus, Vectius, Quintus Philocomus Lucilii satiras, familiaris sui: quas legisse se apud Archelaum Pompeius Lenaeus, apud Philocomum Valerius Cato, praedicant. Instruxerunt auxeruntque ab omni parte grammaticam L. Aelius Lanuvinus, generque Aelii, Servius Clodius, uterque eques Romanus, multique ac varii et in doctrina et in republica usus.

III. Aelius cognomine duplici fuit: nam et *Praeconinus*, quod pater eius praeconium fecerat, vocabatur, et *Stilo*, quod orationes nobilissimo cuique scribere solebat: tantus optimatum fautor, ut Q. Metellum Numidicum in exilium comitatus sit. Servius quum librum soceri nondum editum fraude intercepisset, et ob hoc repudiatus pudore ac taedio secessisset ab Urbe, in podagrae morbum incidit: cuius impatiens veneno sibi perunxit pedes, et enecuit ita, ut parte ea corporis quasi praemortua viveret. Post hoc magis ac magis et gratia et cura artis increvit; ut ne clarissimi quidem viri abstinuerint, quo minus et ipsi aliquid de ea scriberent, utque tem-

poribus quibusdam super XX celebres scholae fuisse in Urbe tradantur: pretia vero grammaticorum tanta, mercedesque tam magnae, ut constet, LUTATIUM DAPHNIDEM (quem *Lenaeus Melissus* per cavillationem nominis *Πανὸς ἄγημα* dicit), ducentis millibus nummûm Q. Catulo emptum, ac brevi manumissum; L. APULEIUM, ab Eficio Calvino, equite Romano praedivite, quadringenis annuis conductum, multos edocuisse. Nam in provincias quoque grammatica penetraverat, ac nonnulli de notissimis doctoribus peregre docuerunt, maxime in Gallia togata: inter quos OCTAVIUS TEUCER, et SESCENIUS IACCHUS, et OPPIUS CHARES; hic quidem ad ultimam aetatem, et quum iam non ingressu modo deficeretur, sed et visu.

IV. Appellatio *grammaticorum* Graeca consuetudine invaluit; sed initio *litterati* vocabantur. Cornelius quoque Nepos libello, quo distinguit litteratum ab erudito, *litteratos quidem vulgo appellari* ait *eos, qui diligenter et acute scienterque possint aut dicere aut scribere: ceterum proprie sic appellandos poetarum interpretes, qui a Graecis γραμματικοὶ nominentur.* Eosdem *litteratores* vocitatos, Messalla Corvinus in quadam epistola ostendit, *non esse sibi*, dicens, *rem cum Furio Bibaculo, nec cum Sigida quidem, aut litteratore Catone*: significat enim haud dubie VALERIUM CATONEM, poetam simul grammaticumque notissimum. Sunt qui litteratum a litteratore distinguant, ut Graeci grammaticum a grammatista; et illum quidem absolute, hunc mediocriter doctum existiment, quorum opinionem *Orbilius* etiam exemplis confirmat. Namque *apud maiores*, ait, *quum familia alicuius venalis produceretur, non temere quem litteratum*

in titulo, sed litteratorem inscribi solitum esse; quasi non perfectum litteris, sed imbutum.

Veteres grammatici et rhetoricam docebant; ac multorum de utraque arte commentarii feruntur: secundum quam consuetudinem posteriores quoque existimo, quamquam iam discretis professionibus, nihilominus vel retinuisse vel instituisse et ipsos quaedam genera institutionum ad eloquentiam praeparandam, ut problemata, paraphrasis, allocutiones, ethologias, atque alia hoc genus, ne scilicet sicci omnino atque aridi pueri rhetoribus traderentur: quae quidem emitti iam video desidia quorundam et infantia; non enim fastidio putem. Me quidem adolescentulo, repeto, quendam, Principem nomine, alternis diebus declamare, alternis disputare, nonnullis vero mane disserere, post meridiem, remoto pulpito, declamare solitum. Audiebam etiam, memoria patrum quosdam e grammatici statim ludo transisse in forum, atque in numerum praestantissimorum patronorum receptos.

Clari professores, et de quibus prodi possit aliquid dumtaxat a nobis, fere hi fuerunt.

V. Saevius Nicanor primus ad famam dignationemque docendo pervenit: fecitque praeter commentarios, quorum tamen pars maxima intercepta dicitur, satiram quoque; in qua libertinum se duplici cognomine esse, per hoc indicat:

Saevius Nicanor, Marci libertus, negabit:
Saevius Postumianus item; sed Marcus docebit.

Sunt qui tradant, ob infamiam quandam eum in Sardiniam secessisse, ibique diem obisse.

VI. Aurelius Opilius, Epicurei cuiusdam libertus, philosophiam primo, deinde rhetoricam, novis-

sime grammaticam docuit. Dimissa autem schola, Rutilium Rufum damnatum in Asiam secutus, ibidem Smyrnae simulque consenuit; composuitque variae eruditionis aliquot volumina; ex quibus novem unius corporis. Qui, quia scriptores ac poetas sub clientela Musarum iudicaret, non absurde et fecisse et scripsisse se ait ex numero divarum et appellatione. Huius cognomen in plerisque indicibus et titulis per unam litteram scriptum animadverto; verum ipse per duas effert in parastichide libelli, qui inscribitur *Pinax*.

VII. M. Antonius Gnipho, ingenuus in Gallia natus, sed expositus; a nutritore suo manumissus, institutusque Alexandriae quidem, ut aliqui tradunt, in contubernio Dionysii Scytobrachionis, (quod equidem non temere crediderim, quum temporum ratio vix congruat,) fuisse dicitur ingenii magni, memoriae singularis, nec minus Graece, quam Latine doctus; praeterea comi facilique natura, nec umquam de mercedibus pactus, eoque plura ex liberalitate discentium consecutus. Docuit primum in Divi Iulii domo, pueri adhuc; deinde in sua privata. Docuit autem et rhetoricam, ita ut quotidie praecepta eloquentiae traderet, declamaret vero non nisi nundinis. Scholam eius claros quoque viros frequentasse aiunt; in his M. Ciceronem, etiam quum praetura fungeretur. Scripsit multa, quamvis annum aetatis quinquagesimum non excesserit: etsi Atteius Philologus duo tantum volumina *de Latino sermone* reliquisse eum tradit: nam cetera scripta discipulorum eius esse, non ipsius; in quibus et suum alicubi reperiri nomen.

VIII. M. Pompilius Andronicus, natione Sy-

rus, studio Epicureae sectae desidiosior in professione grammaticae habebatur, minusque idoneus ad tuendam scholam. Itaque quum se in Urbe non solum Antonio Gniphoni, sed ceteris etiam deterioribus postponi videret, Cumas transiit, ibique in otio vixit, et multa composuit; verum adeo inops atque egens, ut coactus sit, praecipuum illud opusculum suum annalium Ennii elenchorum sedecim [milibus] nummûm cuidam vendere. Quos libros Orbilius suppressos redemisse se dicit, vulgandosque curasse nomine auctoris.

IX. Orbilius Pupillus, Beneventanus, morte parentum, una atque eadem die inimicorum dolo interemptorum, destitutus, apparituram magistratibus fecit; deinde in Macedonia corniculo, mox equo meruit: functusque militia, studia repetiit, quae iam inde a puero non leviter attigerat; ac professus diu in patria, quinquagesimo demum anno Romam, consule Cicerone, transiit: docuitque maiore fama quam emolumento. Namque iam persenex, pauperem se, et habitare sub tegulis, quodam scripto fatetur. Librum etiam, cui est titulus *Perialogos*, edidit, continentem querelas de iniuriis, quas professores negligentia et ambitione parentum acciperent. Fuit autem naturae acerbae, non modo in antisophistas, quos omni occasione laceravit, sed etiam in discipulos; ut Horatius significat, *plagosum* eum appellans, et Domitius Marsus, scribens,

Si quos Orbilius ferula scuticaque cecidit?

Ac ne principum quidem virorum insectatione abstinuit: siquidem ignotus adhuc, quum iudicio frequenti testimonium diceret, interrogatus a Varrone, diversae partis advocato, quidnam ageret, et quo artificio

uteretur? *gibberosos se de sole in umbram transferre,* respondit: quod Murena gibber erat. Vixit prope ad centesimum aetatis annum, amissa iam pridem memoria, ut versus Bibaculi docet:

Orbílius ubinam est, lítterarum oblívio?

Statua eius Beneventi ostenditur in Capitolio, ad sinistrum latus, marmorea, habitu sedentis ac palliati, appositis duobus scriniis. Reliquit filium *Orbilium,* et ipsum grammaticum professorem.

X. Atteius Philologus, libertinus, Athenis natus. Hunc Capito Atteius, notus iurisconsultus, inter grammaticos rhetorem, inter rhetores grammaticum fuisse ait. De eodem *Asinius Pollio* in libro, quo Sallustii scripta reprehendit, ut nimia priscorum verborum affectatione oblita, ita tradit: *In eam rem adiutorium ei fecit maxime quidam Atteius Praetextatus, nobilis grammaticus Latinus, declamantium deinde adiutor atque praeceptor, ad summam philologus ab semet nominatus.* Ipse ad Laelium Hermam scripsit, *se in Graecis litteris magnum processum habere, et in Latinis nonnullum: audisse Antonium Gniphonem, eiusque Hermam; postea docuisse. Praecepisse autem multis et claris iuvenibus: in quis Appio quoque et Pulchro Claudiis fratribus; quorum comes in provincia fuerit. Philologi* appellationem assumpsisse videtur, quia, sicut *Eratosthenes,* qui primus hoc cognomen sibi vindicavit, multiplici variaque doctrina censebatur: quod sane ex commentariis eius apparet; quamquam paucissimi exstent: de quorum tamen copia sic altera ad eundem Hermam epistola significat: *Hylen nostram aliis memento commendare, quam omnis generis coegimus, uti scis, octingentos in libros.* Coluit postea familiarissime C. Sallustium,

et eo defuncto Asinium Pollionem: quos historiam componere aggressos, alterum breviario rerum omnium Romanarum, ex quibus, quas vellet, eligeret, instruxit; alterum praeceptis de ratione scribendi. Quo magis miror, Asinium Pollionem credidisse, antiqua eum verba et figuras solitum esse colligere Sallustio: quum sibi sciat nil aliud suadere, quam ut noto civilique et proprio sermone utatur, vitetque maxime obscuritatem Sallustii et audaciam in translationibus.

XI. Valerius Cato, ut nonnulli tradiderunt, Burseni cuiusdam libertus, ex Gallia: ipse libello, cui est titulus *Indignatio*, ingenuum se natum ait, et pupillum relictum, eoque facilius licentia Sullani temporis exutum patrimonio. Docuit multos et nobiles; visusque est peridoneus praeceptor, maxime ad poeticam tendentibus; ut quidem apparere vel his versiculis potest:

Cato Grammaticus, Latina Siren,
Qui solus legit ac facit poetas.

Scripsit praeter grammaticos libellos etiam poemata, ex quibus praecipue probantur *Lydia* et *Diana*. *Lydiae* Ticida meminit:

Lydia doctorum maxima cura liber.

Dianae Cinna:

Saecula permaneat nostri Diana Catonis.

Vixit ad extremam senectam, sed in summa paupertate et paene inopia, abditus modico gurgustio, postquam Tusculana villa creditoribus cesserat, ut auctor est Bibaculus:

Si quis forte mei domum Catonis,
Et pictas minio assulas, et illos
Custodis videt hortulos Priapi,

Miratur, quibus ille disciplinis
Tantam sit sapientiam assecutus,
Quem tres cauliculi, selibra farris,
Racemi duo, tegula sub una
Ad summam prope nutriant senectam.

Et rursus :

Catonis modo, Galle, Tusculanum
Tota creditor urbe venditabat.
Mirati sumus, unicum magistrum,
Summum grammaticum, optimum poetam,
Omnis solvere posse quaestiones ;
Unum difficile expedire nomen.
En cor Zenodoti, en iecur Cratetis !

XII. Cornelius Epicadus, L. Cornelii Sullae dictatoris libertus, calatorque in sacerdotio augurali, filioque eius fausto gratissimus fuit : quare numquam non utriusque se libertum edidit. Librum autem, quem Sulla novissimum de rebus suis imperfectum reliquerat, ipse supplevit.

XIII. Staberius hero suo emptus de catasta, et propter studium manumissus, docuit inter ceteros Brutum et Cassium. Sunt qui tradant, eum honestate praeditum, ut temporibus Sullanis proscriptorum liberos gratis et sine mercede ulla in disciplinam receperit.

XIV. Curtius Nicia haesit Cn. Pompeio et C. Memmio : sed quum codicillos Memmii ad Pompeii uxorem de stupro pertulisset, proditus ab ea, Pompeium offendit, domoque ei interdictum est. Fuit et M. Ciceronis familiaris : in cuius epistola ad Dolabellam haec de eo legimus : *Nihil Romae geritur, quod te putem scire curare, nisi forte scire vis, me inter Niciam nostrum et Vidium iudicem esse. Profert*

alter duobus versiculis expensum Niciae: alter Aristarchus hos ὀβελίζει. Ego tamquam criticus antiquus iudicaturus sum, utrum sint τοῦ ποιητοῦ, an παρεμβεβλημένοι. Item ad Atticum: *De Nicia quod scribis, si ita me haberem, ut eius humanitate frui possem, in primis vellem mecum illum habere; sed mihi solitudo et recessus provincia est: [quod quia facile ferebat Sica, eo magis illum desidero]. Praeterea nosti Niciae nostri imbecillitatem, mollitiem, consuetudinem victus. Cur ergo illi molestus esse velim, quum mihi ille iucundus esse non possit? Voluntas tamen eius mihi grata est.* Huius de Lucilio libros etiam satira comprobat.

XV. Lenaeus, Magni Pompeii libertus et paene omnium expeditionum comes, defuncto eo filiisque eius, schola se sustentavit; docuitque in Carinis, ad Telluris aedem, in qua regione Pompeiorum domus fuerat: ac tanto amore erga patroni memoriam exstitit, ut Sallustium historicum, quod eum *oris probi, animo inverecundo* scripsisset, acerbissima satira laceraverit, *lastaurum* et *lurconem*, et *nebulonem, popinonemque* appellans, et *vita scriptisque monstruosum*: praeterea *priscorum Catonisque verborum ineruditissimum furem.* Traditur autem, puer adhuc Athenis surreptus, refugisse in patriam: perceptisque liberalibus disciplinis, pretium suum retulisse, verum ob ingenium atque doctrinam gratis manumissus.

XVI. Q. Caecilius Epirota, Tusculi natus, libertus Attici, equitis Romani, ad quem sunt Ciceronis epistolae, quum filiam patroni, nuptam M. Agrippae, doceret, suspectus in ea, et ob hoc remotus, ad Cornelium Gallum se contulit: vixitque una familiarissime, quod ipsi Gallo inter gravissima crimina ab Augusto obiicitur. Post inde damnatio-

nem mortemque Galli, scholam aperuit: sed ita ut paucis, et tantum adolescentibus, praeciperet, praetextato nemini, nisi si cuius parenti hoc officium negare non posset. Primus dicitur Latine ex tempore disputasse, primusque Virgilium et alios poetas [novos] praelegere coepisse; quod etiam Domitii Marsi versiculus indicat:

Epirota, tenellorum nutricula vatum.

XVII. Verrius Flaccus, libertinus, docendi genere maxime inclaruit. Namque ad exercitanda discentium ingenia aequales inter se committere solebat, proposita non solum materia, quam scriberent, sed et praemio, quod victor auferret. Id erat liber aliquis antiquus, pulcher aut rarior. Quare ab Augusto quoque nepotibus eius praeceptor electus, transiit in Palatium cum tota schola, verum ut ne quem amplius posthac discipulum reciperet: docuitque in atrio Catilinae domus, quae pars Palatii tunc erat, et centena sestertia in annum accepit. Decessit aetatis exactae, sub Tiberio. Statuam habet Praeneste, in inferiore fori parte, circa hemicyclium, in quo fastos a se ordinatos et marmoreo parieti incisos publicarat.

XVIII. L. Crassitius, genere Tarentinus, ordinis libertini, cognomine *Pasicles*, mox *Pansam* se transnominavit. Hic initio circa scenam versatus est, dum mimographos adiuvat: deinde in pergula docuit, donec, commentario Smyrnae edito, adeo inclaruit, ut haec de eo scriberentur:

Vni Crassitio se credere Smyrna probavit:
Desinite, indocti, coniugio hanc petere.
Soli Crassitio se dixit nubere velle,
Intima cui soli nota sua extiterint.

Sed quum edoceret iam multos ac nobiles, in his Iulium Antonium, triumviri filium, ut Verrio quoque Flacco compararetur, dimissa repente schola, transiit ad Q. Sextii philosophi sectam.

XIX. Scribonius Aphrodisius, Orbilii servus atque discipulus, mox a Scribonia, Libonis filia, quae prior Augusti uxor fuerat, redemptus et manumissus, docuit, quo Verrius tempore, cuius etiam libris *de orthographia* rescripsit, non sine insectatione studiorum morumque eius.

XX. C. Iulius Hyginus, Augusti libertus, natione Hispanus (nonnulli Alexandrinum putant, et a Caesare puerum Romam adductum, Alexandria capta), studiose et audiit et imitatus est Cornelium Alexandrum, grammaticum Graecum, quem propter antiquitatis notitiam *Polyhistorem* multi, quidam *Historiam* vocabant. Praefuit Palatinae bibliothecae: nec eo secius plurimos docuit; fuitque familiarissimus Ovidio poetae et C. Licinio consulari, historico: qui eum admodum pauperem decessisse tradit, et liberalitate sua, quoad vixerit, sustentatum. Huius libertus fuit Iulius Modestus, in studiis atque doctrina vestigia patroni secutus.

XXI. C. Melissus, Spoleti natus, ingenuus, sed ob discordiam parentum expositus, cura et industria educatoris sui altiora studia percepit: ac Maecenati pro grammatico datus est muneri. Cui quum se gratum et acceptum in modum amici videret, quamquam asserente matre, permansit tamen in statu servitutis; praesentemque conditionem verae origini anteposuit. Quare cito manumissus, Augusto etiam insinuatus est: quo delegante, curam ordinandarum bibliothecarum in Octaviae porticu suscepit. At-

que, ut ipse tradit, sexagesimum aetatis annum agens, libellos *Ineptiarum*, qui nunc *Iocorum* [in] scribuntur, componere instituit: absolvitque centum et quinquaginta, quibus et alios diversos postea addidit. Fecit et novum genus togatarum, inscripsitque *trabeatas*.

XXII. M. Pomponius Marcellus, sermonis Latini exactor molestissimus, in advocatione quadam (nam interdum et caussas agebat) soloecismum adversario factum usque adeo arguere perseveravit, quoad Cassius Severus, interpellatis iudicibus, dilationem petiit: *ut litigator suus alium grammaticum adhiberet, "quando non putat is cum adversario de iure sibi, sed de soloecismo controversiam futuram."* Hic idem quum ex oratione Tiberium reprehendisset, affirmante Atteio Capitone, *et esse illud Latinum, et, si non esset, futurum: Certe iam mentitur*, inquit, *Capito. Tu enim, Caesar, civitatem dare potes hominibus, verbo non potes.* Pugilem olim fuisse, Asinius Gallus hoc in eum epigrammate ostendit:

Qui caput ad laevam didicit, glossemata nobis
Praecipit: os nullum, vel potius pugilis!

XXIII. Q. Remmius Palaemon, Vicentinus, mulieris verna, primo, ut ferunt, textrinum, deinde, herilem filium dum comitatur in scholas, literas didicit: postea manumissus, docuit Romae, ac principem locum inter grammaticos tenuit: quamquam infamis omnibus vitiis, palamque et Tiberio et mox Claudio praedicantibus, nemini minus institutionem puerorem vel iuvenum committendam: sed capiebat homines quum memoria rerum, tum facilitate sermonis: nec non etiam poemata faciebat ex tempore. Scripsit variis nec vulgaribus metris. Arrogantia

fuit tanta, ut M. Varronem *porcum* appellaret; secum et natas et morituras literas iactaret; nomen suum in Bucolicis non temere positum, sed praesagiente Virgilio, fore quandoque omnium poetarum ac poematum Palaemonem iudicem. Gloriabatur etiam, latrones quondam sibi propter nominis celebritatem parsisse. Luxuriae ita indulsit, ut saepius in die lavaret, nec sufficeret sumptibus, quamquam ex schola quadragena annua caperet, ac non multo minus ex re familiari, cuius diligentissimus erat: quum et officinas promercalium vestium exerceret, et agros adeo coleret, ut vitem, manu eius institutam, satis constet trecenta sexaginta quinque vasa edidisse. Sed maxime flagrabat libidinibus in mulieres usque ad infamiam oris: dictoque non infaceto notatum ferunt cuiusdam, qui, quum in turba osculum sibi ingerentem, quamquam refugiens, devitare non posset: *Vis tu*, inquit, *magister, quotiens festinantem aliquem vides, abligurrire?*

XXIV. M. Valerius Probus, Berytius, diu centuriatum petiit, donec taedio ad studia se contulit. Legerat in provincia quosdam veteres libellos apud grammatistam, durante adhuc ibi antiquorum memoria, necdum omnino abolita, sicut Romae. Hos quum diligentius repetere, atque al[illegible] deinceps cognoscere cuperet, quamvis eos co[illegible]nni, magisque opprobrio legentibus, quam glo[illegible]et fructui esse animadverteret, nihilominus in[illegible]posito mansit: multaque exemplaria contracta[illegible]endare ac distinguere et adnotare curavit, soli [illegible]c, nec ulli praeterea grammatices parti deditus. Hic non tam discipulos, quam sectatores aliquot habuit. Numquam enim ita docuit, ut magistri personam sustineret.

Unum vel alterum, vel, quum plurimos, tres aut quatuor, postmeridianis horis, admittere solebat, cubansque, inter longos ac vulgares sermones, legere quaedam, idque perraro. Nimis pauca et exigua de quibusdam minutis quaestiunculis edidit. Reliquit autem non mediocrem silvam observationum sermonis antiqui.

C. SUETONII TRANQUILLI
DE
CLARIS RHETORIBUS
QUOD EXTAT.

L. PLOTIUS GALLUS.
L. OTACILIUS PILITUS.
EPIDIUS.
SEX. CLODIUS.
C. ALBUTIUS SILUS.
L. CAESTIUS PIUS.
M. PORCIUS LATRO.
Q. CURTIUS RUFUS.
L. VALERIUS PRIMANUS.
VIRGINIUS FLAVUS.
L. STATIUS URSULUS.
P. CLODIUS QUIRINALIS.
M. ANTONIUS LIBERALIS.
SEX. IULIUS GABINIANUS.
M. FABIUS QUINTILIANUS.
IULIUS TIRO.

I. Rhetorica quoque apud nos, perinde atque grammatica, sero recepta est, paullo etiam difficilius; quippe quam constet nonnumquam etiam prohibitam exerceri. Quod ne cui dubium sit, vetus

senatusconsultum, item censorium edictum, subiiciam. *C. Fannio Strabone, M. Valerio Messalla consulibus, M. Pomponius praetor senatum consuluit. Quod verba facta sunt de philosophis et rhetoribus, de ea re ita censuerunt: ut M. Pomponius praetor animadverteret, curaretque, uti ei e republica fideque sua videretur, ut Romae ne essent.* De iisdem interiecto tempore Cn. Domitius Aenobarbus et L. Licinius Crassus censores ita edixerunt: *Renunciatum est nobis, esse homines, qui novum genus disciplinae instituerunt, ad quos iuventus in ludum conveniat: eos sibi nomen imposuisse Latinos rhetoras: ibi homines adulescentulos totos dies desidere. Maiores nostri, quae liberos suos discere, et quos in ludos itare vellent, instituerunt. Haec nova, quae praeter consuetudinem ac morem maiorum fiunt, neque placent, neque recta videntur. Quapropter et iis, qui eos ludos habent, et iis, qui eo venire consueruut, videtur faciendum ut ostendamus nostram sententiam, nobis non placere.*

Paullatim et ipsa utilis honestaque apparuit: multique eam et praesidii caussa et gloriae appetiverunt. *Cicero* ad praeturam usque Graece declamitavit: Latine vero senior quoque, et quidem cum [consulibus] Hirtio et Pansa: quos discipulos et grandes praetextatos vocabat. *Cn. Pompeium* quidam historici tradiderunt sub ipsum civile bellum, quo facilius C. Curioni, promptissimo iuveni, caussam Caesaris defendenti, contradiceret, repetisse declamandi consuetudinem: *M. Antonium*, item *Augustum*, ne Mutinensi quidem bello omisisse. *Nero Caesar* et primo imperii anno, publice quoque bis antea, declamavit: Plerique autem oratorum etiam declamationes edidere. Quare magno studio hominibus iniecto, ma-

gna etiam professorum ac doctorum profluxit copia, adeoque floruit, ut nonnulli ex infima fortuna in ordinem senatorium atque ad summos honores processerint.

Sed ratio docendi nec una omnibus, nec singulis eadem semper fuit; quando vario modo quisque discipulos exercuerunt. Nam et dicta praeclare per omnes figuras, per casus; et apologos aliter atque aliter exponere: et narrationes quum breviter ac presse, tum latius et uberius explicare consuerant: interdum Graecorum scripta convertere, ac viros illustres laudare, vel vituperare: quaedam etiam ad usum communis vitae instituta, tum utilia et necessaria, tum perniciosa et supervacanea ostendere: saepe fabulis fidem firmare, aut historiis demere, quod genus θέσεις et ἀνασκευὰς et κατασκευὰς Graeci vocant: donec sensim haec exoleverunt, et ad controversiam ventum est. Veteres *Controversiae* aut ex historiis trahebantur, sicut sane nonnullae usque adhuc: aut ex veritate ac re, si qua forte recens accidisset. Itaque locorum etiam appellationibus additis proponi solebant. Sic certe collectae editaeque se habent: ex quibus non alienum fuerit, unam et alteram exempli caussa ad verbum referre. *Aestivo tempore adolescentes urbani quum Ostiam venissent, litus ingressi, piscatores trahentes rete adiere et pepigere bolum quanti emerent: nummos solvere: diu exspectaverunt, dum retia extraherentur: aliquando extractis, piscis nullus infuit, sed sporta auri obsuta. Tum emptores bolum suum aiunt, piscatores suum.* — *Venalicii quum Brundisii gregem venalium e navi educerent, formoso et pretioso puero, quod portitores verebantur, bullam et praetextam togam imposuere; fa-*

cile fallaciam celarunt. Romam venitur: res cognita est: petitur puer, quod domini voluntate fuerit liber, in libertatem. Olim autem eas appellatione Graeca συνθέσεις vocabant: mox *controversias* quidam, sed aut *fictas*, aut *iudiciales*. Illustres professores, et quorum memoria aliqua exstet; non temere alii reperientur, quam de quibus tradam.

II. L. Plotius Gallus. De hoc Cicero ad M. Titinium sic refert: *Equidem memoria teneo, pueris nobis primum Latine docere coepisse L. Plotium quendam: ad quem quum fieret concursus, quod studiosissimus quisque apud eum exerceretur, dolebam, mihi idem non licere. Continebar autem doctissimorum hominum auctoritate, qui existimabant Graecis exercitationibus ali melius ingenia posse.* Hunc eundem (nam diutissime vixit) M. Coelius in oratione, quam pro se de vi habuit, significabat dictasse Atratino, accusatori suo, actionem: subtractoque nomine, *hordearium* eum rhetorem appellat, deridens, ut inflatum ac levem et sordidum.

III. L. Otacilius Pilitus servisse dicitur, atque etiam ostiarius, vetere more, in catena fuisse: donec, ob ingenium et studium litterarum manumissus, accusanti patrono subscripsit. Deinde rhetoricam professus, Cn. Pompeium Magnum docuit, patrisque eius res gestas, nec minus ipsius, compluribus libris exposuit: primus omnium libertinorum, ut Cornelius Nepos opinatur, scribere historiam orsus, non nisi ab honestissimo quoque solitum.

IV. Ad id tempus Epidius, calumnia notatus, ludum dicendi aperuit; docuitque inter ceteros M. Antonium et Augustum. Quibus quondam *C. Canutius*, obiicientibus sibi, quod in republica admini-

stranda potissimum consularis Isaurici sectam sequeretur, *Malle*, respondit, *Isaurici esse discipulum, quam Epidii calumniatoris.* Hic Epidius ortum se ab Epidio *Nunciono* praedicabat: quem ferunt olim praecipitatum in fontem fluminis Sarni, paullo post cum cornibus exstitisse, ac statim non comparuisse, in numeroque deorum habitum.

V. Sex. Clodius, e Sicilia, Latinae simul Graecaeque eloquentiae professor, male oculatus, et dicax, *par oculorum in amicitia M. Antonii triumviri exstitisse se*, aiebat. Eiusdem uxorem, Fulviam, cui altera bucca inflatior erat, acumen stili tentare dixit, nec eo minus, immo vel magis, ob hoc Antonio gratus. A quo mox consule ingens etiam congiarium accepit; ut ei in Philippicis Cicero obiicit: *Adhibes ioci caussa magistrum suffragio tuo, et compotorum tuorum rhetorem: cui concessisti, ut, in quem vellet, diceret: salsum omnino hominem! sed materia facilis, in te et in tuos dicta dicere. At quanta merces rhetori est data? Audite, audite, Patres conscripti, et cognoscite reipublicae vulnera! Duo milia iugerum campi Leontini Sex. Clodio rhetori adsignasti, et quidem immunia; ut tanta mercede nihil sapere disceres.*

VI. C. Albutius Silus, Novariensis, quum aedilitate in patria fungeretur, quum forte ius diceret, ab iis, contra quos pronunciabat, pedibus e tribunali detractus est. Quod indigne ferens, statim contendit ad portam, et inde Romam: receptusque in Planci oratoris contubernium, cui declamaturo mos erat, prius aliquem, qui ante diceret, excitare, suscepit eas partes, atque ita implevit, ut Planco silentium imponeret, non audenti in comparationem se demittere. Sed ex eo clarus, propria auditoria instituit,

solitus, proposita controversia, sedens incipere, et calore demum provectus consurgere ac perorare: declamare autem genere vario, modo splendide atque adornate: tum, ne usquequaque scholasticus existimaretur, circumcise ac sordide, et tantummodo trivialibus verbis. Egit et caussas, verum rarius, dum amplissimam quamque sectatur, nec alium in ulla locum, quam perorandi. Postea renunciavit foro, partim pudore, partim metu. Nam quum, in lite quadam centumvirali, adversario, quem ut impium erga parentes incessabat, iusiurandum quasi per figuram sic obtulisset: *Iura per patris matrisque cineres, qui inconditi iacent*, et alia in hunc modum: arripiente eo conditionem, nec iudicibus aspernantibus, non sine magna sui invidia negotium afflixit. Et rursus in cognitione caedis, Mediolani, apud L. Pisonem, proconsulem, defendens reum, quum, cohibente lictore nimias laudantium voces, ita excanduisset, ut, deplorato Italiae statu, quasi iterum in formam provinciae redigeretur, Marcum insuper Brutum, cuius statua in conspectu erat, invocaret, legum ac libertatis auctorem et vindicem, paene poenas luit. Iam autem senior, ob vitium vomicae Novariam rediit: convocataque plebe, caussis, propter quas mori destinasset, diu ac more concionantis redditis, abstinuit cibo.

(Reliqua desunt.)

PUBLII TERENTII VITA.

I. P. Terentius, Afer, Carthagine natus, servivit Romae Terentio Lucano, senatori: a quo ob ingenium et formam non institutus modo liberaliter, sed et mature manumissus est. Quidam captum esse existimant; quod fieri nullo modo potuisse, Fenestella docet, quum inter finem secundi belli Punici et initium tertii natus sit et mortuus; nec, si a Numidis aut Gaetulis captus sit, ad ducem Romanum pervenire potuisset, nullo commercio inter Italicos et Afros, nisi post deletam Carthaginem, coepto.

Hic cum multis nobilibus familiariter vixit, sed maxime cum Scipione Africano et C. Laelio, quibus etiam corporis gratia conciliatus existimatur; quod et ipsum Fenestella arguit, contendens, utroque maiorem natu fuisse: quamvis et Cornelius Nepos aequales omnes fuisse tradat, et Porcius suspicionem de consuetudine per haec faciat:

Dúm lasciviám nobilium et laúdes fucosás petit:
Dum Africani vócem divinam ínhiat avidis aúribus:
Dúm se ad Furiúm coenare et Laélium, pulchrúm putat:
Dúm se amari ab híscce credit, crébro in Albanúm rapi
Ob florem aetatís suae . . . ipsus . . . .

Súis ablatis rébus ad summam inopiam redáctus est.
Itaque e conspectu ómnium abiit Graéciam in terram últimam :
Mórtuus est in Stymphalo Arcadiae óppido : nil Publius
Scípio illi prófuit, nil Laélius, nil Fúrius,
Trés per id tempús qui agitabant nóbiles facíllume :
Eórum ille opera né domum quidem hábuit conductítiam,
Sáltem ut esset, quó referret óbitum domini sérvolus.

II. Scripsit comoedias sex, ex quibus primam Andriam quum aedilibus daret, iussus ante Caerio recitare, ad coenantem quum venisset, dictus est initium quidem fabulae, quod erat contemptiore vestitu, subsellio iuxta lectulum residens legisse; post paucos vero versus invitatus, ut accumberet, coenasse una, deinde cetera percurrisse, non sine magna Caerii admiratione. Et hanc autem et quinque reliquas aequaliter populo probavit; quamvis Volcatius de enumeratione omnium ita scribat:

Sumétur Hecyra séxta ex his fábula.

Eunuchus quidem bis die acta est, meruitque pretium, quantum nulla antea cuiusquam comoedia, id est, octo milia nummûm: propterea summa quoque titulo adscribitur. Nam Adelphorum principium Varro etiam praefert principio Menandri.

Non obscura fama est, adiutum Terentium in scriptis a Laelio et Scipione, quibuscum familiariter vixit. Eandem ipse auxit: numquam enim, nisi leviter, se tutari conatur; ut in prologo Adelphorum:

Nam quód isti dicunt málevoli, homines nóbilis,
Hunc ádiutare, assídueque una scríbere :
Quod illí maledictum véhemens esse exístumant,

Eam laúdem hic ducit máximam, quum illis placet,
Qui vóbis univérsis et populó placent:
Quorum ópera in bello, in ótio, in negótio,
Suo quísque tempore úsu 'st sine supérbia.

Videtur autem se levius defendisse, quia sciebat, Laelio et Scipioni non ingratam esse hanc opinionem: quae tamen magis et usque ad posteriora tempora valuit.

III. Q. Memmius in oratione pro se ait: *P. Africanus, qui a Terentio personam mutuatus, quae domi luserat ipse, nomine illius in scenam detulit.* Nepos auctore certo comperisse se ait, C. Laelium quondam in Puteolano Kalendis Martiis admonitum ab uxore, temporius ut discumberet, petiisse ab ea, ne interpellaretur: serius tandem ingressum triclinium dixisse, non saepe in scribendo magis successisse sibi: deinde rogatum, ut scripta illa proferret, pronunciasse versus, qui sunt in Heautontimorumeno:

Satis pól proterve mé Syri promíssa huc induxérunt.

IV. Santra Terentium existimat, si modo in scribendo adiutoribus indiguerit, non tam Scipione et Laelio uti potuisse, qui tunc adolescentuli fuere, quam Sulpicio Gallo, homine docto, et qui consularibus ludis initium fecerit fabularum dandarum, vel Q. Fabio Labeone et M. Popillio, consulari utroque ac poeta. Ideo ipsum non iuvenes designasse, qui se adiuvisse dicerentur, sed viros, quorum operam et in bello et in otio et in negotio populus sit expertus.

Post editas comoedias, nondum quintum atque trigesimum egressus annum, causa evitandae opinionis, quia videbatur aliena pro suis edere, seu percipiendi Graecorum instituta moresque, quos perinde

exprimeret in scriptis, egressus urbem est; neque amplius rediit. De morte eius Volcatius tradit:

Sed ut Afer sex populo édidit comoédias,
Iter hínc in Asiam fécit. Navim quúm semel
Conscendit, visus númquam est: sic vitá vacat.

V. C. Cosconius redeuntem e Graecia periisse in mari dicit cum centum et octo fabulis, conversis e Menandro. Ceteri mortuum esse in Arcadiae Stymphalo, sive Leucadia, tradunt, Cn. Cornelio Dolabella, M. Fulvio Nobiliore, Coss., morbo implicitum acri, dolore ac taedio amissarum sarcinarum, quas in navi praemiserat, ac simul fabularum, quas novas fecerat. Fuisse dicitur mediocri statura, gracili corpore, colore fusco. Reliquit filiam, quae post equiti Romano nupsit: item hortulos viginti iugerum, in via Appia, ad Martis villam. Quo magis miror Porcium scribere:

. . . . *nil Públius*
Scípio illi prófuit, nil Laélius, nil Fúrius,
Trés per id tempús qui agitabant nóbiles facíllume:
Eórum ille opera né domum quidem hábuit conductítiam:
Sáltem ut esset, quó referret óbitum domini sérvolus.

Hunc Afranius quidem omnibus comicis praefert, scribens in Compitalibus:

Teréntio non símilem dices quémpiam.

Volcatius autem non solum Naevio et Plauto et Caecilio, sed Licinio quoque et Attilio postponit. Cicero in Limone hactenus laudat:

Tu quoque, qui solus lecto sermone, Terenti,
Conversum expressumque Latina voce Menandrum
In medio populi sedatis vocibus effers,
Quicquid come loquens, atque omnia dulcia dicens.

Item C. Caesar:

Tu quoque, tu in summis, o dimidiate Menander,
Poneris, et merito, puri sermonis amator.
Lenibus atque utinam scriptis adiuncta foret vis
Comica, ut aequato virtus polleret honore
Cum Graecis, neque in hac despectus parte iaceres.
Unum hoc maceror et doleo tibi deesse, Terenti.

HORATII POETAE VITA.

Horatius Flaccus, Venusinus, patre, ut ipse tradit, libertino et exactionum coactore, ut vero creditum est, salsamentario, quum illi quidam in altercatione exprobrasset: *Quoties ego vidi patrem tuum cubito se emungentem!* Bello Philippensi, excitus a M. Bruto imperatore, tribunus militum meruit; victisque partibus, venia impetrata, scriptum quaestorium comparavit. Ac primo Maecenati, deinde Augusto insinuatus, non mediocrem locum in amborum amicitia tenuit. Maecenas quantopere eum dilexerit, satis monstratur illo epigrammate, ubi inquit:

Ní te visceribús meis, Horáti,
Plús iam diligo, tú tuum sodálem
Hínnulo videás strigosiórem.

Sed multo magis extremis, tali ad Augustum elogio: *Horatii Flacci, ut mei, memor esto.*

Augustus ei Epistolarum officium obtulit, ut hoc ad Maecenatem scripto significat: *Ante ipse scribendis epistolis amicorum sufficiebam: nunc occupatissimus, et infirmus, Horatium nostrum a te cupio abducere. Veniet ergo ab ista parasitica mensa ad hanc regiam, et nos in scribendis epistolis iuvabit.* Ac ne recusanti quidem aut succensuit quicquam, aut ami-

citiam suam ingerere desiit. Exstant epistolae, ex quibus, argumenti gratia, pauca subieci: *Sume tibi aliquid iuris apud me, tamquam si convictor mihi fueris: recte enim, et non temere, feceris, quoniam id usus mihi tecum esse volui, si per valitudinem tuam fieri possit.* Et rursus: *Tui qualem habeam memoriam, poteris ex Septimio quoque nostro audire. Nam incidit, ut illo coram fieret a me tui mentio. Neque si tu superbus amicitiam nostram sprevisti, ideo nos quoque ἀνθυπερηφανοῦμεν.* Praeterea saepe inter alios iocos *putissimum penem* et *homuncionem lepedissimum* appellat, unaque et altera liberalitate locupletavit. Scripta quidem eius usque adeo probavit, mansuraque perpetuo opinatus est, ut non modo Saeculare carmen componendum iniunxerit, sed et Vindelicam victoriam Tiberii Drusique privignorum: eumque coegerit propter hoc, tribus carminum libris, ex longo intervallo, quartum addere: post Sermones quoque lectos, nullam sui mentionem habitam ita sit questus: *Irasci me tibi scito; quod non in plerisque eiusmodi scriptis mecum potissimum loquaris. An vereris, ne apud posteros tibi infame sit, quod videaris familiaris nobis esse?* expressitque Eclogam, cuius initium est:

Quum tot sustineas et tanta negotia solus,
Res Italas armis tuteris, moribus ornes,
Legibus emendes: in publica commoda peccem,
Si longo sermone morer tua tempora, Caesar.

Habitu corporis brevis fuit atque obesus: qualis a se ipso et in Satiris describitur, et ab Augusto hac epistola: *Pertulit ad me Dionysius libellum tuum, quem ego, ut accusem te, quantuluscunque est, boni consulo. Vereri autem mihi videris, ne maiores libelli*

tui sint, quam ipse es. Sed si tibi statura deest, corpusculum non deest. Itaque licebit in sextariolo scribas: quum circuitus voluminis tui sit ὀγκωδέστατος, sicut est ventriculi tui. Ad res Venereas intemperantior traditur. [Nam speculato cubiculo scorta dicitur habuisse disposita: ut, quocunque respexisset, ibi ei imago coitus referretur.] Vixit plurimum in secessu ruris sui Sabini aut Tiburtini: domusque eius ostenditur circa Tiburni luculum. Venerunt in manus meas et elegi sub titulo eius, et epistola prosa oratione, quasi commendantis se Maecenati: sed utraque falsa puto. Nam elegi vulgares, epistola etiam obscura: quo vitio minime tenebatur. Natus est sexto Idus Decembres, L. Cotta et L. Torquato Coss. Decessit quinto Kalendas Decembres, C. Marcio Censorino et C. Asinio Gallo Coss. post septimum et quinquagesimum annum, herede Augusto palam nuncupato: quum, urgente vi valitudinis, non sufficeret ad obsignandas testamenti tabulas. Humatus et conditus est extremis Esquiliis, iuxta Maecenatis tumulum.

LUCANI VITA.

M. Annaeus Lucanus, Cordubensis, prima ingenii experimenta in Neronis laudibus dedit quinquennali certamine. Dein civile bellum, quod cum Pompeio et Caesare gestum est, recitavit. Qui tantae levitatis et tam immoderatae linguae fuit, ut in praefatione quadam aetatem et initia sua cum Virgilio comparans, ausus sit dicere: *et quantum mihi restat ad Culicem?* Hic initio adolescentiae, quum ob infestum matrimonium patrem suum ruri agere longe cognovisset, revocatus Athenis a Nerone, cohortique amicorum additus, atque etiam quaestura honoratus, non tamen permansit in gratia. Siquidem aegre ferens, recitante se, subito, ac nulla nisi refrigerandi sui caussa, indicto senatu, Neronem recessisse: neque verbis adversus principem, neque factis exstantibus post haec temperavit: adeo ut quondam in latrinis publicis, clariore strepitu ventris emisso, hemestichium Neronis, magna consessorum fuga, pronunciarit: *sub terris tonuisse putes.* Sed et famoso carmine quum ipsum, tum potentissimos amicorum, gravissime proscidit.

Ad extremum paene signifer Pisonianae coniurationis exstitit: multus in gloria tyrannicidarum pa-

lam praedicanda, ac plenus minarum; usque eo intemperans, ut Caesaris caput proximo cuique iactaret. Verum, detecta coniuratione, nequaquam animi constantiam praestitit. Facile enim confessus, et ad humillimas devolutus preces, matrem quoque innoxiam inter socios nominavit, sperans, impietatem sibi apud parricidam principem profuturam. Impetrato autem mortis libero arbitrio, codicillos ad patrem de corrigendis quibusdam versibus suis exaravit: epulatusque largiter, brachia ad secandas venas medico praebuit. Poemata etiam eius praelegi memini; confici vero, ac venalia proponi, non tantum operose et diligenter, sed inepte quoque.

CAII PLINII VITA.

Plinius Secundus, [Novocomensis,] equestribus militiis industrie functus, procurationes quoque splendidissimas atque continuas summa integritate administravit; et tamen liberalibus studiis tantam operam dedit, ut non temere quis plura in otio scripserit. Itaque bella omnia, quae umquam cum Germanis gesta sunt, viginti voluminibus comprehendit. Item Naturalis Historiae triginta septem libros absolvit. Periit clade Campaniae. Nam quum Misenensi classi praeesset, et flagrante Vesevo ad explorandas propius caussas Liburnica pertendisset, neque, adversantibus ventis, remeare posset, vi pulveris ac favillae oppressus est: vel, ut quidam existimant, a servo suo occisus; quem, deficiens aestu, ut necem sibi maturaret, oraverit.

IUVENALIS VITA.

Iunius Iuvenalis, libertini locupletis, incertum filius, an alumnus, ad mediam fere aetatem declamavit, animi magis caussa, quam quod scholae se aut foro praepararet. Deinde paucorum versuum Satira non absurde composita in Paridem pantomimum poetamque [Claudii Neronis, eius semestribus militiolis tumentem] genus scripturae industriose excoluit. Et tamen diu ne modico quidem auditorio quicquam committere est ausus. Mox magna frequentia magnoque successu bis ac ter auditus est, ut ea quoque, quae prima fecerat, infterciret novis scriptis:

Quod non dant proceres, dabit histrio; tu Camerinos,
Et Bareas, tu nobilium magna atria curas.
Praefectos Pelopea facit, Philomela tribunos.

Erat tum in deliciis aulae histrio; multique fautorum eius quotidie provehebantur. Venit ergo Iuvenalis in suspicionem, quasi tempora figurate notasset, ac statim, per honorem militiae, quamquam octogenarius, urbe summotus, missusque ad praefecturam cohortis, in extrema Aegypti parte tendentis. Id supplicii genus placuit, ut levi atque ioculari delicto par esset. Verum intra brevissimum tempus angore et taedio periit.

AULI PERSII VITA

A. Persius Flaccus natus est pridie Nonas Decemb. Fabio Persico, L. Vitellio, Coss.; decessit VIII. Kalendas Decemb. P. Mario, Asinio Gallo Coss.

Natus in Etruria Volaterris, eques Romanus, sanguine et affinitate primi ordinis viris coniunctus, decessit ad octavum miliarium via Appia, in praediis suis. Pater eius Flaccus pupillum reliquit moriens, annorum fere sex. Fulvia Sisennia mater nupsit postea Fusio, equiti Romano: et eum quoque extulit intra paucos annos. Studuit Flaccus usque ad annum duodecimum Volaterris: inde Romae apud grammaticum Remmium Palaemonem et apud rhetorem Virginium Flavum. Quum esset annorum sedecim, amicitia coepit uti Annaei Cornuti, ita ut ab eo nusquam discederet: a quo inductus aliquatenus in philosophiam est.

Amicos habuit a prima adolescentia Caesium Bassum poetam et Calpurnium Suram, qui eo vivo iuvenis decessit. Coluit ut patrem Servilium Nonianum. Per Cornutum cognovit Annaeum etiam Lucanum, aequaevum, auditorem Cornuti. Nam Cornutus illo tempore tragicus fuit, sectae Stoicae, qui libros philosophiae reliquit. Sed Lucanus adeo

mirabatur scripta Flacci, ut vix retineret se, illo recitante, a clamore, quin illa esse vera poemata diceret. Sero cognovit et Senecam, sed non ut caperetur eius ingenio. Usus est apud Cornutum duorum convictu doctissimorum et sanctissimorum virorum, acriter tum philosophantium, Claudii Agathemeri, medici Lacedaemonii, et Petronii Aristocratis Magnetis, quos unice miratus est et aemulatus, quum aequales essent, et Cornuto minores. Ipse etiam decem fere annis summe dilectus a Paeto Thrasea est, ita ut peregrinaretur quoque cum eo aliquando, cognatam eius Arriam uxorem habente. Fuit morum lenissimorum, verecundiae virginalis, formae pulchrae, pietatis erga matrem et sororem et amitam exemplo sufficientis. Fuit frugi et pudicus. Reliquit circa sestertium vicies matri et sorori; scriptis tamen ad matrem codicillis, rogavit eam, ut daret Cornuto sestertia, ut quidam dicunt, centum; ut alii volunt, argenti facti pondo viginti, et libros circa septingentos, sive bibliothecam suam omnem. Verum Cornutus, sublatis libris, pecuniam sororibus, quas frater heredes fecerat, reliquit. Et raro et tarde scripsit. Hunc ipsum librum imperfectum reliquit. Versus aliqui dempti sunt ultimo libri, et quasi finitus esset, leviter retractavit Cornutus: et Caesio Basso petenti, ut ipse ederet, tradidit edendum. Scripserat etiam in pueritia Flaccus *praetextam*, [Vescio] et Ὁδοιπορικῶν librum unum, et paucos uxori Thraseae in Arriam matrem versus, quae se ante virum occiderat. Omnia autem ea Cornutus auctor fuit matri eius ut aboleret. Editum librum continuo mirari homines et diripere coeperunt. Decessit autem vitio stomachi, anno aetatis XXVIII.

Sed mox ut a schola et magistris diverterat, lecto libro Lucilii decimo, vehementer Satiras componere studuit, cuius libri principium imitatus est, sibi primo, mox omnibus detrectaturus, cum tanta recentium poetarum et oratorum insectatione, ut etiam Neronem culpaverit. Cuius versus in Neronem quum ita se haberet,

Auriculas asini Mida rex habet:

in hunc modum a Cornuto ipso tantummodo est emendatus,

Auriculas asini quis non habet?

ne hoc Nero in se dictum arbitraretur.

C. SUETONII TRANQUILLI

DEPERDITORUM OPERUM

FRAGMENTA.

SUIDAE

CATALOGUS OPERUM TRANQUILLI.

Τράγκυλλος ὁ Σουητόνιος, χρηματίσας γραμματικὸς, Ῥωμαῖος, ἔγραψε περὶ τῶν παῤ Ἕλλησι παιδιῶν βιβλίον α΄. περὶ τῶν παρὰ Ῥωμαίοις θεωρικῶν καὶ ἀγώνων βιβλία β΄. περὶ τοῦ κατὰ Ῥωμαίους ἐνιαυτοῦ βιβλίον α΄. περὶ τῶν ἐν τοῖς βιβλίοις σημείων α΄. περὶ τῆς Κικέρωνος πολιτείας α΄. Ἀντιλέγει δὲ τῷ Διδύμῳ, περὶ ὀνομάτων κυρίων καὶ ἰδεῶν, ἐσθημάτων καὶ ὑποδημάτων, καὶ τῶν ἄλλων, οἷς τις ἀμφιέννυται. Περὶ δυςφήμων λέξεων, ἤτοι βλαςφημιῶν, καὶ πόθεν ἑκάστη· περὶ Ῥώμης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ νομίμων καὶ ἠθῶν βιβλία β΄. Συγγενικὸν Καισάρων· περιέχει δὲ καὶ βίους καὶ διαδοχὰς αὐτῶν ἀπὸ Ἰουλίου ἕως Δομετιανοῦ, βιβλία η΄. Στέμμα Ῥωμαίων ἀνδρῶν ἐπισήμων.

DE REGIBUS LIBER.

AUSONIUS PAULINO, EPIST. XIX.

His longe iucundissimum poema subdideras, quod de tribus Suetonii libris, quos ille *de Regibus*

dedit, in epitomen coegisti tanta elegantia, solus ut mihi videare assecutus, quod contra naturam est, brevitas ut obscura non esset. In his versibus ego ita cognovi:

Europamque Asiamque, duo vel maxima terrae
Membra, quibus Libyam dubie Sallustius addit
Europae adiunctam, possit quum tertia dici,
Regnatas multis, quos fama oblitterat, et quos
Barbara Romanae non tradunt nomina linguae.
Illibanum; Numidamque Avelim, Parthumque Vononem,
Et Caranum, Pellaea dedit qui nomina regum,
Quique magos docuit mysteria vana Nechepsi,
Et qui regnavit sine nomine mox Sesoostris.

DE INSTITUTIONE OFFICIORUM LIBER.

PRISCIANUS LIB. VI. PAG. 679. ED. PUTSCH.

Quod tamen comprobat etiam Suetonius, diversos ponens usus in libro, qui est *de institutione officiorum*.

CHRONICON PASCHALE S. FASTI SICULI AD OLYMP. XVII. P. 117. EDIT. CANGIANAE.

Οὗτος Νουμμᾶς, ὁ καὶ Πομπήλιος, δεξάμενος πρεσβευτὰς ἐκ τῆς χώρας τῶν λεγομένων Πελασγῶν, φορούντων χλαμύδας ἐχούσας ταβλία ῥούσαια, καθάπερ οἱ ἀπὸ τῆς Ἰσαυρίας χώρας, καὶ τερφθεὶς τοῦ σχήματος, ἐπενόησεν πρῶτος ἐν Ῥώμῃ χλαμύδας φορεῖσθαι, τὰς

Hic Numa, qui et Pompilius, quum excepisset legatos ex regione Pelasgorum qui vocabantur, portantes chlamydas, quae haberent trabes rufas, more regionis Isauriae, et delectatus forma, primus excogitavit Romae chlamydas gestari, regias qui

μὲν βασιλικὰς πορφυρὰς, ἐχούσας ταβλία χρυσᾶ, τὰς δὲ τῶν Συγκλητικῶν καὶ τῶν ἐν ἀξίαις καὶ στρατείας χλαμύδας σήμαντρον τῆς βασιλικῆς φορεσίας ταβλία πορφυρὰ, ἀξίαν δηλοῦντα Ῥωμαϊκῆς πολιτείας καὶ ὑποταγήν· κελεύσας μηδένα συγχωρεῖσθαι εἰςελθεῖν εἰς τὸ αὐτοῦ Παλάτιον πρὸς αὐτὸν δίχα τοῦ σχήματος τῆς αὐτῆς χλαμύδος. Καὶ οὐ συνεχώρουν τινὶ εἰςελθεῖν οἱ φυλάσσοντες τὸ Παλάτιον, εἰ μὴ ἐφόρει χλαμύδα ἔχουσαν φιλοτιμίαν βασιλικῆς ἐσθῆτος, καθὼς ὁ σοφώτατος Σουετώνιος Στραγκύαλος (leg. Τράγκυλλος) Ῥωμαίων ἱστοριογράφος συνεγράψατο.

dem purpureas cum trabibus aureis, sed senatorias et eorum, qui vel dignitatibus vel militiae gradu ornati erant, chlamydas insigne regii amictus, trabes purpureas, significantes dignationem Romanae civitatis et subiectionem: edicto proposito, ne cui concederetur ingredi palatium eius ad ipsum sine forma huius ipsius chlamydis. Et neque concesserunt cuiquam ingredi illi, qui in statione apud palatium erant, nisi gestaret chlamydem, quae haberet magnificentiam regii vestitus, ut sapientissimus Suetonius Tranquillus Romanorum historicus conscripsit.

PRAETORUM LIBRI.

PRISCIANUS LIB. VIII. P. 744.

Suetonius autem passive protulit in quarto Praetorum: *Laetoria, quae vetat minorem annis XXV. stipulari, ἐπερωτᾶσθαι.*

IDEM LIB. VIII. P. 743.

Suetonius in IV. Praetorum: *Minor XXV. ann. stipulari non potest,* passive dixit.

IDEM LIB. XVIII. P. 1164.

Suetonius in VIII. Praetorum: *Fasti dies sunt, in quibus fatur, id est, dicitur, ut nefasti, in quibus non dicitur.*

DE LUDIS ET SPECTACULIS LIBER, AUT LIBRI VARII.

A. GELLIUS LIB. IX. CAP. VII.

Sed de fidibus rarius dictum et mirabilius est. Quam rem et alii docti viri et Suetonius etiam Tranquillus in libro *ludicrae historiae* primo satis compertam esse, satisque super ea constare affirmat: *nervias in fidibus brumali die alias digitis pelli, alias sonare.*

TERTULLIANUS DE SPECTACULIS, CAP. VI.

Qui, quotque in ordinem, de quibus idolis ludos instituerunt, positum est apud Suetonium Tranquillum, vel, a quibus Tranquillus accepit.

DIOMEDES GRAMMAT. LIB. III. P. 489.

Primis temporibus omnia, quae in scena versantur, in comoèdia agebantur. Nam Pantomimus et Pythaules et Choraules in comoedia canebant. Sed quia non poterant omnia simul apud omnes artifices pariter excellere, si qui erant inter actores comoediarum pro facultàte et arte potiores, principatum sibi artificii vindicàbant. Sic factum est, ut, nolentibus cedere mimis in artificio suo ceteris, separatio fieret reliquorum. Nam dum potiores inferioribus, qui in omni ergasterio erant, servire dedignabantur, se ipsos a comoedia separaverunt: ac sic factum est, ut exemplo semel sumpto, unusquisque artis suae

rem exsequi coeperit, neque in comoediam venire: cuius rei indicia produnt nobis antiquae comoediae, in quibus invenimus, ACTA TIBIIS PARIBUS aut IMPARIBUS, aut SARRANIS. Quando enim chorus canebat, choricis tibiis, id est choraulicis, artifex concinebat. In canticis autem, pythaulicis responsabat. Sed quod PARIBUS TIBIIS vel IMPARIBUS invenimus scriptum, hoc significat: si quando monodio agebat, unam tibiam inflabat: si quando synodio, utramque.

IOANNES TZETZES HISTOR. CHILIADE VI. A VERSU 877.

Τράγκυλλος Σουητῶνος τὶς ἐν παιδιαῖς Ἑλλήνων
Πολλὰς μὲν ἄλλας παιδιὰς καὶ συμποσίων λέγει.
Ὧν συμποσίων μία μὲν ἡ ἐωλοκρασία·
Ἑτέρα δὲ ὁ κότταβος, ἅμοῦ καὶ ἡ λατάγη.
Οἱ νέοι γὰρ κωμάζοντες τόπαις ἀφωρισμένοις,
Περὶ ἑσπέραν τοὺς χοὰς καὶ τοὺς βικοὺς τιθέντες,
Ἕκαστος ἀνδριζόμενος, ἔπινε τὸν οἰκεῖον.
Ὃς δὲ οὐ πιεῖν ἴσχυσε τὸν ἑαυτοῦ χοέα,
Περιεχεῖτο ἕωθεν, τῶν συμποτῶν γελώντων.
Τόδ᾽ ἐωλοκρασία μέν· τὸν κότταβον δὲ μάθε.
Τῷ συμφοσίῳ ἵστατο ζυγὸς καὶ λεκανίσκαι,
Παρ᾽ ἑκατέρῳ τοῦ ζυγοῦ κάτωθεν τῶν πλαστίγγων.
Αἱ λεκανίσκαι μέσον δὲ εἶχον ἀνδριαντίσκους,
Ἀνδριαντίσκους, οὓς μανᾶς ὠνόμαζον τότε
Οἱ κωμασταί. πληροῦντος οὖν οἴνου τὸ τούτων στόμα,
(Ὁ λάταξ καὶ λατάγη δὲ, ἤγουν ὑγρὸν καὶ ῥῦσις,)
Τοῦτο ἀπεκοττάβιζον εἰς μίαν τῶν πλαστίγγων,
Τουτέστιν, ἐξετίνασσον, ἀπέπτυον, ἐκένουν.
Κότταβον καὶ τὸ ὄργανον ἅπαν ἐκάλουν τοῦτο.
Ἂν οὖν ἡ πλάστιγξ τῇ φορᾷ κατέῤῥεψε τοῦ οἴνου,
Καὶ τὸν μανᾶν εἰς κεφαλὴν ἤχησε κεκρουκυῖα,
Ὁ κωμαστὴς συγκωμασταῖς ἐδόκει τῶν γενναίων.
Εἰ δ᾽ οὔ, πολὺν ἐλάμβανεν, ὡς ἀσθενὴς, τὸν γέλων.

SERVIUS IN III. GEORG. 24.

Apud maiores theatri gradus tantum fuerunt. Nam scena de ligno tantum ad tempus fiebat, unde hodieque permansit consuetudo, ut componantur pegmata a ludorum theatralium editoribus. Scena autem, quae fiebat, aut versilis erat, aut ductilis. Versilis tunc erat, quum subito tota machinis quibusdam convertebatur, et aliam picturae faciem ostendebat. Ductilis tunc, quum tractis tabulatis hac atque illac species picturae nudabatur interior. Unde perite utrumque tetigit, dicens, *Versis discedat frontibus:* singula singulis complectens sermonibus. Quod Varro et Suetonius commemorant.

IDEM IN V. AEN. 602.

Ut ait Suetonius Tranquillus, *Lusus ipse, quem vulgo Pyrricham appellant, Troia vocatur:* cuius originem expressit in libro de puerorum lusibus.

DE VITIIS CORPORALIBUS LIBER.

SERVIUS IN ECLOGAM III., 8.

Hirqui autem sunt oculorum anguli, secundum Suetonium Tranquillum, in vitiis corporalibus.

ISIDORUS ORIGG. LIB. III.

Nam hirci sunt oculorum anguli, secundum Suetonium etc.

SERVIUS IN VII. AEN. 629

Secundum Suetonium, in libro de vitiis corporalibus, *Arvina est durum pingue, quae est inter cutem et viscus.*

DE RE VESTIARIA LIBER.

SERVIUS IN VII. AEN. 612.

Suetonius in libro de genere vestium dicit, tria esse genera trabearum. Unum Diis sacratum, quod est tantum de purpura. Aliud regum, quod est purpureum, habet tamen album aliquid. Tertium augurale, de purpura et cocco.

DE REBUS VARIIS LIBER.

SOSIPATER CHARISIUS LIB. II. P. 210.

Suetonius Tranquillus De rebus variis, *Praepositiones* (inquit) *omnes omnino sunt Graecae duodeviginti, qui numerus inter omnes criticos grammaticos perfecte convenit: nostras vero esse has: ab, ad, praeter, pro, prae, in, ex, sub, super, subter.*

IDEM LIB. II. P. 175.

Suetonius Tranquillus praeverbium putat dici debere, quod ante, vel adverbium, quod post verbum appellatio etiam nomenque ponatur.

DE VOCIBUS OMINOSIS.

SERVIUS AD II. AEN. 683.

Suetonius tria genera pileorum dixit, quibus sacerdotes utuntur, *apicem, tutulum, galerum:* sed *apicem* pileum sutile, circa medium virga eminente: *tutulum*, pileum lanatum metae figura: *galerum*, pileum ex pelle hostiae caesae.

AUCTOR ETYMOLOGICI MAGNI.

Ἀρχολίπαρος, ὁ λιπαρῶν ἵνα ἀρχῆς τύχῃ, ὁ ἐκ τοῦ ἄρχειν λιπαινόμενος. Οὕτω Τράγκυλλος περὶ βλασφημιῶν.

DE GRAMMATICIS ET RHETORICIS LIBRI.

D. HIERONYMUS IN PRAEFATIONE CATALOGI SCRIPTORUM ECCLESIASTICORUM.

Hortaris, Dexter, ut Tranquillum sequens, ecclesiasticos scriptores in ordinem digeram; et quod ille in enumerandis litterarum viris fecit illustribus, ego in nostris faciam.

IDEM IN EPISTOLA AD DESIDERIUM.

Scripsi librum de illustribus viris ab Apostolis usque ad nostram aetatem, imitatus Tranquillum, Graecumque Apollonium.

EX LIBRIS INCERTIS.

CENSORINUS DE NATALI DIE, CAP. XX.

Annum vertentem Romae Licinius quidem Macer, et postea Fenestella statim ab initio duodecim mensium fuisse scripserunt: sed magis Iunio Gracchano et Fulvio Varroni et Suetonio aliisque credendum, qui decem mensium putaverunt fuisse, ut tunc Albanis erat, unde orti Romani.

A. GELLIUS LIB. XV. CAP. IV.

Eundem Bassum Suetonius Tranquillus praepositum esse a M. Antonio provinciis Orientalibus, Parthosque in Syriam introrumpentes tribus ab eo proeliis fusos scribit, eumque primum omnium de Parthis triumphasse, et morte obita publico funere sepultum esse.

SERVIUS IN ECLOGAM III, 105.

Dicta ulna ἀπὸ τῶν ὠλενῶν, id est, a brachiis: unde et λευκώλενος Ἥρη. Licet Suetonius unum cubitum velit esse tantummodo.

IDEM IN III. GEORG. 27.

Quod autem ait, *Victorisque arma Quirini*, non est contrarium: nam, ut etiam in primo Aeneidos 292. diximus, Suetonius Tranquillus hoc de Augusto commemorat, *quodam tempore tres partes populi consentiente senatu obtulisse ei tria nomina, Quirini, Augusti, Caesaris. Ille, ne unum eligendo alias offenderet partes, primo Quirinus est dictus: inde Caesar: post in nomine permansit Augusti.*

ISIDORUS ORIGG. LIB. XVIII. CAP. 2.

Tranquillus autem triumphum Latine potius appellatum, quod is, qui triumphans Urbem ingrederetur, tripartito iudicio honoraretur.

LIBRO EODEM, CAP. 6.

Tranquillus autem dicit: Dum cuiusdam gladiatoris in ludum emissi gladius curvatus fuisset ex acie recta, procurrit unus ad eum corrigendum: tumque a pugnante responsum est, *sic pugnabo* (alii *sica pugnabo)* inde sicae nomen datum est.

COMMENTATOR VETUS HORATII AD CARMEN DE ARTE POETICA VS. 354.

Scriptor: librarius, bibliopola, uti veteres dicebant, quod et Tranquillus affirmat.

SUIDAS.

Ἀσσαρία, ὀβολοί. *Νούμμας ὁ πρῶτος βασιλεὺς μετὰ Ῥωμύλον Ῥωμαίων γεγονὼς, ἀπὸ σιδήρου καὶ χαλκοῦ πεποιημένα (νομίσματα) πρῶτος ἐχαρίσατο Ῥωμαίοις, τῶν πρὸ αὐτοῦ πάντων διὰ σκυτίνων καὶ ὀστρακίνων τὴν χρείαν πληρούντων, ἅπερ ὠνόμασεν ἐκ τοῦ ἰδίου ὀνόματος νούμμια, ὥς φησι Τράγκυλλος.*

SERVIUS AD IV. GEORG. 427.

Corycos enim civitas est Ciliciae, in qua antrum illud famosum paene ab omnibus celebratum. Et per transitum tangit historiam memoratam a Suetonio. Pompeius enim, victis piratis Cilicibus, partim ibidem, partim in Graecia, partim in Calabria, agros donavit.

IDEM IN VI. AEN. 799.

Quod autem dicit, verum est. Nam et Suetonius ait in vita Caesaris, responsa esse data per totum orbem, nasci invictum imperatorem.

IDEM IN XII. AEN. 185.

Homo *rebellis* dicitur: res ipsa *rebellio, non rebellatio:* sic Suetonius. *Vide Calig. cap.* 51.

ISIDORUS ORIGG. LIB. VIII. CAP. 7.

Poetae unde sint dicti, sic ait Tranquillus: Quum primum homines exuta feritate rationem vitae habere coepissent, seque ac deos suos nosse, cultum modicum ac sermonem necessarium commenti sibi, utriusque magnificentiam ad religionem Deorum suorum excogitaverunt. Igitur ut templa illis domibus pulchriora et simulacra corporibus ampliora faciebant, ita eloquio quasi augustiore honorandos putaverunt, laudesque eorum et verbis illustrioribus et iucundioribus numeris extulerunt. Id genus quia forma quadam efficitur, quae ποιότης dicitur, poema vocitatum est, eiusque fictores poetae.

DIOMEDES LIB. I. P. 362.

Inchoavi ab inchoo. Sic dicendum putat Iulius Modestus, quia sit compositum a chao, initio rerum.

At Verrius et Flaccus in postrema syllaba adspirandum probaverunt. *Cohum* enim apud veteres mundum significat: inde tractum *incohare*. Tranquillus quoque his assentiens, libello suo plenissime *aedem incohatam* ita disseruit. *Vide Caes.* 46 *et Aug.* 60.

COMMENTATOR VETUS IN HORAT. I. SAT. VII, 20.

Bithus et Bacchus, gladiatorum nomina celebrata apud Suetonium.

CHARISIUS LIB. II. INST. GRAMM. P. 180.

Istoc vilius. Rex, qui vocabat ad coenam, si sibi ea res exhibenda indiceretur, quam exhibere non posset, respondit, ut Tranquillus refert, *isto vilius nominis erit coena.*

EUSTATHIUS IN ODYSS. A, VERS. 106.

Ὅδε τὰ περὶ Ἑλληνικῆς παιδιᾶς γράψας, διαφορὰν καὶ αὐτὸς εἰδὼς κύβων καὶ πεσσῶν καὶ παλαιοτάτην εἰπὼν τὴν κυβιστικὴν παιδιὰν, παράγει Σοφοκλέους μὲν ἐκ Παλαμήδους, ὁμωνύμου τῷ ἥρωϊ δράματος τὸ, Ἐκεῖνος ἐφεῦρε

πεσσοὺς κύβους τε, τερπνὸν ἀργίας ἄκος·

καὶ Εὐφορίωνος τὸ,

Πέσσα Ναυπλιάδαο.

Λέγει δὲ καὶ etc.

HOC EXCERPTUM EX LIBRO MS. DE NATURA RERUM RETULIT OXONIO IAC. GRONOVIUS.

De nominibus maris ac fluminum [in pratis] in Annalibus Tranquillus sic ait. Extremum mare Oceanus: internum medius, quod ex Oceano fluit: supernum et infernum, quibus Italia alluitur: ex his superum et Adriaticum dicitur, et Tuscum inferum.

Fretum angustum quasi fervens mare, ut Siculum et Gaditanum (Ms. *Gaditianum*). Aestuaria sunt omnia, per quae mare vicissim tum accedit (Ms. *occidit*) tum recedit. Altum proprie mare profundum. Vada (Ms. *vaga*), quibus in mari potest stari, quae Virgilius brevia appellat, quae eadem Graeci βραχέα. Sinus maiores recessus maris dicuntur, ut Caspius, Arabicus, Indicus: maiores autem anguli, ut Paestanus, Matrestae, Amyclanus et similes nomina maris dixerunt. Flustra motus maris sine tempestate fluctuantis. Naevius in bello Poenico (Ms. *Pontico*) in inscriptione quod ait,

Honeráriae honústae stábant in flústris,

ut si diceret *in salo* (Ms. *sola*). Moles quae eminent et procurrunt mari, de quibus Pacuvius (Ms. *Faucu-lius*) ait,

— *omnes latebrás sublaetu móle abstrusás sinus.*

Caecus fluctus tamen, necdum tamen canus, de quo Atta (Ms. *aota*) in togata sic ait:

— — *Populo flúctus caecos fáciunt per discórdiam;*

et Augustus ait: *nos venimus Neapolim, fluctu quidem caeco.* Litus, quicquid aqua alluitur. Flumen omnis humor, qui vel modice fluit. Torrens fluvius, qui a pluvia crescit, siccitate torrescit, id est, arescit, de quo Pacuvius ait,

Flámmeo vapóre torrens tórret. — —

Ostia exitus fluminum in mare. Tolli aquarum proiectus, quales sunt in Aniene, (Ms. *assiense*) flumine quam maxime praecipiti.